

Konsten att lära och viljan att uppleva

Historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli

Red. Peter Aronsson & Erika Larsson

Pdf från tryckt bok slut på förlaget, som referenser dock bör göras till. Denna version utan foton.

Aronsson, Peter & Erika Larsson, (red.). *Konsten att lära och viljan att uppleva. Historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli.* (Växjö: Centrum för kulturvetenskap, 2002).

Innehåll

I.		III.	
Förord	5	Upplevelsen som grund för lärande	123
		Birgitta Gustafsson	
Upplevelser av historia – mål och medel	11	Identiteter och konflikter i upplevelsehistoria	163
Peter Aronsson/Erika Larsson/Jon Hunner		Åse Magnusson	
Arkeologin och sinnenas pedagogik	24	Demokrati och upplevelsehistoria	180
Bodil Petersson		Peter Aronsson	
Historiemedvetenhet	38	Historieberättande entreprenörer	191
Per-Ola Jacobson		Hans Lundberg	
Kunskap och handling	60	Vägar att vandra – utvecklingsmodeller	228
Peter Aronsson		Åsa Folkesson	
II.		Visioner och verkligheter	250
Foteviken – Kungarike i upplevelsernas tid	81	Peter Aronsson & Erika Larsson	
Bodil Petersson		Summary	270
Medeltidsveckan på Gotland – en sagolik historia	96	Referenser	279
Erika Larsson			
Jamtli Historieland – ett lätt sätt att umgås	110		
Erika Larsson			

Förord

Visioner och verklighet möts i all verksamhet; en källa till inspiration och frustration. Mål och medel ska samsas med människors egenheter och institutioners egenskaper och knapphetens stjärna är alltid där med sitt kalla ljus.

Det finns i all kulturvetenskaplig forskning en rolig och ibland orolig paradox: vi är själva en del av det vi studerar, påverkar, påverkas av. Historiker har länge hållt fast vid det historiska avståndet som ett säkerhetsavstånd. Så är inte fallet i denna studie. Här är vi de samtida historiska upplevelserna, kulturinstitutionerna och skolorna på spåren. Och samtidigt utforskas akademins möjligheter att studera inte bara en uttrycklig målsättning eller en faktisk verklighet, utan just sprickorna, broarna, längtan att nå något som inte redan finns.

Upplevelser och rollspel är ord i tiden. Ärevördiga institutioner som museer och skola är i frontlinjen för att ta dessa i bruk och med hjälp av tidsresor skapa nya förutsättningar för lärande. Vad gör de och vilka utmaningar reser de nya praktikerna?

Frågorna har här ställts inom ramen för ett ettårigt anslag från utbildningsdepartementet. Anslaget har beviljats Kulturrådet som i samverkan med Skolverket, projektet Kultur för Lust och Lärande, och genom Centrum för kulturforskning vid Växjö universitet genomfört studien.

Kunniga människor har också andra sysslor varför organiseringen av projektet drog in flera forskare som kunde ge minst tre månader av sin tid för att delta med sin specialkompetens. Insatserna har i flera fall varit betydligt större än så, förhoppningsvis med avkastning åt egna avhandlingsprojekt som deltagarna driver eller planerar. Arbetet är en fristående fortsättning och fördjupning av en pilotstudie, *Att resa i tiden*, kring Kalmar läns museum som gjordes år 1999.¹ Denna studie utvidgas till att omfatta fler versioner av tidsresor och rollspel, gjorda av tre andra ambitiösa svenska institutioner. Jamtli historieland, Medeltidsveckan på Gotland och Fotevikens museum och vikingareservat är olika på många sätt, men de delar ambitionen att göra historia levande och närvarande i samtiden och för besökarna.

Peter Aronsson skrev tillsammans med Bibbi Olson på Statens kulturråd projektförslaget. Både Bibbi Olson och Johanna Berg, också hon verksam vid Kulturrådet har därefter fungerat som kunniga kommentatorer. Peter Aronsson är projektansvarig och har lett planeringen av studien tillsammans med Erika Larsson, som även organiserat mötena med Jamtli och Visby samt skrivit introduktionerna till dessa och därför haft dubbel tid till sitt förfogande. Svenska judars bruk av historien under 1900-talet är annars i fokus för Larssons avhandlingsarbete. Både den arkeologiska och den företagsekonomiska specialiteten entreprenörskap är nya i förhållande till

¹ Aronsson, et al. 2000.

Att resa i tiden, och introduceras av Bodil Petersson och Hans Lundberg. Petersson har haft speciellt ansvar för Foteviken och är i slutarbetet med en avhandling som rör arkeologiska rekonstruktioner. Lundberg är i startgropen för sin avhandling i entreprenörskap inom upplevelseekonomin.

Under våren 2001 hade vi förmånen att använda oss av Fulbrightprofessor Jon Hunners kunskap som amerikansk ”public historian”. Hans avsnitt ger en kort internationell utblick vad gäller levande historia och rollspel.

De tematiska perspektiven är mer tillspetsade och undersökningsobjekten nya. Per-Ola Jacobson som arbetar på en avhandling om Vilhelm Mobergs som historiker bidrar med ett avsnitt om historiemedvetande och en uppföljande enkät från förra studien. Peter Aronsson, från 2002 verksam som professor vid Tema Q, Kulturarv och kulturproduktion vid Linköpings universitet, har skrivit på det teoretiska kapitlet Kunskap och handling samt Demokrati och upplevelsehistoria.

Birgitta Gustafsson är lärare sedan många år, numera verksam vid Institutionen för pedagogik vid Växjö universitet, med särskild inriktning på kulturpedagogiska frågor. Hon utvecklar här ett grundligt didaktiskt perspektiv på hur det konkreta mötet mellan lärare, elever och museer gestaltar sig under rollspelsdagarna. Åse Magnusson är doktorand i historia och har tidigare skrivit om kvinnor på museer. Åse bidrar här med en analys av hur kvinnor gestaltas i upplevelsepedagogiska sammanhang. Åsa Folkesson bidrar

slutligen med ett resonemang och ett antal förslag till hur utvärdering kan fungera som utvecklingsverktyg. Åsa är också doktorand i historia med inriktning mot den lokala framväxten av svensk socialpolitik.

Med denna undersökning menar vi att en undersökande och perspektivgivande fas i utforskningen av tidsresor, rollspel och upplevelsepedagogik kan anses avslutad. Nu är fältet redo för större monografier som går på djupet med några av de aspekter som här presenteras.

Tack till läsare, människor och miljöer som släppt in oss och bidragit med kloka kommentarer i arbetet och på texten: Bengt Börjeson, Carole Caulier, Frédéric Bill, David Börstad, Carina Eriksson, Martin Estvall, Lena Fritzén, Gunlög Fur, Per Gerrevall, Jonas Groundstroem, Mikaela Gustafsson, Jonas Hartelius, Daniel Hjorth, Hübban, Birgitta Håkansson, Helena Håkansson, Björn M Jakobsen, Kristina Jennbert, Bengt Johannisson, Martin Järnek, Anders Larsson, Olle Larsson, Lena Laving, Katja Lindkvist, Åsa Marnell, Håkan Nordmark, Hans-Göran Nygren, Sten Rentzhog, Sven Rosborn, Peter Ross-Lindholm, Marcel Rådström, Tryggve Siltberg, Kristoffer Sivertsson, Johannes Sjöman, Mona Thorsson, Cecilia Trenter, Patrik Wassberg, Klas Westholm och Jes Wienberg. Naturligtvis är ingen av dem ansvarig för texten. Det är projektgruppen som helhet och varje delförfattare i synnerhet som svarar för både de företräden och fortsatta tillkortakommanden som kan finnas.

Verksamhetsplanerare, barn och lärare vid, och på besök i, verksamheterna på Jamtli, Fote-

viken och Medeltidsveckan på Gotland har generöst låtit sig intervjuas och delat med sig av sina erfarenheter. Skansenskolans lärare och elever i Mörbylånga har på samma sätt bidragit med sin erfarenhet från tidigare års tidsresor. Prinsessan Åsa, pagen Jonas Tre Rosor och husfru Lena lät dessutom Erika och Hans njuta äran av att vara Riddarskolans fanbärare vid tornerspelen.

I.

Inledning

Upplevelser av historia – mål och medel

Peter Aronsson

Den pedagogiska förnyelsen inom så vitt skilda fält som marknadsföring, skola och kulturavspolitisk präglas alla av ökat fokus på individers lust, upplevelse och identitetsbyggande. Bakgrunden till de förändringar från en betoning av sakligt informationsöverförande till ett mer aktivt deltagande är komplext och vi ska återkomma till det.

Denna studie gäller en del av denna utveckling där museerna och skolorna träder i förbindelse med varandra via den pedagogiska förnyelse som kan betecknas upplevelsepedagogik. Tidsresor, rollspel och deltagande i historiska rekonstruktioner är några av de metoder som används för att fånga intresset hos nya generationer med fokus på lust och lärande, empati och normutveckling (värdegrund) snarare än objektiv kunskapsöverföring.

Den nu gällande läroplanen formulerar tydligt att alla som arbetar i skolan skall verka för att öppna skolmiljön för berikande kontakter med kultur- och föreningsliv. Sådana kontakter ger skolan stöd i den undervisning och fostran som syftar till att "överföra ett kulturarv – värden, traditioner, språk, kunskaper – från en generation till en annan"¹. Resurser och miljöer för läroprocessen är alltså större än skolan. Museerna

har en lång erfarenhet att möta barn och ungdomar inom skolans ramar. Genom alla år har dessa uttryckt en vilja att förmedla kunskap till det uppväxande släktet, och det är formerna snarare än ambitionen som förändrats över tid. Idag arbetar många museer med pedagogiska modeller som innefattar upplevsedagar och historiska rollspel, ofta i tidsresans form. Verksamheten stämmer väl överens med den upplevelsepedagogiska förnyelse som med jämna mellanrum anförts som nödvändig i skolans arbete.²

Undersökningen ska med tre huvudperspektiv belysa upplevelsepedagogikens variation, möjligheter och gränser. Det gäller **organisatorisk form och logik, lärandets innehåll** samt **utvecklingspotential**.

A. Lärandet betraktas som en process i flera bemärkelser: Målsättningarna utformas i en spännvidd där statliga mål inom både kultur och skolpolitik anger officiella målsättningar, lokala aktörer i skola, på museer anger strategier och enskilda lärare, museipedagoger och elever utvecklar hållningar till de konkreta besöken. Det är dessa faktorer som sammantaget formar lärmiljön. **Det är en viktig uppgift för studien att ange de vitala momenten i denna struktur och utskilja var de starka och svaga länkarna ligger i relation till de skilda målsättningar**

¹ Lpo94.

² Kulturpolitikens och utbildningspolitikens utveckling beskrevs utförligare i den föregående rapporten. Aronsson, et al. 2000

som växer fram. Metodiskt bygger arbetet vidare på *Att resa i tiden*.

Ramarna skiftar även med arrangörernas sammanhang. Det finns ett vitt spektrum av arrangörer där läns museer mer eller mindre intimt samspelar med andra aktörer av regionalpolitisk, folkbildande eller kommersiell art. **Urvalet av undersökningar ska fånga något av de skiftande samhällsdynamiska sammanhang som museerna deltar i.**

Det sammanhang som utvecklar en upplevelsepedagogisk händelse lever sedan vidare (eller glöms!) i klassrumsarbetet och i individuella elevers erfarenheter. **För att få en bild av efterarbetets effekter, pedagogikens betydelse för lärandet på lite längre sikt så utförs en enkät två år efter en av rollspelsdagarna i förra studien.**

B. Mer specifikt kan två huvudfrågeställningar relateras till pedagogiken och det institutionella sammanhanget för denna:

Vilken historisk kunskap, hållning, erfarenhet, intresse och samlat historiemedvetande bidrar upplevelserna till?

Vilken funktion i lärandet har de historiska upplevelserna bortsett från det historiska innehållet: i vad mån bidrar de till social och pedagogisk utveckling som är av mer allmän art?

Dessa frågeställningar möts i undervisning kring värdegrundsfrågorna som därför fungerar som

centrala nycklar i denna studies analysdel: hur gestaltas människovärde, relationer mellan män och kvinnor, demokratisk kultur/maktutövning och inte minst vilka slutsatser drar eleverna av denna kunskap.

C. Museerna saknar idag modeller för utvärdering av den pedagogiska verksamheten gentemot skolan. För en utveckling som gagnar både skola och museum är det av största vikt att sådana modeller tas fram. Studien ska därför inte bara skapa en fördjupad kunskap om vad som händer i det upplevelsepedagogiska arbetet utan även **utarbета en modell för hur museerna själva skall kunna utveckla sin historiedidaktiska verksamhet.**

Parallellt till detta handfasta arbete **fördjupas analysen kring hur framgång kan mätas och värderas inom denna verksamhet.**

När nu problemformuleringarna är klara följer en presentation av framväxten av de nya intressena för upplevelsehistoria och tanken bakom de urval vi gjort för detta arbete. Översikten fördjupas dels av en internationell utblick, dels av en presentation av just de förhistoriska experimentella platsernas framväxt. De har på många sätt varit ledande i det förnyade intresset för kulturmiljöpedagogik.

I två kapitel förs sedan en mer teoretisk diskussion om historiemedvetande, där en uppföljning av den tidigare studien av Kalmars läns museums rollspelsverksamhet görs, och en längre diskussion om upplevelse och lärande gör oss

beredda att med både vidgad och skärpt blick besöka och delta i mötet mellan barn och historia.

De tre platserna, Foteviken, Medeltidsveckan på Gotland och Foteviken presenteras sedan relativt utförligt i del II för att ge en bild av skilda institutionella förutsättningar, då förhoppningar, mål och värden som kan identifieras på ett mer översiktligt plan. Vi har valt dem dels för att vi menar att de tillhör landets mer nyskapande institutioner, som står sig väl vid en internationell jämförelse, när det gäller att levandegöra historia, dels för att de är olika både vad gäller målformuleringar och medel för genomförande.

Dokumentation av besöken har gjorts med bandupptagningar, fältanteckningar, anteckningar vid intervjuer och enkäter. Det mesta har skrivits ut, men inte allt. Arbetsmaterialet är arkiverat vid Växjö universitet. Allt material har varit tillgängligt för alla medarbetarna.

Ett gemensamt frågeschema har bildat utgångspunkten för såväl iakttagelser som intervjuer. Varje delundersökning har sedan lett till konkretiserade formuleringar för respektive kontext. Den används för både före, under och efter verksamhetens genomförande, för såväl aktörer och deltagare. Se bilaga 1.

I del III utvecklas utifrån textanalyser, intervjuer och iakttagelser både öppna, medvetna och dolda, oreflekterade hållningar till vad som gestaltas vid några bestämda tillfällen inom de omfattande verksamheter vi besökt. De analysför djupningar som görs sker med hjälp av aktuella frågeställningar kring didaktik, gestaltningen av

sociala skillnader, kön, demokrati och gemenskap, vi och dom. Vilka didaktiska mål och modeller används, hur formas inlevelse och berättande i de konkreta mötena?

Som en avslutande del i undersökningen diskuteras möjligheterna med att skärpa utvecklingsarbetet med självvärderingar. I sammanfattningen söker vi peka på de spänningar som de höga ambitionerna och de många målen leder till.

Det mångvetenskapliga arbetssättet gör att arbetet får antologins form och hålls samman dels av de gemensamma problemformuleringarna och undersökningarna, dels genom en gemensam teoretisk ram som till sina perspektiv presenterats ovan och fördjupas i det följande.

Arbetet berikas av möjligheten för de olika delförfattarna att argumentera självständigt i sina analyser. Det gör att de kommer fram till skilda uppfattningar av rollspelens funktion och värde, inte bara för att vi studerat flera olika pedagogiska situationer, utan för att värderingen av dessa skiftar. Vår ambition är att tydliggöra, snarare än täcka över, de skillnader i värdering som framkommer.

Att resa i tiden

Erika Larsson

När vi skrev till svenska museer för att be dem berätta om verksamhet med tidsresor och rollspel definierade vi inte begreppen närmare än så. Vad rollspel är föreföll det ändå finnas en viss enighet om; museernas besökare, oftast skolbarn, får gestalta personer ur det förflutna. Hur djupgående rollgestaltningen är varierar men gemensamt är att barnen får ett nytt namn och något tidsenligt klädesplagg för att markera den nya rollen. Rollspelandet är ofta nära förknippat med ordet tidsresa men här är variationen betydligt större, något som för övrigt väl harmonierar med de skilda idéer man haft om vad som kan beskrivas som en upplevelse. Med en viss förenkling kan man säga att det finns tre olika typer av tidsresor:

En variant som ligger nära rollspelet tar fasta på deltagarnas **inlevelse och interaktion**. Genom en ceremoni förs personerna tillbaka i tiden till ett bestämt år. Delvis av praktiska skäl bedrivs den här typen av tidsresor med slutna sällskap, i allmänhet med skolklasser men också med konferensdeltagare, företagsgrupper och liknande. Ofta finns ett starkt inslag av magi och förtrollning – ett snurrande grytlock, en sång eller en lek förflyttar deltagaren till en annan tid.¹

¹ Det magiska inslaget är tydligt i exempelvis Kalmar Läns Museums tidsresor och rollspel, något som också framgår av titeln till rapporten om den nationella försöksverk-

Tidsresan har i den här formen likheter med religiösa föreställningar om olika typer av tid, heligt och profant. Genom ritualer byter människan tidsdimension; det förflutna görs närvarande och tiden får en annan betydelse och karaktär.² Härigenom förs deltagarna också in i en bestämd intrig där deras karaktärer är centrala för berättelsen även om de inte är huvudpersoner. Den som inte tycker om att agera ska kunna ta ett kliv tillbaka och ha en mer passiv roll, men egentligen är det meningen att alla ska vara aktiva medskapare i gestaltningen, något som förutsätter att deltagarna är väl förberedda både vad gäller inläsning på tidsperioden och på vad tidsresan kommer att innebära. Målen tar ofta fasta på inlevelsen i och förståelsen av en annan tids livsvillkor, och betonar värdet av att deltagarna själva får vara aktiva i mötet med historien. Den här typen av tidsresor förekommer i skolverksamheten vid flera museer, exempelvis på Jamtli och Kalmar Läns Museum.

En annan typ av historiska tidsresor är mer indirekt och förpassar inte uttryckligen besökaren till det förflutna. Istället är tillvaron i en annan tid en av förutsättningarna i verksamheten utan att besökarna genomgår en symbolisk förflyttning. Tidsresan ligger i större utsträckning i besökarens **fantasi och upplevelse**. Personalen

samheten 1999-2000; *Magiska tidsresor med 6-9 åringar*. Lindström, Angelin Holmén och Westergren 2001.

² Se exempelvis religionshistorikern Mircea Eliades *Heligt och profant* och *The Myth of the Eternal Return : or Cosmos and History*.

på museet håller sig i sina roller och är tidsenligt klädda, medan besökarna är friare att kliva in och ut ur historien. Den här varianten av tidsresor finns främst i museernas verksamheter för en vidare publik än skolklasser och andra slutna sällskap. Besökarna är här mindre viktiga för handlingen. Eftersom man inte kan räkna med deras medverkan måste intrigen kunna drivas utan publikens deltagande, även om deras aktivitet egentligen är önskvärd. Det är inte meningen att producera en rörlig utställning och stor kraft läggs ner på att locka in besökarna i spelet – vilket gör att de indirekt kommer att ha stor betydelse för hur historien gestaltas. Så fungerar det exempelvis i Jamtlis sommarverksamhet.

Den sista varianten av tidsresa är kräver inte någon rollgestaltning alls, utan koncentrerar sig på **aktiviteter och sinnesintryck**. Vare sig publik eller arrangörer uppträder som aktörer i en intrig, men känslan av att vara i en annan tid kan ändå infinna sig. Här finner vi en mängd aktiviteter med föregångare i tablåer och uppvisningar av skilda slag, men olika dessa genom att de gärna låter besökarna själva vara aktiva. Det man faktiskt gör skiljer sig inte särskilt mycket från aktiviteterna under de förra typerna av tidsresor, det är bara det att man smider eller lagar mat som sig själv och inte i skepnad av en person från en annan tid. Museipersonalen är ofta klädd på ett tidstypiskt sätt och ibland får också besökarna klä om – något som kan leda till att de själva vill agera som människor i en annan tid. Vuollerim 6000 är ett exempel på den här typen av tidsresa. Skolbarn på besök får klä om till

tidstypiska kläder och prova på att arbeta som man gjorde på stenåldern. Något organiserat rollspelande finns inte, men vill barnen leka att de är i en annan tid – och de vill de ofta – finns utrymme för det. Det mest kända exemplet på den här typen av verksamhet torde annars vara Skansen, som under delar av året befolkas med personal i typiska kläder men utan historiska alias. Man kan också räkna delar av Medeltidsveckan och Foteviken till den här kategorin.

I praktiken är det en glidande skala mellan de olika typerna av tidsresor. Som vi senare kommer att se i Birgitta Gustafssons kapitel om upplevelse och lärande är det inte helt lätt att göra tydliga distinktioner mellan lek, teater och rollspel. De olika sätten att leva sin in i en annan tillvaro är på flera sätt av samma karaktär. Museipersonal kan mycket väl under en och samma aktivitet använda sig av flera olika tidsresor, så att de ibland talar om sig själva som personer ur historien och beskriver dåtida människor som ”vi” medan de vid andra tillfällen talar om ”dem” och agerar som nutida personer. Det skulle kunna bli något förvirrande för publiken, men man kan också tänka sig att det på ett tilltalande sätt motsvarar besökarens eget bruk av tidsresan eller leken som en möjlighet att ibland låtsas vara någon annan, ibland agera som sig själv. Den Riddarskola – i samarbete mellan Livrustkammaren och Gotlands Fornsal – som vi deltog i under Medeltidsveckan 2001 är ett exempel på en sådan verksamhet som glider mellan de skilda kategorierna, då museipedagogerna

ibland talar till barnen *som om* det vore medeltid, ibland talar *om* medeltiden.

Resmålet

Vad återupplevs på svenska museer? Här finns en stor bredd vad gäller epoker och miljöer, även om en och annan lucka förvånar och fascinerar. Varför är exempelvis det svenska 1600-talet en så frånvarande period i rollgestaltning och tidsresor? Endast en handfull museer arbetar med tidsresor till stormaktstiden, trots att betydligt fler har tillgång till miljöer, karaktärer och intriger som borde inbjuda till det. Hur kommer det sig att vissa epoker är mer populära än andra?

En prosaisk förklaring är att det har sin grund i den yrkesmässiga sammansättningen på museer. Man kan emellertid också finna andra förklaringar. Skilda epoker ger skilda bilder av historien – inte för att historien i sig skulle tvinga fram en viss typ av representation eller intrig, utan för att perioderna upplevs som olika väl lämpade att låna sig till de skilda behov människor har. Anorlunda uttryckt skulle man kunna säga att det uppfattas som om de mer eller mindre lätt låter sig fyllas med ett visst didaktiskt innehåll. Det här exemplifieras väl i de studier vi gjort.

Vikingatiden är kanske den minst politiskt korrekta och potentiellt mest kontroversiella för en bejakande historieupplevelse. Epokens traditionella betoning på manlig dådkraft med mer eller mindre blodiga svärd står mot dygder som ärlighet, ordfasthet, hantverksskicklighet och modig äventyrlusta. Medeltiden lämpar sig för

äventyr och lek, och den verkliga historia som ligger till grund för Medeltidsveckan lånar drag av sagan så att intrigen blir mer Hollywoodproduktion än socialrealism. På Jamtli, som skildrar andra epoker och en annan miljö blir intrigen mer jordnära och de allmänmänniska problemen lite mindre dramatiska. Men också här, där man representerar en period på etthundrafemtio år, märks skillnaden mellan perioderna. Gestaltningen av det förflutna blir mer komplex ju längre fram i tiden man kommer. Det allmänmänniska och det sagoaktiga får konkurrens av det politiska livet, av konjunkturer, sådant som ligger på längre avstånd från människan själv.³ Ju närmare det närvarande vi kommer, desto mer påträngande blir det verkliga livets realiteter – eller är det bara det att vi klarar av att känna igen dem?

Det är främst tre perioder som dominerar i de museiverksamheter som arbetar med rollspel och tidsresor; stenålder, medeltid och sekelskiftet 1900, var och en med sitt didaktiska innehåll. Stenåldern är ”början på historien” det första man egentligen kan göra av människornas historia. Det tidsmässiga avståndet är emellertid så stort att tidsresor sällan konstrueras efter någon särskild intrig, eller lämpar sig för någon djupare rollgestaltning. Istället ägnar man sig mycket åt aktiviteter av skilda slag, och här finns många exotiska saker att göra; laga mat i kokgrop, göra upp eld och skjuta med pilbåge. Stenåldern, sär-

³ Observationsanteckningar från Åsa Folkesson, Jamtli 17-18 juli 2001.

skilt jägarstenåldern, används gärna för att fostra barn till ekologiskt tänkande, och står som symbol för en annan och kvalitativt bättre relation till naturen, ett slags civilisationskritik. Ett stressigt, resursslösande nu kontrasteras mot dåtidens fridsamma liv i harmoni med naturen.⁴

Att medeltiden är populärt kan delvis skrivas på populärkulturens konto där epoken tilldrar sig stort intresse och museerna varit kloka nog att haka på. Medeltiden är, som vi konstaterat när det gäller Medeltidsveckan, en epok som kan användas för att tillfredsställa behovet av äventyr. Se bara på lajvföreningar som ofta utspelas i medeltidsinspirerad sagomiljö, Jan Guillous populära böcker om Arn, TV-programmet *Salve* och förra årets vinnare av Augustpriset; Dick Harrissons *Stora döden* (2000) – för att inte tala om den ständiga repriseringen av *Ivanboe* på nyårsdagen.⁵ Medeltiden är tillräckligt avlägset för att utgöra en spännande kontrast till det närvarande, samtidigt som det funnits på riktigt och befolkats av människor som var som vi – eller i alla fall nästan.

En tredje epok som är populär i museernas tidsresor och rollspel för barn är sekelskiftet. Se-

⁴ För en diskussion om representationen av de skilda perioderna inom förhistorien se exempelvis Bodil Peterssons kapitel samt i Petersson 1999a och 1999c.

⁵ Under Medeltidsveckan fick vi ett underhållande exempel på att Jan Guillous böcker fått stort genomslag. I en av pauserna under Munkbollen blev en tempelriddare ut på planen, och följande dialog utspelade sig i publiken:

”- Vem är den där vite killen?”

”- Det är en såndär guillou-munk.”

kelskiftet 1900 tycks motsvara det genuina och trygga, våra rötter på ett avstånd som ligger tillräckligt nära för att en känsla av personlig delaktighet ska kunna infinna sig. Miljön är så gott som uteslutande landsbygden, främst bondemiljö. När det handlar om att konstruera rollspel för lite äldre barn beskrivs sekelskiftet som en tid som liknar vår egen, en brytningstid mellan gammalt och nytt, den sista resten av ett förment naturligare liv

Att skilda epoker fylls med olika innehåll har inte med ”historien som den hände” att göra, utan med våra föreställningar och associationer. Lika gärna som att stå för harmoni och ekologiska hänsyn kan stenåldern skrivas in i berättelse om en osäker och hård tillvaro, medeltidens äventyr kan bytas mot dagligt och föga glamouröst slit på åkerjorden i ett ojämnt samhälle och tryggheten i sekelskiftets bondetillvaro kan lika gärna skildras som instängd. Poängen är att vi uppfattar epokenas innehåll på ett visst sätt. Förmodligen är det inte främst museerna som format bilden av det förflutna, men när den nu finns där har de att välja mellan att spela med de populära föreställningarna och att medvetet bryta med dem. Båda alternativen har sina poänger. Å ena sidan kan mötet med de berättelser man inte förväntar sig att finna om en epok vidga förståelsen av historien. Å andra sidan motsvarar förmodligen de välkända representationerna av historien behov hos oss, och inlevelsen underlättas kanske av att deltagaren får stiga in i en bekant berättelse.

I nästa avsnitt följer en utblick från amerikansk horisont av en "public historian", professor Jon Hunner, som gästade miljön i Växjö som Fulbrightstipendiat våren 2001 och bidrog till att placera våra iakttagelser i ett större jämförande sammanhang.

First-Person Interpretation at Living History Museums

Jon Hunner

Living history, first person interpretation, experiential history, historical re-enactors, all of these names are ways of describing a methodology of presenting the past to the public in an engaging way. The roots of living history are over a hundred years old, and the development has occurred in fits and starts. But now the field is expanding in new directions and enlivening the educational initiatives and exhibition imperatives of museums around the world. A shift is occurring from merely exhibiting artifacts to delivering experiences and from an emphasis on society's elites to focusing on ordinary people. As always, the challenge for museums is how best to engage the public and how to balance the educational responsibilities with the entertainment strategies for today's audiences.

Museums mediate artifacts and information through their exhibits and activities, and thus socially construct the history that they present. Despite the growing recognition among the public that museums subjectively construct the past, museums are still considered a trustworthy interpreter of the past. In a survey of the American public's perception about which institutions most accurately present the past to them, museums were regarded as one of the most authentic interpreters: "Americans put more trust in

history museums and historic sites than in any other sources for exploring the past."¹ Thus, museums have both a responsibility and an opportunity to capture the public's interest and influence its historical consciousness as few other institutions. For museums, "the challenge for historians is to discover the key that will enable them to make the transition between history as an abstraction to history as a meaningful experience of each audience group."² Museums use interpretation to guide visitors through their collections and exhibitions and to impart meaning to the experience. The arrangement of artifacts, the explanatory text, the educational programs, and the in-person explanation all offer ways to facilitate the understanding of the past. Two kinds of in-person interpretation are used in museums. Third-person interpretation presents an all-knowing guide who speaks to the public as a contemporary, someone who can explain from the public's point of view the machinations and significance of what is exhibited. First-person interpretation utilizes a museum guide who pretends that he or she is from the time period and the culture that the museum is depicting. The varieties of first-person interpretation is intriguing:

Often called 'living history,' it encompasses interpreters in period costume going about some activity; dramatic presentations staged in audio-

¹Rosenzweig & Thelen 1998, p. 105.

²Dolan 1986, p. 242.

riums, exhibit areas, and neutral spaces (such as a classroom); 'fourth-wall' scenes, where interpreters taking on the roles of historical characters recreate scenes in a historic setting without acknowledging the presence of the audience; and 'character interpretation,' perhaps the most demanding of all in that it requires the interpreter to extemporaneously interact with the audience as a particular historical personage.³

With such a variety of interpretation possibilities, which is best for a particular museum? As U.S. National Park Service historian Bruce Noble says: "no one method of interpretation is inherently superior to another. Instead, all work together in an effort to create historical meaning for the visitor. All types of interpretation do not work equally well in all settings."⁴ With the acknowledgment that living history and first-person interpretation are not suitable for all museums, it can, when done right, bring a new level of experience and learning to historical museums.

The presentation of living history centers on make-believe. Museum professionals William T. Alderson and Shirley Payne Low note: "The living history approach ... seeks to impart understanding to the visitor by having interpreters assume and re-enact the roles of people who might have participated in events associated with the site. At its purest... the visitor enters a world

in which there is not history beyond the date of the site: interpreters consistently disclaim knowledge of events that lie beyond that date."⁵ First-person interpretation utilizes the role playing model where the guide assumes the character of a person from the past and acts and speaks from that point of view.

The first living history museum was Skansen, begun in 1891 by Arthur Hazelius, who took historic buildings, mainly from the 18th and 19th centuries, and displayed them in the metropolitan setting of Stockholm: "Hazelius wanted to set up a museum where the cultural heritage would admittedly be protected, by a fence or a stone wall, but where people would want to be inside enjoying themselves with games and educational experiments."⁶ Other museums quickly followed Skansen's example of recreating rural communities in urban settings and offering city dwellers a view of their recent past. In addition to recreating rural settings from the past, the folklife of the residents of the agricultural villages also attracted serious interest in Europe in the late 19th century.⁷ In the United States in the 1930's, the new museum at Colonial Williamsburg in Virginia began using costumed guides to interpret the history of that town. Plymouth Plantation expanded the living history concept by allowing the streets to look like a working

⁵Alderson & Payne Low 1985 p. 36.

⁶Årre 1998, p. 135.

⁷Anderson 1992, p. 457.

³Howell 1999, p. 146-47.

⁴Noble 1999, p. 285.

colonial village from the 1600s complete with weeds and dirt. The return to reality has extended to include the portrayal of working class people, servants, and slaves.

The attraction of living history museums center around three concepts. As Jay Anderson states: “the three most common ... are: to interpret material culture more effectively...; to test an archaeological thesis or generate data for historical ethnographies; and to participate in an enjoyable recreational activity that is also a learning experience.”⁸ For museum visitors, for archeological and ethnographic researchers, and for historical re-enactors, living history institutions offer a place to “simulate life in another time.”⁹ So, living history museums are not just a fun place for a family visit. They also assist researchers from history, archeology and ethnography in recreating how people lived in the past— how their tools worked, how their towns and villages functioned, and how they farmed and lived.

Living history museums in the United States portray a wide range of time periods and cultures. El Rancho de los Golondrinos is a Spanish colonial hacienda outside of Santa Fe, New Mexico; Plimouth Plantation depicts a Puritan village from the 1600's in Massachusetts; Old Sturbridge Village recreates a 19th century rural community in New England; Mystic Seaport

⁸Anderson 1992, p. 456.

⁹Ibid.

shows a 19th century maritime museum in Connecticut; and Greenfield Village offers a recreated village outside of Detroit, Michigan.¹⁰ No two are alike but many are committed to the same foundation, one “built on the premise that the folklife of a region is historically significant and its material culture should be collected, studied, and especially interpreted.”¹¹ To assist with this, the Association for Living History Farms and Agricultural Museums (ALHFAM) was created in 1970 and is now part of the Smithsonian Institution.¹²

At around the same time as the founding of the ALHFAM, a new type of scholarship came to U.S. museums. Motivated by the social movements in the United States in the 1950s and 1960s, scholars began to see the importance of “living history’s potential to communicate the humanistic themes formulated by a new generation of scholars who used a multi-disciplinary

¹⁰The following websites are homepages for these museums: Skansen: www.skansen.se; Colonial Williamsburg: www.history.org; El Rancho de las Golondrinas: www.golondrinas.com; Old Sturbridge Village: www.osv.org; Henry Ford Museum and Greenfield Village: www.hfm-gv.org; Mystic Seaport: www.mysticseaport.org.

¹¹Anderson 1992, p. 459.

¹²For the home page of the Association for the Living History, Farm and Agricultural Museums, go to www.alhfam.org. For a listing of the ALHFAM living history museums around the world, go to www.alhfam.org/alhfam.links.html.

approach to interpretive history.”¹³ Instead of historic homes of the elite of society, the public wants to see something that connects more with their own lives, and with their own heritage. Engaging the public within their own “zone of proximity,” whether it is geographic location, ethnic background, or occupational and economic status, connects the audience with the museum’s interpretation in new and exciting ways. The public can more easily identify with the history that is presented.

At the same time that the public connects with the past through their zone of proximity, they also come to a living history museum to get away from their everyday concerns and hectic contemporary life. Museum visitors want to be both transported to a different reality as well as enlightened about who they are and why their community, region, or nation is the way it is. And they want this knowledge in an experiential manner, which they can feel on several levels. Living history can accomplish this sometimes conflicting motivation for museum audiences.

Social anthropologist James Deetz argued for a living history approach to museums when he called for a recreation of entire cultures, not just the built environment but the social context as well. He advocated for a museum where people went about their everyday lives, worked, played, lived, and died, and thus where the themes of the new social history could be interpreted.

¹³Anderson 1992, p. 461.

From this avenue, topics such as race, class, gender, cultural ecology, material culture, and aging could be explored. And for Deetz, the messiness of humanity could also be presented: “I’d like to see, not only the accumulation of things from the past and the irrational materials that creep in, but also enough clutter and confusion to suggest that the people just stepped out for a minute.”¹⁴ By presenting such a past, the shared reality (which includes a chaotic present) of most people are tapped in a museum setting. First-person interpretation can also present this “clutter and confusion” through direct interactions with the public. At Plymouth Plantation, when an interpreter who was portraying a maidservant from the 1600s was asked if all of the things in the house were handmade, she replied: “Why no, they are not handmade; we use tools.”¹⁵ Deetz maintains that at such an interaction, the visitors become interpreters, and the museum has to start calling the first-person interpreters “informants.”

Good first-person interpretation involves a rigorous preparation of research and acting. Historical research into the specific place and time must be very thorough. Deetz recommends utilizing voting records, census reports, court records, probate data as well as any diaries to flesh out the characters that are being interpreted. Some living history museums reconstruct char-

¹⁴Deetz 1992, p. 491.

¹⁵Ibid p. 492.

acters for their interpreters to portray using diaries and letters. After a historical character is reconstructed, period costumes and appropriate activities can be devised to further create the illusion of a trip back in time. A major factor in the success of first-person interpretation is the skill of the person portraying the character. Although historians are known for immersing themselves in their research, it takes skilled actors to stay in character and improvise interactions with the public in museums. This training can be done through acting classes at drama schools and also can be undertaken by the museums. The screening process to identify the proper staff members and the subsequent training to do first-person interpretation are as important as the background historical research. The institutional commitment for living history “requires an enormous investment in time, research, and preparation, and, as a result, many museums limit their use of first-person interpretation to scripted presentation with limited interaction with the audience in order to preserve the integrity of the historical content.”¹⁶ To whatever extent museums incorporate first-person interpretation in their programming, such interpretation resonates with the public.

In concluding her survey of Swedish museums, Katarina Årre suggests “that the future of museums may in fact depend on how accessible they can make themselves to the outside

world in a dialogue with the public – and to each other in scientific discourse.”¹⁷ Living history and first-person interpretation brings a vital experiential element to museums, creates a dialogue with the outside world, and makes them accessible to the public. It is not an easy medium to use, but the rewards are great and the public often leaves such museums both educated and entertained.

¹⁶Howell 1999, p. 148.

¹⁷Årre 1998, p. 156.

Arkeologin och sinnenas pedagogik

Bodil Petersson

Från dammiga montrar till smutsiga händer

På senare år har stora satsningar gjorts för att även ur ett förhistoriskt töcken få platser att ta form och gestalter att bli till kött och blod i vår egen tid. Upplevelse är nyckelordet. En linjär historieskrivning, med indelning av den förhistoriska tiden i stenålder, bronsålder, järnålder och vikingatid, omformas till en stundens upplevelse för alla sinnen. Rader av yxor i montrar ersätts av nygjorda exemplar. De sedan länge upplösta skافتen formas åter i trä och sten, brons eller järn blir användbara på nytt. Vävtvänder formas av lera, och vid stående vävtolar görs tyger, kanske till kläder eller segel till vikingaskepp. Människor deltar i eller betraktar ett levandegörande med forntiden som fond. Målet är att engagera alla sinnen.¹

Genom upplevelsetrenden har den traditionella museala gestaltningen av tidens gång upphävts. Istället blir betraktaren deltagare och förflyttas till en punkt i det förflutna för att uppleva

¹ Jag har i tidigare sammanhang diskuterat den arkeologiska fullskalerekonstruktionen, dess innehåll och budskap, se Petersson 1999a-c.

hur livet kunde gestalta sig i just det ögonblicket. Periodindelningen förlorar i betydelse och ersätts av upplevelsen av ”förr i världen”. Handen är redskapet i det fysiska mötet med forntiden. Att lära genom upplevelse har blivit en viktig ingrediens även i levandegörandet av förhistorisk tid. Så har det inte alltid varit.

Arkeologins källmaterial som grund för att återskapa det förflutna innebär andra utgångspunkter än historievetenskapens. Spåren är mer glesa, kunskapsluckorna måste fyllas med en större portion fantasi för att det återskapade ska kunna förmedla en upplevelse och inte lämna det sedan länge förflutna i ett fragmenterat tillstånd. Detta är viktigt att ha i åtanke när förhistorisk tid blir till upplevelse i vår tid.

Arkeologiska förebilder: Danmark

Försiktighet har ofta ledsagat arkeologers tolkning av det förflutna. I historikernas skugga, utan skriftliga källor att tillgå, hukar arkeologerna under oket av den sanningsenliga skildringen. Detta ok har dock lättat betydligt under senare delen av 1900-talet. Ramarna för tolkning har vidgats, det mångtydiga har lyfts fram och lämnat utrymme för fantasin som komplement till kunskapen.

I Danmark återfinns en av de främsta inspirationskällorna till dagens upplevelsepedagogiska verksamhet inom den förhistoriska sfären. Hans-Ole Hansen, författare och etnolog, grundade redan 1964 det än idag existerande *Historisk-Arkeologisk Forsøgscenter* i Lejre på Själland. Cent-

ret inriktade sig till en början på att återskapa järnålderns vardagsliv och att presentera traditionella hantverk såsom smide, keramiktillverkning och vävning. Verksamheten rymmer även 1800-talets lantliv med hus och odlingar, en stenåldersboplats, en offermosse och en experimentell gravplats. Ett avgränsat område särskilt för lägerskolor har tillkommit. Där lyfts vikingatiden fram som tema. Centrets pedagogiska ambition har sin grund i uppfattningen att barn bäst lär sig om historien genom personlig erfarenhet och genom att låta alla sinnen engageras i läroprocessen.² Barnets kunskap om och relation till det förflutna ska uppmuntras genom en annorlunda och levande presentation och närkontakt. Med tiden har centret i Lejre alltmer betonat de tre verksamheterna förmedling, undervisning och forskning som parallella och lika betydelsefulla delar av verksamheten.³

Flera så kallade *historiska verkstäder* etablerades i Danmark i Historisk-Arkæologisk Forsøgscenters kölvatten under främst 1970- och 1980-talen.⁴ Det är platser som mestadels återskapar järnålderns vardagsliv. Många av de historiska verkstäderna finns kvar och används även idag. Idén bakom den historiska verkstaden är att ge besökarna tillfälle att delta i olika historiska arbetsprocesser och under en tid få möjlighet till fördjupning och reflektion.⁵ De historiska verk-

städerna är nära knutna till skolornas verksamhet och utgör ett komplement till traditionell undervisning. Kanske är den danska skolstrukturen med fler friskolor och alternativa pedagogiker en av förklaringarna till det nära sambandet mellan återskapad forntid och pedagogisk skolverksamhet. Aktiviteter utomhus och arbete med händerna är tänkta att ge barnen en mer omedelbar upplevelse av det förflutna.

Merparten av de historiska verkstäderna har följt Lejrecentret i spåren och valt att gestalta vardagslivet under järnåldern, men allt fler verkstäder har tillkommit, som fokuserar på andra historiska perioder och teman, exempelvis 1800-talets liv på landet och 1900-talets småindustri. Även konfliktpunkter i historien, som nederlaget i det dansk-tyska kriget 1864 vid Dybbøl Banke i Sønderjylland, har fått sina egna historiecenter. Här beskrivs dåtiden utifrån nationella, sociala och kulturella utgångspunkter med fokus på militärhistoria.⁶ *Historiecenter Dybbøl Banke* leds för övrigt av Hans-Ole Hansen, som grundade centret i Lejre. Platsen är inte enbart en pedagogisk verkstad för skolbarn utan också ett museum och ett monument över händelserna 1864.

I Danmark finns en annan arkeologisk tradition än i Sverige. Identifikationen med historien före de skriftliga källorna är stark. Vikingatiden och monumenten över det danska rikets enande, som till exempel runstenarna, gravhögarna och

² Hansen 1988.

³ Meldgaard & Rasmussen 1996 s. 12ff.

⁴ Ipsen *et al.* 1995.

⁵ Kruuse 1994 s. 147.

⁶ Ipsen *et al.* 1995 s. 24f.

kyrkan i Jelling på Jylland, har stor betydelse för dansk identitet.⁷

Det småskaliga i de danska exemplen har efter hand avlösts av mer storskaliga satsningar. Idag finns platser där *Arbetsmarkedets Feriefond*, som tidigare förvaltade delar av danska folkets semesterpengar, har satsat miljontals kronor på uppbyggnaden av rekonstruerade miljöer, där även skolverksamhet bedrivs.⁸ Med tiden är det tänkt, att verksamheten ska gå runt ekonomiskt och bli självbärande med hjälp av intäkter från turismen och skolverksamheten.

Arkeologiska förebilder: Sverige

I Sverige, och även i Norge, har det inte funnits samma självklara koppling mellan pedagogik och förhistoriskt återskapande som i de danska historiska verkstäderna. Dessutom ligger etableringen av platser för återskapande i full skala i Sverige något senare i tid. Det var främst under 1980- och 1990-talen som verksamheter av detta slag tog fart. Ett tidigt exempel är stenåldersexperimentet *Fortid i Nutid i Skånes Djurpark* som startade 1981.⁹ Såväl Sven Rosborn, nu informationschef och arkeologiskt ansvarig på Fotevikens museum, och Lars Larsson, nu professor i arkeologi i Lund, var med om att initiera verk-

samheten. Här uppfördes miljöer och hus från jägar- och bondestenålder. Även Göran Burenhult, nu professor i arkeologi vid högskolan på Gotland, var en av initiativtagarna och lät rekonstruera en långdös på området. Det gör att platsen också rymmer en rituell dimension, även om den ursprungliga avsikten med rekonstruktionen av långdösen var att mäta behovet av arbetskraft utan moderna hjälpmedel.¹⁰ Inledningsvis var *Fortid i Nutid* ett forskningsprojekt med experimentell inriktning. Efter hand började platsen användas till verksamhet för skolbarn. Som med så många andra platser av detta slag blev det problem med organisationsform och ansvarsfrågor. Idag drivs verksamheten av en intelligande camping. Det är inte ovanligt att en rekonstruktion på arkeologisk grund inleds som ett forskningsprojekt men efter hand övergår i förmedling i form av pedagogisk verksamhet eller underhållning och upplevelse i kommersiell form.

Vikingabyn i Hög, också den belägen i Skåne, påbörjades 1986-87 med bland annat en experimentell rekonstruktion av ett vikingatida långhus efter fynd från Lund. Kring detta hus växte sedan en vikingatida miljö fram som användes flitigt i pedagogisk verksamhet under många år.¹¹ I nära anslutning till den uppbyggda vikingatida miljön etablerades en verksamhet kallad *Pegasus trädgård*, ett ekologiskt experiment med bland annat odling utifrån ekologiska principer. Trädgården är visserligen fristående från vikingabyn,

⁷ Se Kristiansen 1989 s. 202ff. Runstenen i Jelling, kallad *Danmarks dåbsattest*, är dessutom den nationella symbol som finns i alla danska pass.

⁸ Arbetsmarkedets Feriefond 1997.

⁹ Björhem & Säfvestad 1987 s7.

¹⁰ Burenhult 1982 s. 150f, 1986 s. 286ff.

¹¹ Ödman 1990 s. 6ff.

men har starkt bidragit till att prägla miljön. Där finns ett solcellshus med mulltoa och en ekologisk dusch. Faciliteterna har genom åren använts av besökare vid *Fröja thing*, den vikingamarknad som årligen avhölls i vikingabyn innan den lades ner.¹² Men med en osäker finansiering i form av AMS-medel, kommunala pengar och tillfälliga projektanställningar ville kontinuiteten aldrig riktigt infinna sig. Idag finns istället planer på att etablera en ny vikingaby vid Löddeköpinge, *Vikingatider*.

Den bas, som den småskaliga pedagogiska verksamheten alltid tycks ha haft i Danmark, har således inte funnits i Sverige. Istället har svensk pedagogisk verksamhet i fornbyar främst sprungit ur den experimentella arkeologin och sedan fått lita till konjunkturerna på arbetsmarknaden för sin fortlevnad. Vid dåliga tider har verksamheten blomstrat, vid i övrigt goda tider har platserna stängts eller stilla tynat bort.

Form och innehåll

I Sverige har den förhistoriskt inriktade pedagogiska verksamheten gått från form till innehåll. Ett tydligt exempel på form är Eketorps fornborg på södra Öland, som man började rekonstruera i slutet av 1970-talet. Här fanns ett bokstavligen stabilt underlag för ett återskapande av ramverket, särskilt arkitekturen.¹³ Det var, om man så vill, traditionellt manliga perspektiv på

det förflutna som kom att framhävas vid rekonstruktionen av borgen som exteriör och arkitektoniskt ramverk. Med tiden har dock även interiörer i återskapade forntida hus tillåtits växa fram, med inredning i form av möbler och tyger. Ibland har husen som ett första steg befolkats av djur och till sist även av människor i tidstypiska kläder. Husens interiör kan ses som en traditionellt kvinnlig sfär, så även intresset för att återskapa den.

Förhistoriska miljöer återskapas ofta utifrån väl undersökta och dokumenterade omständigheter. Det optimala är att minimera kunskapsluckorna. Att välja och välja bort tolkningar av det förflutna är en förutsättning för återskapandet. Det kan gälla att välja ut en av flera faser i en gårdsbebyggelse, eller att bestämma sig för en variant av hur väggar och tak kan antas ha sett ut. Diskussionens vågor har gått höga om det berättigade i att rekonstruera det förflutna, särskilt när det gäller platser som Eketorps fornborg på Öland.¹⁴ Eketorp är både en statlig angelägenhet och en *in situ*-rekonstruktion och därmed ett känsligt kapitel för kulturmiljövården. Av statliga institutioner krävs en högre grad av ansvarstagande för en korrekt historieförmedling och även för platser och autenticitetens bevarande. När en statlig myndighet driver verksamheten ska det borga för vetenskaplig korrekthet. Därför har statligt förvaltade platser lätt att oav-

¹² Petersson 1999c s. 108.

¹³ Edgren & Herschend 1979.

¹⁴ För diskussion och debatt om Eketorpsrekonstruktionerna, se Näsman 1983, Näsman 1986, Edgren & Herschend 1987, Näsman 1990 s. 15f; Herschend 1990 s. 20ff.

siktligt illustrera tomhet. Återskapandet tar slut där faktakunskapen om det förflutna inte längre bottenar. Effekten blir en onödigt primitiv upplevelse av forna tider.

Upplivelsespedagogiken kräver att man sträcker sig förbi formen och vågar presentera ett innehåll. Först under 1980- och 1990-talet har olika former av upplivelsespedagogik accepterats inom den arkeologiska sfären. Längre uppfattades det som dilettanteri att bedriva rekonstruktion som gör tillägg till den vedertagna kunskapen.¹⁵

Kalmar läns museums välkända kulturmiljöpedagogiska verksamhet skiljer sig från de danska stationära historiska verkstäderna som är bundna till en plats, helst i närheten av skolgården.

Att arkeologer är ett försiktigt släkte som inte gärna tolkar alltför fritt och hämningslöst, framgår av museipedagogen Monica Cassels resonemang om tidsresor och rollspel. Hon framhäver att just tidsresor och rollspel innebär, att det finns en risk att lära ut osanningar. Även om vi vet saker om föremål och byggnader, så kan vi inte vara säkra på hur relationen mellan människor såg ut eller hur de tänkte och kände. För att kunna spela roller måste man ta ställning i dessa frågor.¹⁶ Just arkeologer framhävs som debattglada i ämnet. Var går gränsen mellan kunskap och vilseledande fantasier?¹⁷ Arkeologer känner

sig förmodligen som mest säkra när de försöker återskapa ett hus, men tycker sig ute på gungfly när det blir tal om mentalitet och relationer.

Upplivelsesens grunder

Förhistorisk upplevelse kännetecknas av dofter och miljöer, hantverkskunnande som lärs ut, diskussion kring en lägereld om vad de kan tänkas ha trott på för gudar i förgångens tid. Det är inte i så hög grad fråga om explicita rollspel. Miljöerna är ofta återskapade efter arkeologiska spår som inskränker sig till mörkfärgningar efter stolpars placering i marken där ett hus en gång stod. Utifrån sådana fragment skapas hela miljöer som utgör kulisser och rekvisita för en tidsresa i det förflutna.

Den främsta upplevelsen på ett förhistoriskt plan får nog anses vara att känna, lukta på och vidröra det förflutna, att prova på forntidens praktiska tillvägagångssätt och tekniska kunnande. I vår moderna tid finns inte mycket kvar av ett levnadssätt som liknar förhistoriska tiders. Likt etnografer tar vi oss då ut ur vår civilisation och in i en annan värld av kol och sot, aska och glöd, eld och tjära. Stenflisor och järnspån flyger i luften, lukten av tjära och rök ligger tät över bosättningen, hönsen kacklar och fåren bräker. Kläderna av lintyg eller ylle formar sig mjukt efter kroppen.

En sorts ”lågintensiv” tidsresa görs av de så kallade *forntidsfamiljerna* i Lejre och i andra danska förhistoriska rekonstruerade miljöer. I Lejre går verksamheten tillbaka åtminstone till 1970-talet,

¹⁵ Näsman 1990 s. 12.

¹⁶ Cassel 2001 s. 146f.

¹⁷ Cassel 2001 s. 147.

då familjer började bo och övernatta i järnåldershusen till glädje förhoppningsvis för sig själva men även för besökare, som genom de boende får inblick i hur det kan vara att under en tid leva i ett hus från järnåldern. Nyligen har en dansk antropolog studerat hur dessa forntidsfamiljer fungerar. Hon konstaterar att det är ett självvalt semesteralternativ för de inblandade, och att familjerna ofta har valt att leva på järnåldersvis för att de har en grundläggande kritisk hållning till det moderna västliga samhället.¹⁸ Många av de vuxna deltagarna är till vardags just lärare, en del har sitt fritidsengagemang i scoutrörelsen. Här finns tydliga anknytningar till både lärande och friluftsliv.¹⁹

Lära, forska, uppleva

Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre har utgångspunkterna lära, forska och uppleva. Det är tre skilda men sammanvävda mål som omfattar pedagogiken, forskningen och turismen. Idag ingår de tre verksamheterna nästan alltid i alla större satsningar.

Generellt tycks det som om platser med arkeologiskt baserad rekonstruktion med en ledning ur forskarnas skrå ogärna förknippas med fenomen som upplevelse och tidsresa. Istället framhävs den vetenskapliga grunden för åter-

skapandet. Man vill inte leda skolbarn in på några emotionella spår.²⁰

En intressant kontrast till upplevelsepedagogiken finns i England. Där ligger *Butser Ancient Farm*, som sedan starten 1972 har använts som plats för experimentell arkeologisk forskning. Som en konsekvens av forskningsprocessens uppläggning har platsen visat sig vara ändamålsenlig även för undervisning. Skolbarn får delta och pröva på forntida tekniker av olika slag. Men ingenting görs för att förflytta skolbarnen genom tidsresor eller dylikt. Snarare konfronteras besökaren med den moderna tekniken i form av mätinstrument och datorer för att markera, att detta är ett nutida experiment om forntiden.²¹ De ansvariga gör en poäng av att barnen konsekvent kastas ur illusionen av förfluten tid. Det finns bland forskare en stark oro för att forskningen ska förknippas med något oseriöst. I fallet med Butser Ancient Farm är det uppenbart att försök till tidsresor och inlevelse betraktas med misstänksamhet.²²

Däremot finns det bland museerna och människor som arbetar med förmedling och undervisning ett större intresse för upplevelsepedagogikens koppling till arkeologiska teman. Exemp-

¹⁸ Steenstrup 2000 s. 66.

¹⁹ Steenstrup 2000 s. 51.

²⁰ Se t. ex. Stone & Planel 1999, som i sin introduktion till en antologi i ämnet experimentell arkeologi, utbildning och allmänheten just betonar det problematiska med att skapa bilder av något som man inte är helt säker på är sant.

²¹ Reynolds 1999.

²² Reynolds 1999 s. 134.

let Kalmar läns museum är tydligt nog i det avseendet.

Festarrangemang för företag och andra grupper är idag en viktig del av det kommersiella utbud, som ger det ekonomiska underlaget för driften av många platser som återskapar förhistorisk tid. Här finns inte samma krav på pedagogisk kvalitet. Istället ligger fokus ofta på lek och spel, tävlingar och teater. Ett tydligt exempel är *Vikingabyen Gotland AB*, som i sin marknadsföring främst framhåller arrangemang av det äventyrliga slaget kopplade till temat vikingatid men även till medeltiden.²³ De har även expeditioner på Robinson-tema till Gotska Sandön för företag och grupper som vill göra något annorlunda och spännande.²⁴ Teman som ledarskapsutveckling och avkoppling vävs in i konceptet. Vikingabyen Gotland AB får ses som en mycket tydlig exponent för det renodlat kommersiella bruket av vikingatiden i upplevelsesammanhang. Att vikingar, lek, fester och ledarskapsutveckling hör ihop är det ingen tvekan om i denna vikingabys marknadsföring. Det tycks även angeläget att ange vilka nätverk man är delaktig i. Där Fotevikens museum framhäver innehållsligt kvalitetsutvecklande nätverk som *Nätverket Sveriges Levande Forntid*, anger Vikingabyen Gotland AB *Gotlands Kongress och Konferens*, *Gotlands Attraktioner* och *Gotlands Turistförenings Kvalitetsarbete* som

²³ Vikingabyen Gotland (u.å.).

²⁴ I äventyrsbroschyren lockar man med sjörövar-ön Gotska Sandön – ”Ett riktigt Robinson-äventyr”. Vikingabyen Gotland (u.å.).

sina nätverk, alltså mer renodlad inriktning på företag och turism.²⁵

De arkeologiska epokenas sensmoral

De olika perspektiven på det förflutna: åsikten att det var bättre förr, tron på utveckling och framsteg, den moderna människans ointresse för historien, och att dra lärdom av det förflutna, finns med som ingredienser i hur det förflutna återberättas. I en tidigare studie av återskapad forntid i Skåne finns reflektioner över hur förhistoriska epoker används i olika berättande syften.²⁶

Stenåldern fungerar ofta som resonansbotten för en idyllisering av de tidiga samhällsformernas liv i samklang med naturen. Det var bättre förr, helt enkelt. Ekologiska hänsyn togs, levernet var småskaligt. Det naturliga, det nära och det lokala har sin självklara budbärare i det återskapade stenålderslivet.

Bronsåldern är en epok som representerar ett mer komplicerat förhållningssätt till liv och död. Ännu har dock inte makthunger och strävan efter överhöghet ödelagt visionen om närheten till naturen och det naturliga livet. Det kultiska är inte lätt att återskapa, särskilt inte om man närmar sig problemet med en arkeologs försiktiga attityd. Vid bronsåldersgården i Vitlycke, där världsarvshällarna med ristningar från bronsåldern finns, är även en offermosse anlagd. I en

²⁵ Vikingabyen Gotland (u.å.).

²⁶ Petersson 1999c.

suggestiv stilla avkrok en bit bort från besökscentret, ligger en vattenspegel. I vattnet har träfigurer placerats. De är gjorda efter arkeologiska fynd i våtmarker. Troligen är de en sorts gudasstatyetter.

Bronsåldern var även en internationell tid.²⁷ Kulturkontakter avspeglas exempelvis i ristningarna på hållarna i Kiviksgraven i Skåne. Här spåras samband med flera områden i Europa.²⁸ Vi lär av det förflutna för framtiden: redan då kunde de bilda nätverk regioner emellan.

Järnåldern representerar två ganska skilda världar när perioden återskapas. Den ena handlar om vardagligt liv. Strävsamma bönder odlar, håller husdjur och hantverkar för egen konsumtion och en lokal marknad. De bor i robusta men enkla hus utan den stora lyxen. Det enkla livet idealiseras. Samtidigt är järnåldern en orostid med maktkamper och krigiska handlingar. Vapenoffer och andra rituella offerfynd av såväl levande varelser som ting antyder en våldsamt tid. Berättelsen blir tudelad, eftersom de båda momenten sällan sammanförs i en och samma ögonblicksskildring – en effekt av återskapandets karaktär av punktvisa nedslag i historien.

Med vikingatiden kan vi lära av det förflutna. Vikingarna blir våra förebilder som handelsmän och entreprenörer i dåtidens europeiska gemenskap. De besatt fysisk styrka och kärv manlighet, mod och envetenhet. De var vittberesta och gav sig gärna in på okänd mark. Visserligen skövlade

²⁷ Kristiansen 1998.

²⁸ Bertilsson *et al.* 1996 s. 3.

och brände de på sina håll, men vikingens mer civiliserade sidor framhävs gärna i detta sammanhang. Även vikingatidens kvinnor representerar styrka och handlingskraft, om än mestadels hemma på gården.

Medeltiden innebär en tilltagande komplexitet när det gäller källäget. Förutom arkeologiska källor tillkommer de skriftliga källorna som nyanserar och komplicerar. Detta återverkar dock inte påtagligt på återskapandet, där riddare ur samhällets övre skikt oftast spelar huvudrollen. Enkla och hanterliga roller för både kön och klass finns att ikläda sig. Det goda och det onda utkristalliseras tydligt. De sköna konsterna har en given plats, och krigarkonsten är en ädel sportgren. Medeltiden är även en epok att lära för framtiden av. Europeiseringsprocessen lyfts gärna fram i samband med medeltiden.²⁹ Perioden tog sin början redan under 500-talet på kontinenten, medan medeltiden i Norden först inträder under 1000-talet. Kyrkans etablering och en internationaliserad handel är viktiga delar av nordisk medeltid.

Slutsatsen blir att forntiden i sin levandegjorda form alltid på ett eller annat sätt kan representera en idealisering av det förflutna. Att dra lärdomar av historien innebär ofta att vi ser handlandet i förfluten tid som förebildliga avspeglningar av våra strävanden i samtiden. Det

²⁹ Ett exempel på hur europeiseringen kopplas till medeltiden är projektet *Culture Clash or Compromise?* (CCC-projektet) som behandlar europeiseringen av Östersjöområdet under perioden 1100-1400. Se Blomkvist (1998) för en presentation av projektet.

gäller särskilt miljöfrågor, handel och entreprenörskap, internationalisering och personlig förmåga. Det är sällan som forntiden idag görs till ett led i berättelsen om det renodlade framsteget, eftersom framstegstanken innebär en bild av det förflutna som primitivt, en bild som ingen seriös forskare eller förmedlare vill ställa upp på idag. Ibland fungerar det förflutna som en tillflykt. Särskilt bilden av stenåldern kan fungera som en flykt bort från civilisationens brus till en vardag under enkla omständigheter utan stress och larm. Historien blir terapeutisk.³⁰

I en nyskriven artikel som berör Kalmar läns museums arkeologiförmedling till barn, beskrivs vad barnen fick göra under en upplevelsedag:

Vi reste till järnåldern, bronsåldern eller yngre stenåldern. (...) Eleverna fick för en dag vara de människor vars spår de tidigare grävt upp. De fick hugga med flintyxan, försöka slå en pilspets i flinta eller smida järn. På bronsåldersdagarna gjorde vi skålgropar i vilka vi sedan eldade och offrade säd.³¹

Citatet visar hur bronsålderns kultiska karaktär skiljer sig från övriga förhistoriska epokers mer hantverksmässiga inriktning. Järnåldern i Møre

³⁰ Som en representant för den stora grupp som uppfattar historiebuket som en flykt undan vardagens tristess och krav står etnologen Birgitta Svensson med sin artikel *Vardagsmiljöer och söndagskulisser. Landskapets naturliga förflutenhet och kulturella samtid* (Svensson 1997:36ff). Arkeologen Jes Wienberg har i sin artikel *The Perishable Past. On the Advantage and Disadvantage of Archaeology for Life* (1999), som tar upp olika bruk av det förflutna, även behandlat det förflutnas terapeutiska dimension.

³¹ Holmén 2001 s. 67.

kommer också till sin rätt i jämförande sammanhang. Söderåkra Rotaryklubb räddade fyndet av en blästerugn från järnåldern från förgängelsen. De bekostade maskiner och en lokal så att ugnen både kunde tas om hand och förvaras för framtiden:

Ugnen har sedan detta fungerat som symbol för industri, historia och framåtanda i kommunen.³²

Arkeologiska spår kan, genom sin ibland flyktiga och anonyma karaktär, användas på många olika sätt. Arkeologin har ofta använts för att fylla ett behov av legitimering av nationell eller regional art. Genom ett generöst använt "vi" blir exempelvis de personer som ristade hällarna under bronsåldern till "våra" släktingar. De inbegrips i det att vara svensk, nordisk eller europeisk.

Efter detta exempel på hantering av identitet i arkeologiska sammanhang, kan vi ställa frågan hur förhistoriska återskapade miljöer och skildringar fungerar. Presenterar de färdiga koncept för identitet, eller finns det utrymme för tolkning? Ska en återskapad miljö från till exempel järnåldern ge besökaren en känsla av likhet och möjlighet till inlevelse, eller ska upplevelsen innebära att erfara det absolut annorlunda? För den totala upplevelsen krävs kanske ett både-och. Den tydliga olikheten ger aha-upplevelser, liksom möjligheten att identifiera dåtiden genom likartade händelser, redskap eller känslor som finns i vår egen tid.

³² Holmén 2001 s. 69.

Arkeologiska platser har ofta fått representera "vårt" förflutna i en något diffus mening. Här kan avses Sverige, Norden eller Europa i olika sammanhang och proportioner. Men vad händer med identifikationen när besökaren inte har en självklar identifiering med det land där platsen är belägen? För den arkeologiskt intresserade finns naturligtvis engagemanget där av arkeologisk art. Men den förment identitetsskapande funktionen hos en arkeologisk plats – eller rekonstruktion – vad betyder den?

I Järfälla utanför Stockholm pågår en satsning på *Arkeodromen*, ett kulturellt centrum med utgångspunkt i historien. Man kallar det ett historiskt kunskapscentrum för pedagogik och tvärvetenskap, ett "science-center" inom kulturarvsområdet. Förutom utställningar och skolverksamhet är Arkeodromen även tänkt att rymma utbildning av så kallade kulturarvspedagoger. Utbildningen syftar till en förnyelse av pedagogiska metoder.³³

I Stockholms förorter finns en lokal befolkning som till stor del inte har Sverige som ursprungsland. En knäckfråga för skaparna av ett kulturellt och historiskt centrum i Järfälla blir då: hur får vi med oss hela befolkningen, inte bara dem som redan ser sig som svenskar, nordbor eller européer? Projektet har valt att framhäva förorten som den moderna hembygden, och att försöka utveckla ett intresse för förorten och dess historia, oavsett vilken etnisk bakgrund in-

³³ *Barkarby Arkeodrom* (u.å.). Folder som presenterar arkeodromprojektet i Järfälla kommun.

vånarna har.³⁴ Möjligen handlar det om att representera såväl likhet som olikhet. Det kan innebära en betoning av mångkulturell bakgrund, import och export av idéer och traditioner. Deltagarna får en handfast möjlighet att identifiera sig med ett dåtida levnadssätt utan att nödvändigtvis behöva uppfatta dåtidens människor som sina avlägsna släktingar.

Den relativa autenticiteten

Kan en sinnenas pedagogik med utgångspunkt i förhistorisk tid egentligen alls göra anspråk på autenticitet? Autenticitet är ju, liksom återskapande i allmänhet, beroende av såväl form som innehåll. Det krävs en ram att placera berättelsen om det förflutna i.

Det första som möter är ett ramverk av byggnader och marker, kanske med folk och få. Hur har platsen valts? Här ska två markanta exempel kortfattat få belysa två lösningar. Exempelen är olika, vilket gör det hela spännande och intressant och ger perspektiv på verksamheten.

Det första exemplet är rekonstruktionen av *Eketorps fornborg* på södra Öland. Arkeologiska undersökningar utfördes under 1960- och 1970-talen. 1978 påbörjades en rekonstruktion av delar av borgen. Initiativet till återuppbyggnaden av borgen låg hos Riksantikvarieämbetet, som i borgen såg ett utmärkt tillfälle till såväl förmedling till allmänheten som experiment i forskningssyfte. Borgen kunde bli ett utmärkt peda-

³⁴ *Barkarby Arkeodrom* (u.å.).

gogiskt redskap, och samtidigt kunde forskare få svar på frågor om husens konstruktion.³⁵

Rekonstruktionen på 1970-talet var en av de första i sitt slag i Sverige. Den gjordes på platsen för den ursprungliga borgen, så i det avseendet fanns inget att anmärka på autenticiteten. Eketorps borg är väl avgränsad, befintlig med husgrunder och allt. Här fanns det unika tillfället till ett återskapande utan en alltför stor portion fantasi från arkeologernas sida. Rekonstruktionen av fornborgen påbörjades dessutom i en tid, då vetenskaplig arkeologi dominerades av naturvetenskapliga ideal. Senare generationers kulturmiljövärdare har givetvis ansett rekonstruktionen *in situ* förkastlig, men den har också försvarats av de involverade, som hävdar pedagogiska och upplevelsemässiga kvaliteter som viktiga.³⁶ Rekonstruktionen av Eketorps borg är statligt finansierad. Det är ingen exploatering utan en ren forskningsundersökning.³⁷ Rekonstruktionen var också ett arbetsmarknadspolitiskt projekt av ganska omfattande slag.

Presentationen av borgen är inte lokalhistorisk eller regional till sin karaktär. Istället lyfts borgen som monument och livsplats fram. Bor-

gens tre faser av bosättning diskuteras, men det finns ingen känd regional historia att omedelbart knyta borgen till. Ett perspektiv som lyfts fram är snarare borgen som Svearikets militära utpost i sydost, alltså en närmast rikssvensk koppling.³⁸

Eketorps borg kan jämföras med *Fotevikens museum* som också kommer att beskrivas och analyseras mer utförligt senare i den här studien, som ett av de tre fördjupande exemplen på upplevelsepedagogisk verksamhet. Fotevikens museum förvaltas av en stiftelse bestående av en kommun, en lokal museiförening och en lokalhistorisk intresseförening. En av museets främsta verksamheter är *vikingareservatet*. Museet tilldelades för reservatets del kommunal mark på en nedlagd soptipp, visserligen med vacker utsikt över Öresund. Åt andra hållet ligger en miljöstation för återvinning av hushållens avfall. Museets ledning framställer inte placeringen av reservatet som menlig för verksamheten. Istället framhäver de platsens unika belägenhet i gammal kulturbygd.³⁹ Strängt taget är väl hela sydvästra Skåne att betrakta som gammal kulturbygd, även om området idag inte är autentiskt eller naturskönt i någon historisk mening. Platsen är i betydligt högre grad än Eketorp lokalhistoriskt präglad. Vikingabyens etablering är knuten till en enskild historisk händelse, slaget vid Fotevik 1134, som involverar stridigheter inom den danska kunga-

³⁵ För en diskussion om grunderna för en rekonstruktion, se Hans Göthbergs och Christian Runebys uppsats *Rekonstruktionen av Eketorp* (Göthberg & Runeby 1982).

³⁶ Bengt Edgren är en av dem som framhåller de positiva effekterna av rekonstruktionsarbetena i Eketorps borg i pedagogiskt avseende (Edgren 1998).

³⁷ Bakgrund och förutsättningar för utgrävningarna presenteras i *Eketorp. Fortification and Settlement on Öland/Sweden. The Monument* (Borg, Näsman & Wegraeus 1976 s. 9ff).

³⁸ Detta perspektiv presenteras i utställningskatalogen *Eketorp. Den befästa byn på Ölands Alvar* (Edgren & Herschend 1999 s. 15).

³⁹ Rosborn 2001.

slakten. I Fotevikens vikingareservat blir den berättade historien också själva poängen i ett lokalt och regionalt sammanhang. Skånskheden och danskheden framhävs, Stockholm känns avlägset och dess statliga, förvaltande ämbeten likaså.

Rekonstruktioner i full skala efter arkeologiska fynd blir ofta placerade i udda, absolut icke-autentiska miljöer. Den skånska vikingabyn i Hög utanför Kävlinge, där verksamheten nu är nedlagd, ligger på ett industriområde alldeles intill typiska industrihangarer. Men vänder man ryggen till industrin, finns en hyfsad utsikt mot Kävlingeån i söder. Med skyggglappar och lite fantasi kan en känsla av äkthet räddas.

Det omedelbara och starka intryck ett återskapande i full skala gör, innebär ibland att gestaltningen av innehållet blir lidande. När fokus exempelvis ligger på hur röken ska ta sig från härden ut genom rökluckorna vid taknocken, behöver rekonstruktörerna inte ta ställning till frågor om könsrollerna under järnåldern. Eller när fokus ligger på skepp, handel, sjöfart och väpnade konflikter, så följer på det heller inte någon självklar reflektion om de roller och relationer som blir följden. De handfasta detaljerna tar överhanden och blir till en spännande historieskildring i sig. Den kritiska reflektionen över helheten kommer bort och känns kanske inte ens nödvändig.

Att autenticitet är relativ blir uppenbart. I samband med fenomen som forntidsfamiljerna i Lejre sägs inlevelsen vara en personlig sak från familj till familj, från individ till individ. Det

finns ingen allmän norm.⁴⁰ Det är lätt att förstå. Alla uppfattar inte känslor på samma sätt, och här handlar det i mycket om ”en känsla av”.

Steenstrup beskriver hur det självvalda i att bli en forntidsfamilj i Lejre, och säkert på andra platser, ofta har sin rot i en kritisk hållning till det moderna västliga samhället, och att de medverkande när en dröm om ett bättre liv i större samklang med naturen.⁴¹ Personligen har jag mött en medlem i en forntidsfamilj som beskrev vandring med de mjuka sydda skorna i skinn som rena zonterapi – en alternativterapi som säkert stämmer väl överens med många andra populära uppfattningar om det förflutna som närmare naturen. Autenticiteten definieras utifrån deltagarens föreställningar om det förflutna. Skorna blir inte till obekväma plågor utan till funktionella naturmedel.

Förutom i valet av exempelvis plats och utgångspunkt i hur stenfundament, stolphål och väggrännor varit placerade och hur olika markytor har använts, kan autenticiteten konstateras helt och hållet vara sprungen ur vår egen tids och ur individens föreställningar och hjärtefrågor. Det blir tydligt till exempel när ekologins roll framhävs, när könsroller utformas eller när barnen inkluderas eller utesluts i återskapade forntida samhällen.

⁴⁰ Steenstrup 2000 s. 40.

⁴¹ Steenstrup 2000 s. 66.

Framtidens upplevelse

En trötthet på upplevelsetrenden kan märkas, åtminstone i museikretsar. Till exempel annonseras den nya vikingautställningen på *Statens historiska museum* i Stockholm som en utställning utan rekonstruktioner. Här märks tydligt en återgång till den starka motviljan mot att låta arkeologin tolkas bortom det säkerställdas gräns:

Här visas endast originalföremål, och istället för att som i många utställningar under senare år placera föremålen i uppbyggda miljöer, har vi valt att exponera dem på ett mer traditionellt sätt, som enskilda artefakter i sina montrar.

De kunskaper som utställningen skall förmedla bygger på den arkeologiska forskningens tolkningar och antaganden. Men dessa är endast undantagsvis av den arten att de kan ligga till grund för några helt säkra påståenden. Vi har därför valt att ge utställningen en abstrakt, estetisk karaktär.⁴²

Originalföremålen får tala eller tåga bäst de kan i sina montrar. Men förskjutningen mot en upplevelsetrötthet löper inte parallellt i museernas utställningsarbete och den pedagogiska skolverksamheten. Just nu ser vi en explosion av manualer i hur upplevelse kan användas som berikande metod i skolans undervisning.⁴³

⁴² Dessa principer för den tidigare i år invigda utställningen *Vikingar* på Statens historiska museum i Stockholm finns framförda på museets hemsida, <http://www.historiska.se/vikingar.html> (3 oktober 2001).

⁴³ Se t. ex. Ingelman 1996; Lindqvist 2000; Cassel 2001.

Även på museerna, särskilt i barnverksamheten, håller tidsresan och rollspelet allt mer på att bli den form som pedagogiken tar sig. Det märks även på Fotevikens museum, som just nu håller på att omforma sitt pedagogiska program till att rymma mer av tidsresa och rollspel.

Kalmar läns museums nationella uppdrag och friluftsmuseet Jamtli Historielands goda rykte för sin barnverksamhet bidrar förmodligen till att stärka upplevelsetrenden inom museipedagogiken.

En anledning till tröttheten på upplevelsetrenden är förmodligen, att man kan ifrågasätta kvaliteten på verksamheten när den bedrivs på platser, som varken har personal med adekvat utbildning eller tillräcklig kunskap för att skapa miljöer, som uppfyller kraven på autenticitet och pedagogiskt innehåll. För att motverka kritiken har platser, som bedriver verksamhet i forntidsbyar eller andra liknande sammanhang, bildat en förening, *Nätverket Levande Forntid i Sverige*. De verkar för att bevara verksamhetens särart och samtidigt utveckla kvaliteten och innehållet i verksamheten med särskild betoning på pedagogiken. Man försöker skapa normer och höja kvaliteten och därmed öka respekten för verksamhetsgrenen.⁴⁴

Eftersom upplevelse är en viktig ingrediens i lärandet, har nog upplevelsepädagogiken kommit för att stanna. Frågan är bara vad som kommer att ske med det som idag är skilda verk-

⁴⁴ <http://www.fornidateknik.z.se/natverk/nat1.htm> (3 okt 2001).

samheter med olika visioner och uppdrag:
kommer de att tillåtas vara olika, eller kommer
de att inordnas i en enhetlig organisation och
manas att sträva i riktning mot gemensamma
kvalitets- och korrekthetsstämplar?

Historiemedvetenhet

Per-Ola Jacobson

Viljan att uppleva historien – ett historieförmedlande perspektiv

Historia är återigen en angelägenhet för många människor; ett samtalsämne i vardagen och ett utflyktsmål i nuet. Detta konstaterande kan empiriskt understödjas av flera faktorer i vår samtid: en riklig utgivning av (populär)historisk litteratur, en explosion av upplevelseinriktade turismaktiviteter färgade med historiskt innehåll, samt den rikliga förekomsten av historiska teman i en gränsöverskridande multimedievärld.¹

Varför denna vurm för det förflutna just nu och *varför* i allsindar i denna omfattning? Har medborgarna fått upp ögonen för värdet av hi-

¹ Bästsäljande historiska författare och professionella historiker är exempelvis Peter Englund, Mikael Nordberg och Dick Harrison. Herman Lindquist har utifrån sin dubbla och mer journalistiskt drivna ansats lyckats locka såväl en TV-tittande som läsande åhörarskara med vurm för historia. Följande citat illustrerar genomslagskraften för historierelaterade upplevelseaktiviteter inom turism- och besöksnäringen: "Medeltiden verkar ha blivit svenskarnas nya stora fritidsintresse. Medeltidsfestivaler poppar upp överallt i landet – på Sveriges rese- och turisträds hemsida finns 63 olika historiska evenemang, varav de flesta med mer eller mindre god vilja kan hänföras till medeltiden. Tillsammans samlar de enligt turisträdet kraftigt växande antal svenskar som dricker mjöd, köper dräkter och låter sig underhållas av gycklare." Svenska Dagbladet 28 juli 2001. Ett exempel på nedslag i den multimediala världen är CD-romspelet Svea Rike, som utkommit i flera utgåvor och sålt bra.

storia, eller handlar det mer om ett tidstypiskt brukande av det förflutna som kurios och/eller lämpligt kitt för att profilera mer eller mindre osammanhängande verksamheter? En kombination av mediasuktande aktörer och profilerad produktansering männe? Sammantaget är tendenserna delar av ett vidare problemområde som hittills endast har attraherat ett fåtal verksamma historiker i Sverige. Är upplevelsehistoriens tidevarv för trivialt och/eller närliggande i tiden? För att teckna någon form av analys gäller det att blicka ut över snäva ämnesgränser och måla med breda penseldrag.²

Personer med intresse att uppleva historia behöver knappast leta för att finna aktiviteter i populärkulturen.³ Ur ett historieförmedlande perspektiv är det berättigat att tala om ett paradigmskifte. Från ett under decennier traditionellt överförande av historisk kunskap, förmedlat i monologens form, syftande till att hänföra auditoriet med en god berättelse, gäller det att idag även väva in den historieskapande och agerande

² Att rekommendera är O'Dell 1999 och På resande fot 2001.

³ I det danska tvärvetenskapliga forskningsprojektet *Humanistisk historieförmedling*, nyttjas begreppsparet institutionaliserad och icke-institutionaliserad historieförmedling i kombination med ett tredelat förmedlingsrum: traditionell, schemalagd och alternativ historieförmedling. Projektet bidrar till förståelsen av de förändringsprocesser som ägt rum inom historieförmedlingens. Rörelseriktningen har varit tydlig, bort från det traditionella och av hävd definierade institutionella förmedlandet till förmån för utmanande och alternativa aktörer som slagit sig fram. Bryld m.fl. 1999.

historiekonsumenten; det sagda måste innehålla en angelägenhetsgrad för att nå framgång. Berättelsen måste beröra. Det har blivit allt angelägnare att som historieförmedlare ta till sig av de forskningsresultat som producerats inom kommunikationsforskningens domäner.⁴ Faktakunskaper och berättarkonst är inte längre tillräckligt; historieförmedlingens pedagogiska form och valet av metoder i själva framförandet är i sig avgörande. Berättandets urkraft består, likväl människors eviga önskan om att känna igen sig själva i berättandets väv. Det är den samhällseliga och kulturella kontexten som ömsar skinn.⁵

De utvecklingstendenser inom historieförmedlingen som här kortfattat tecknats, har inneburit att åtskilliga kulturinstitutioner verksamma inom den traditionella historieförmedlingens domäner tvingats anamma ett pedagogiskt ny-tänkande för att överleva. Att ställa ut historien endast genom montrar och ändlösa serier av föremål är inte längre tillräckligt. Trots den 'föremålens magi' som länge nyttjats för att locka besökare, måste något mer och annorlunda till.⁶

⁴ En forskare som förmår att inkludera pedagogisk och kommunikationsinriktad forskning i sina analyser av berättandets funktioner är den amerikanske professorn Neil Postman. Postman 1998

⁵ Två inhemska exempel ur som visar det förnyade intresset för berättelser och berättande diskurser är den årliga Internationella berättarfestivalen i Sunne (SvD 2001-08-14). Ett närliggande exempel är lanseringen av Sagobygden i Småland; där "utflyktsmål för alla som tycker om spännande och roliga berättelser" utlovas. Sagobygden sträcker sig över Alvesta, Älmhults och Ljungby kommuner.

⁶ Floris och Vasström 1999 s. 61 f

Universallösningen består inte bara av mera datorer och/eller ljud- och ljuseffekter, det behövs även livs levande människor som förmår att dramatisera och framföra historien till hugade besökare.⁷ Alla sinnen måste beröras.

Med hjälp av historiska rollspel och upplevelseorienterade arrangemang gäller det att bjuda besökaren på en god berättelse kryddad med spänning och dramatik. Vi som lever i skarven mellan informationssamhället och det stadium som den danske framtidsforskaren Rolf Jensen karakteriserat som *The Dream Society* vill aktiveras och samtidigt hänföras.⁸ I marknadsföring och genom en ökad kommersialisering blir berättelsernas kraft ännu mer påtaglig. Den produkt som utrustas med en tilltalande 'story' säljer. Det är knappast ett föga revolutionerande konstaterande för dem som arbetar med reklam och produktanseringar. Ur det perspektiv som bestämmer dagordningen för aktörerna som deltar i historieförmedlande verksamhet, gäller det att som målsättning för verksamheten även uppvisa förtrogenhet med det förflutna. Historisk autenticitet åberopas därför ofta som styrande för verksamheten. Det handlar ju trots allt om att vinna erkännande som goda historieförmedlare.⁹

⁷ Ett exempel på denna utveckling är Historiska museet i Stockholm, som samarbetar med s.k. lajvföreningar/rollspelsföreningar, för att nå ökad attraktionskraft, underförstått finna nya målgrupper.

⁸ Jensen1999.

⁹ Ett exempel på där historieförmedling i traditionell bemärkelse möter marknadens behov av upplevelser i hi-

Nya möjligheter för lansering och exponering av historien har även snappats upp av en växande upplevelsebaserad underhållningssektor inom turism- och besöksnäringen. Historien skall upplevas och utrustas med liv, färg, doft och smak. Turismen lär vara världens snabbaste växande näringsfång och omspanner globalt ständigt allt fler människor. *Homo turisticus* kom under 1990-talet att söka nya vägar med syfte att utrusta resandet med något annorlunda; en längtan efter att få skåda det märkliga och beröras som människor.¹⁰

Historien verkar plötsligt finnas överallt. Är det verkligen hela sanningen? Om nu dessa enorma exponeringsmöjligheter finns för att uppleva historien, varför talas det så ofta i massmedia om historielöshet, historiska analfabeter och det eländiga tillståndet för historieundervisningen i landets skolor? Begrepp som sällan utrustas med något djupare betydelseinnehåll florerar dagligen, vilket enligt min mening ytterligare spär på förvirringen. Utifrån ett skolperspektiv och i enlighet med läroplanens intentioner om att alla ämnen skall genomsyras av ett historiskt perspektiv, känns det ändå motiverat att undra om det verkligen etiketten är den rätta.

storisk dräkt är Kalmar Läns Museums verksamhet i Salvestaden. <http://www.kalmarlansmuseum.se>

¹⁰ En utmärkt antologi som i bästa tvärvetenskapliga anda understryker den förändrade, och här endast fragmentariskt tecknade situationen, är O'Dell 1999. Ett mer turisticiskt perspektiv anläggs i antologin *På resande fot* 2001. utgiven i samarbete med ETOUR – European Tourism Research Institute.

Mången revirkänsliga bedömare missar därmed möjligheten att låta historien komma in bakvägen och färga av sig i ämnesövergripande temarbeten; ett arbetssätt som är en del av skolans verklighet idag. Samtidigt som fakta för historieämnets utveckling över tid kan fastslås, måste diskussionen breddas och fokus även inrymma de möjligheter som de facto finns att ta fasta på.¹¹ Skolans centrala problematik handlar snarare om hur intentionerna i styrdokumentet skall kunna realiseras och omsättas i praktiken.

Här ska en kortfattad begreppshistorisk översikt presenteras, där perspektiv på framväxten av historiemedvetande och historiemedvetenhet som begrepp behandlas. Ett problem är att de begrepp som används inom området inte är klart definierade, utan tolkas på olika, och föränderliga, sätt av olika forskare. De torde vara upp till varje enskild brukare att begripliggöra begreppen.

Redan inledningsvis kan sägas att flera förenande trådar mellan begreppen kan skönjas. När jag väljer att använda mig av begreppet historiemedvetenhet är det min avsikt att tilldela historien en existentiell och emancipatorisk funktion för människor. Efter begreppsdiskussionen lyfts några olika exempel fram, på pedagogisk och didaktisk forskning som undersöker historiens betydelse och historiemedvetenhet hos barn- och ungdomar.

¹¹ En utmärkt analys över historieämnets utveckling i den svenska skolan under 1900-talet presenteras i Larsson 2001.

Avslutningsvis förenas så perspektiven från den tidigare studien, *Att resa i tiden*, med de undersökningsobjekt och de frågor som nu undersöks. Ett återbesök görs hos den högstadielklass vid Skansenskolan i Mörbylånga som var med om en historisk upplevelsedag/rollspelsdag under höstterminen 1999. Här får vi en chans att möta eleverna och läsa av vad som egentligen stannat kvar drygt ett och ett halvt år efter dagen på Södra bruket. Jag ser det även som en möjlighet att utifrån elevernas perspektiv empiriskt undersöka huruvida upplevelsedagar och rollspelsdagar fungerar som komplement i historieundervisningen, samt eventuellt förmår att påverka elevernas historieintresse. Av gemensamt intresse för pedagogisk och didaktisk forskning är att reflektera över hur nya lärande undervisningsmiljöer kan utvecklas i samarbete skola och kulturinstitutioner.

Historiemedvetande

Från inomvetenskapligt begrepp till glosa i vardagsspråket

... uppfattning om det närvarandes plats i tiden ofta förbunden med en föreställning om att olika tidsskeden har olika karaktär. Det kan innefatta nuets förhållande till klichéartade föreställningar om det förgångna, t. ex. 'den mörka medeltiden' och 'den gamla goda tiden', men också sofistikerade föreställningar

om hur människor uppfattar samhällelig förändring...¹²

Historiemedvetande, har som begrepp erhållit en tydligare definition under 1980-talet; något som gäller såväl i inomvetenskaplig kontext som i ett vidare samhälleligt sammanhang. Ett bestående intryck av de många diskussioner som förts bland historiedidaktiker i Skandinavien är den påtagliga svårigheten att konkretisera historiemedvetandets innebörd.¹³ Under senare år har en allmänt vedertagen definition ändå vuxit fram och historiemedvetande har officiellt inlemmats i didaktisk terminologi.¹⁴ Inom en framväxande (väst)tyisk och skandinavisk historiedidaktik, som under de senaste decennierna befunnit sig i en professionaliseringsprocess, bör historiemedvetande som begrepp tillerkännas ett egenvärde som drivkraft för att styra forskningsansatser, och som ett grundläggande begrepp i kampen

¹² Nationalencyklopedin multimedia 2001. Uppslagsord: historiemedvetande

¹³ Detta har varit en påtaglig utvecklingstendens inom såväl (väst)tyisk som skandinavisk historiedidaktisk forskning. Tongivande aktörer har varit den tyske forskaren Jörn Rüsen och Sven Södring Jensen samt Bernard Eric Jensen vid Danmarks Lärarhögskola. Ett exempel på denna utveckling kan följas i skriftserien *Historiedidaktik i Norden 1-7*. Notera att nr. 6 ägnas helt åt Historiemedvetande i teori och praxis och tar ett krafttag att begripliggöra den enorma spännvidd som finns inom nämnda begrepps domäner.

¹⁴ För att följa denna begreppshistoria rekommenderar jag det internationella standardverket inom historiedidaktik, *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, som alltsedan 1985 utkommit i flera utgåvor.

för didaktikens existensutrymme i gränslandet mellan historievetenskap och pedagogik.

Inom (väst)tyska och skandinaviska forskningsmiljöer har historiemedvetande som begrepp till stora delar ersatt det tidigare flitigt nyttjade *historiskt medvetande*¹⁵. Från att tidigare främst ha analyserat historieundervisningens metod- och teorilära har en väsentlig del av historiedidaktikens forskningshorisont förflyttats mot att uppmärksamma historia utanför skolan.

Vid mitten av 1990-talet genomfördes den gigantiska alleuropeiska studien *Youth and History*. Tusentals elever och lärare i merparten av Europas länder fick tycka till kring historiens betydelse, demokratifrågor m.m. I redovisningen av undersökningen definierar tyska didaktiker historiemedvetenhet enligt följande:

History is a complex connection of the past, perceptions of the present and expectations of the future. History therefore is a mental construct, making sense out of the past in narrative structure and providing for orientation of the own life in the changes from the past to the future. Difficult questions of the relation of individual and collective elements remain, questions of conscious (preconscious and subconscious) processes, of traditional, exemplary, and genetic modes of making

¹⁵ Värt att notera är att det i engelsk och amerikansk litteratur oftast talas om *historical consciousness*, dvs historiskt medvetande. Ofta framhålles empatins betydelse när diskussioner i ämnet är för handen. Frånvaron av alltför teoretiska utsvävningar är slående, se t.ex. Fines 1987. I Skandinavien kommer ett inlån från tyskans *Geschichtsbewusstsein* att göras, vilket ur ett historiografiskt sammanhang understryker de nära relationerna mellan forskningsmiljöer i regionen.

sense (with their 'critical' versions too) etc. If one accepts this concept, the relations between past, presence and future become a constitutive moment of the investigation.¹⁶

Den arbetsgrupp som på en övernationell nivå samordnade *Youth and History-projektet* medger dock att det inte finns någon allmänt omsluten definition. Snarare tror jag att Sture Långström, verksam vid Umeå universitet, har rätt när han i en kommande undersökning om svenska elevers tyckande om historia och intresse för demokratifrågor, menar att förekomsten av de många deldefinitioner och tolkningsförsök av historiemedvetande till stor del beror på att vissa forskare har en mindre konstruktivistisk och mer objektivistisk syn på detta begrepp. Frågan är alltså om det är kunskap om det förflutna eller insikt i förändringsproblematik på ett mer generellt plan som utgör historiestudiernas tyngdpunkt.

Den danske historiedidaktikern Bernard Eric Jensen vidgar, men preciserar samtidigt, den didaktiska självförståelsen kring historiemedvetande som begrepp. I en artikel från 1997 skiljer han mellan tidsmedvetande, historiemedvetande och historiskt medvetande. Det mest allmänna begreppet för existensen av ett förflutet, ett nu och en framtid är tidsmedvetande, medan historiskt medvetande endast är en uttalad insikt om den egna historiciteten, vilket är ett specialfall av historiemedvetande som enligt Jensen definieras enligt följande:

¹⁶ Agnvik & von Borries 1997 s 59

... alla former av medvetande som berör processförhållandet mellan dåtid, nutid och framtid och där processerna betraktas som betingade eller framkallade av människors handlingar, det vill säga samspelet mellan *dåtidstolkning* – *nutidsförståelse* – *framtidsvän-tan...*¹⁷

Jag väljer fortsättningsvis att i detta kapitel använda mig av termen *historiemedvetenhet* för att poängtera det subjektiva, existentiella och processuella i definitionen av historiemedvetande. En medvetenhet måste hela tiden utvecklas och ta gestalt i ett livssammanhang. För forskaren som avser att närma sig en komplex företeelse som historiemedvetenhet, torde det vara viktigt att fundera över vilka funktioner historiemedvetande som fenomen fyller, i vilka miljöer det skapas respektive omformas, samt hur det förmår att interagera i människors livs- och omvärldsperspektiv. Sammantaget gäller det att överblicka processer som äger rum i den mångfald av sammanhang där människor möter historia. Att söka efter historiemedvetande i praxis är en både komplicerad och arbetsam forskningsprocess. En brist på empiriska studier i ämnet har varit kännetecknande och det är främst under senare delen av 1980-talet och framåt som denna lucka börjar fyllas. Orsakerna till detta är säkerligen sammantvinnade, men ett fokus riktas gentemot människan som historiekonsument och medar-

rangör i den historiska processen, samtidigt som fokus för historiedidaktisk forskning alltmer flyttas utanför skolans värld.

Att undersöka historiemedvetenhet bör metodiskt inkludera ett tillvägagångssätt där såväl en empirisk-deskriptiv som en normativ-kritisk analysnivå ingår. Sammantaget kan denna dubbla ansats förklara att det ur forskarens perspektiv kan ligga närmare till hands att teoretisera och därmed avstå empirin.

Sammanfattningsvis kan skälen till att bedriva forskning om historiemedvetenhet vara både meningsfull och mångsidig; utifrån de perspektiv som anläggs och de frågor som reses kan information av utvecklingspsykologisk, politisk-emancipatorisk, moralisk och existentiell karaktär utvinnas och sprida ljus över relationen människa, samhälle och historia. Det är i enlighet med denna vidgade förståelse av vilka beståndsdelar och tänkta användningsområden som är relevanta historiemedvetenhetens funktion ska beröras.

Om syftet är att tillföra forskningen nya kunskaper om vad historia egentligen betyder för människor idag, gäller det att tränga sig förbi det i massmedia slentrianmässiga bruket av kontrasterande termer som historiemedvetande och historielöshet. Att historien plötsligt verkar finnas överallt och att så många lockas av att uppleva det förflutna, visserligen alltsomoftast välavvägt förpackad och utrustad med hög faktor av kommunicerbarhet, kan även tyda på ett misslyckande för dem som tämligen tryggt verkat inom historieförmedlingens traditionellt definie-

¹⁷ Jensen 1997 s. 59. Ett försök att empiriskt arbeta med att tänja Jensens definition av historiemedvetande utförs i en kommande studie av Sture Långström, under utgivning 2001.

rade ramar. De stora undersökningar som publicerats under 1990-talet visar att det finns fortsatt fog för att studera elevers intryck av skolans historieundervisning och vilka kontexter som stimulerar historieintresset. Men om barnens erfarenheter och frågor någon gång även i den konkreta undervisningsverkligheten skall tilldömas betydelse för historieämnet, finns det anledning att lyssna av läget.¹⁸ Utan referenser till elevernas meningsskapande och identitetsbyggande livsvärldar faller det mesta platt till marken.

Samtidsmänniskan tenderar att använda historien som en bland flera ingredienser för att utrusta sin fritid med mening i sökandet efter det exotiska i tillvaron. Här och där skymtar en längtan bort; kanske inte helt olik den svunna epok när semestrande svenskar för drygt femtio år sedan fick möjlighet att bekanta sig med charterresandet till Medelhavet. Fortfarande saknas det fylligare studier i Sverige som syftar till att undersöka historiens betydelse i människors vardagliga leverne.¹⁹ Det är tragiskt främst mot den bakgrunden att förvärvandet av historiemedvetenhet, enligt min mening och Gustafsons studier, initialt tar sin början i hemmiljön. Familjens

¹⁸ "...Skolan skall i sin undervisning i historia sträva efter att eleven – förvärvar ett historiemedvetande, som underlättar tolkningen av händelser och skeenden i nutiden och skapar en beredskap inför framtiden..." http://www3.skolverket.se/kursinfo/00_01/skolform/11/kurs/utskr/_3884.html 2001-05-18

¹⁹ I USA har flera studier ägnats åt att sprida ljus över nämnda forskningsområde. Framförallt inom Public History har flera undersökningar genomförts. Nämnas kan Rosenzweig & Thelen 1998

betydelse kan därför knappast underskattas som en del i de växande barnens färd mot att dansa som människor. Historiemedvetenhet låter sig enligt denna förståelse knappast påföras ovanifrån utav skola och/eller någon form av redan definierad förståelse om vad som är historia med stort H. Grunden är lagd redan tidigare!²⁰ Det går enligt min mening inte att hålla isär hemmiljö och skola i den karaktärs- och identitetssökande process som barn och ungdomar befinner sig i. I egenskap av tyngst vägande påverkanskrafter blir det naturligt nog en fråga som i slutänden är beroende av olika individuella förutsättningar och situationer. Det är nu dags att ge några exempel på studier som med ett didaktiskt och pedagogiskt fokus empiriskt har studerat barn- och ungdomars historiemedvetenhet.

Empirisk forskning om historiemedvetenhet

Historikerne produserer stadig ny kunnskap. Gamle sannheter blir etterprøvd, og nye tema og problemstillinger blir tatt opp. Men det er overraskende få historikere som er opptatt av hvordan den historiske kunnskapen blir formidlet videre og utnyttet, og hvilke konsekvenser den historiske forskningen har for den enkelte som «blir utsatt for» resultatene av historikernes arbeid.²¹

²⁰ Ett konstaterande som empiriskt kan underbyggas genom professor KG Jan Gustafsons undersökningar om barn, föräldrar och historia. Gustafson 1984-1991. Se även Bøe 1999.

²¹ Angvik 1998 s. 7.

Det råder inget överskott på historiker som genom åren visat intresse för didaktiska frågor, men genom det flitiga användandet av ett begrepp som historiemedvetande har skaran under de senaste åren utvidgats.

KG Jan Gustafson, tidigare verksam som lektor i historia vid Högskolan i Kalmar, och sedermera professor i historia, kom under åren 1983-1991 att följa en och samma klass från årskurs 6 till gymnasietidens slut i sin strävan att undersöka historiemedvetenheten hos en grupp av trettio individer i det lilla samhället Hossmo, strax söder om Kalmar. Gustafsons metodiska tillvägagångssätt inberäknar egen undervisning i historia med klassen, djupintervjuer med barn och föräldrar, samt ett antal enkäter. Centralt i forskningsprocessen befann sig den grundläggande hypotesen att sambandet mellan föräldrarnas och barnens historiemedvetenhet är starkt. Hypotesen stärktes redan av de första undersökningarna 1983 och fick därmed en central betydelse för det fortsatta arbetet.²²

Av främsta intresse för Gustafson blev att värdera styrkan i sina informanternas historiemedvetenhet, vilket därmed innebar att kraften, funktionsdugligheten och innerligheten i barnens relation till det förflutna tillmättes en avgörande betydelse. En viktig markering, eftersom om kvalitet blir styrande kriterium innebär det att en glidande skala nyttjas, där ytterlighetspunkterna blir de som äger respektive saknar historiemedvetenhet. Historisk kunskap blir i en dylik kon-

²² Gustafson KG Jan 1984, 1986, 1989 och 1991.

text främst användbar för en spelomgång i *Jeopardy*.²³ Alla människor är utrustade med ett historiemedvetande, men det är knappast en given uppsättning av historiska faktakunskaper som kan användas för att gruppera en individ längs med en glidande skala.

Ur djupintervjuernas rika material riktas fokus gentemot informanternas engagemang, förmåga att minnas, att manifesteras fantasi och sist men inte minst berättandets urkraft att regissera och strukturera såväl den lilla som den stora historien. Sammanfattningsvis lyckas Gustafson teckna en bild av hur unga människors historiemedvetenhet skapas i relation till föräldrar, hemmiljö och skola. En viktig slutsats av detta inom svensk historiedidaktisk forskning banbrytande studium är att historiens existentiella betydelse för människors liv påvisas empiriskt. Ytterligare ett resultat av undersökningen, som rymmer både didaktiska och pedagogiska konsekvenser, framhåller betydelsen av att hålla den muntliga historien vid liv, vilket innebär att berättandet kan räknas som en viktig faktor i stärkandet av unga människors historiemedvetenhet och identitetsbyggande.²⁴ Om historiemedvetenhet är att förstå som en livslång process där vi utvecklas graduellt, är det longitudinella perspek-

²³ Ett dilemma som projektledningen för *Youth and History* knappast önskade att medverka till, d.v.s. syftet var icke att medverka till något slags europamästerskap i historia.

²⁴ Att notera är att förmågan att i skrift och tal kunna förmedla historia framhålls i den kursplan som är styrande för den svenska grund- och gymnasieskolan. Lpo och Lpf 94.

tiv som Gustafson anlägger av högsta intresse. Enstaka nedslag kan möjligen säga en del om de faktorer som inkluderas i historiemedvetenhet, men det är i förmånen att kunna vandra under lång tid tillsammans med barnen som blir ungdomar, som de särskilda förutsättningarna för att på sikt kunna analysera skeenden i tiden skapas. Intrycket av att barn- och ungdomar poängterar historiens estetiska, narrativa och existentiella funktion i synen på historia framkommer även i senare studier av Marianne Poulsen och Jan Bjarne Bøe.²⁵ Viktiga slutsatser som inte minst borde vara av intresse för den intensiva debatt om historieämnets framtid som förts i media under senare tid.²⁶

I en nypublicerad doktorsavhandling; *Historiemedvetande – Elevers tidsförståelse i en skolkontext*, syftar Nanny Hartsmar, knuten till institutionen för pedagogik vid Lärarhögskolan i Malmö, till att ytterligare stärka kunskapen kring barn- och ungdomars historiemedvetenhet. Fokus i studien centrerar hur elevers historiemedvetande formas i en skolkontext och det främsta syftet är att med utgångspunkt i egen undervisningserfarenhet analysera och förklara grundskoleelevers historiemedvetenhet.

Hur elever förmår att begripliggöra tidsdimensionen som möter i skolarbetet blir av centralt värde för lärandets kvalitet. Enligt Hartsmars definition består tidsmedvetandet av tre delar

med inbördes beröringspunkter som binder samman flera av de dimensioner som Jensen presenterade ovan: individens subjektiva erfarenheter och upplevelser av tid, tidsbestämning och tidsindelning, samt historiemedvetande. Innebörden av att vara tidsmedveten bryts mot historiemedvetandets dubbelriktade natur att omspänna dåtid, nutid och framtid: "...utvecklingen av historiemedvetande är sålunda oupplösligt förbundet med individens hela livssituation..."²⁷

Empirin bygger på följande delar: 1. elevers associationer till "tid", "förr i tiden" och "framtid". 2. uppsatser (standardprov i årskurs 9) om dåtid, nutid och framtid. 3. semistrukturerade intervjuer, a) om historia som skolämne (elever och lärare) b) test av elevers förmåga att placera historiska händelser och personer (som studerats i respektive klass) längs en tidslinje. Till sist infogas c) elevers reflektioner om villkor för mänskligt liv i ett tidsperspektiv. Fyra skolor med sju klasser i årskurserna 2, 5 och 9 deltog i undersökningen.

Ett nedslående resultat av denna studie är att för många ungdomar

... innebär undervisning i historia undervisning om kulturförmedling av dåtid. Övriga tidsdimensioner negligeras mestadels. Historia studeras i kronologisk ordning och med hjälp av olika läromedel. Det förflutna likställs med isolerade händelser, historiska personer och föremål. I detta arbete benämns,

²⁵ Bjarne Bøe 1999 och Poulsen 1999.

²⁶ I Historielärarnas Förenings Årsskrift 2001 återfinnes flera intressanta bidrag i nämnda diskussion.

²⁷ Ibid s234

men diskuteras och problematiseras sällan det övergripande begreppet 'tid'.²⁸

Elevers erfarenheter och frågor till historien sveps in i en av hävd förmedlad historia med utgångspunkt i vad läromedlen dikterar. Alternativa metoder verkar vara satta på undantag.

Under våren 1995 genomfördes, som tidigare nämnts, en alleuropeisk komparativ enkätundersökning, som syftade till att analysera 15-åringars historiemedvetenhet och intresse för politik och demokrati. För att få grepp om den oerhörda arbetsinsats som genomfördes av nationella undersökningsenheter kan nämnas att mer än 31 000 elever och nära 1 300 lärare i historia och samhällskunskap representerande 30 länder i Europa. Samtliga fem nordiska länder deltog i den sammanfattande rapporten, *Youth and History* som publicerades 1997.²⁹ För första gången finns nu ett samlat material från ett representativt urval av en hel årsklass europeiska ungdomars åsikter kring historiens betydelse.

Ett syfte för projektet var att finna samband mellan ungdomars föreställningar om dåtid, värderingar av samtiden och förväntningar inför framtiden. Det finns även anledning att påpeka en nackdel med stort upplagda kvantitativa undersökningar i historia; det är svårt att komma åt den viktiga historiska förståelsen, reflektionsnivån, inlevelsen och kreativiteten; sammantaget

grundläggande faktorer av människors historiemedvetenhet.³⁰

En uppföljande rapport, vars syfte var att ytterligare analysera de nordiska ländernas resultat, *Ungdom og historie i Norden*, innehåller ett antal uppsatser som lyfter i de teman som specifikt framträder i det nordiska materialet. Därefter sker en jämförelse med vad som framkommit i andra europeiska länder och regioner.³¹ I vilken utsträckning förenas och/eller divergerar resultaten som insamlats i de nordiska länderna? Hur ser ungdomar på historien i det nya Europa och de många regionernas Europa som är under formerande i nuet? Även om vissa skillnader gällande elevers intresse för vilken historia som föredras och i vilka former en sådan skall förmedlas genom, är det oroväckande att notera tendensen att intresset för demokratifrågor knappast befinner sig i topp. Sammantaget finns det flera slående likheter mellan de elevsvar som presenteras i denna samnordiska undersökning. En viss påverkan kan märkas av att det geografiska rummet vidgats betydligt under senare år, vilket medför att många ungdomar betraktar den territoriella tillhörigheten satt under förändring. Den närliggande historien och familjen som referenspunkt framstår som viktigt. En förkärlek för modern och samtidsrelevant historia kan märkas.

²⁸ Ibid. Särskilt kapitel 7 s. 122 f f.

²⁹ *Youth and History* är utgivna i två volymer och en CD-rom som sammanfattar enkäternas statistiska material.

³⁰ Se även Peter Aronssons kapitel om Upplevelser och Birgitta Gustavssons kapitel om Upplevelsen som grund för lärandet.

³¹ Angvik & Nielsen (red.) 1999.

Under hösten 2001 planeras utgivning av en undersökning kring historiemedvetenhet som minst sagt är emotsedd och välbehövlig utifrån ett svenskt perspektiv. Sture Långström, verksam vid Umeå universitet, syftar i sin studie *Ungdomar tycker om historia – en studie i pedagogiskt arbete* att komplettera de enkätundersökningar som gjorts inom *Youth and History* och dess nordiska uppföljningsstudie med enkäter gjorda under våren 2000 gällande enbart Sverige. Det är svaren från dessa nationella enkätundersökningar som Långström avser att redovisa, tolka, jämföra och diskutera ur ett undervisningssammanhang, där beröringspunkter till undervisningshistoria, tidigare forskning och framtidsfrågor ingår. Den titel som givits undersökningen är enligt författaren med avsikt dubbeltydig, eftersom en ambition är att utröna vad ungdomar tycker om skolämnet historia, men även

... beroende på hur läsaren betonar orden i titeln kan det också handla om att ungdomar tycker om ämnet historia. I den versionen finns en outtalad förhoppning om att de tre undersökningarna ska visa att historieämnet är intressant och omtyckt. Visar undersökningen istället att ämnet inte intresserar eller angår eleverna är det en viktig signal till dem som utformar ämnet vare sig de ägnar sig åt att arbeta fram styrdokument eller skapa inlärningssituationer. Men historieämnet kan också stimulera fram tankar om nutid och framtid där demokratifrågor har en naturlig och viktig plats...³²

³² Långström under utgivning.

Vad stannar egentligen kvar?

Elevers reflektioner kring en historisk upplevelsedag

Nu tar vi oss tillbaka till den gamla tiden. Den som kanske också är den nya, moderna tiden. Vad vill vi behålla av det gamla och hur ska vi ta emot allt det nya? Vilken väg skall vi välja? Vilken framtid vill Du ha?³³

Hösten 1999, under arbetet med pilotstudien *Att resa i tiden*, deltog vi i en rollspelsdag för högstadieelever. Vi samlades vid Södra Bruket i Degerhamn på Öland, för att efter ombyte till tidsenliga kläder föras tillbaka hundra år i tiden och delta i arbetet 1899. Tidsresan inleddes med orden ovan, och avslutades några timmar senare, då lärare och elever återvände till samtiden.

Någonstans i tomheten där det precis tog slut infann sig frågeställningar, som av godtagbara skäl inte hade kunnat besvarats under vår resas gång, men som i sin djävulska envishet vägrade att vika undan:

Om det fanns förutsättningar att studera museets historieförmedlande verksamhet utifrån ett longitudinellt och komparativt perspektiv, vore det en utmanande forskningsuppgift att försöka rekonstruera elevernas historiemedvetande. Därigenom skulle museets verksamhet och insats för att sprida historiekunskaper kunna sättas in i ett sammanhang där elever-

³³

<http://www.kalmarlansmuseum.se/pv/fonstret/medeltid/index2.htm> 2001-10-17.

nas skol- och hemmiljö även vägdes in i diskussionen kring frågor om vad som är bestämmande för bilder av historien.³⁴

Citatet motiverar varför ett återbesök hos några av de elever som vi träffade under hösten 1999 föreföll angeläget. Här fanns en chans att beröra några av de många frågeställningar som rör upplevelsens plats i forndomen av historiemedvetandet över en längre tid.

Till saken hör att Kalmar Läns Museum under perioden 2000-2002 innehar det nationella uppdraget inom museiområdet, vilket innebär en möjlighet men även en skyldighet att vidareutveckla sin barn- och ungdomsverksamhet med utgångspunkt i den lokala historien och kulturmiljön.³⁵ Blickarna riktas med iver åt de metodiska och pedagogiska arbetssätt som flera kulturinstitutioner profilerat inom ramen för upplevelsedagar och historiska rollspel med barn och ungdomar. Är det en tillfälligheternas trend, en modefluga i tiden, eller kan det på sikt bli fråga om en viktig påverkanskraft på skolans mer traditionellt formade undervisningsmetoder?

Vad stannar egentligen kvar hos barn och ungdomar som fått vara med om att under en dag dramatisera historien i ett rollspel under en upplevelsedag? Att utvärderas har blivit en del av många människors vardag. Oftast sker en utvärdering i omedelbar kontakt med det som delta-

garen nyligen varit en del av: kursmoment, fortbildningsdagar eller liknande. Arrangören kan inte minst av självbevaringsdrift och med tanke på den fortlöpande verksamheten, vara mån om att veta vad som varit bra respektive mindre bra. Att utforma utvärderingar som fångar den relevanta effekten i ett längre tidsperspektiv är en komplicerad uppgift som jag inte avser att här problematisera vidare.³⁶

När jag i maj 2001 åter träffar eleverna vid Skanseskolan i Mörbylånga har det gått drygt ett och ett halvt år sedan rollspelsdagen på Södra bruket. En dag då elever, skol- och museipersonal anträdde tidsmaskinen och insöp sekelskiftesatmosfär. Det skall sägas att den klass som jag bestämt mig för att välja ut i denna undersökning, är bekant med rollspel som undervisningsmetod och har via en entusiastisk historielärare fått god bekantskap med alternativa metoder att lära historia. Mitt syfte är inte att uppställa några generella slutsatser eller bekräfta Kalmar Läns Museums arbetsmetoder, utan snarare att göra ett nedslag och lyssna av elevernas reflektioner kring den rollspelsdag som varit delaktiga i, för en klass som haft osedvanligt goda möjligheter att knyta historia till lärandet på ett mångdimensionellt sätt.

Min utgångspunkt i undersökningen är elevernas minne. Med några få skoldagar kvar av sin högstadietid var naturligt nog de flesta men-

³⁴ ibid s.133.

³⁵ <http://www.kalmarlansmuseum.se/pv/fonstret/nationelluppd.htm> 2001-10-17

³⁶ Ekholm och Lander 1994 är ett exempel på hur skolans verksamhet är föremål för utvärderingspraktik. Se vidare Åsa Folkessons kapitel nedan.

talt på gång att förbereda den stundande skolavslutningen. Trots allt kunde jag och en belåten lärare konstatera att bortfallet var obetydligt. Totalt var det 23 elever som medverkade i enkätstudien.

Metodiska påpekanden

Att utforma en frågeenkät är inget som låter sig göras i hast; många är de aspekter som skall övervägas.³⁷ Initialt utarbetades en räckvidd av frågeställningar som har legat till grund för samtliga projektmedarbetare när de nya undersökningarna utförts. (Se bilaga 1) Här finns således en strävan efter jämförbarhet mellan studiens olika delundersökningar, även om de anpassats och preciseras av varje forskare efter de olika sammanhangen. (Bilaga 2 000)

Syftet med besöket i Mörbylånga var att elevernas reflektioner och tankegångar kring upplevelsedagen på Södra bruket skulle stå i centrum. Med öppna frågor gavs möjlighet för eleverna att med egna ord beskriva vad de varit med om. Jag var själv på plats när eleverna tog del av frågematerialet och kom därmed i praktiken att överblicka hela arbetsprocessen.

Till mitt förfogande hade jag drygt två klocktimmar. Det var en chans att som forskare få komma ut och lyssna av den verklighet som finns bortom de utvärderingar som av hävd in-

³⁷ Är frågorna i fas med de centrala metodiska kardinaldygdena *validitet* och *reliabilitet* för projektets syfte? Trost 1997.

samlas av arrangören i mer eller mindre egen regi.

Med utgångspunkt i frågornas struktur var det av mindre vikt att undersöka huruvida Kalmar Läns Museum hade lyckats i sin historieförmedlande verksamhet eller inte. Hur ska skolelever överhuvudtaget kunna ta ställning till de metoder som museets personal väljer alternativt utlämnar i sin verksamhet? Enkätstudien avser att genom sina valda frågeställningar fokusera ett skolperspektiv där följande teman utkristalliseras och relateras till rollspelserfarenheten: elevernas funderingar kring komplementära metoder i skolans historieundervisning, ett försök att uttröna elevers historiemedvetenhet, samt avslutningsvis huruvida historia som ämne och intresseområde finns representerad i en grupp 15-åringars föreställningsvärld. Några av de perspektiv som genomsyrar skolarbetet idag behandlar demokrati-fostran och värdegrunden. Därför görs även en ansats att beröra relevanta frågor om relationen mellan lärare och elever, samt om gemenskapen mellan elever och lärare eventuellt påverkas av deltagandet i ett historiskt rollspel.³⁸ Samtliga

³⁸ "Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på... Det är inte tillräckligt att i undervisningen förmedla kunskap om grundläggande demokratiska värderingar. Undervisningen skall bedrivas i demokratiska arbetsformer och förbereda eleverna för att aktivt delta i samhällslivet. Den skall utveckla deras förmåga att ta ett personligt ansvar. Genom att delta i planering och utvärdering av den dagliga undervisningen och få välja kurser, ämnen, teman och aktiviteter, kan eleverna utveckla sin förmåga att utöva inflytande och ta ansvar..."

frågor förs nedan vidare i den fortsatta undersökningen, men då för de nya institutioner och situationer som valts ut för denna.

Med viss försiktighet kan några konturer om elevernas historiemedvetenhet avläsas i det insamlade materialet. För att möjligen gå längre krävs ett kvalitativt perspektiv och utrymme för djupintervjuer. Troligtvis är det i en kombination av kvantitativa och kvalitativa studier som en så pass mångbottnad fråga som barn- och ungdomars historiemedvetenhet bäst låter sig beskrivas. Därmed är det dags att redovisa några av de elevsvar som är förekommande i enkätstudien. Den specifika frågeställningen redovisas först och därefter får elevernas kommentarer vara stommen i presentationen.

I september 1999 deltog du i ett historiskt rollspel på Södra bruket i Degerhamn. Vad handlade rollspelsdagen om? Vad ville de att ni skulle lära er? Fungerade det – Varför / Varför inte?

Rollspelet handlade om hur fattiga arbetare fick gå med på helt idiotiska villkor. Och hur dom sedan vågade gå imot deras arbetsgivare.

En majoritet av eleverna är tydligt medvetna om att syftet med rollspelsdagen var att ge en inblick i hur livet tedde sig på Södra bruket för drygt hundra år sedan. En vanligt förekommande åsikt som framhålls i många av elevsvaren var just att

http://www.skolverket.se/styr/laroplaner/lpo94/vardeg_rund.shtml 2001-05-18

rollspelet handlade om hur människor hade det vid sekelskiftet. Genom att vara på plats i sekelskiftesmiljö syftade museum och skola att ge eleverna en inblick i hur det egentligen var.

Att få en insikt i hur man levde förr och då förstår man bättre varför dom tänkte som dom gjorde och varför dom gjorde som dom gjorde.

Här skiljer sig syftet inte från traditionell undervisning. Till skillnad från den traditionellt lärobokscentrerade skolundervisningen uttrycker flera av eleverna sin uppskattning över att få möta människor av kött och blod i historien, känslornas betydelse och vardagsproblematikens verklighet lyfts även fram. Levande rollspel betraktas av åtskilliga elever som en givande metod för historieämnet att anamma, helt i linje med läroplanens intentioner.³⁹

³⁹ ”Skolan skall främja elevernas harmoniska utveckling. Detta skall åstadkommas genom en varierad och balanserad sammansättning av innehåll och arbetsformer. Gemensamma erfarenheter och den sociala och kulturella värld som skolan utgör skapar utrymme och förutsättningar för ett lärande och utveckling där olika kunskapsformer är delar av en helhet. ... Skolan skall stimulera varje elev att bilda sig och växa med sina uppgifter. I skolarbetet skall de intellektuella såväl som de praktiska, sinnliga och estetiska aspekterna uppmärksammas. Eleverna skall få uppleva olika uttryck för kunskaper. De skall få pröva och utveckla olika uttrycksformer och uppleva känslor och stämningar. Drama, rytmik, dans, musicerande och skapande i bild, text och form skall vara inslag i skolans verksamhet...”
http://www.skolverket.se/styr/laroplaner/lpo94/vardeg_rund.shtml 2001-05-18

Rollspelsdagen handlade om hur livet var nere på Södra bruket vid sekelskiftet. Det var mycket mer lärande än en historialektion genom att här deltar man i något, man kan ju inte sitta tyst i något hörn. Personligen tycker jag att det är jättebra att man får passa på att spela Levande Rollspel i skolan.

Att lära sig hur det var förr i världen och hur hårt livet kunde vara för människor hör till de vanligaste faktorer som eleverna omnämner i sina svar. Påtagligt många uttrycker sin tacksamhet över att de lever i nuet och slipper hjälpa till med de många mödosamma sysslor som dagen på Södra bruket rymde.

Jag tror dom ville att vi skulle få lära oss saker på ett annat sätt än dom 'vanliga' läroböckerna och få en inblick i hur det var egentligen. Jag måste säga att jag lärde mig 10ggr mer på den enda dagen om hur det var för en fattig familj än vad jag lärde mig med 10 lektioners babbel.

Några av elevsvaren rymmer ett tydligt reflekterande över tidens ombytlighet och hur rollfördelningen mellan man och kvinna har förändrats. Bilden av ett statiskt leverne kontrasteras gentemot det föränderliga nuet som utgör ungdomarnas egen vardag.⁴⁰

⁴⁰ "Ämnet (historia min kurs.) skall stimulera elevernas nyfikenhet och lust att vidga sin omvärld i en tidsdimension och ge möjlighet att leva sig in i gångna tider och de förutsättningar som funnits för män, kvinnor och barn i olika kulturer och samhällsklasser. Detta skall utveckla förståelse av nutiden och vara en grund för att anlägga perspektiv på framtiden."
http://www3.skolverket.se/kursinfo/00_01/skolform/11/kurs/utskr/_3884.html 2001-05-18

Jag tror att dom ville lära oss skillnader mellan man och kvinna på den tiden... Hur bra vi har det i dagens samhälle, hur tiden har förändrats.

De delar av människors världsbild och vardagsliv som förmedlades under rollspelsdagen betraktas av flera elever främst ur ett olikhetsperspektiv. Genom att framhäva olikheter på bekostnad av de förenande band mellan människor, finns en risk för att bilden av historia blir någonting som uteslutande rör det förflutna och befinner sig tämligen på distans för nuets människor.

Jag lärde mig i alla fall hur dom hade det då och hur dom levde.

De allra flesta av eleverna anser att rollspelet på Södra bruket var givande. Faktorer som omnämns är det positiva att ikläda sig en helt annan roll och gestalta en främmande människas liv, det engagemang som alla delaktiga uppvisade under dagen, flytet mellan de olika aktiviteterna och avslutningsvis något som inte ska glömmas i sammanhanget: en dag då eleverna hade trevligt tillsammans.

Jag tycker detta sättet fungerade jättebra faktiskt, här kunde alla i klassen visa vad dom kunde och visa intresse, för det var verkligen kul och det var dessutom inte bara klassens 'duktigaste' elever som här var bäst, snarare tvärtom, nu fick dom istället en verklighetstrogen inblick.

Tydligt är att flera av eleverna tycker att de lärandesituationer som uppstod under dagen var

positiva och att förståelsen för sekelskiftets människor och historia sågs som ett viktigt komplement till traditionell undervisning.

Det fungerade väldigt bra. Jag har aldrig tänkt på hur människor hade det, hur deras liv såg ut. Det enda man får lära sig i skolans läroböcker är om viktiga händelser. När man själv fick uppleva hur en dag kunde vara för en människa på sekelskiftet får man en helt annan förståelse för människors liv för 100 år sen. Man lär sig väldigt mycket när man blandar in känslor och upplevelser i undervisningen.

Det sagda för onekligen tankarna till diskussionen om vad som egentligen stannar kvar inuti elevernas huvuden efter att ha varit med om en dag som denna.

... och det fungerade alldeles ypperligt när alla gick in för det. Det var det roligaste och mest lärorikaste sätt jag fått jobba på. Det är nog därför jag kommer ihåg så mycket av det. Annars vid vanlig undervisning skulle jag säkert glömt det efter några veckor.

Vad tyckte du var det viktigaste med den historiska miljön och upplevelsen på Södra bruket?

De flesta elever erbjuds sällan en möjlighet att komma utanför klassrummet och möta historien i det kulturhistoriska landskapet. Beroende på var vi lever i Sverige är det naturligtvis olika väl förspänt med kulturhistoriska lämningar och platser från olika tidsepoker, men sällan torde det vara fullständigt tomt på tänkbara uppslag att använda i ett undervisningssammanhang. Det är

inte bara det storslagna och hävdvunna som kan komma ifråga, även en rest av 1900-talets industrisamhälle har en spännande historia att berättas. Flera av elevernas synpunkter på betydelsen av den historiska miljön vid Södra bruket är talande i sig:

Att man såg hur det verkligen var. Om man sitter i ett klassrum och bara läser om det förstår man inte riktigt hur det var, med mattvaskning och fläskstekning m.m.

Eleverna lyfter fram betydelsen av rollgestaltandet, stämningen, kläderna och rekvisitan.

...sen var ju miljön i sig viktig, husen, kläderna, maten, det skapade en viktig del (lite synd bara att det fanns moderna vattenslangar & bilar bara...)

I några av elevsvaren framträder det reella, och inte bara kursplanefästa, behovet av att det estetiska och skapande elementet är med i all skolverksamhet:

Det viktigaste tyckte jag var att man kände det lite mysiga och speciella över det hela. Man blev mer intresserad av historia sen efter när man förstod lite hur dom hade det.

För att framkalla platsens ande gäller det att rollspelet lyckas förmedla en stämning där känslan och förtrogenheten mot det förflutna sammanvävs i dynamik med referenspunkter i nuet.⁴¹

⁴¹ ”Varje tid betraktar företeelser i ljuset av den egna tidens erfarenheter, framtidsutsikter och förhållanden. Genom att bli medveten om vad som påverkat utvecklingen under skilda tidsepoker och om sambanden mellan olika

Att inse hur fattigt de hade det så att till och med barnen var tvungna att arbeta på bruket. Det gör så att man uppskattar det man har mer (idag).

Skiljer sig det du lärde dig under rollspelsdagen på Södra bruket från hur ni vanligen lär er historia i skolan?

JA! denna dag skiljde sig verkligen från en skoldag, på alla tänkbara sätt, du såg hur det verkligen var och levde dig in i situationen. Läraren var ingen lärare utan alla lärde alla!

Även om flera av eleverna med förkärlek omnämner rollspelsdagen som utmärkt historieundervisning, finns det röster som talar för att en kombination av undervisningsmetoder trots allt nog är det bästa.

Ja, självklart skiljer det sig från den vanliga undervisningen, dels för att man får just en liten inblick hur det var, när man i skolan sitter och läser i en bok. Men för den skull säger jag inte att det skulle vara bättre med rollspelsundervisning.

Även om det lustfyllda naturligtvis är ett viktigt inslag i undervisningens tjänst, inte minst utifrån elevernas perspektiv, är det befogat att fundera över om allt som är roligt för den skull kan betraktas som lärande i sig. Det torde vara en praktisk omöjlighet att dramatisera varje delaktigt moment av t.ex. högstadiets kurs i historia. Av-

faktorer utvecklas en beredskap inför framtiden.”
http://www3.skolverket.se/kursinfo/00_01/skolform/11/kurs/utskr/_3884.html 2001-05-18

vägningar måste göras, där det gäller att ta tillvara på de förutsättningar som finns.

Ja, jag är inte jätteintresserad av historia i vanliga fall, men när man får va ute, känna på lite hur dom hade det... kompisar och gemenskapen, det blev en helt annan upplevelse med kläderna och man tyckte det var roligare & är det roligare vill man lära sig mer...

Bortom det tillfälliga inpluggandet av historiska fakta inför skrivningar ligger den verkliga utmaningen för historieläraren: att inför eleverna synliggöra nyttan av historiska kunskaper i mötet med det föränderliga samhälle som ytterst är vårt eget; där demokratiarbete, jämlikhetssträvande och värdegrundsrelaterade frågor tillhör skolans bildningsuppdrag.

Har rollspelsdagen på Södra bruket påverkat dig i hur du tänker på ditt eget liv och det samhälle du lever i? Har några av dina åsikter om det förflutna eller om samtiden ändrats genom de kunskaper som du fick under rollspelsdagen?

När historiemedvetenhet kommer på tal är utan tvekan tidsfaktorn som består av dåtid, nutid och framtid av betydelse.⁴² Hur uppfattar egentligen barn- och ungdomar tidens föränderliga karaktär och i vilken utsträckning ser man sig inte bara skapad av historien utan även historieskapande? I vilken utsträckning påverkas och/eller förändras elevernas bild av sekelskiftet och för-

⁴² ”I historieämnet är tiden och historiemedvetandet överordnade begrepp.” ibid.

mågan att röra sig från förflutenhet till samtid efter rollspelsdagen på Södra bruket?⁴³

Jo, man börjar ju tänka på hur mycket samhället har förändrats och vilken tid man helst vill leva i. Jag tycker att deras liv verkar mer okomplicerat och de verkar ha större gemenskap.

Ytterligare en elevröst illustrerar enligt min mening tidens föränderlighet.⁴⁴

Jag fick se många olika sidor av livet för 100 år sen, Sidor jag aldrig tänkt på. Det negativa var att jag reagerade på att samhället inte var särskilt jämställt, och att man utförde mycket tungt fysiskt arbete. Det mest positiva var att i livet runt sekelskiftet fanns inte alls samma stress från skola och arbetsliv och ingen karriärspress. Allt var mer avslappnad. Fast då kunde man inte styra sitt liv lika mycket som idag. Men idag har man inte samma respekt för äldre människor. Ibland kan jag känna att jag faktiskt hellre hade levt vid sekelskiftet. Jag trivdes.

Det är uppenbart att många elever reagerar negativt på den bild av sekelskiftet som presenterades under dagen på Södra bruket; negativt i den bemärkelsen att glädjen över att få leva i nuet kan fastslås.

⁴³ Jag hänvisar till Åse Magnussons kapitel i denna studie, som bl.a. belyser vilka bilder av historien som förmedlas vid Jämtli i Östersund, samt hur relationer mellan män och kvinnor framställs i den pedagogiska verksamheten.

⁴⁴ "...Historia är ett sätt att se tillvaron i perspektivet då-nu-sedan..." ibid.

... Jag skulle nog aldrig klara att leva så i hela mitt liv. Så jag är glad att jag inte gör det.

Nej, Södra bruket har inte förändrat mina tankar nu mer än att jag tycker vi är rätt bortskämda idag.

Avslutningsvis illustrerar följande elevsvar hur utgångspunkten i resonemanget oftast tar sin utgångspunkt i relation till den erfarenhetssfär som hör till den egna familjesfären.⁴⁵

Nej inte redigt, men nu vet jag hur det var när mormor var barn.

Nej inte direkt, men det var väl det att dom hade sämre lön än vi.

När frågor skall formuleras som avser att röra vid människors historiemedvetenhet måste de vara mycket tydligt ställda. Inte minst därför att det är ganska komplicerade sammanhang som forskaren hoppas kunna samla information kring och att kvalitativt inriktade studier oftast tangerar existentiella och psykologiska domäner hos informanterna. Kanske räcker inte en enkätundersökning hela vägen fram då det gäller att svara på de mer djuplodande sammanhangen.

⁴⁵ "Historia skapas varje dag i små och stora sammanhang. Eleverna har själva med sin familj, sin släkt, sin hembygd och sitt land en historia. Kunskaper om denna ger förståelse för människor och deras livsvillkor under skilda epoker och därmed referensramar för förståelse av skeden i nuet och förväntningar inför framtiden..." ibid.

Tycker du att rollspelsdagen på Södra bruket haft betydelse för gemenskapen i klassen och har synen på dina lärare förändrats efter denna dag?

Här ryms även frågan om betydelsen av elevdemokrati och de ståndpunkter som anförs i skolans styrdokument.

Klassen fick en helt ny sammanhållning, man fick se alla osminkade, utan märkeskläder. Då var alla lika mycket värda, alla respekterade varandra. Och läraren var också med i rollspelet. Lärare och elev var jämlika. Ingen var viktigare än någon annan. Ingen styrde. Det byggde på respekt.

Jag vet inte om gemenskapen förändrats sedan den dagen men just då kändes det som man kom närmre varandra, såna som man ALDRIG är med i vanliga fall blev plötsligt min arbetskamrat (jättekul!) Man lär sig att se saker från andras perspektiv.

Det skall sägas att många av eleverna framhöll den goda stämning som var utmärkande i klassen, samt i relationen mellan elever och lärare. Åtskilliga elever tyckte det var positivt att upptäcka andra sidor av sina lärare, sidor som inte tidigare framkommit:

... däremot hade jag ganska klar bild för mig hur lärarna runt omkring mig var. Det skulle i så fall vara att några lärare hade dolda talanger vad det gäller skådespel.

Avslutningsvis en elev som tecknar ett porträtt av sin arma lärare:

Beträffande läraren så, Nä han slåss med tillhyggen i vanliga fall med. HAHA.

Är du i vanliga fall intresserad av historia, t.ex. film, litteratur, multimedia, museum och resor? Tycker du att besöket på Södra bruket var bra som komplement/alternativ? Varför?

Om det är så att historia fyller en funktion i elevernas sociala livsvärldar dyker det genast upp ett antal följdfrågor som bl.a. inrymmer en undran kring vilka medier som förser de vetgiriga med kunskap. I vilken utsträckning kan skolan möta ett stigande historieintresse hos eleverna? Är det kanske så att skolan är marginaliserad av att historien för ungdomar idag främst återfinns inom den nya informationsbaserade och upplevelsebaserade samhällskontext som vi befinner oss i? Är rollspel *en* metod att möta elevernas önskan av mer inslag av känsla och beröringspunkter med elevernas egen livsvärld i historieundervisningen?

Jag är i vanliga fall mycket intresserad av historia både litteratur där man får fantisera, och bilda egna uppfattningar och film, multimedia och resor medan museum inte intresserar mig alltför mycket.

Även om det som tonåring kan vara svårt att reflektera kring alternativa undervisningsmetoder uttrycker flera elever klart sin mening angående alternativa metoder i undervisningen.

... jag tror ändå viss undervisning måste vara i skolsal, kanske studera lite bakgrunder till händelserna man senare får uppleva tillsammans. Skulle jag som elev fått vara lärare skulle mina elever fått göra besök minst en gång per historia-period på något sätt.

Flera elevsvar kommenterar vilka delar av historien som främst är av intresse.

Nej, inte så mycket, det kan vara roligt med 1900-talets historia och 1:a & 2:a världskriget, för då tar man åt sig.

När det gäller huruvida Södra bruket fungerade som ett komplement till dels undervisning, men framförallt gällande elevens eget intresse för historia svarade många i positiva ordalag:

Jag är intresserad av historia... Men det finns inte så många bra program om historia, de flesta är grå och tråkiga. Så jag ägnar inte mycket tid åt historia på fritiden. Södra bruket var ett väldigt bra komplement, just att man själv fick uppleva livet. Man lär sig så mycket och många känslor som man inte trott fanns väcks upp. Underbart minne!

Att historiska rollspel fått ett kraftigt uppsving under de senaste åren beror till viss del på en mängd av nystartade s.k. lajvföreningar. I några fall är det befogat att tala om folkrörelser. Vi kan inte bortse från dessa sammanhang även i en studie som tar insitutionernas lärande som utgångspunkt.

I vanliga fall så är jag intresserad av lajv eller levande rollspel och film, och då främst medeltida fantasy-rollspel. Vi är ett gäng på Öland som är aktiva, och vi försöker att arrangera ca 4-6 st lajv per år, södra bruket är en chans att intressera och få med folk.

Några av eleverna betonar att de inte är intresserade av historia i vanliga fall, men att de ser positivt på det lärotillfälle som gavs på Södra bruket:

Nej, jag är inte intresserad av historia, men detta var i alla fall ett kul sätt att lära sig på.

Nej, jag är inte särskilt intresserad av historia i vanliga fall, det är inte urtrist men inget jag gärna ägnar mig åt!!

En avslutande kommentar

Utan att på något sätt göra full rättvisa åt de många intressanta elevsvar som noterats genom besöket på Skansenskolan, är det ändå dags att knyta ihop säcken och dröja kvar vid några slutsatser, samt söka återkopplingar till de empiriska studier som tidigare nämnts. I anslutning till de frågor som eleverna har fått besvara kan det slås fast att en majoritet har uttalat sig i starkt positiva ordalag om rollspeldagen på Södra bruket. Minnesbilderna har överlag varit tydliga och få elever har lämnat diffusa svar om vad som egentligen hände den där höstdagen 1999. Sammantaget tyder det på att rollspelet och de aktiviteter som eleverna var med om i de allra flesta fallen betraktas som ett givande lärotillfälle om hur det var att leva på Södra bruket för hundra år sedan. Rollspel som ett komplement till undervisningen i skolan har i många fall uppfattats som positivt. Till skillnad från beskrivningen av den traditionellt klassrumsbaserade undervisningen verkar fler elever ha varit aktiva i den historieförmedlande processen. Rollspel som metod frigör ett större engagemang hos eleverna och skapar annorlunda minnesbilder i deras medvetanden. Ett avbrott ges i den gängse skolvardagen!

Den bild av historien som förmedlats har bedömts som äkta och i många fall gjort ett starkt intryck på Skansenskolans elever. Därmed vilar ett stort ansvar på de aktörer som dramatisera historien med och för barn- och ungdomar. Tilltron till arrangörernas sakkunskap märks tydligt i elevernas svar. Vad som betonas respektive väljs bort blir i sammanhanget av stor betydelse. Här måste en medvetenhet finnas om den kommunikationskedja som uppstår i historieförmedlingens tjänst; via produktion, reproduktion och konsumtion av historia. Om dagen ska vara ett föredömligt lärtillfälle, enligt skolans definition, och mer än en lustfylld utflykt där exotiska historiska miljöer dramatiseras, krävs ett ordentligt utrymme för en förankrad diskussion om allvaret i att förmedla historia till barn och ungdomar. I vilken utsträckning diskuteras historiesyn, civilisationskritik, moral- och etikfrågor, värdegrundsfrågor, samt de evigt aktuella didaktiska och pedagogiska valen i den löpande verksamheten? Det är ju nämligen med dessa utgångspunkter den goda historieundervisningen inom skolans sammanhang måste genomföras.

Det är värdefullt att tillsammans med lärare få komma utanför skolans territorium och förankra lärande moment i anslutning till kulturmiljön och vandra bland de *äkta platser* som finns i den närhet där vi till vardags framlever våra liv. Att synliggöra det osynliga och det manifesta i historien är en skyldighet, samt en möjlighet inte bara med relevans för historieämnet i sig utan snarare för alla som verkar i skolan. Ett historiskt perspektiv skall ju genomsyra samtliga äm-

nen. Därför menar jag att elevernas tankegångar kring den historiska rollspeldagen bör leda till en ansträngning att prioritera metodutveckling inom skolan.

De resultat som framkommer av Nanny Harts-mars avhandling pekar ju även på att historieundervisningen har en lång väg att vandra för att leva upp till elevernas förväntningar. Olika livsvärldar bryts mot varandra. Det känns i mångt och mycket förlegat att ständigt argumentera i specifika ämnesintressanta spörsmål. Det ständiga arbetet med att stärka diskussionen kring demokrati och värdegrundsfrågor i skolan skapar ett behov av att lärare och elever får tillfällen att mötas såväl inom som utom skolans rum. Att få upptäcka andra sidor av sin lärare och sina kamrater är ett behov som inte skall underskattas. Det är mot bakgrund av elevernas svar intressant att notera att rollspeldagen även har fyllt ett sådant syfte. Berättandets funktion och användandet av kulturmiljöns platser i skolan har framhållits i KG Jan Gustafsons och Jan Bjarne Bøes forskning.

Att historia finns med i ungdomars föreställningsvärld är inte att ta miste på, även om underlaget i det här fallet är begränsat, måste det sägas att tendensen är påtaglig. Detta påstående finner stöd inom de undersökningar som gjorts inom det samnordiska projektet Ungdom og historie, och även av den svenska studie som Sture Långström arbetar med. Om funderingar över ett enskilt ämnes status och utrymme skall företas, och när kursplaner skall utarbetas, är det av betydelse att fråga eleverna om historia och vilka former

av historia som betyder något i deras liv. Det är på sikt förödande om denna diskussion främst skall föras experter emellan. Men, det är främst utanför skolämnet historia som mötesplatserna för intressenter av historia finns. Elevsvaren från föreliggande enkätstudie stärker detta intryck och det överensstämmer även med de större undersökningar som nämnts.

Historieintresset behöver ett gränsöverskridande rum för att växa. Skola, hem och samhälle är tillsammans påverkanskrafter. Det går inte enligt min mening att lyfta ut den ena faktorn från sammanhanget, snarare handlar det om individuella förutsättningar, miljöer och val som i slutändan faller ett avgörande. Att skaffa sig kunskaper för att se historiens processuella dynamik och kunna leva upp till en kursplans intentioner får att få det ena eller andra betyget är en sak. Att ha förmånen att få lyssna till och upptäcka historien i anslutning till de nära och kära, samt i förtrogenhet till de äkta platserna i kulturlandskapet är en annan dimension av det som kan kallas historiemedvetenhet. I ett senare sammanhang får historien en existentiell och emancipatorisk betydelse för människoblivandet. Tiden, rummet och människan blir delar av en helhet som berör. Metoderna för att nå detta tillstånd är många, manar till fortsatt ansträngning.

Kunskap och handling

Peter Aronsson

Kan man lära av historien? Talesätten är många: ”intet nytt under solen” antyder att man kan lära mycket och en gång för alla. ”Historien upprepar sig aldrig” pekar åt andra hållet och säger i modernistisk anda att läget är så nytt att det inte lönar sig att blicka bakåt.

Det förflutna ligger framför oss, inte bakom oss som den moderna tidens språkbild oftast anger. I princip finns det fyra grundhållningar till hur vår egen samtid hänger samman med det förflutna. *Det var bättre förr* är en del av en Guldåldersuppfattning. Lika ovanlig som den idag är på samhällsnivå, lika vanlig är den i varje fall för delar av våra personliga minnen. Visst var somrarna varmare och källbacken bättre förr? Kan-ske hade ungdomen mer respekt för de äldres vishet och företräden förr?

Den motsatta uppfattningen, *Framsteget*, är den som genomsyrar all officiell strävan och mycket av 1900-talets självuppfattning. Vem kan säga emot de materiella framstegen och demokratins frammarsch i allt fler länder och på allt fler områden?

Under en stor del av 1900-talet har en grunduppfattning i svensk politik varit att framtiden har lite att lära av det förflutna. De nya utmaningarna saknar historiskt relevanta rötter. En rationell problemlösning är i en djup mening lika tidlös som de vetenskapliga sanningar som

bör bära upp en rationell samhällsordning. Både i den moderna och postmoderna verklighetsuppfattningen är dessa hållningar vanliga och brottet mellan *Förr och Nu* så brant att Förr hör hemma på Skansen, på semesterns jakt efter det exotiska eller i ålderdomens nostalgiska återblickar.

I den mening som det förflutna är närvarande så är den det direkt när vi rör oss i *samma historiska epok*, där vi kan se att det är samma dilemman om jämställdhet, resurshushållning och konflikthantering som berörs och har direkt relevans för hur vi kan sköta vårt dagliga liv. För-intelsen är viktig som nutidshistoria för att bygga bålverk mot tendenser som pekar på ett återuppre-pande av det som aldrig mer får ske.

Dessa fyra grundformer för att berätta om det förflutna hanterar, blandar och använder alla människor när vi söker skapa mening i våra liv, legitimera och förändra de verksamheter vi ingår i familjen, på arbetsplatsen och i politiken. Ett komplicerat bruk av historiemedvetande är ständigt närvarande i all problemlösning.

Per-Ola Jacobson har i sin begreppsdiskussion ovan valt att utveckla begreppet historiemedvetenhet för att trycka på de kvaliteter som kan utvecklas då tidsmedvetandet kopplas till existentiella och normativa frågor i en mer intensiv lärprocess.

Vi har också behov av begrepp i flera nivåer som tillåter ett mindre graderande bruk av begreppen. Det *historiska minnet*, eller historiska medvetandet om det är aktualiserat, är de konkreta uppfattningar som människor har om det förflutna. Detta minne är individens och sociala

gruppers urval och internalisering av historiekulturen. *Historiekulturen är ett samlande begrepp för de betydelsebärande artefakter och berättelser som det historiska minnet har att arbeta med och välja från.* Det finns en mängd betydelsebärande sammanhang för det historiska minnet att minnas, glömma och sortera. De allmänna föreställningar om hur det förflutna hänger samman med den egna nutiden och de möjliga framtiderna kallas här historiemedvetande, oberoende av dess sakliga kvalitet eller existentiella intensitet.¹

Det blir då uppenbart att de historiekulturella troperna ovan, de olika grundberättelserna, förbereder vägen på olika sätt för bestämda historiemedvetanden.

Så tycks det ligga nära till hands för rollspelslarna som omtalas ovan att trots det sekelskifte 1900 som ligger nära i tid, och per definition hör till samtidshistorien och vår egen tids födelse i skolboks-kunskapen, det historiemedvetande som konstrueras i mötet lättast kan infogas i berättelsen För och nu och därmed bidra till att osynliggöra både likheter och de förändringsprocesser som förbinder våra egna liv med rollerna.

För en upplevelsehistoria som i hög grad fångar tiden i flykten kan den större berättelsen lätt bli osynliggjord. Det är därför en uppgift för oss att visa på hur de större meningsskapande sammanhangen byggs upp både av konstruktörer och medspelare i evenemangen.

¹ Aronsson 2000b, s. 000; Jensen 1994.

Grundberättelserna fångar olika sidor av kontinuitet och förändring i samhället. Den mänskliga repertoaren är inte oändlig. Det går att förstå ett 2000 år gammalt grekiskt drama – men bara nästan – för sammanhanget är ett annat och betydelsen kan därför inte bli densamma. I sprickan mellan dessa uppfattningar kan historien kombineras och användas, inte som direkta instrument för handling, men som instrument för tanken, på tre olika sätt:

- Förstå det nya i samtiden tydligare genom att iakta likheter och skillnader.
- Förstå tröghet, svårigheter att förändra.
- Inspireras - på realistisk grund.

När det gäller att se hur kunskapen kan brukas är fortfarande filosofen Friedrich Nietzsches (1844-1900) teser användbara, trots hans i grunden kritiska inställning till historia som handlingsförlamande. Han urskiljer tre varianter av historia som är behjärtansvärda då de stimulerar till handling. Det bör framhållas att typologin gäller de värdefulla undantag från den förkastliga huvudtypen av alla historieskrivning som Nietzsche menade dominerade – nödvändighetens, ödestrons fatalistiska berättelse:

- Den monumentala: hjältar och föredömen uppmuntrar oss till stordåd.
- Den kritiska: indignation över missförhållanden manar till upprättelse.
- Den antikvariska: kärleken och omvårdnaden av det unika bidrar till individua-

lisingen, identitetsbildning och integrering av värden.

Vi ser här hur både kunskaper om orättvisor, övergrepp och goda förebilder kan verka handlingsinriktat: fasa över Förintelsen respektive stolthet över den egna orten kan bägge inspirera till handling. De två första sätten är lättigenkännliga och det är egentligen den tredje punkten som skulle behöva utvecklas mer både för att den rymmer 'för mycket' och för att den är relevant just för den plats och sammanhangsbetonande upplevelsepedagogiken. Vad betyder det att något är underhållande? Vilka olika vägar finns till en personlig upplevelse av historien?

I många former samlas de erfarenheter in som bygger upp våra bilder av verkligheten. Utredningar, personliga minnen och erfarenheter, historieberättande i memoarer, medias bakgrundsreportage och professionell historieskrivning lämnar ett oöverskådligt potentiellt stoff framför våra fötter. Se här, detta har hänt! Vi väljer att se somligt som avskräckande, somligt som bärande det nya goda inom sig. Men det är det förflutna, inte framtiden, som i första hand står där som en utmaning, framför oss.

Historia är som reflektion en del i *kunskapsbildningen*. Genom att beskriva en institutions framväxt eller en händelses förhistoria kan vi med gott samvete säga att vi vet varför något finns. Vilken roll spelar denna del i upplevelsepedagogiken? Är den mer undanskymd och kanske rent av i en motsatsställning då kunskap tra-

ditionellt satts i samband med distans, överblick och neutralitet än inlevelse och hängivande empati.

Den historiska dimensionen är inte den enda relevanta. Vi vill också ha reda på nyttan, samspillet som förklarar inte bara varför något kom till, utan varför det består: de gemensamma behoven, uppfattningar om vad som ska vara gemensamt och vad som ska vara privat, en alltmer komplicerad arbetsdelning.

Historia är också en fråga om *legitimitet*. Det är inte bara nationer som vill ha en lång och ärorik historia, eller i annat fall tvingas göra upp med och förhålla sig till smutsfläckarna i det förflutna. Alla människor och organisationer bygger berättelser om sig själva som förklarar och ger skäl till de val som är gjorda. Det är då ofrånkomligt att historia i denna mening också blir en fråga om *identitet*. Berättelserna sjunker in och blir en del i en uppfattning om vem man är, vad man bör och får göra. Det är då de blir på djupet verksamma – och motviljan mot att överge en historia som införlivats med självförståelsen är på goda grunder stor.

Vilken speciell roll spelar upplevelsen av historia i detta perspektiv? Vad räknas som en upplevelse och hur påverkar en sådan lärandeprocesser av både kognitiv, affektiv, existentiell och normativ art?

Att uppleva historia

Den franske 1800-talshistorikern, Jules Michelet (1798-1874), noterar att förnyelsen av historieämnet står på tre ben: narrationen, analysen och återuppståndelsen. Man kan fråga sig om det inte är inom samma kraftfält som utvecklingen därefter befunnit sig även om vi kanske hellre än återuppståndelse skulle säga gestaltningen eller upplevelse. Kanske kan man säga att betoningen återkommit till narrationen, gestaltningen och upplevelsen som centrala delar i lärandet, efter en djupdykning i analyskategorins möjligheter som väg till ämnets professionalisering och vetenskapliggörande?²

De tre kategorierna kan hållas isär och uttryckas i olika genrer som den historiska romanen, den vetenskapliga avhandlingen respektive dramat, filmen, konstverket. I vilken relation står dessa till varandra? Är analysens motsats en syntesskapande narration eller återupplevandet? Eller är narrationen en del i ett återskapande, en teknik för denna, kanske rent av en vägröjare för analysen? Kan de förenas genom att upplevelsen fungerar som ett led i narrationen och analysen?

Det vi kallar upplevelse är ofta ett kort fenomen, men fyller genom sin närvaro upp vardagsförståelsens på ett mer intensivt sätt än vanligt, fyller ut framtidshorisonten med sin påtaglighet.

Alla upplevelser kan förflyktigas, eller fångas upp och skenbart frysas i minnets opålitliga ar-

kiv, dagboken eller fotoalbumet. Men frysningsen är skenbar, för vid återkallandet av minnet är sammanhanget inte längre detsamma. Återbruk av metaforer, troper och genrer bidrar till att foga in upplevelserna i nya berättelser. De blir till material, ibland källmaterial, för ett meningsbygge med förnyad aktualitet, i den mån det alls räddas från förgängelse. Glömskan är utan tvekan den dominante storebrodern till lillasyster minnet.

Upplevelse och kunskap?

Vilken plats har upplevelsen i kunskapssökandet och lärandet? Och vidare: är upplevelse önskvärd eller ens möjlig för *historisk* kunskap, där per definition det efterfrågade inte längre är för handen, närvarande? Kan det landskap som flytt skapa upplevelser – eller kan våra upplevelser av källor och gestaltningar bidra till att skapa fruktbara berättelser om det förflutna?

Den historiska upplevelsen som begrepp används här för att ringa in ett fenomen och ges en vid innebörd. Det är framför allt människors egen definition av fenomenet som tas ad notam. Ett gemensamt drag är att upplevelsen lägger tonvikt vid vad som sker i mötet mellan människa och ett fenomen, i detta fall ett som skapar en förnimmelse av det förflutnas närvaro. När anspråk på historisk fakticitet kopplas till en subjektiv inlevelse av närvaro av eller i det förflutna skapas det som här som helhet kallas *historisk upplevelse*. Frågan närmar sig också med denna lite annorlunda infallsvinkel historismens klassis-

² I Klinge 2000, s. 162 citeras Michelet.

ka dilemma om korrekta fakta rörande förfluten tid kan bli till delar i ett samtida lärande som relaterar känsla, värdering och kunskap till varandra.

Jag kommer att försöka utveckla idén om den historiska upplevelsens tänkbara plats i kunskapsprocesser, forskning och lärande. Här utvecklas försöksvis ett register av olika sätt att placera upplevelsen som sträcker sig från den empiriska observationens försök att skapa ett tryggt fundament, över de pedagogiska teknikerna att fånga uppmärksamhet till den roll som existentiell empati kan tänkas spela till det rum där dörren stängs mot analysen antingen genom att kunskapsobjektet ges ett absolut egenvärde (en fetisch etableras), eller genom ett upphävande av tidsavståndet i en total historisk inlevelse. Till sist kan frågan om hur den historiska upplevelsen fogas in i ett större tolkningssammanhang diskuteras. Myt och historia möts i den meningskapande berättelsen och något ska sägas om dessa grundberättelser, historiekulturens troper eller grundformer.

En poäng är att visa att dessa olika kvaliteter inte är kliniskt skilda från varandra, att de varken kan eller bör vara det, utan tillåtas att spela mot varandra och på det viset fördjupa både iakttagelsen och känslan via ökad kringssyn och reflektion.³

³ Myt används här i den mening som inte sätter den i motsatsställning till historisk kunskap i sig. Eriksen 1999, Eriksen 1996.

Samtidens upplevelsefokus

Näringslivets strukturomvandling lever kring år 2000 med nya nyckelvärden där livsstil, design, meningsproduktion och upplevelseekonomi är begrepp som fångar en om inte helt ny belägenhet, så dock kraftfulla förskjutningar i ekonomin som inträtt de senaste decennierna. Näringslivets dynamiska punkt förskjuts från tillverkningens konkreta ingenjörer till designers och livsstilsanalytikens skicklighet att fånga upp och forma trender som går djupare än modets smaksvängningar. Att skapa livskvalitet blir en allt mer efterfrågad kompetens och egenskap på marknaderna. Upplevelsen motiverar val av vara, tidsanvändning och betalningsvilja, och blir i allt högra grad själva meningen med konsumtionen.⁴

Den historiska upplevelsen som en del av en livsstilsorientering kan variera i både medvetenhet och intensitet vad gäller det historiska elementet. Det kan vara en del av retro-chic där en lokal bar hämtar stilelement från ett 70-tal som den unga publiken bara nästan har upplevt men som förtydligas av familjeberättelser, litteratur och filmatiseringar, kollektiva minnen, av en epok. Men det kan också vara filmatiseringar av en svunnen epok som Mobergs emigrantepos över ett svenskt elände, eller Steven Spielbergs filmatisering av Förintelsens drama, offer och hjältar.

⁴ Bjurström, et al. 2000, O'Dell 1999, Pine & Gilmour 1999, Snickars 2001. "Upplevelser ny möjlighet till affärer", SvD 010804 presenterar ännu en trendguide, "Tid & Upplevelser" författad av en grupp omvärldsanalytiker.

Den ökade värderingen av upplevelser kan i sin helhet ses som en grundläggande förskjutning av ”andra ordningens värderingar”, de värden som införlivade med vår identitet bestämmer varför något värderas som gott och eftersträvansvärt och annat inte gör det. Mycket grovt kan vi säga att dessa värden rört sig från den religiösa sfären till nyttotänkandets materiella domäner de senaste 200 åren. Måttstocken för det goda livet låg före den moderna epoken i evighetens horisont. Med upplysningsepoken, nyttotänkande och industrialism ändras ramen för värderingarna till att utformas i termer av bekvämlighet och frånvaro av smärta. Med demokratiseringen gäller att värdena ska optimeras för så många som möjligt.⁵

I den del av världen där grundläggande materiella värden är säkrade är det istället upplevelser och meningsskapande som bestämmer grundläggande värdering av ett gott liv, vad vi vill lära, men också vad vi vill konsumera. I frånvaron av Guds blick som replipunkt skapas ett gränslöst behov av kultur, och inte minst historiekultur, som bidrar till att binda samman världen till en begriplig och meningsfull enhet.

För näringslivet är upplevelsen ytterligare ett medel att få oss att välja en specifik resa, ett klädesplagg eller museibesök. För individen behöver inlevelsen inte vara ett medel till något annat, utan sitt eget mål. Ju fler och ju starkare upplevelser, desto bättre, gärna unika, men framför allt personliga. Ingen annan kan göra det åt dig.

⁵ Taylor 1989

Du måste själv vara där och se, känna och uppleva. Men upplevelsen kan förstås sedan fogas in i välkända sociala spel där vissa värderas högre än andra. Masskulturens tillgängliggörande blir till dålig smak för de mer resursrika. När IT-revolutionen medförde möjligheter att överföra kunskap i massform till mycket låg kostnad förändrades fältets värderingar med en närmast logisk nödvändighet så att det exklusiva, och dyraste, blir real life. Real reality förutsätter virtual reality inte bara begreppsmässigt, utan som en logisk del i smakens utveckling.⁶

En upplevelse som den möter oss i samtida marknadsföring, markerar starkt att något behöver utföras (köpas) för att erhålla detta. Vi är inte hela tiden nedsänkta i upplevelse i den meningen. Den konnoterar äventyr, det oväntade, en känsla, oftast av välbehag, som inte har med rent intellektuell verksamhet att göra, utan inbegriper sinnesintryck men är ändå ett fundamentalt inre och individuellt fenomen. Samtidigt talas till vår längtan – och den kan inte bara ges en allmän form som saknad, utan griper tillbaka på minnet av något gott i det förflutna – ett lugn, en barnslig glädje, det okomplicerade livet. Bestämda platser, en sång, ett ting skapar en återupplevelse och ger en estetisk minnesfunktion som kan kallas fetischism. En modern form av nostalgi finns gömd i det framåtsyftande upplevelsetilltalet. Det ligger därför nära till hands att inte bara se på turismens resande och naturupplevelserna utan också historiska upplevelsers plats i det nya.

⁶ Jfr Pierre Bourdieu.

Karin Johannisson pekar på nostalgins förvandling från en känsla som fötts i saknad av en plats till en som närms av ett ångestfyllt avstånd i tid. I de lokala historieupplevelserna kan både hemlöshet i tid och rum bearbetas.⁷

Samtidigt föder, förstås, de andfådda kraven på upplevelser, en förnyad nyfikenhet på det stilla livet, meditation, för att bara få vara, ”ställtids” för väsentliga replipunkter i livet och för lärandet. Men blir de inte just genom att ställas i detta sammanhang också en typ av upplevelser, fast medvetet artikulerade på avstånd av tivoli-konceptionen eller rock-videon, som upplevse?⁸

Men också kulturvetenskapernas kunskapsintresse har gradvis under 1900-talet förskjutits från det mätbara till vad som inte lika lätt kan fångas i siffror: människors tankar, erfarenheter, diskurser och kraften i dessa för att forma handlingar. Tystnaden, döden, kärlek, vänskap, sinnesintrycken ger grunder för nya forskningsfält där kunskapsintresset och analysens slutpunkt inte så enkelt låter sig sammanfattas i en tabell eller en verifierad kausalrelation. Samtidigt har vetenskapsteoretiska förskjutningar gjort det både möjligt att ställa dessa frågor och förnyat kravet på kommunikation och dialog där forskare inte kan definiera sig som ett privilegierat utanförskap i relation till samhällets övriga of-

fentlighet. Förståelse och inlevelse är allt oftare inte de enda, men väl nödvändiga delar i utforskning, gestaltning och förmedling.⁹

För historieämnet sker i flera avseenden en sorts återkomst till en vetenskapsuppfattning som betonade det unikas värde snarare än enbart de generella dragens tolkningsmöjligheter, det sannolika mer än det säkerställt korrekta, som slutpunkt i kunskapsprocessen. Sekelskiftets konflikt mellan Harald Hjärnes idé om den sannolika rekonstruktionen som återskapar en levande betydelsebärande berättelse stod då mot bröderna Weibulls bannlysning av ideologi och konstnärlig ifyllnad och positiva rekommendation att all konstruktion skulle bygga på genomkällkritisk metod säkerställda fakta. Den senare skolans gradvist ökade dominans öppnade samtidigt en marknad för en litteratur av både breda översikter och populärt författarskap som fortsatt producerar bilder av det förflutna mer eller mindre frikopplat från den professionellt utforskade historien.¹⁰

Historieämnet spelar genom sin roll i skolan en avgörande roll för det uppväxande släktets bild av det förflutna. Den rollen har gradvis minskat genom att ämnet förlorat sina tydliga konturer och timtid, glidit över till att utgöra en del i samhällsorienterande ämnen där betoningen på vår egen tid och det nära förflutna varit

⁷ Johannisson 2001, Löfgren 1999.

⁸ Eriksen 2001, Horatius 1993, Jönsson 1999, se även <http://www.djupband.com/20010830>.

⁹ Också sinnesintrycken, känslan och sensibiliteten håller på att få sin historiografi. Se forskningsöversikt i Stearns 2000.

¹⁰ Aronsson 2000a, Torbacke 1993.

vägledande. Värdet har mätts i dess relevans för medborgardanande, fredsfostran och senare som främjare av demokrati, tolerans, öppenhet och erkännande av ett okränkbart människovärde.¹¹

I populärkulturens historia skapad av män som Jan Guillou och förmedlad till breda grupper av bland andra Peter Englund är det fortfarande 1800-talets och såpoperans eviga intresse för de stora männen som härskar. För forskaren är det inte så mycket de stora männens handlande utan intresset för individens livsöden som ledtrådar till och perspektivgivare på samhällsfrågornas konkreta betydelse som inspirerar. Tillsammans med intresset för gestaltningen, berättelsen, förs upplevelsen in i centrum av historien igen. Glappet mellan litteratur, konst och liv pockar på verksamhet.¹²

Vändningen mot det subjektiva är inte utan problem som debattens ibland hätska polarisering i post-moderna polemiker visar. Den medför ett ökat behov av att åter ta upp etiska frågeställningars koppling till kunskapsfrågor. För skolvärlden är detta uppenbart med värdegrundsfrågor som motivering till hela historieämnets plats, men också inom den historiska forskningen ser man hur frågor om människovärde, våld, ära, medborgarskap på ett mycket nära sätt samspekar med etiskt-politiska frågor som motiverar deras aktualitet.¹³

¹¹ Larsson 2001.

¹² Jfr Beckman 1990, Liljewall 2001.

¹³ Nilsson 2001.

Museerna har på många håll under 1990-talet blivit mer aktiva i historieundervisningen. Över landet erbjuds tidsresor till stenåldern, upplevelsedagar av klosterliv och bruksarbete samt rollspel i medeltidsmiljöer. I takt med att skolans mer integrerade arbetsformer utvecklas och påbjuds och lärarnas utbildning i traditionella disciplinämnena minskar, framstår denna samverkan med andra kulturinstitutioner som attraktiv. Här kan naturkunskap, hantverk och historia läras ut samtidigt som värdegrunden uttrycks och bidrar till fostran av nya goda medborgare och medmänniskor – och läraren bär inte ansvaret på enbart egna axlar. Tillsammans med den mediala gestaltningen av historien i romaner, film och CD-romfilm är denna verksamhet av sådan omfattning och kraft att den förtjänar rejäla forskningsinsatser.¹⁴

Iakttagelse och erfarenhet

Man kan inte erfara historia. Så säger den vetenskapliga doktrinen. Allt vi ska bygga historia av som empirisk vetenskap är spår eller källor som bevarats till samtiden. Utifrån dessa spår i samtiden kan historiska påståenden, fakta, konstateras genom källkritisk prövning och en historia konstrueras. Historikernas strategi för vetenskap har i hög grad gått ut på att fördriva det subjektiva från tolkningen, och med det så synes ett uttryckligt användande av historisk inlevelse inte bara vara överflödigt och icke-vetenskapligt me-

¹⁴ Se även Larsson & Aronsson 2001.

tod. På sin höjd kan den ha ett värde som ett heuristiskt verktyg i ”the context of discovery”, vid den första idén till en studie eller en tolkning, men aldrig i argumentationen för det riktiga i den, i ”the context of justification”.

Vad betyder det att något visar sig för oss, lägger grunden för ett sinnesintryck? Empirismen säger att detta är grunden för vetenskapens erfarenhetsbegrepp och fastslagandet av fakta genom att utgöra den minsta gemensamma nämnare vi kan enas om – eller med andra ord intersubjektivt pröva. En upplevelse som inte kan delas av alla är problematisk och ovetenskaplig. Förutsättningen är normala förståndsåvor och språkkunskaper. Till historia kommer problemet att kunskapsintresset är det förflutna, men att dokumenten alltid är samtida. Alltså saknas i egentlig mening en empirisk grund för historievetenskapen. Källkritiken ska fylla det tidsmässiga gapet som en intersubjektiv metod.

Bekämpandet av de subjektiva inslagen har tagit sig många former. Man kan välja ett problem eller undersökningsobjekt som inte kräver ett existentiellt inifrånperspektiv, eller ens ett psykologiserande närmande till människan. Ett företräde tillkommer då tematiseringar av materiella förhållanden eller relationer som inom sin tid kan betraktas som sunt förnuft, betraktats som ahistoriska till sin karaktär, t ex strävan efter politiska makt. Av detta följer också att argumentationen ska kunna ta form i ett språkbruk som bidrar till att objektivera kunskapen.

För ett museiämne som etnologi har det varit lättare att närma sig människors upplevelse och

metodkraven har inte ställt sig lika avvisande mot inlevelsens möjligheter. Arkeologin, det andra stora museiämnet, har sett en snabb förändring under senare år från en mer scientistisk hållning till en process arkeologi av mer teoretisk art som öppnar för frågor kring religion, känslor och relationer som under lång tid varit bannlysta, en parallell på många sätt till historikerämnet.¹⁵

Pedagogisk teknik eller känslans slutpunkt

I den mån gestaltningsfrågorna berörs inom traditionell historia brukar komma fram i termer av förmedlingsteknik. Det är ingalunda en trivial eller oföränderlig kunskap som behövs för att kunna kommunicera ett historiskt kunskapsinnehåll, men den har oftast setts som utanför den historiska professionens kärnkompetens. Det didaktiska hör till lärarhögskolorna och de begåvade författarna.¹⁶ Lite i skymundan har dock en betydande ansträngning gjorts också av svenska historiker för att nå en bredare publik, men det ses som just en sådan extra uppgift, inte som en integrerad del av kunskapsprocessen.¹⁷

¹⁵ Se t ex Aronsson 2000b, Bohman 1997, Karlsson & Nilsson 2001, Palmqvist 1998, Wienberg 1999.

¹⁶ Försök till sentida inbrytningar och breddningar finns. Aronsson 1997, Karlsson & Karlegård 1997, Larsson 1998. Se också det stora danska projektet som går under rubriken Humanistiskt historieförmedling.

¹⁷ Författare och historiker som Peter Englund, Dick Harrison, Yvonne Hirdman, Lennart Lundmark, Ann-Sofie Ohlander och Eva Österberg har nått långt utanför den disciplinbundna läsekretsen, både till andra professioner,

Men ett aktivt deltagande i en historisk upplevelse kan också ses som en integrerad del av lärandet. Att pröva på hantverk eller deltagande i en konfliktsituation kan vara en parallell till den experimentella arkeologins forskningsmetod. Är det möjligt att med de fysiska eller tankemässiga redskap som vi vet förelåg rekonstruera ett trovärdigt händelseförlopp?¹⁸

Utänför akademien används upplevelser av olika slag som tekniker för att väcka intresse. ”Upplevelse” är ett nyckelord som används flitigt i broschyrer och marknadsföring, men som inte alltid lätt att skilja från den argumentation som ser upplevelsen som ett eget värde. Det kan bli ett söndagsargument, en täckmantel, att upplevelsen är vägen till riktig kunskap. Den legitima tanken är att efter det att man brutit igenom valen av ointresse, förströdd likgiltighet eller direkt fientlighet, ligger marken öppen för kunskapsförmedling. Repertoaren är idag bred. Humor, chock, berättande, estetiskt tilltalande mångsinnliga tilltal mellan människor tycks idag ersätta både äldre diabilidsföreläsningar med tillhörande informationshäften och, har jag en känsla av, standardiserade multi-mediaproduktioner.

Baksidan av denna idé om upplevelsen som en portal till kunskapens tempel är att upplevelsen i sig, ju bättre den är, blir sitt eget mål. En stark inlevelse kan försvåra den typ av kunskapsprocess som kräver ett vridande och vän-

dande, perspektivering och distans. Den kan vara ordlös eller i vart fall fattig på ord, vilket gör både kringsynen och kommunikationen svårare än vad som annars skulle vara fallet. En stark inlevelse skapar en uppfattning om att precis så här måste det ha varit, en känsla av fakticitet som följer av gestaltningens kraft. Förstådd på detta sätt blir det optimala just att se upplevelsen som ett lockbete, en läcker portal till den verkliga kunskapen. Fastnar man i känslorna och färgerna så når man inte längre än njutningen för stunden tillåter.

Den mänskliga utgångspunkten

För forskningen har både den antropologiska och den aktionsinriktade forskningen ställt metodiska krav på förmågan att sätta sig in i andra människors tankesätt, vilket kräver en artikulerad uppfattning om vad människan har för egenskaper. Även äldre forskning har naturligtvis rört sig med outtalade människouppfattningar som styrt tolkningarna av handlingarnas rationalitet.

I en antropologisk tradition diskuteras vad som är konstanter eller i vart fall trögrörliga element i den mänskliga naturen. När föds en modern individ, barndomen eller kärleken? I ett mer krävande resonemang ses de egna erfarenheter som en av nycklarna till kunskapen. Måste inte en erfarenhet baserad på arbetarbakgrund, kvinnoerfarenhet eller etniskt ursprung vara utgångspunkter för lärandet på respektive område? Här görs tydliga avsteg från idén, förhoppningen, eller kravet på att sanningsbegreppet ska

den vidare samhällsdebatterande offentligheten och en läsande allmänhet.

¹⁸ Friberg 2002, i manus.

kunna knytas till intersubjektiv prövbarhet. Mer eller mindre starkt knyts både kunskapsinhämtandet och förmedlingen till karaktärsegenskaper eller erfarenhetsbakgrund hos de inblandade personerna.

Kvinnliga vetenskapsteoretiker har argumenterat för att den kvinnliga erfarenheten ger en nödvändig bas för feministisk forskning. Idén om grupprepresentativitetens roll för god kunskap är idag spridd, blandas och förstärks av demokratiska argument som handlar om olika gruppers närvaro på viktiga arenor, där akademien numera uppfattas som en alltmer central sådan. Väl etablerad är genuspolitiken. Sist ut har den etniska dimensionen varit, eller mångfaldsfrågan som det heter i styrdokumentet.¹⁹

Men frågan kan resas utan politisering. Kan man forska om kärlek utan att ha upplevt den? Hur vet man att man upplevt liknande ting när detta ord används? Är det kvalitativt egentligen mer avlägset när en förfluten kärlek tolkas än när du söker utröna vad din käraste egentligen tänker om dig? Det förflutna rymmer möjligheten till mer distans och att sättas in i sammanhang som verkar klargörande samtidigt som känslolösheten svalnar. Samtidigt saknas just för historiska fenomen möjligheten till en dialogiskt interaktiv metod som skulle ökat möjligheterna att

¹⁹ Detta är en av de debattpunkter som är vanligare på tidningssidorna än inom akademien. Se t ex Arne Jarrick på Samtider i *Svenska Dagbladet* 15 oktober 2000; Widerberg 1995.

ringa in det efterfrågade. Den kan blott simuleras med en aktiv läsart eller övningar som rollspel.

För rollspelen insatta i en didaktisk situation gäller även den omvända frågan: vad gör rollen med din självuppfattning? Vidgas Vidgas repertoaren eller befästs stereotypier? Hur brukas möjligheter att pröva vad Hustavlans värld innebär, vad en förkristen religion gav för levnadsvillkor? Kan en annan syn på barndomen eller personlighetens föränderliga konstitution leda till en ny syn på de egna outnyttjade möjligheterna?²⁰ Lämnas material till en sådan efterbearbetning? Detta är kanske den idag viktigaste bevekelsegrunden bakom historia i skolan, i de stora projekten kring Levande historia och propåerna att göra historia till en del i värdegrundsundervisningen. Därför finns det stor anledning att granska intentionerna kritiskt likväl som att kartlägga resultaten empiriskt.

Det mytiska bruket av det autentiska

Det finns mindre väl genomlysta drivkrafter som behöver uppmärksamhet för att vi ska kunna förstå de upplevelser av historia som väcker människors starka engagemang. Värdena är oftast tyst närvarande och synliggörs först när almar falls, älskade hus rivs, nya områden kränker barndomens landskap. De rationella och nyttointriktade argumenten låter enbart hånfulla och okänsliga i de engagerades öron. Temat är auten-

²⁰ Zeldin 1994 diskuterar just hur historisk kunskap skulle kunna bidra till att öka människors känsleregister och handlingsrepertoar.

ticiteten, den rationella korrekthetens syster, dess hemliga, kraftfulla och mytiska sida.²¹

Denna känsla för historia som ett värde i sig, berättigad utan att vara ett medel för något annat, märks också i det ytligt sett minutiöst tekniska faktasamlade som dokumentationen av järnvägsmaterial eller det nära förflutna hos släkt- och hembygdsforskare utvecklar. Släktträd rekonstrueras och torpskyltar markerar tidigare generationers odlarmöda. Bara sällan känner man sig tvungen att ytterligare motivera detta kunskapsintresse och de allmänna termerna känns som inlånade från ett språk som inte täcker eller begripliggör engagemanget och uthålligheten bakom verksamheten.

Det korrekta, det sanna, kan laddas med en kraft som inte enbart kommer av det kognitiva innehållet. En avskrift är en avskrift och inte ett original. Platserna för rekonstruktionerna av Shakespeares teater i London, the Globe, eller Carl von Linnéus födelsehem, Råshult, bör vara de verkliga. Och är de inte det (vilket de inte är!) så bör de vara så nära den ursprungliga platsen som möjligt för att fungera som en genuina vallfartsorter. Alternativet är nöjesfältet eller disneylärandet där det syntetiska bejakas och används fullt ut för att skapa ett nytt och självbärande upplevelsesammanhang. När klockan gått ett varv kan också dessa förvandlas till kulturarv och bli heliga platser att återkomma till.

²¹ Beckman 1998 Beckman använder sig av begreppet totemism för att ringa in det icke reducerbara värdet som historiska kvarlevor kan upplevas äga. Lite nedlåtande är det samma fenomen som historiker kallar källfetischism.

Den upplevelse av närvaro som läsandet av ett brev, där bläcket hundra år tidigare runnit ur pennan som hölls av farmors hand, slår för de flesta en brygga över tiden med mer känslor i spel. Och den i sin tur är mer genuin än ett andrahandsreferat givet av en historiker. Förmedlaren blir ett bekymmer, en avståndsskapare, snarare än överbryggare. Denna textens närhet kan upphöjas till myt i dokument som skapar en gemensam mening: inte grundlagen i Sverige kanske, men väl USA:s konstitution och Norges Grundlov har nått denna produktiva totemistiska status. Vi närmar oss nu de korta ögonblick där en inlevelse med koppling till det förflutna kan uppstå.

Även om känslan i hög grad beror på att tingen eller platserna upplevs som autentiska så är de inte utan sammanhang. Tvärtom så är de autentiska uttryck i förhållande till mer eller mindre delade berättelser. Till de mer gemensamma berättelserna kan utvandringsbygdens krokiga vägar, Duvemåla och Åkerby vägskäl fogas och bli till idag upplevda platser för många emigranternas svunna öden. De blir till sådana när Vilhelm Mobergs böcker, Emigrantcirkeln i Långsjö, Emigrantinstitutet i Växjö och satsningar från både turistnäring och hembygdsföreningar samverkar. Detta är kanske inte så konstigt då besöket blir en sorts återkomst, ett igenkännande av såväl skolbokskunskap i historia, egen läsning, film- och musikalupplevelser.²²

²² Aronsson 2000a, Johansson 1967.

Ett steg till mot en fikionaliserad verklighet skapar en post-modern upplevelse av autenticitet. Ramberättelsen för Medeltidsveckan i Visby är Valdemar Atterdags intåg i Visby. Men det är snarare Hellquists välkända representation av intåget som innehåller både mer och mindre än vad man numera vet hände, samt felaktiga detaljer. Den ger även på Gotlands fornsal ramen för medeltidsutställningen och skapar den ögonblicksgestaltning som ger berättelsen om slutet för Gotlands storhetstid ett romantiskt skimmer. Den ger en färgrik skildring av brandskattningen (som vi inte vet något om), med en arkitektur och ett perspektiv som är tillrättalagt för att göra målningens dramatik rättvisa. En jude smyger omkring i nedre hörnet, vilket också är föga troligt. Hjärta och smärta finns med då jungfrun som förrått staden och blivit med barn med Valdemar muras in i muren medan den glada befolkningen förlustar sig med picknick vid havsstranden. Museet döljer inte på något sätt det fiktiva med tavlan och kanske bidrar i detta fall den konstnärliga förlagan till att legitimera det lekfulla i medeltidsveckans inledande iscensättning av Valdemars intåg, brandskattningen och inmurandet av den sköna jungfrun?

Vilhelm Mobergs utvandrarepos har byggt upp nya föreställningar och rum i ett Mobergland som bara är ”nästan rätt”. Många skolor som bedrivit utbildningar på temat Levande historia gör ett studiebesök till Auschwitz. Temat är allvarligare och paradoxen i att mediebilderna ändå ger en tydlig bas för den gemensamma upplevelsen blir anslående. Stadens guider söker

och finner en mötesplats med turisterna i Steven Spielbergs film *Schindlers list*. Den spelades in här och guiderna leder till de judiska kvarterens miljöer där de påminner om scener som spelats in föreställande livet i gettot, som låg längre ut från centrum och inte finns kvar längre – och det fungerar.

Föreställningarna om autenticitet pekar tillbaka till estetiska gestaltningar och en närhet till konkreta platser och händelser där ”det faktiskt hänt”. Vi ser bilderna framför oss och ser oss förflyttas till de tider som filmerna representerar. Film är inte bara gestaltad verklighet utan en gemensam erfarenhet för en generation som kan fungera som gemensam referenspunkt inte bara till sig själv, utan till den (dramafiktiva) berättelse den rymmer.

Platsernas, tingens och tidens autenticitet kräver sin egen behandling. All representation som har med historiska upplevelser att göra bygger på att finna ting, platser och berättelser som överbryggar tidsgapet. Den extra dimension som skapas genom att något faktiskt hänt som berättelsen eller tinget refererar till kan bindas olika hårt och djupt, olika anspråk på autenticitet kan utvecklas. Samtidigt ska avvikelser från skala 1:1 inte uppfattas som ett hinder. Det tycks finnas en optimal punkt där lek och fantasiutrymmet uppmuntras av den autentiska bindningen till det förflutna. Blir faktainnehållet för stort fungerar den lätt bedövande och bidrar till ett historiemedvetande av typen ”det är som det är för att

det var som det var och inte kunde eller kan vara annorlunda”.

Anspråken på tingens och platsernas autenticitet ser likartade ut. Mest rätt är ett föremål eller en plats som ”var där”, det är som ting identiskt med det föremål som en gång varit del av skeendet, det som en historiker skulle kalla en kvarleva. Då bortser vi från att det nu, genom arrangemanget, har blivit mer eller mindre musealiserat och infogat i ett nytt sammanhang.²³ Allt annat är repliker som kan avvika mer eller mindre från originalet. Funktion, material och tillverkningsteknik kan vara korrekta – men den är tillverkad för andra syften än den den vill berätta om. Sen kan det bara bli sämre: moderna maskiner tillverkar, billigare material används och skärpan i stålet är inte av samma klass. Till sist blir de symboler för det verkliga snarare än fetisch, självständiga bärare av sanning. Materiens kraft rinner undan och berättelserna blir desto viktigare.

Att berättelserna inte kan leva ett självständigt liv, utan den fakticitet de gör anspråk på, visar tydligt de två ’skandaler’ som skakar kulturarvssverige i allmänhet och Riksantikvarieämbetet i synnerhet hösten 2001. Två fornminnen, vederbörligen registrerade och skyltade, avslöjas som sentida konstruktioner. Skylten presenterar "en mystisk och skör fornlämning”, månghundraåriga labyrinten utanför Grebbestad som visar sig vara ett verk av ett par aktiva tio-elvaåringar på 1970-talet. Något äldre än så var visserligen

²³ Bohman 1997.

den grillplats som anlades utanför Borås av en friluftssälskande familj, men den var inte en domarring som registret säger. Att detta ger upphov till en ironiska hållning och undergräver den historiska tyngden i stenmonumentet och kulturarvsinstitutionerna står klart.²⁴

Historisk inlevelse

En uppslukande historisk inlevelsen är kort och intensiv, rycker loss det upplevda ur ett intellektuellt sammanhang, dekontextualiserar det genom att bringa det i närhet med det upplevande jaget. Enligt kulturhistorikern Johan Huizinga (1872-1945), känd för sina böcker om medeltiden och den lekande människan, är det svårare att nå historisk inlevelse genom välkända historiska fenomen eller artefakter just för att de är så fast inbäddade i givna och objektifierade kontexter. Det är snarare i mer okända, mikro-historier, där vi kan utveckla det nödvändiga och egensinniga dekontextuella hos en historisk inlevelse. Idén liknar det historiebruk som Friedrich Nietzsche identifierar som det värdefulla antikvariska, omsorgen och den nära relationen till ett unikt ting.²⁵

²⁴ Händelserna gav upphov till ett stort antal muntra artiklar som i Aftonbladet, Helsingborgs Dagblad och Aftonbladet 20010830. GT/Expressen rapporterar då och 20010915 att Riksantikvarieämbetet stryker Grebbestad ur fornminnesregistret, men att museets skylt fortsatt kommer att sitta uppe då det kan bidra till uppmärksamhet och turism i bygden.

²⁵ Huizinga 1945, Huizinga & Reuter-crona 1986, Nietzsche 1998.

En följd av detta är att inlevelsen svårligen kan kommenderas fram, utan ofta överraskar genom sin momentana karaktär. Fenomenet ska inte heller förväxlas med en plötslig intellektuell historisk insikt. Den kommer genom att pusselbitarna faller på plats igenom intellektuella ansträngning och kan förvisso triggas av inlevelse, men inte nödvändigt så. Möjligen kan de sättas i samband om man tänker sig den form av expertis eller excellens som utvecklas via träning och intellektuell medvetenhet, men som sedan övergår i ett intuitivt sammansmält flöde som är nödvändig vid såväl 'enkla' aktiviteter som att cykla, som vid krävande sportprestationer och konstnärligt utövande. Kanske har det också en mer central position än vi vanligtvis tror när det gäller forskning och lärande.²⁶

Om Huizinga är ute efter förutsättningarna för en romantiskt definierad inlevelse, vi kan kalla det direkt historisk inlevelse, så går det inte att bortse från kraften också i den motsatt indirekt konstruerade inlevelsen. Genom att träda in i en välkänd berättelses metaforik och ikonografi blir inlevelsen i monument och platser av den karaktär som kan beskrivas med uttrycket "historiens vingslag". De stora sammanhangen görs gripbara genom en känsla, inte genom renodlad kognition, utan genom att en affektiv mytologisk och sensorisk bindning aktualiseras, ofta med normativa implikationer.

Stora planlagda monumentala platser som the Mall i Washington DC, med en park av monu-

²⁶ Flyvbjerg 1991.

ment, institutioner och museer som växt fram under lång tid kan ge individer starka upplevelser just genom sin kollektiva karaktär. Vietnammonumentets svarta granitvägg skapar tillräckligt med känslomässiga reaktioner för att en museisamling av sorglämningar från denna plats ska uppstå. På samma sätt kan terrordåd mot sådana monumentala platser, förutom sina förödande mänskliga konsekvenser, ha en symbolverkan som gör dem till historiska ögonblick, svåra att uppleva i första hand annat än som allegorier på filmers katastrofberättelser.²⁷

Det finns alltså två vitt skilda vägar till en historisk inlevelse, direkt och indirekt, dekontextualiserad eller djupt kontextualiserad. Bägge tar vägen genom individens förhållningssätt, men den första lever på individualiteten i det subjektiva och den andra lever genom det kollektiva minne som individen träder in i. Det jag som upplever historia gör det som en kontrast till något i samtiden. För de romantiska betraktarna av Roms ruiner var det kontrastverkan mellan minnet av deras storhet och det samtida Italiens förfall, tragedins trop, som fick Minerva att flyga.

Vad är det som förmår överbrygga avståndet mellan då och nu i olika tider? I artonhundratalets historism ses gapet som stort och det bör behandlas respektfullt. Överbryggandet kräver tillgång till en ahistorisk referenspunkt. Det är konsten, de estetiska uttrycken som lämnar red-

²⁷ Detta skrivs morgonen den 12 september 2001, dagen efter attackerna på World Trade center, Pentagon och Utrikesdepartementet i USA.

skap för en sådan överbrygning enligt både Burckhardt och Nietzsche. Idag skulle nog många kulturmiljöpedagoger dramapedagoger och hantverkskonsulenter nicka instämmande, men poängtera handens aktivitet och användandet av fler sinnen än blickens kompetens att läsa text eller bild.

Det kunskapsteoretiska problem som reses av den dekontextualiserade upplevelsen, den direkta historiska inlevelsen i den romantiska traditionen, är fundamental. Enigheten inom vetenskapsteorin är närmast kompakt om att en sådan direkt erfarenhet inte är möjlig. Ett undantag bland historiefilosoferna är Frank Ankersmit som söker en väg där komplex pragmatisk erfarenhet i estetisk form, direkt historisk inlevelse i min terminologi, ses som en konkret empirisk erfarenhet.²⁸

Elementen i inlevelsen som en pragmatisk estetisk erfarenhet kan variera från konstföremål, kulturmiljöer, upplevelser av fenomen eller drama. Upplevelsen kan, på samma sätt som tidigare poängterats, vara själva målet och det är då inte en fråga om en (instrumentell) sanning som i efterhand bidrar till att relatera ett enskilt subjekts kunskap till ett objekt. I efterhand kan den utforskas och då förvandlas till ett kunskapsobjekt. Ungefär som när forskaren försöker förstå en annan människas oartikulerade erfarenhet. Men man kan också tänka sig att upplevelsen blir till en del där verklighet, språk och erfarenhet vävs tätt i en narration som först när den berätt-

tas skapar sina subjekt och objekt. Historia blir då inte enbart en reflexiv process, ett lärande, utan just ett blivande. Kanske är det vad som händer när stora samtida händelser, som murens fall, omdefinierar bilden av vad som är möjligt, vilka deltagarna i dramat är och vilka vi själva är. På det privata planet har detta sina motsvarigheter, men det är först när vi delar dem med fler som vi ser dem som historiska i den mening att de ändrar utvecklingens riktning. En syntetisk möjlighet för den historiska inlevelsen är således inte att vara en unik eller delad brygga till det förflutna utan en gemensam ingång till framtiden.

Platsen i kunskapsprocessen kan alltså variera, men det krävs alltid ett aktivt seende och deltagande för att upplevelsen ska komma till stånd och realiseras som inlevelse. Aktivitetens art kan dock se olika ut. Från en fenomenologisk position ses betraktarens öppenhet för upplevelsen som avgörande, medan en konstruktivistisk betonar subjektets aktiva delaktighet i skapandet av upplevelsen.

En hög uppskattning av inlevelsen som en del i lärandet ser förmågan att associera mellan existentiella erfarenheter och kunskaper om det förflutna som en tillgång. I ett sådant kunskapsarbete kan inte metaforer, associationer, förklaringar eller rekonstruktion, gestaltning och upplevelser a priori uteslutas i en samverkansspiral

²⁸ Ankersmit 1996, s. 56s

som ser och tillåter fler led i lärandeprocessen än vad som vanligen uppskattas.²⁹

Den snäva och djupa definition av inlevelse som kräver ett uppslukande sammansmältande bör i detta sammanhang placeras som en ytterlighet på en skala som tillåter mer besökande och reflekterande deltagande, där betraktaren kan pendla mellan uppslukande inlevelse, lekfullt medspel, vänligt betraktande – ett besök i någon annans inlevelse till ett kritiskt reflekterande över upplevelsens gränser. Varje steg bjuder på sina möjligheter och svagheter.

Just när det gäller den historiska inlevelsen finns det en del som tyder på att bristen och avståndet i en bestämd mening är en lika viktig komponent som uppmärksamheten och öppenheten. Vi kan notera att de upplevelseorienterade historiekulturella fenomenen ofta tar det avlägsna förflutna till hjälp. Lajvare, CD-romspel och medeltidsdagar utspelar sig i ”den andra tiden”, den före vår tids rationalism och ’decline of the magic’. Det avståndet för med sig en oundgänglig brist som förmodligen är en tillgång för upplevelseaspektens möjligheter att höra och se på ett sätt som hakar i de egna drivkrafterna snarare än någon annans kanske alltför konkreta och färdiga tolkning.

Även om åsikterna skiftar hurvida ett färdigt sammanhang är en förutsättning eller ett hinder för den historiska inlevelsen så kan det konstate-

ras att väl upplevd så kan den fogas in i skilda meningsskapande berättelse som i efterhand ger den ett vidare sammanhang.

Meningsskapande berättelser

De fyra grundformerna för berättelser som presenterades ovan, *historiekulturens grundtroper*, hjälper oss att hantera, blanda och använda händelser, upplevelser och metaforer när vi söker skapa mening i våra liv, legitimera och förändra de verksamheter vi ingår i, i familjen, på arbetsplatsen och i politiken. Ett komplicerat bruk av historiemedvetande är ständigt närvarande i all problemlösning. Det är genom att fogas in i gemensamma berättelser, eller i vart fall i en gemensamt förstådd metaforik som den individuella upplevelsen tar en social form, collective memory eller social memory och blir till en samhällskraft.³⁰

Ofta förändras tolkningen över tid och ibland dröjer det någon generation innan sådana berättelser om det gemensamma förflutna får en stabil form som kollektiv förhistoria. Vilket förstås inte betyder att den sedan ligger fast. Tvärtom är konkurrerande versioner och förändring över tid ett karaktäristiskt drag när det gäller svenska berättelser om Nödåren 1868-69, Ådalen 31, Krisuppgörelserna och Folkhemmet. Collected memories, insamlade snarare än samlade minnen, är

²⁹ Trenter 2002, manus. Björck 1995 om metaforstudier som metodisk möjlighet.

³⁰ Aronsson 2000b, Björck 1995, Connerton 1989, Halbwachs & Coser 1992, Samuel 1994.

måhända en bättre term.³¹ Vi ska i sammanfattningen återkomma till frågan om vilka former av lärande och vilka berättelser som rollspelsdagarna kan tänkas bidra till.

Men först en rejäl utflykt i några av de många inspirerande historiekulturerna som samtiden bjuder!

³¹ [Johansson 2001, Liljewall 2001, Stråth 1993.

II.

Tre tidsresor

Fotevikens vision av en utbyggd ”vikingastad”.

Källa: Fotevikens museum.

Lägerverksamheten med skolorna innehåller både en tidsresa och olika aktiviteter där barn prövar hantverk och lekar som speglar vikingatiden.

Foto: Birgitta Gustafsson.

Foteviken – kungarike i upplevelsernas tid

Bodil Petersson

Detta är inte Sverige

På väg till kungariket Foteviken. Jag håller på att hamna bland containrar och återvinningsglada skåningar men upptäcker i sista minuten avtagsvägen vid hästgården. Där leds jag på rätt spår av en skylt till *Fotevikens vikingareservat*. Jag parkerar min bil på den stora parkeringsplatsen, omgiven av baracker och hangarliknande byggnader inklädda i trä. En hel del bilar och ett par bussar står redan på parkeringen. Jag stiger ur bilen, känner doften av tång men ser inget hav. Ingenstans ser jag heller något vikingareservat. Där emot finns det gott om människor i vackra vikingatidskläder som rör sig på parkeringsplatsen och mellan byggnaderna. I ett hörn av parkeringen leder en lerig väg upp på en förhöjning. Jag går dit och upptäcker till min glädje att jag är på rätt spår. Uppe på förhöjningen ligger entrébarackerna med biljettförsäljning till reservatet. Bortom entrén skimtar en gräsklädd vall krönt med träpinnar och risflätning. Plötsligt har jag en magnifik utsikt över Öresund. Åt vänster havet, åt höger en återvinningsstation, rakt fram ett kungarike. Hur hamnade det där?

Slaget vid Foteviken 1134

Den 4 juni 1134 stod ett blodigt slag vid Foteviken i sydvästra Skåne. Slaget var ett led i en maktkamp inom den danska kungasläkten, där bröder och deras söner bekämpade varandra för att få makten över landområden i dåvarande Danmark, dit även Skåne hörde under medeltiden. Kyrkan med biskoparna var inblandade i maktstriderna och ställde upp på respektive sidor i kampen. Det ledde till att fem biskopar och ett sextiotal präster fick sätta livet till i slaget. Slaget innebar också ett möte mellan gammal och ny stridsteknik. Den sedermera besegrade ledungshären, som kom med skepp från havet, blev överfallen av en beriden tysk legohär. Hären till häst leddes av kung Erik Emune som vid tiden för slaget hade makten över Skåne. I de skriftliga källorna omtalas slaget som *pugna forensis*, slaget vid marknadsplatsen. Det antyder att det har funnits en marknadsplats i området.¹

Maritima föregångare

Händelserna vid Foteviken har lockat arkeologer, marinarkeloger och historiker till platsen. 1981-83 genomfördes marinarkelogiska undersökningar av vraken efter några skepp som sänkts i havet för att fungera som förstärkning av en spärranläggning vid inloppet till Foteviken.² I samband med undersökningarna blev

¹ Saxo: *Danmarks Riges Krønike*, Bind 2, s 293ff; Crumlin-Pedersen 1984 s. 60ff.

² Crumlin-Pedersen 1984.

många människor intresserade och involverade i aktiviteterna.³ En av dessa var Björn M Jakobsen, idag chef för Fotevikens museum. Han tog då initiativ till att bilda en ideell förening, *Scandinavian Viking Explorer Group* (SVEG). Föreningens syfte är att studera historia med särskilt fokus på vikingatid och medeltid, den period som skeppsvraken daterats till. Föreningen består av historieintresserade personer. Ett mål är att bistå och stödja forskningen och verka för bevarandet av fornlämningar.⁴ SVEG var en av instiftarna till *Fotevikens Maritima Centrum*, den stiftelse som idag förvaltar Fotevikens museum. SVEG fungerar som stödförening åt Fotevikens museum. Föreningens medlemmar engagerar sig i marin- arkeologiska undersökningar. De levandegör vikingatiden genom att medverka vid vikingatida marknader och arrangemang runt om i Europa. Nyhetsbrevet *Marinerat* utkom regelbundet till föreningens medlemmar och sponsorer under perioden 1993-2000. Idag är nyhetsbrevet nedlagt. Istället fungerar hemsidan som informationskanal. Museet var för övrigt bland de första i landet med egen hemsida på internet. SVEG rekryterar även folk till båttag för museets vi-

³ Uppgifterna nedan om Fotevikens museum, dess historia och verksamhet, härrör framför allt från en intervju med Sven Rosborn, informationschef och arkeologiskt ansvarig vid museet, den 4 september 2001. Uppgifterna har kompletterats med information från museets hemsida. Egna studiebesök på platsen liksom medverkan i en lägerskola i september 2001 utgör också grund för vissa iakttagelser.

⁴ <http://www.foteviken.se/hem/SVEG2/stadgar.htm> (25 okt 2001).

kingaskepp *Erik Emune*, en kopia av ett av de funna Foteviksskeppen. Skeppet är byggt i Foteviken och sjösattes 1997.

1993 bildades stiftelsen Fotevikens Maritima Centrum av Vellinge kommun tillsammans med Falsterbonäsets museiförening och föreningen SVEG. Verksamheten leddes från början från några bodar vid Falsterbokanalerna. Stiftelsen byggde upp verksamheten kring flera olika projekt. De omfattade så skilda saker som utbildning i marin- arkeologi för sportdykare, restaurering och rekonstruktion av gamla båtar, arkeologiska undersökningar i syfte att hitta spåren av en vikingatida marknadsplats och hamn vid Foteviken, uppbyggnad av ett museum, undervattensinventering kring Falsterbohalvön, marin- arkeologisk undersökning och dokumentation av ett vrak efter en kogg utanför Skanör, och inventering av arkeologiska lämningar och spår i området kring Höllviken och på Falsterbonäset.

Fotevikens museum och vikingareservatet

Stiftelsen Fotevikens Maritima Centrum övergick till att kallas Fotevikens museum i samband med etableringen vid Höllvikens strand 1995. Då fick museet genom Vellinge kommun tillgång till 70 000 m² mark som tidigare varit soptipp. I samband med etableringen på denna plats anställdes Sven Rosborn vid museet. Rosborn kom från Malmö museer, där han i många år hade varit högre tjänsteman med ansvar för bland annat medeltidsarkeologi och förmedlingsverksamhet.

Han utgör idag, tillsammans med museichefen Björn M Jakobsen, ledningen för museet. Fotevikens museum planerade och genomförde byggandet av en fornby tidfäst till slaget vid Foteviken 1134, alltså med anknytning till en fast punkt i historien.⁵

Museet ligger i sydvästra Skåne intill Öresund, alldeles i utkanten av Höllvikens tätort. Idag är museet en turistattraktion med årligen återkommande aktiviteter som *slaget vid Foteviken* i juni och *vikingamarknaden* i början av juli. Fotevikens museum bedriver en omfattande pedagogisk verksamhet för skolklasser från hela Skåne, men även från södra Småland och Själland.

Museet är inriktat mot teman med maritim anknytning som fiske, handel och sjöfart. Med fornbyn, kallad *vikingareservatet*, löses ett pedagogiskt problem. Ett kustnära samhälle återskapas. Verksamheten på land blir en återspeglning av de omfattande och rika lämningar som finns men inte är omedelbart synliga i de omgivande vattenen. Mängder av båtvrak från olika historiska skeden finns där. Marina spärranläggningar från vikingatid och medeltid finns i närheten, och det omgivande landskapet kan kopplas till den danska historien alltsedan Harald Blåtands dagar på 900-talet. I det medeltida Skåne var platsen central för bland annat det betydelsefulla medeltida sillfisket och den därpå följande marknads-

⁵ Fotevikens museum gör alltså på liknande sätt som Medeltidsveckan i Visby när de bygger upp verksamheten med utgångspunkt i ett visst historiskt skede.

handeln i närheten.⁶ Trots att det skånska landskapet i detta område idag till stora delar är uppodlat och därmed skövlat på mycket av sitt synliga historiska innehåll, upplevs ändå museets och reservatets läge som idealiskt av de ansvariga för verksamheten.⁷

Reservatet är uppbyggt kring en halvcirkelformad försvarsvall. Innanför vallen finns små gator med tomter för hus eller tält. Totalt är det tänkt att det ska finnas ett fyrtiotal hus innanför vallen. Idag finns ett tiotal hus på plats, förutom de tält som används under säsongen. Utanför vallen finns mindre byggnader för höns och får, likaså byggnader och tak avsedda för hantverk och annat arbete. En nygjord runsten står på en yta en bit ifrån ingången till staden. På den står:

Sten restes där många drängar dogo. Pugna forensis lever åter. Björn och Göran och Stellan reste sten.

En hednisk kultplats med trästatyetter föreställande gudarna Tor, Oden och Frej finns också på området utanför vallen. Detta område beskrivs som hedniskt och området innanför vallen som kristet.⁸ Det finns långt framskridna planer på att uppföra en träkyrka i anknytning till reservatet. Kyrktomten har redan invigts av Svenska kyrkan.

Husen i reservatet har tidigare omfattats av ett fadder-projekt, där företag åtagit sig underhåll

⁶ Ersgård 1988.

⁷ Rosborn 2001.

⁸ Information vid guidad tur i reservatet i augusti 2001.

av husen under en begränsad tidsperiod, så att de inte ska stå och förfalla. Idag är ett annat system under uppbyggnad. Personer som så önskar får uppföra hus i reservatet mot att de tar ansvar för det. De får disponera huset fritt. De tider de ska vara i huset noteras. Övrig tid disponeras det av Fotevikens museum. På så vis förbinder sig enskilda personer eller grupper att ta hand om en byggnad på reservatets område. På köpet får de en ansvarskänsla för byggnaden.

En grundtanke bakom förmedlingen i vikingareservatet är just att beskriva övergången från den hedniska vikingatiden till den kristna medeltiden. Genom utgångspunkten i slaget vid Foteviken 1134 innebär förmedlingen även att den skånska historien framhävs framför den traditionellt förmedlade svenska historien, som svenska skolbarn får genom undervisningen, men som inte alltid överensstämmer med den regionala historien.⁹

Fotevikens museum ligger i Vellinge kommun, där moderaterna styr med absolut majoritet. I denna miljö finns grunden för den anda som präglar även Fotevikens museum (där en av stiftarna är just Vellinge kommun), nämligen finansiering genom bland annat sponsring från företagarna i regionen. Angående uppbyggnaden av verksamheten kring sponsring reflekterar museet på hemsidan:

⁹ Ett ökande intresse för den regionala och lokala historien hänger även samman med 1980- och 1990-talens politiska regionalism.

Fotevikens museum tror på ett integrerat samarbete mellan kulturen och näringslivet. Vår satsning på maritim forskning, levandegörande av historia och kunskapsspridning med Informationsteknikens hjälp kan ses som ett nytänkande inför 2000-talet.

Det är därför vi med stor glädje och tacksamhet kan presentera de företag som troget stödjer vår verksamhet.

Vi har idag ca 800 företag som med tjänster, material och utrustning stödjer vår verksamhet.¹⁰

Museets ledning har en uttalad vilja, att museet ska vara ekonomiskt självbärande och inte beroende av bidrag från kommun eller stat för sin dagliga verksamhet. Det finns en långsiktig strävan att bibehålla verksamheten genom att bygga upp den långsamt och låta sponsringen vara en viktig grund som dessutom skapar förtroende för verksamheten på ett lokalt plan.

Många av museets projekt under 1990-talets senare del genomfördes med hjälp av så kallade ALU-anställda.¹¹ En anledning till de många ALU-projekten vid Fotevikens museum var en förfrågan från Vellinge kommun, om museet kunde ta emot arbetslösa. Kommunen hade inte tillräckligt många företag som kunde ta emot dem. ALU-projekten innebar ett betydelsefullt tillskott till verksamheten, men utgjorde också

¹⁰

<http://www.foteviken.se/hem/museet/stiftelsen/spons.htm> (25 okt 2001).

¹¹ ALU står för *arbetslivsutveckling* och var under 1990-talet en vanligt förekommande form av arbetslivsintroduktion för arbets sökande från AMS sida.

ett hinder, eftersom museet fick ryktet att ”det är ju bara ett ALU-projekt”. Sådana stämplat kan vara svåra att få bort.

Vellinge kommun har de självklara turistattraktionerna Skanör och Falsterbo på Näset. Här finns pittoresk bebyggelse, fina sandstränder och en attraktiv golfbana. Med utgångspunkt i goda besökstal vad gäller turism finns även ett gott underlag för ett vikingamuseum. Med en medveten marknadsföring har Fotevikens museum satsat lokalt, regionalt och i Danmark med riktade kampanjer. Det finns planer på att även försöka få tyska turister att besöka Fotevikens museum. Detta kräver dock att det finns tillräckligt med tyskspråkiga guider.

En betydelsefull del av identiteten hos Fotevikens museum och vikingareservatet är danskheten. Avståndet till centralmakten i Stockholm kan kännas stort. Då ligger det närmre till hands med en identifikation med det danska. Intresset för den danska historien finns hos många skåningar. Dock tycks inte kärleken alltid besvarad på den danska sidan sundet. Där uppfattas även skåningar som svenskar till mentalitet och geografi.¹² Vid ett besök jag själv gjorde i reservatet i augusti 2001 deltog många danskar i guidningen. Guiden tog upp flera av de närmast mytologiska historiska kungarna från danskt område, där även Skåne var en del under medeltiden. Dans-

¹² Etnologen Markus Idvall har behandlat Öresundsregionen som fenomen i sin doktorsavhandling *Kartors kraft. Regionen som samhällsvision i Öresundsbrons tid* (2000). Särskilt i kapitlet *Hemifrån* tas de skånska och danska perspektiven upp.

karna kommenterade glatt hur de kände igen sin egen historieundervisning i den svenska guidens tal. Öresundsbron har medfört ett påtagligt ökat antal danska besök i reservatet, liksom i Skåne i övrigt.

I Skåne finns en regionalism som under senare delen av 1900-talet bland annat har tagit sig politiskt uttryck i ett Skåneparti och en önskan om ökat regionalt självstyre. En skånsk rörelse finns idag representerad på internet.¹³

Sven Rosborn har skrivit boken *Den skånska historien – Före skrivkonsten*, där han presenterar sin personliga bild av Skånes historia.¹⁴ Boken har kommit till i samarbete mellan Fosie Stadsdelsförvaltning i Malmö och Fotevikens museum som led i ett lokalhistoriskt projekt. Fosie är en stadsdel i Malmö som intensivt har exploaterats med omfattande arkeologiska undersökningar som följd, och det finns mycket att ta upp om den lokala (för)historien. Rosborn har lyckats koppla samman Fosie med Foteviken och hela Skåne. Boken uppges vara den första i en serie om Skånes historia fram till stormaktstiden.

Fotevikens museum ordnar även konferenser, fester, ”kick-off” och andra gruppaktiviteter för företag och grupper. Här utgör *Krog Viking* en bas för verksamheten. Krog Viking är namnet på den mat- och festverksamhet som bedrivs i

¹³ Ett exempel på engagemanget för det skånska återfinns på hemsidan <http://www.scania.org/> (23 okt 2001) som är hemsida för *Stiftelsen Skånsk Framtid*. Här finns det mesta om Skånelands historia ur ett regionalistiskt perspektiv.

¹⁴ Rosborn 1999.

lokaler vid parkeringsplatsen intill museet. Lokalerna är inklädda i trä för att ge en vikingatida känsla. Lysrörsbelysningen har dämpats genom att den omges av träplankor som ger ett milt sken. Mat och dryck inspirerad av vikingatiden erbjuds, och företag och grupper kan köpa festpaket med tidsenliga kläder, vikingalekar och kamper som ingredienser.¹⁵

Vikingarnas fristad vid Öresund

I juni 2000 proklamerades Fotevikens vikingareservat som ett eget kungarike. En lag antogs av det internationella vikingasamfundets representanter, för tillfället församlade i den stora nyuppförda hallbyggnaden *Tinghöll* innanför reservatets vallar. Att förklara Foteviken som självständigt kungarike är ett steg på vägen mot att förverkliga visionen om ett eget rike med egna lagar, där vikingaliv kan levas. Målet är att skapa en vikingatida - tidigmedeltida stadsmiljö med en organisation som motsvarar den för dåtidens städer. En förebild för skapandet av ett eget rike är den köpenhamnska fristaden Christiania. Tanken är att bygga ett vikingatida Christiania utan droger. Här ska människor under ett stort mått eget ansvar och självstyre kunna forma en alternativ vardag med vikingatida förtecken. Fotevikens

¹⁵

<http://www.foteviken.se/hem/foretaggrupp/arrangemang.htm> (25 okt 2001).

museum ställer tydliga krav på ett seriöst intresse för och utövande av den vikingatida identiteten.¹⁶

Idag finns ett stort intresse för tidsresor och rollspel på historiskt tema. Antalet vikinga- och medeltidsföreningar har ökat lavinartat under senare år.¹⁷ Det gör, att platser som kan förse människor med lämplig rekvisita för att leva i det förflutna blir eftertraktade. Människor som lär sig ett hantverk från den tiden kan resa runt oavbrutet under en hel säsong och sälja sina hantverksprodukter, samtidigt som de får chansen att delta i olika vikingakollektiv i Norden och Europa. Alltid pågår det någon vikingatida aktivitet. Att gränsen till medeltiden dessutom visat sig vara flytande och tänjbar, vidgar möjligheterna ytterligare. Människors vilja att leva vikingaliv, utöva hantverk och dessutom avvyttra sina produkter, samverkar med lokala orters önskan om publikdragande aktiviteter. En effekt av internationella nätverk och kontakter är, att det just nu pågår husbyggen i Fotevikens vikingareservat, ledda av personer från alla de tre nordiska länderna Sverige, Danmark och Norge.

Även i ett vikingasamfund är det viktigt med normer och regler. Vikingatiden har i många sammanhang använts på ett inte alltför smick-

¹⁶ http://www.foteviken.se/hem/sveg_viking/regler.htm (25 okt 2001).

¹⁷ I lavinens spår har det kommit en hel del litteratur, och naturligtvis även hemsidor på internet, som formulerar utgångspunkter och spelregler för rollspelsgenren. Ett exempel på sådan litteratur är Henrik Summanens och Tomas Walchs bok *Saga mot verklighet. Att arrangera levande rollspel* (1998).

rande sätt. Perioden har kopplats samman med rasistiska och nazistiska ideologier, som uppfattar vikingen som representant för det urnordiska/germanska och som en exponent för den rena och krigiska styrkan. I detta sammanhang är det viktigt för Fotevikens museum att markera sin ståndpunkt:

Tusentals människor över hela världen är i dag engagerade i att levandegöra vikingatiden. Dessa känner inte begrepp som diskriminering, religions- eller rasförtryck. Man är en enda stor internationell sammanslutning där alla har lika värde. Vi är stolta över att 'Vikingareservatet' numera räknas som en av flera viktiga mötesplatser i världsvikingasamfundet.¹⁸

Denna programförklaring får ses som en markering mot och ett avståndstagande från de nyhedniska grupper som just har diskriminering, religions- och rasförtryck på sin dagordning.¹⁹ En plats som levandegör vikingatiden måste uppenbarligen göra den här typen av avståndstaganden.

Sven Rosborn uppger, att det har funnits problem med rasistiska och nazistiska tendenser bland skolelever lokalt, men att Fotevikens museum på ett konstruktivt sätt har mött dessa elever för att diskutera värderingar och ta ur dem villfarelsen att torshammaren skulle vara en na-

zistisk symbol.²⁰ Barnen har inbjudits att medverka i Foteviken som medlemmar i SVEG, förutsatt att de ställer upp på de normer och regler som finns. Här blir Fotevikens museum och dess representanter en förebild för personer, som tycks ha hamnat fel när det gäller värderingar. Rosborn påpekar att det är bättre att möta människor person till person istället för att göra en skärmutställning, vilket är en mycket vanlig taktik från kulturinstitutioners sida. Här har Fotevikens museum en särskild ambition med det sociala innehållet i verksamheten.

Vikingar från Foteviken har även mött rasism och nazism i internationella sammanhang, bland annat på ett vikingaarrangemang i Polen. Man lyckades förhindra rasisternas våldsbenägna och kränkande beteende. Exempelen visar att vikingatiden som fenomen mycket väl kan dra till sig personer med rasistiska hållningar.

Vikingareservatet är ett uttryck för "den långa vikingatiden", nämligen den som av Fotevikens museum definieras från 700-talet till 1100-talet.²¹ Även om ingen säger det högt, får

¹⁸

<http://www.foteviken.se/hem/foretaggrupp/besoksgrupper.htm> (25 okt 2001).

¹⁹ Gardell 2001. Se även Wallete i Aronsson 2000.

²⁰ Jörn Staecker har diskuterat bruket av torshammaren som symbol från vikingatiden till idag, se Staecker 2000.

²¹ *Välkommen till Vikingaby vid Foteviken* (u.å.) är en folder från Fotevikens museum som låg på informationhyllan i entrén till vikingareservatet i augusti 2001. Här står det inledningsvis att "Vikingatiden varade från 700-talet till tidigt 1100-tal." Att definiera vikingatiden som lång är inte ovanligt. Jämför t ex med museet *Ribes Vikingar* i Ribe i Danmark. Hela museet har fått namn efter vikingarna, även om innehållet i praktiken sträcker sig från yngre järnålder till senmedeltid. Även *Statens historiska museum* i Stockholm har i sin nyöppnade utställning *Vikingar* låtit vikingatiden börja på 700-talet och sluta i mitten av 1000-

man förmoda att valet att kalla ett per definition medeltida (1134) fenomen för vikingatid är en ren eftergift för publiken, såväl rollspelare som skolbarn och turister i allmänhet. Vikingatidens lockelser är stora. Förväntningarna på vikingatiden och dess äventyrlighet är kanske svåra att leva upp till, om saker benämns annorlunda. Och visst är argumentet bestickande, att det nog inte har funnits några skarpa periodgränser i dåtiden. Ingen kallade sig då för viking eller medeltidsmänniska, varför ska vi då behöva göra den åtskillnaden?

Det finns två vikingagrupper i Fotevikens vikingareservat: dels *Skanerna*, som främst inriktar sig på hantverk och kultur, dels *Hahdanerna*, som är så kallade ”fighters” och ägnar sig åt krigiska lekar med tidstypiska vapen och tillhörande utrustning. Genom sammanslutningar av detta slag byggs en identitet upp med vikingatiden som bas, antingen det rör den mer fredliga tillvaron eller krigarkonsten. På Fotevikens museums hemsida nämns att ”kung Björns hird” håller på att organiseras. Museets anställda har alla en vikingatida identitet med tillhörande titlar, kläder och byggnader. Den omnämnda ”kung Björn” är Björn M Jakobsens alter ego, Sven Rosborn är ”lagman Sven”, antikvarie Peter Ross Lindholm är ”Peter skrivare”. I vikingareservatet finns deras hus uppförda med inventarier som passar väl för respektive roll.

talet. Här är dock intervallet mer likt den traditionella avgränsningen av vikingatiden från ca 800 till 1050 e. Kr.

Vikingalivet tycks representera en tillvaro med enkla och rättvisa regler, åtminstone för den fria manliga delen av befolkningen. Det fungerar som i rollspelsvärlden i övrigt, i scoutrörelsen eller med riddaridealet. Dessa rörelser och ideal har sin förlängning i ordnar och andra manliga sammanslutningar. Kanske kan även den militära sfären ses som en grund för idealen. I Foteviken finns ett tydligt manligt perspektiv. Verksamheten leds av män, den bedrivs huvudsakligen av män och speglar en tidsperiod som främst lockar män – även om det finns en del kvinnor med, om än inte i offentlighetens ljus eller i maktpositioner. Barnen i Foteviken 1134 är heller ingen synlig grupp i reservatet.

Fotevikens ledning har en uttalad önskan att ta till vara alla människor och visa att alla har lika värde. Det har delvis sin grund i erfarenheterna av vad arbetslösheten kan göra med en människas självförtroende – att det så snabbt kan tappas bort. Här ger Fotevikens museum och vikingareservat utrymme för alla, och det lika människovärdet är en grundläggande princip.

Proklamerandet av Foteviken som ett eget kungarike har fört med sig behovet av en organisering av stadens angelägenheter och makt, som det kan ha sett ut i sen vikingatid – tidig medeltid. Sven Rosborn har på museets hemsida formulerat vem som styrde de vikingatida nordiska samhällena. Kungen, kungens fogde, jarlen, myntmästaren, skrivaren och lagmannen konstateras ha utgjort samhällets elit. Denna personanknutna struktur ska användas av dagens Fote-

vikssamhälle för att bygga upp en fungerande maktstruktur som kallas "Byens gille":

Foteviken har nu utvecklats så mycket att en organisationsform måste tillskapas som svarar till en tänkt situation på 1100-talet... Till Byens gille ska höra dels den självskrivna gruppen av samhällsindivider, dels varje husägare i staden samt de som under lång tid bebodde hus i staden. Dessutom bör man till gillet kunna invälja personer som väl gagnar verksamheterna i staden. Den vanliga arbetsgången för avancemang inom samhället är att man startar som träl. En träl får alltid sin herre, med modernare namn 'fadder'. Värdig träl kan uppstiga till 'bryte' – en finare form av underställd. Som bryte kan man inväjas i Byens gille.²²

Genom Fotevikens kungarike och dess organisation etableras normer och ideal för invånarna, vilka kan vara till nytta även i samtiden. Lagarna är enkla att förstå och följa, och har samtidigt en någorlunda autentisk historisk bakgrund.

Visioner och vardag i skolverksamheten

Fotevikens vikingareservat har ett ställningstagande på sin hemsida, som gäller museets roll för kunskaper och insikter om det förflutna som ett viktigt komplement till traditionella museers utställningar:

Vi är fast övertygade om att den nuvarande museideologin i Sverige inte kommer att

²² <http://www.foteviken.se/hem/SVEG2/vikingliv.htm> (25 okt 2001).

kunna överleva särskilt länge. Många av de traditionella museerna har blivit alltmera byråkratiska och inåtriktade, med en statisk och förlegad grundsyn som på endast få punkter motsvarar den moderna människan(s) intressen och vilja till kulturell kunskapsinhämtning.

Vikingareservatet i Foteviken utgår från en mera modern kulturideologi. ...

Dessa typer av historiska aktivitetsplatser är viktiga för det moderna, gränslösa kulturutövandet. De är också viktiga för de museer som har till huvuduppgift att bevara historiska originalföremål. En besökare som i Vikingareservatet har sett hur man tillverkar en kniv, ett keramikkarl, en benkam – och som kanske själv fått prova på – besöker de traditionella museerna med en ny förståelse. Man ser på föremålen med andra ögon, man kan plötsligt föreställa sig människan som gjort föremålet. Människan lyfts fram ur museernas traditionella 'prylmarknader'.²³

Deklarationen på hemsidan kan sägas utgöra pedagogikens essens: det handfasta mötet med det förflutna. En betydelsebärande tanke hos ledningen för Fotevikens museum formuleras genom devisen "kultur är kontakt mellan människor". Även mottot "den som kan lite mer lär ut till den som kan lite mindre" har uttalats. Att människan sätts i centrum, istället för husen eller båtarna, är tydligt i guidade turer för såväl turister som skolbarn. Det är händelser som belyses, inte artefakter. Dock kantraras framställningen nå-

²³

<http://www.foteviken.se/hem/museet/anl/vikingareservatet.htm> (25 okt 2001).

got åt byggnadsteknik, när barnen tas på en rundtur i reservatet i samband med lägerskolan.²⁴

Verksamheten för skolklasser har funnits med från början. Redan vid starten 1995 efterfrågades möjligheten att komma till platsen med skolklasser. Aktiviteterna har vuxit fram i takt med det ökade intresset från skolorna lokalt och i Skåne. Även skolklasser från Själland och södra Småland utnyttjar verksamheten i vikingareservatet.

I likhet med många andra museer runt om i Sverige innebär ”museipedagogiken” inte att de ansvariga automatiskt är pedagogiskt utbildade. Snarare är de ämnesmässigt väl insatta men har ofta ingen direkt pedagogisk utbildning. Den grundar sig istället på erfarenhet via det specifika sammanhanget.²⁵ Vid Fotevikens museum finns en fast stab på 6-8 personer som ansvarar för uppläggningsen av skolverksamheten.

Det som erbjuds skolklasserna är arrangemang på tre nivåer. *Miniviking* är ett kortare arrangemang som varar i 2 timmar. Skolklassen får en guidad tur i området. Sedan samlas klassen i ett hus i reservatet för att höra en berättelse om vikingatiden och få möjlighet att ställa frågor. Avslutningsvis deltar klassen i en ”historisk aktivitet” i form av hantverk eller lekar på vikingati-

da vis.²⁶ *Vikingadag* är ett arrangemang som omfattar 4 timmar. En guidad tur och en berättelse om vikingatiden ingår, men dagen rymmer utöver det flera olika aktiviteter och lekar såsom brödbak, tillverkning av snoddar, smide, tillverkning av keramik, yxkastning, bågskytte, dragkamp och kubbspel.²⁷ *Lägerskola* innebär att barnen byter om till vikingainspirerade kläder och deltar i en guidad tur, får en berättelse om vikingatiden i ett hus på området, och deltar i femkamp, hantverk och lekar av olika slag. På eftermiddagen genomförs en historisk tipsrunda i vikingarnas fotspår. Vid kvällen tas barnen på ”en resa i tiden” då en av museets pedagoger berättar och visar föremål för barnen. Övernattning sker i hus eller tält på området.²⁸

Fotevikens museum planerar en omläggning av den pedagogiska verksamheten. Den nya pedagogiska modellen ska tas i bruk till våren 2002. Tanken är att bättre utnyttja platsens egenskaper och den historiska utgångspunkten i slaget vid Foteviken 1134, och att använda dessa ingredienser i ett rollspel, där eleverna ska delta. Anledningen till förändringen är, att man inte tycker att platsens möjligheter tas tillvara i den nuvarande utformningen av den pedagogiska verksamheten. Det finns en stark intern självkritik

²⁴ Denna iakttagelse gjorde jag personligen vid en guidad tur för skolbarn i reservatet under en lägerskola i början av september 2001.

²⁵ Johanna Berg (1999) tar upp frågan om museipedagogers mångskiftande utbildningsbakgrund. Se Berg 1999 s. 8.

²⁶ <http://www.foteviken.se/hem/skola/miniviking.htm> (25 okt 2001).

²⁷ <http://www.foteviken.se/hem/skola/vikingadag.htm> (25 okt 2001).

²⁸ <http://www.foteviken.se/hem/skola/lagerskola.htm> (25 okt 2001).

och en önskan att ändra pedagogiken, att ta tillvara möjligheterna och rensa bort spår av ett tidigare tänkande kring att presentera en allmän forntid från stenålder till medeltid. Istället vill man lägga tonvikten på själva övergången från vikingatid till tidig medeltid i berättelsen som ges.

Att förändringen av pedagogiken görs just nu beror på, att det är först nu som miljön i reservatet börjar likna en stadsmiljö från sen vikingatid - tidig medeltid. Det är själva förutsättningen för förändringen.

Som en betydelsefull förebild ses det jämtländska friluftsmuseet *Jämtli Historielands* pedagogiska verksamhet med tidsresan som centralt element. Sven Rosborns erfarenheter från ett besök i Jämtli Historieland är enligt honom själv en viktig inspirationskälla för den kommande omläggningen av skolverksamheten till mer tyngdpunkt på tidsresa och rollspel.

Ett exempel på rollspel som kan komma att ges i framtiden är: en storman grälar med smeden om ett dåligt eldstål. Barnen blir åhörare till meningsutbytet och indragna i handlingen. Barnen ska sedan uträtta saker i syfte att blidka stormannen. På detta sätt kommer det vanliga hantverkandet (som för övrigt är oerhört vanligt på platser som i full skala återskapar historien, från stenålder till 1800-tal) att ingå i ett rollspel istället för att som nu fungera som lösryckta aktiviteter utan egentlig koppling till vikingatiden i Foteviken.

I Sverige finns sedan 1999 ett nätverk för forntidsbyar, *Nätverket för Sveriges levande forntid*,

med sin bas hos *Institutet för forntida teknik* i Östersund. Våren 2001 hölls den första forntidsmässan i Norrköping. Då samlades personer från när och fjärran med sina samlade erfarenheter av återskapande av forntid i olika former. De visade upp sig inför varandra, höll föredrag och sålde hantverksprodukter. Viktiga uppgifter för nätverket är att finna normer för en verksamhet av god kvalitet. De vill skapa en nationell fond för verksamheten, skapa fler utbildningsmöjligheter för att täcka behovet av personal och för att höja kompetensen, de vill samarbeta med skola och turism, och de vill arbeta för att ge verksamheten en egen identitet och stärka dess status.²⁹ Fotevikens museum är med i detta nätverk.

Autenticitet – en vikingatid att lita på?

Är det möjligt att finna något autentiskt i en så tydlig produkt av då och nu som ett vikingareservat ändå är? Blir helheten en vikingatid att lita på? Utgångspunkterna tas ofta i fakta, men ytterst formas bilden av samtida värderingar. Allt i ett återskapande av Fotevikens typ sätts på något sätt i relief till samtiden. Ingen autenticitet i egentlig mening kan uppstå. En diskussion om autenticitet kan föras på flera plan: den kan gälla historien bakom fenomenet, landskapets prägel och omgivningens betydelse, personalens utbild-

²⁹ <http://www.fornidateknik.z.se/natverk/nat1.htm> (3 okt 2001).

ning och utrustning, aktiviteternas innehåll, ideologin i form av lagar och regler för verksamheten.

Den övergripande utgångspunkten, slaget vid Foteviken 1134, är en påtaglig händelse som har ägt rum och finns omtalad i skriftliga källor. Det är ett faktum, att det finns otaliga arkeologiska spår i det omgivande landskapet och i vattnen omkring, som kan knytas till vikingatid och medeltid. Man har dock inte funnit marknadsplatsen ännu, även om den är omtalad i skriftliga källor. Bakgrunden är således autentisk. Att åter skapa ett kustnära samhälle är också ett rimligt försök. Lokaliseringen på en höjd som tidigare varit soptipp kan dock diskuteras. Just den placeringen är inte autentisk i någon mening, den är given av omständigheterna. Återskapandet i form av en vallomgärdad bebyggelse med gator är rimlig, men bebyggelsens karaktär är tveksam. Den har förmodligen varit mer likartad. Bebyggelsen är experimentell till sin karaktär. Husens förebilder är från skilda geografiska områden och olika tidsperioder. Klädedräkt och utrustning är likaså ett hopplock från diverse perioder och områden. Men primitivismen motverkas genom att människor utrustas med tidstypiska kläder, skor och tillbehör. Detsamma gäller husens inredning. Den är visserligen sammansatt utifrån skilda förebilder och tider men bildar ändå en helhet, som ger en ombonad känsla. Bonader på väggarna ger exempelvis en trivsamt interiör. Aktiviteterna, som presenteras för besökare eller som skolbarnen får ta del av, är mycket allmänna till sin karaktär. Det vävs och snickras, smids

och hamras. Fotevikens vikingareservat kan uppfattas som smutsigt och stökigt, särskilt i relation till andra återskapade miljöer i full skala på temat forntid. Skräp och avfall från byggande och hantverk ligger spritt runt omkring. I förstone kan det tyckas fel, men vid närmare eftertanke kan det rentav ligga närmre verkligheten med synligt avfall från olika sammanhang.

Det som störde mig vid mina besök i reservatet var det ohämmade bruket av elektriska verktyg i form av exempelvis cirkelsågar och en gigantisk lastbil, som stod parkerad mitt i reservatet under skolbarnens dag på platsen. Det har under lång tid varit tydligt, att byggnadsskicket är en kompromiss, eftersom svarta isoleringsmattor i plast varit synliga på ett par av nybyggenas tak under större delen av säsongen. Besökaren kastas brutalt och effektivt ut ur en eventuell fiktion.

När Sven Rosborn reflekterar kring autenticitetsproblemet i reservatet, berör han frågor om toaletter och tillgång till färskt vatten. Det finns inga lukter av sådant som måste ha varit en självklar del av vardagen i en stadsbebyggelse av Fotevikens slag, nämligen den från latriner. Rosborn vill låta bygga ett tolvhålsdass efter beskrivningar i skriftliga källor, men frågan är, om det sedan får användas som dass. Det finns många regler för hur dagens hantering av sådant avfall ska gå till.

Ett problem när det gäller att skapa ett levande vikingatida samhälle, är bristen på rent vatten från brunnar i området. Här bidrar lokaliseringen på en nedlagd soptipp till svårigheten

att lösa problemet genom att gräva brunnar. Risken för förorening av vattnet skulle vara alltför stor.

Frågan om autenticiteten i Fotevikens vikingareservat är i mycket en fråga om mötet mellan historia, ideal och krass verklighet.

Ideal och verklighet

Fotevikens vikingareservat är en kompromiss, en ytterst intressant sådan. Verksamheten i Foteviken har gått från ideell förening, till stiftelse och museum, idag kompletterad med ett vikingareservat i anslutning till museet. Nu har reservatet dessutom blivit ett eget kungarike. Det är en intressant glidning som har skett. Den är ett uttryck för hur en ny typ av verksamhet försöker finna sin form. Fotevikens museum är inte statiskt. Förmågan att överleva visar en styrka i engagemanget, som inte finns på alla platser av den här typen.

Fotevikens museum lever till stor del ”ur hand i mun”. Projektanslag och eldsjäalars entusiasm formar verksamheten. Kontinuiteten består av ett tiotal personer som ser till att det hela tiden finns en riktning på verksamheten – även om riktningen har fått styras av omgivande omständigheter.

Den lokala förankringen är viktig. Personliga kontakter mellan museets representanter och kommunens invånare, företagare och politiker har lagt grunden för ett förtroende som genere-

rar lokalt ekonomiskt stöd i form av anslag och sponsring.

Fotevikens vikingareservat är ett led i en kraftfull formulering av en vikingaidentitet. Fotevikens deviser och normer talar sitt tydliga språk. Religionsfrihet och antirasism framhävs som viktiga utgångspunkter för den som ansluter sig till Fotevikens vikingatid. Vikingatiden kopplas till ett manligt rättskaffens ideal. Kring detta byggs ett ramverk av maritimt och historiskt kunnande, som legitimerar att en vikingarörelse finns på platsen. Det är en yngre publik som besöker Foteviken än som besöker traditionella museer.³⁰ Reservatets uppfostrande och normerande karaktär ska inte underskattas. Vi kan vara glada att Fotevikens vikingatid är av det mer frihetliga och demokratiska slaget. Vikingarna i Fotevikens vikingareservat företräder en hållning till samhället och makten, som framhäver det lokala och nära, det småskaliga och personliga. Detta förhållningssätt rimmar väl med den övriga vikingaidentiteten. Reservatet är en hanterlig form. Det representerar ett idealsamhälle så som dess utövare skulle vilja ha det, får man förmoda. Önskan att ge de inblandade självförtroendet åter och normer att leva efter får ses som en bekräftelse på att Fotevikens museum ansluter sig till åsikten att kunskap om det förflutna kan ge lärdom för framtiden. Samtidigt är det faktum, att man bygger ett eget samhälle utifrån en Christiania-vision även en sorts eskapism, ett sätt

³⁰ Resultat av en enkät till besökare vid Fotevikens vikingareservat, genomförd i augusti 2001.

att fly från det allestädes närvarande svenska systemet. Denna ambivalens är vanlig, när forntiden används som fond för värdering av nutiden. Forntiden blir flykt och förebild på samma gång.

Det är värt att notera, att det i slaget vid Foteviken var vikingahären, som kom med sin ledungsflotta från havet, som gick under på grund av ryttarhären till lands. Men i återskapandet är det främst den skeppsburna vikingatiden som fått prioritet, även om islandshästar knutits till platsen sista året – säkert inte med syfte att återskapa en beriden här i järnrustning.

Detta är Fotevikens kungarike

Solen släpar sina kvällsstrålar över sundets vatten. Jag sitter på en djurhud och fryser, tittar ut över stillheten. En dag har gått med vikingatida aktiviteter tillsammans med en grupp barn. Efter dagens larm finns nu bara den tidiga kvällens ljus och mina tankar kring vad Fotevikens vikingareservat egentligen är. En fristad, en god idé. Ett historiskt tema, förverkligat i en tid och på en plats ytterligt präglad av nuet. En intressant blandning av marknadsföringsidéer och vikingatida ideal formas i en regional skärningspunkt med integrationsproblem. I Foteviken är vikingatiden en god och rättskaffens tid. Samtidigt är det en tid av konflikt och strid. Återskapandet präglas också av en liknande dubbelhet, på gott och ont. Genomgående möts ideal och verklighet och blir till kompromiss. Det gäller för all

mänsklig aktivitet och är inget unikt för ett vikingareservat. Men vikingareservatet är unikt.

Under varje medeltidsvecka möts gråbröder och svartbröder i en fotbollsmatch, ett lätt vansinnigt evenemang som erbjuder stor engagerad publik, medeltida karnevalsstämning och ”irrationell, löpstark och teknisk fotboll”.

Foto: Patrik Wassberg.

Ett sommarregn hindrar inte vare sig riddare eller prinsessor. Prinsessan Åsa av Livrustkammaren dubbar tappra jungfrur och sköna riddare.

Foto: Peter Aronsson

Medeltidsveckan på Gotland – en sagolik historia

Erika Larsson

Historien

Det är juli 1361... och Visby är en rik Hansestad med mäktig stadsmur, rika kyrkor, kloster och kapell. Packhusen med sina trappgavlar står tätt längs Strandgatan, fyllda av dyrbarheter många inte ens hört talas om. Världen innanför murarna skiljer sig väsentligt från den utanför i rikedom och privilegier. Motsättningarna mellan stadens borgare och de rika bönderna är uppenbara. Gotland tillhör Sverige där Magnus Eriksson är kung. Men gotlänningarna har alltid rått sig själva och ön fungerar i mångt och mycket som ett eget rike. Valdemar Atterdag, kung i Danmark, hotar att erövra Öland och Gotland och plötsligt den 22 juli står han på den gotländska västkuststranden. Den gotländska bondehären försöker tappert mota bort den danske kungen men dräps slutligen utanför Visbys portar. Två tusen män och pojkar stupar med stadens medborgare som passiva åskådare. Kung Valdemar lovar staden bibehållna privilegier och portarna öppnas slutligen för den danska hären. Kommer han att hålla sina löften? Följ Valdemars intåg från Söderport och se själv.¹

Medeltidsveckan tar sin utgångspunkt i berättelserna om den danske kungen Valdemar Atter-

dags krigståg på Gotland sommaren 1361. En av arrangemangets höjdpunkter och tillfället då det hela startar på allvar är då Valdemar Atterdag på söndagseftermiddagen med sina soldater tågar in genom Söderport, för att sedan dra ner mot Stora torget där brandskattningen av stadens borgare iscensätts. Förebilden för Medeltidsveckans brandskattning är C.G. Hellquists berömda målning *Valdemar Atterdag brandskattar Visby 1361*. Att vare sig den eller de många berättelserna kring krigståget skildrar en historisk verklighet är allmänt känt, men under Medeltidsveckan blandas vederhäftig historia friskt med sägner kring 1361 års härjningar på Gotland, även om programmets inledande kontextualisering av evenemanget neutralt håller sig till det vedertagna. De påtagliga lämningarna av krigståget och romantikens representationer av historien kompletterar varandra väl.

I verkligheten stod det förstas allt annat än ett romantiskt skimmer kring Valdemar Atterdags härjningar. En samtida inskrift i Fide kyrka lyder lakoniskt: ”Bränd ligger gården och folket faller gråtande för svärdet”.² När Valdemar Atterdag sommaren 1361 landsteg på Gotland var det under en period av ökande danskt inflytande

¹ Medeltidsveckan på Gotland. Program 5-12 augusti 2001 s. 4.

² På latin kan man ur inskriptionen utläsa talvärdet 1361, vilket lett till att man anser den syfta på härjningarna under Valdemar Atterdags krigståg. Tryggve Siltberg, landsarkivarie i Visby, har nyligen i Vadstena landsarkiv funnit ytterligare en versrad till Fide-inskriften. I den strofen återfinns samma dolda årtal samt en uttrycklig uppgift om att danskar erövat Gotland. Den nya inskriften kommer att diskuteras i en kommande upplaga av Fornvännen. Mejl från Tryggve Siltberg 2 november 2001.

i Norden. Öns läge och rikedomar lockade – trots att de i mitten av 1300-talet inte var vad de hade varit bara knappt hundra år tidigare. Sviktande konjunkturer, förändrade handelsvägar och Digerdöden hade naggat den forna storheten i kanten, såväl i Visby som på landsbygden.

I en för Medeltidsveckan central legend figurerar en ung kvinna från Öja på södra Gotland. Det sägs att Valdemar Atterdag året innan invasionen ska ha rest inkognito på ön för att se om rikedomarna var sådana som det sades, och då förälskat sig i dottern på gården Unghanse. Flickan, som aldrig själv får något namn utan hänvisas till som ”Unghanses dotter” eller ”Jungfrun som förrådde Gotland”, gav sin älskare upplysningar som han hade användning för under krigståget. Som straff för sitt förräderi murade gotlänningarna in henne i ett av stadsmurens torn sedan kungen lämnat ön.³

I verkligheten behövdes det knappast någon femtekolonnare för att de danska trupperna skulle kunna erövra ön. Bönderna försökte i en rad mindre slag stoppa Valdemar Atterdags framfart, men då de var sämre tränade och beväpnade än de danska soldaterna lyckades de inte. I det sista slaget utanför Visby den 27 juli

³ Kring dottern på Unghanse finns också andra berättelser, som inte används i Medeltidsveckans scenario. När C.G.G. Hilfelting i slutet av 1700-talet reste på Gotland besökte han de då kvarvarande ruinerna av det medeltida huset vid Unghanse. Han upptecknade en berättelse om att flickans far inte alls uppskattade förbindelse med Valdemar, och själv ställde sig i spetsen för uppbådet mot danskarna där han stupar för en pil framför Visbys portar. Hilfelting 1994 s. 154.

stupade ca 2000 personer, de flesta av dem gotlänningar. Vid massgravarna strax utanför stadsmuren restes redan några få år efter katastrofen ett kors – troligen ett av Sveriges tidigaste historiska minnesmärken – det så kallade Valdemarskorset. Den som är bevandrad i latin, och begåvad med mycket god syn, kan än idag läsa inskriptionen ”I Herrens år 1361 den 27 juli föll framför Visby portar i danskarnas händer de här begravda gutarna; bed för dem.”⁴

Gutarna ska alltså ha fallit *utanför* Visbys portar. I programbladets inledning berättas att Visbys borgare passivt åsåg massakern på bönderna från murkrönet utan att ingripa. Huruvida det är en historisk verklighet eller inte går knappast att bedöma. Att invånarna i staden föredrog att hålla sig utanför striden har dock lett till att de under århundraden klandrats för såväl bristande mod som hjärtlöshet. Vad som sedan hände är inte heller alldeles klart, men någon brandskattning så som på Hellquists målning och i Medeltidsveckans berättelse har med all sannolikhet aldrig ägt rum. Däremot avkrävdes borgarna i Visby förmodligen en skatt för att få behålla sina handelsprivilegier – något som för övrigt var av centralt intresse också för Valdemar Atterdag. För handlarna i staden Visby var det troligen likgiltigt om de lydde under dansk eller svensk kung och händelserna 1361 drabbade således staden i betydligt mindre omfattning än lands-

⁴ ANNO D(OMI)NI MCCC LXI F(E)RIA IIIA POST IACOBI ANTE PORTAS WISBY I(N) MA(N)IB(US) DANOR(UM) CECIDERU(NT) GUTENSES H(IC) SEP(UL)TI OR(ATE) P(RO) EIS. Thordeman 1982.

bygden där det tog mycket lång tid innan man hämtade sig från den omfattande plundringen och förlusten av de stupade.

Berättelsen

I Medeltidsveckans representation av händelserna 1361 blandas som sagt sägner med vedertagna fakta. Brandskattningen och jungfruresan, där den stackars flickan muras in i Jungfrutornet i sjömuren, är viktiga inslag i evenemangets intrig. Bortsett från att det kan tyckas vara ett bisarrt – men för Medeltidsveckan typiskt – kast mellan ytterligheter att först mura in en flicka i ett torn och sedan ha glad picknick, kan man fråga sig om det är problematiskt att blanda sagor och verklighet på det här viset. Medeltidsveckans tf. verksamhetsledare Helena Håkansson menar att det kan vara ett bekymmer, just för att de flesta människor inte har någon möjlighet att skilja mellan det ena och de andra. De vet helt enkelt inte vad som är ”på riktigt” och vad som bara är fantasi. Med andra ord är det risk att man lurar människor genom att ge berättelserna ett sken av sanning trots att en sådan saknas, något som kan uppfattas som oetiskt. Sägner i sig är, menar Helena Håkansson, inte alls problematiska utan kan tvärtom ge spännande insikter i dåtida tanke sätt och värderingar.⁵ Det förutsätter emeller-

⁵ Intervju med Helena Håkansson 12 juni 2001. Helenas uppfattning likar författaren Umberto Eco's resonemang kring skapandet av historiska romaner; ”Man kan bygga upp en helt överklig värld där åsnorna flyger och prinsessorerna väcks till liv med en kyss; men då måste denna möjliga och överkliga värld existera i enlighet med från

tid att man ställer sig utanför berättelsen på ett sätt som knappast är möjligt i själva upplevelsen. Diskussionen av berättelsens bakgrund måste därför ske på annan plats än i intrigen, i föreläsningsform, i programbladet eller genom visningar och guidade turer.

En av förutsättningarna för stämningen och lekfullheten under Medeltidsveckan är just blandningen av verklighet och fiktion. Vetskapen om att det finns en historisk kärna bakom evenemanget kan skänka åtminstone en del av besökarna en känsla av historiens vingslag. Samtidigt är historien i sig för allvarlig för att man ska kunna ha roligt med den som den är (eller var). Att tvåtusen personer massakreras och kastas i massgravar utanför en stad är helt enkelt inte särskilt kul, och det går inte att på ett anständigt sätt göra drama och upptåg av det. Brandskattningen och jungfruresan, då jungfrun döms och straffas, är däremot uppenbara sagor och därmed möjliga att leka med trots att den historia de berättar hade varit ryslig om den varit sann. De flesta besökare förstår säkert att vissa av inslagen är fiktion, och bejakar Medeltidsveckans lekfulla hanterande av det förflutna.

Däremot tycks blandningen mellan fantasi och autenticitet inte konsekvent genomförd eller

början fastställda strukturer (man måste exempelvis veta om det är en värld där en prinsessa kan uppstå till nytt liv endast genom en prinskyss eller även genom en häxkyss och om en prinsessas kyss förvandlar paddor till prinsar eller om det går lika bra med till exempel bältjur).” Också fiktion är mer problematiskt än man i förstone kan tro. Eco 1985 s. 31.

genomtänkt. Första söndagens iscensättning av brandskattningen på torget är uppenbarligen inspirerad av C.G. Hellquists tavla – men man följer den inte helt, något Helena Håkansson förklarar med att man trots allt har tyckt att den är för anakronistisk. Hon noterar själv det märkliga i det resonemanget. Man kan leka med historien, men bara lagom mycket, trots att man bortser från det grundläggande problemet i scenariot: att brandskattningen överhuvudtaget inte har ägt rum.⁶ Kanske är det så att man särskilt intresserar sig för den materiella autenticiteten eftersom den förmedlar ett visuellt intryck som är viktigt för upplevelsen och dessutom betydligt enklare att styra än andra former av autenticitet. Samtidigt är det svårt att förstå varför anakronism skulle vara en värre försyndelse än ren fiktion.

Med mindre av saga och mer av historia blir sanningsfrågan problematisk. Anspråk på autenticitet förpliktigar. År 2000 tog Medeltidsveckan för första gången Valdemarskorsets inskription på orden och anordnade en minneshögtid för de fallna. Också 2001 fanns gudstjänst och kransnedläggning med på programmet – dock inte i det sammanhang där det borde ha funnits, intaget och erövringen under första söndagen – utan förlagd till den avslutande söndagen. Till minnesgudstjänsten kom människor inte i medeltidskläder, utan ”civila” för att betona arrangemangets allvarliga karaktär.⁷ Förmodligen är

det också därför minneshögtiden har fått sin placering i programmet. Eftersom det är ett evenemang som tydligt bygger på den faktiska historien om 1361 passar det inte in i den mer sagoaktiga representationen under första söndagen. Massgravar är inte bara en historisk realitet utan också något påtagligt i samtiden, varför det kan kännas märkligt att foga det samman med sägnernas värld. Ytterligare en förklaring kan vara att Medeltidsveckans sista söndag tycks vara en mer gotländsk angelägenhet eftersom många turister då lämnat ön. Att minnas de fallna gotlänningarna kan då passa in i en mer regional manifestation av turistsäsongens slut och det vardagliga livets början. I en medeltida läsning av intrigen kan det till och med vara självklart att den mer asketiska hållningen följer på en veckas sinnlig karneval.⁸

Verksamheten

Av ovanstående att döma – och av inledningen i programmet – kan man lätt få intrycket att 1361 går som en röd tråd genom Medeltidsveckan. Så är det inte. Resten av veckan är det fråga om medeltid i största allmänhet, och årtalet 1361 spelar ingen framträdande roll. Först under sista dagen återkommer det då berättelsen avslutas, dels genom ovan nämnda minneshögtid, dels genom det gästbud då staden firar att den åter-

⁶ Intervju med Helena Håkansson 12 juni 2001.

⁷ *Gotlands allebanda* 14 augusti 2001 ”Medeltidsveckan blev en succé”.

⁸ Den medeltida karnelvalens uttrycksformer och kulturella funktion diskuteras exempelvis i Burke 1983 och Bachtin 1986.

fått sina stadsprivilegier och Medeltidsveckan avlyses.

Att 1361 är ganska osynligt i de flesta av Medeltidsveckans arrangemang är något som Helena Håkansson uppfattar som en brist. Ett specifikt årtal är praktiskt eftersom det ger en utgångspunkt för kläder, arrangemang, musik och liknande. Hade det utnyttjats bättre hade man också kunnat använda årtalet och händelserna i samband med Valdemar Atterdags krigståg som en röd tråd under veckan, och därmed fått större möjligheter att binda samman de disparata delarna i arrangemanget.⁹ Man skulle också kunna tänka sig att beslutet att välja ett visst årtal snarare försvårar än underlättar representationen, just genom att konkretionen ställer bestämda krav och minskar möjligheterna att utnyttja skilda företeelser i det förflutna. I ett evenemang som Medeltidsveckan som ändå inte envisas med en strikt autenticitet, utan blandar fakta och fiktion skulle emellertid ökad samling kring årtalet möjliggöra en tydligare intrig och ge nya infallsvinklar till programpunkter.¹⁰

Om årtalet 1361 alltså främst framträder under veckans båda söndagar, är det övriga innehållet väl förankrat i den något diffusa epoken medeltid. Själva ordet förekommer flitigt i programmet, i mängder av kombinationer med and-

andra ord. Här finns allt från medeltida skor, via klädedräkt, bröllop och bågskytte till dito gudstro. I själva verket är det mycket få evenemang som inte i någon mån är medeltida. Ett exempel är gycklargruppen Jauvets tidlösa eller ahistoriska travesti på en känd saga; "Bleka töisen och de sex småsorkarna". Å andra sidan kan man konstatera att medeltiden blir längre och längre, något också Helena Håkansson påpekar.¹¹ I programmet finns punkter som behandlar perioden från vikingatid till renässans, och det är inte ovanligt att se besökare upplädda som de tre musketörerna.

Förutom sin delade placering i en brett uppfattad medeltid är programpunkterna betydligt mer disparata till sitt innehåll. Här finns något för alla smaker; underhållning, andlig och lekamlig spis, hantverk och intellektuell stimulans. Helena Håkansson menar att Medeltidsveckan ursprungligen hade en ännu större tyngdpunkt just vid folkbildning, men att den nu kompletterats med en mängd andra evenemang, något som motsvarar utvecklingen i stort där upplevelser får ökad dominans medan folkbildning snarare ger associationer till ljusbilder, damm och ovanifrånperspektiv.¹² Många av de verksamheter som syftar till att förmedla kunskap om medeltiden är av traditionellt snitt, men det finns också sådana som uttalat vill förmedla kunskap genom upplevelser. Så är exempelvis fallet i de många programpunkter där besökaren får möjlighet att

⁹ Intervju med Helena Håkansson 12 juni 2001.

¹⁰ Jämför med Jamtli, där man av samma skäl som Helena Håkansson nämner också har bestämt sig för specifika årtal i alla miljöer. Intervju med Marcel Rådström 15 juni 2001.

¹¹ Intervju med Helena Håkansson 12 juni 2001.

¹² Intervju med Helena Håkansson 12 juni 2001.

Munkbollen

För fem år sedan reste ett gäng grabbar förklädda till gråbröder från Stockholm till Medeltidsveckan, där andra munkar utmanades på fotboll. Matchen blev omedelbart traditionen Munkboll kl. 15 under Medeltidsveckans måndag. År 2001 stod evenemanget för första gången att finna i Medeltidsveckans officiella program. Kanske var det därför årets Munkboll begåvades med den största publiksiffran hittills – runt 600 personer kantade vallarna runt planen där gråbröderna utmanade svartbröder från Småland i en jämn, och som det hette i reportaget i *Gotlands tidningar* ("Gud vilken match!" 7 augusti 2001) "irrationell, löpstark och teknisk fotboll". Matchen dömdes hårt men rättvist av Påven Matteus Y den förste, som också själv fick tillfälle att göra mål på straff.

själv prova på hantverk av olika slag, för att därigenom kanske få nya insikter om livsbetingelser under medeltiden. Också Riddarskolan, som föreliggande studie särskilt har studerat (se nedan s. 103) förmedlar kunskap genom upplevelse och inlevelse.

Medeltidsveckan innehåller dessutom en mängd aktiviteter som främst syftar till underhållning. Här finner vi några av evenemangets verkliga publikmagneter; teaterföreställningarna, musikevenemangen och tornerspelen. De senare, som utkämpas nästan varje kväll under veckan, är utsålda tillställningar med fyllda läktare och en mycket entusiastisk publik. Tornerspel är överhuvudtaget ett populärt inslag inte bara på en

mängd historiska festivaler utan också under evenemang som är inriktade på ridsport. De riddare som underhåller under Medeltidsveckan kommer från det gotländska Riddarsällskapet Torneamentum och ägnar sig inte särskilt åt just 1361, utan vill visa medeltid i allmänhet genom att ha så autentiska rustningar och arrangemang som möjligt. Autenticiteten eller strävan efter att bibringa publiken kunskap är emellertid inte riddarnas huvudsakliga drivkraft – snarare är det fråga om att kombinera hästintresset med stor show.¹³

Avsaknaden av en målmedveten strävan efter autenticitet behöver emellertid inte innebära att det arrangemang som genomförs faktiskt blir mindre medeltida. Paradoxalt nog lyckas ett av Medeltidsveckans mer udda arrangemang, Munkbollen, väl med att förmedla en bild av medeltiden trots att någon sådan ambition egentligen inte finns. De glada gossar som varje år utklädda till munkar spelar fotboll i Nordergravar arbetar inte med ett traditionellt musealt autenticitetsbegrepp för att bli korrekt medeltida, men lyckas trots det – eller kanske just därför – erbjuda publiken ett evenemang som har stora likheter med en medeltida karneval. Glada och lätt berusade människor profanerar det heliga och skämtar rått med överhet och sexualitet helt enligt medeltida karnevalisk tradition.¹⁴

¹³ Samtal med riddaren Anders Larsson 6 augusti 2001, *Gotlands tidningar* 10 juli 2001 "Nutidens riddare lika vassa som förr".

¹⁴ Se not 8, s. 100.

Utöver alla programpunkter är Medeltidsveckan ett evenemang som strävar efter att vara en upplevelse i sig där gränsen mellan deltagare och besökare suddas ut. Programbladet betonar ofta sinnesintrycken och beskriver livet i det medeltida Visby på ett sätt som ska få besökaren att se och känna dofter, smaker och ljud.

Doften av nybakt bröd stiger vällustigt mot skyn. Röken från smedjan blandas med oset från välkryddade stekar och nygjord honungssenap. En riddare skramlar förbi. Rep slås, laggkärl tillverkas och det prutas, diskuteras och köpslås.

Det är marknad på Strandgatan en vanlig dag i Visby 1361. Varor från hela världen samlas på denna ö och det som inte finns att köpa här, går att få tag på om några veckor. Till navet i Östersjön kommer allt förr eller senare.¹⁵

Värt att notera är att texten är skriven i presens för att ge besökaren en känsla av att historien är närvarande. Det samma gäller för övrigt också den inledande texten om den historiska kontexten. Presensformen, liksom ett flitigt bruk av adjektiv och en betoning av det medeltida Visby som myllrande finns för övrigt i många texter om Medeltidsveckan, inte bara i programbladet. Greppet är uppenbarligen avsett att vara stämningsskapande, men det är svårt att veta om det är en stereotyp som används för medeltiden i allmänhet eller främst för Medeltidsveckan. Andra populärkulturella framställningar av me-

deltiden strävar snarare efter att förmedla en stämning av mörker, dimma och ödslighet eller möjligen av sakral asketism och estetik – båda bilderna starkt olika Medeltidsveckans Visby. Besökaren uppmanas att ta del i upplevelsen genom att klä sig medeltida för att därigenom bidra till illusionen. Det medeltida myllret kräver att också publiken blir deltagare i iscensättningen.

Att besökarna själva på det här viset blir aktörer ger utrymme för en spontanitet som ledningen för Medeltidsveckan inte kan styra, något som också är meningen. Allt kan hända! Etnologen Lotten Gustafsson, som arbetar med en avhandling om Medeltidsveckan på Gotland, pekar i en artikel på vilka följder spontaniteten får för den historiebild som gestaltas. Första dagen, som har den tydligaste intrigen, är ett tacksamt tillfälle att ändra historien och ge den ett i någon mån lyckligt slut. Vid ett sådant tilltag, enligt Gustafsson det enda som ingen har tyckt var särskilt irriterande, ingrep riddarna i Riddarsällskapet Torneamentum och räddade jungfrun från att bli levande inmurad. Istället för det vanliga slutet, då ont och gott slås om jungfruns själ, avslutades första dagen det året med att jungfrun red iväg utmed strandpromenaden tillsammans med Valdemar Atterdag.¹⁶

Riddarskolan

Under veckan i Visby deltog vi särskilt i Riddarskolan, ett arrangemang för barn mellan fem och

¹⁵ Medeltidsveckan på Gotland. Program 5-12 augusti 2001 s. 9.

¹⁶ Gustafsson 1998 s. 65-75.

tio år organiserat av Livrustkammarens Riddarklubb och Gotlands Fornsal.¹⁷

Riddarklubben startade för snart tio år sedan, i samband med utställningen riddarlek och Tornerspel 1992.¹⁸ Livrustkammarens dåvarande överintendent Agneta Lundström blev drottning Agneta och reste land och rike runt för att berätta om riddare. Drottning Agneta har följts av andra riddarklubbsförestandare, senast av Åsa Marnell som transformerades till prinsessan Åsa 1999. Hon förklarar att just riddare fick utgöra tema för föreningen dels för att det lockar, dels för att det passar med museets profil. Barn tjuvas av riddare (och prinsessor) och dinosaurier och eftersom det inte finns så gott om det senare på Livrustkammaren fick det bli riddare.¹⁹ Livrustkammaren utsågs 1996 till Årets museum "...för sitt nytänkande inom verksamheten för barn. Genom att låta Riddarklubben leva ett aktivt liv även utanför museets murar har Livrustkammaren kunnat kommunicera med barn inte bara i alla delar av Sverige utan också i våra grannländer."²⁰

Varje år är ca 2000 barn medlemmar i Riddarklubben. De flesta av dessa kommer från

Stockholm och andra storstadsområden, men hela Sverige är representerat i medlemsregistret. Riddarklubben vänder sig både till pojkar och flickor, men den förra gruppen är starkt överrepresenterad och flickorna brukar utgöra 12-14%.²¹ Åsa Marnell strävar efter att öka andelen flickor i klubben, inte för att det är fel att pojkar och flickor lockas av olika saker, utan för att det är viktigt att flickor förstår att de också är välkomna. I Riddarklubben bryr man sig nämligen inte om att det inte fanns kvinnliga riddare, utan låter också flickor gå i riddarskola och dubbas till riddare. En jungfru- eller prinsess-skola som särskilt vänder sig till flickor finns inte, och skulle i vår tid förmodligen inte uppfattas som särskilt attraktiv.²²

Syftet med Riddarklubben är att väcka och ta vara på historieintresse på ett lekfullt sätt och att presentera kulturhistoria i vid bemärkelse. Barn ska få se att museer kan erbjuda något för dem. Tonvikten ligger på vad barnen kallar "rid-dartiden" och på högreståndsmiljö.²³ Även om verksamheten är tillrättalagd så att den presenterar idealet riddare snarare än en komplex verk-

¹⁷ Dessutom medverkar SKS, men som administrativt stöd och inte direkt i verksamheten.

¹⁸ Under våren 2002 invigs en jubileumsutställning om Riddarklubben i Livrustkammarens ordinarie lokaler under slottet.

¹⁹ Intervju med Åsa Marnell 31 augusti 2001.

²⁰ *Livrustkammarens Riddarklubb. En verksamhetsberättelse 1995-1997* s. 6.

²¹ Intervju med Åsa Marnell 31 augusti 2001 samt medlemsstatistik per 27 juni 2001.

²² Intervju med Åsa Marnell 31 augusti 2001. Och att dubba flickor till riddare är strängt taget inte mer "felaktigt" än att man dubbar små barn, eller att man låter barn gå på riddarskola oaktat deras sociala ursprung.

²³ "Riddartiden" uppfattas av många förmodligen som medeltiden, en epok Livrustkammaren egentligen intehar särskilt mycket material från. Däremot fanns rustningar och tornerspel under en stor del av den tid museets föremål och utställningar representerar.

lighet är det viktigt att det inte bara blir lek, utan aktiviteter som harmonierar med museets intentioner i övrigt. Ytterligare ett syfte är att marknadsföra Livrustkammaren och sprida dess verksamhet också utanför Stockholm. Riddarskolan, som inte bara bedrivs på plats i slottet utan också reser på turné runt om i landet, är ett sätt att uppfylla målen, men Riddarklubben ordnar även andra aktiviteter; dubbningar, visningar och maskerader och ger ut tidningen Riddarposten fyra gånger om året.²⁴ Varje år utses också Årets Riddare vid en ceremoni i Storkyrkan i Stockholm. Utmärkelsen ”Lena Rangströms medalj för ridderlighet” delas då ut till någon ung riddare som visat prov på vardagligt mod och hjälpsamhet.

Den andra parten i Medeltidsveckans Riddarskola är Gotlands Fornsal. Deras verksamhet för barn bedrivs i allmänhet inne på museet med visningar, verkstäder och andra typer av aktiviteter efter skolornas önskemål – något som ofta betyder att epoken blir medeltid. Museet har också i projektform arbetat med kulturmiljöpedagogik och rollspel.²⁵

Under Medeltidsveckan 2001 höll Riddarskolan till i Kapitelhuset, en byggnad från 1200-talet som utgjorde en passande ram för aktiviteterna.

²⁴Under 2001 hölls riddarskola vid historiska festivaler och temaaktiviteter i Borås, Eknäs, Kalmar, Borgholm, Skokloster, Visby, Arboga och Uppsala. Fler arrangemang är intresserade, men eftersom de ibland kolliderar tvingas Riddarklubben varje sommar tacka nej till några evenemang. Intervju med Åsa Marnell 31 augusti 2001.

²⁵ Intervju med Lena Laving 11 juni 2001 samt mejl 21 augusti 2001.

Riddarskolan brukar ha ungefär femton barn per grupp, och så var det också här. Många av barnen var redan vid ankomsten skrudade som riddare eller sköna jungfrur i fantasirika kreationer. Paljettyg har löst rustingsfrågan för många häandiga föräldrar. De som inte redan var omklädda fick låna en tabard så att de också skulle känna sig som riddare. Barnen togs emot av prinsessan Åsa, pagen Jonas Tre Rosor och husfru Lena, som berättade om riddarna och ”riddartiden”.²⁶ Barnen fick också möjlighet att prova rustningar, måla sin egen vapensköld och träffa en riktig riddare från Riddarsällskapet Torneamentum.

Förhoppningen är att barnen förutom att tillägna sig kunskaper om medeltiden ska förstå att ridderlighet är en egenskap som kan ges en positiv mening också i samtiden, då det kan handla om att vara en god vän eller att hjälpa sina föräldrar. Samtidigt är det svårt att förmedla de höviska sidorna av de traditionella idealen, eftersom barnen är djupt fascinerade av just krig och vapen.²⁷ Tidigare års försök att införa dans, bordsskick och andra aspekter av riddarnas liv har inte slagit så väl ut, och såväl Åsa Marnell som Lena Laving konstaterar att det också är viktigt att barnen får göra sådant de tycker är roligt. Vare sig flickor eller pojkar tycks särskilt roade av att brodera eller dansa. Visst kan man

²⁶ Husfru Lena heter till vardags Laving i efternamn och verkar som museipedagog på Gotlands fornosal. Bakom Jonas Tre Rosor döljer sig Jonas Groundstroem, som periodvis bedriver Riddarskola i Livrustkammarens regi.

²⁷ Intervju med Lena Laving 11 juni 2001.

tycka att barn inte ska leka krig, men precis som flickor har en prinsessålder tycks små pojkar genomgå en period då de bara måste få fåktas och vara modiga hjältar, menar Lena Laving.²⁸ Ett sätt att komma runt det krigiska och våldsamma med riddarna är att tillfredsställa barnens lust efter action genom tornerspelen, och betona dessas roll som övning eller idrott. Att klyva äpplen och plocka kuddar framstår inte som så blodigt, och man behöver inte ägna sig åt djupare diskussioner om grenarnas ursprung och medeltida funktion.²⁹

Äventyret medeltiden

Hon fick aldrig reda på
om allting var på riktigt,
men såvitt man kan förstå
så är det inte viktigt.

Tove Jansson *Den farliga resan*

Något man slås av under Medeltidsveckans arrangemang och under de intervjuer och samtal vi gjort är hur liten roll historien – så som man traditionellt talar om historieintresse – egentligen spelar. Främst verkar det vara fråga om att ha en

²⁸ Om detta är en följd av ett biologiskt eller socialt arv låter vi vara osagt. Intervju med Lena Laving 11 juni 2001.

²⁹ Intervju med Åsa Marnell 31 augusti 2001. Under en av de riddarskolor då vi var med började en av riddarna från Torneamentum förklara för de små barnen varifrån grenen ”headspearing” kommer, men avbröt raskt sig själv och meddelade att barnens föräldrar nog kunde översätta det ordet så småningom.

spännande epok som bakgrund till upplevelsen och utövandet av skilda aktiviteter. De flesta av riddarna i Torneamentum är främst intresserade av hästar, gycklargruppen Jauvet spelar teater oavsett tidsepok och spelarna i munkbollen tycker det är kul med fotboll. Förmodligen är det samma princip som styr många av de hantverkare som under veckan visar tekniker och säljer sina alster. Det främsta undantaget skulle kunna vara de medeltidsföreningar, som under veckan anordnar läger på olika håll runt Visby där de lever medeltidsliv ”på riktigt”. Å andra sidan är flera av dessa föreningar snarare rollspels-sällskap där deltagarna får en möjlighet att leka med den egna identiteten och byta liv för en tid. Historien i dessa föreningar är, precis som i medeltidsveckan i övrigt, ofta blandad med en stor portion fantasi och saga men med tonvikt vid materiell autenticitet.³⁰ Rekvisita av olika slag, kläder, vapen, hantverk, ska vara så riktiga som möjligt – eller åtminstone se riktiga ut.

Det är alltså det visuella intrycket som står i förgrunden, kanske för att det är det enklaste att styra, kanske för att det faktiskt är av central betydelse för att förmedla en känsla av medeltid. Såväl Helena Håkansson på Medeltidsveckans kansli som Conny Wistrand i föreningen Styringheim påpekar att det går att upprätta regler för hur saker får se ut, men att det är betydligt svårare att upprätthålla autenticiteten vad gäller

³⁰ Den inhemska medeltidsföreningen Styringheim, som har ett läger utanför Visby och som deltar i flera olika aktiviteter under Medeltidsveckan är emellertid en inte en lajv-förening. Intervju med Conny Wistrand 11 juni 2001.

tankar och uppförande.³¹ Dessutom är det betydligt svårare att förstå hur man tänkte än vad man hade på fötterna. I Medeltidsveckans program finns emellertid försök att uppmana till ”medeltida” beteende, då en av textrutorna berättar hur man lämpligen agerar om det kommer en kyrklig procession.³² Det är fråga om en mycket kort text som självklart inte har möjlighet att djupare redogöra för vare sig mentaliteter eller teologi, men likväl ger den läsaren en fingervisning om att Medeltidsveckan skildrar en tid då människor tänkte annorlunda än vi gör idag. Huruvida besökarna agerar efter instruktionen är osäkert. Det är svårt att uppföra sig ”medeltida” på allvar – däremot går det med glimten i ögat och ett visst mått av lekfullhet. Och att det inte behöver bli mindre medeltida för det är Munkbollen ett gott exempel på.

Lena Laving berättar att hon ofta möter problemet med att förmedla icke-materiell kultur. Det är exempelvis svårt att förklara varför gifta kvinnor på medeltiden täckte sitt hår. Även om hon förklarar hur man tänkte frågar barnen ”jomen **varför**” och till slut hamnar man lätt i en situation där man säger ”ja, men det var så, det var annorlunda.”³³

När det gäller ett evenemang som Medeltidsveckan är det förmodligen just det fantasifulla

och sagolikt annorlunda som är poängen. En av förklaringarna till medeltidens popularitet är att den lätt lånar sig till äventyr och lekar. Medeltidsveckan är knappast ett evenemang man avnjuter för att det är skönt att vara ifred, utan för att det är ett bra sätt att ha roligt tillsammans med familj och vänner. Många av aktiviteterna tilltalar både barn och vuxna, och är särskilt anpassade för familjer, exempelvis familjevisningar på Fornsalen och prova-på-hantverk. Också inslag som i förstone kan verka mest lämpade för endera kategorin barn eller vuxen tjuvar hela familjer. Första dagens dramatisering av händelserna 1361, tornerspelet och gycklargruppen Jauvets teater är knappast prätigt tillrättalagda för barn och lockar nog just genom sin olämplighet.³⁴ Riddarskolan i sin tur är tänkt för små barn, men många var de föräldrar som förtjust petade på rustningarna, lyfte i svärdet och lyckligt såg på när deras barn dubbades. Den typ av historia som Medeltidsveckan förmedlar gör pojkar av män (och små flickor av kvinnor) samtidigt som små pojkar blir vuxna riddare med ansvar för värnlösa kvinnor och barn. Historia i Medeltidsveckans tappning inbjuder till en sagovärld som lockar både barn och vuxna, trots att många av inslagen kanske inte är vad man skulle rubricera som familjeunderhållning.

³¹ Intervju med Helena Håkansson 12 juni 2001. Intervju med Conny Wistrand 11 juni 2001.

³² Medeltidsveckan på Gotland. Program 5-12 augusti 2001 s. 41.

³³ Intervju med Lena Laving 11 juni 2001.

³⁴ Under Jauvets föreställning ”Bleka töisen och de sex småsorkarna” såg en och annan förälder lätt chockad ut – medan barnen skrattade förtjust. Skådespelarna konstaterade att barn oftast begriper mycket mer av sådant de inte borde förstå än deras föräldrar vill tro. Samtal med Niki Lazarevic i Jauvet 10 augusti 2001.

Våga Vägra Medeltid

Våga Vägra Medeltid, VVM, är en informell förening eller rörelse för personer som har ledsnat på medeltiden. Den informella karaktären gör det inte möjligt att vara medlem i regelrätt bemärkelse, snarare är det fråga om att vara anhängare till en idé. Enligt uppgift uppstod VVM för många år sedan i en familj där barnen med stigande ointresse och irritation betraktade sin mors stora engagemang i Medeltidsveckan. Från köksbordet har sedan sammanslutningen via radio och lokala nätverk gjort sitt segertåg över Visby, Gotland och världen. Under Medeltidsveckan 2001 var föreningen för övrigt på vippen att för första gången ta steget från undergrund till rampljuset, då en av de engagerade grundarna föreslog *Gotlands Allehanda* ett reportage. Av detta blev dessvärre intet.

Medeltidsveckan kretsar till stora delar kring våld och kring sådant som traditionellt uppfattas som delar av en manlig kultur. Riddare, fotsoldater, armborstskyttar, kastmaskiner och vapen fyller evenemanget – och den motvikt man kanske kunde finna i kyrkans mer serena bild av medeltiden märks betydligt mindre. Redan programbladet ger en föräning om vad som ska komma; på framsidan närbild av en rustad krigare, på baksidan Riddaren av Trefaldighetens Lycka i full galopp och däremellan fler krigare och vapen. Hade det inte varit fråga om lek med historien skulle det lätt kunna uppfattas som en i nutiden oacceptabel krigsromantik och vapenfetischism. Samtidigt är det vad besökarna tycks vilja ha och att tornerspelens månghövdade publik skriker ett rungande ja till svar på frågan om de

vill se blod, betyder knappast att det är fråga om onda eller våldsamma personer. Kanske är det bara ett uttryck för en längtan till en annan estetiserad värld, där till och med krig blir mindre obehagligt och mer en fråga om personligt mod och skicklighet, där vapnen är vackra och välgjorda hantverksprodukter och där allt egentligen mest är spännande och äventyrligt. Torner spelen – och Medeltidsveckan som helhet – utmanar också det politiskt korrekta när det gäller förhållandet mellan män och kvinnor. Precis som på medeltiden är det bara män som rider i Torneamentums tornerspel. ”Det finns väl ingenting som är så manligt som en riddare...” säger en av riddarna i gruppen.³⁵ Små och stora flickor, män och kvinnor tycks hålla med, och kanske är det en av förklaringarna till riddarnas popularitet. ”Mannen till kriget och kvinnan till krigarens behag” är en arbetsdelning som kan ha en dragningskraft i sin opräktighet – och ett gott exempel på hur det traditionella mycket väl kan vara det utmanande.³⁶

Medeltidsveckan erbjuder, liksom många andra populärhistoriska företeelser, en intrig om det allmänmänniska och de stora dramerna om liv, död, kärlek och mod. Historien ligger nära sagorna och Hollywoodfilmerna. Samtidigt finns det, precis som i historiska romaner eller drama-

³⁵ *Gotlands tidningar* 10 juli 2001 ”Nutidens riddare lika vassa som för”.

³⁶ Den kvällen vi var på tornerspelet satt en uppskattningsvis sexårig flicka från Riddarskolan och suckade ”Åhhh Tjelvar...” varje gång just denne riddare red in på banan.

dokumentärer, anspråk på en kärna av historisk sanning. Beträktaren vet att något är sant, men inte exakt vad och kanske ligger tjusningen till viss del i osäkerheten.³⁷ Barn i Riddarklubben har förklarat att riddarna är mer spännande än seriernas superhjältar för att de har funnits på riktigt.³⁸ Det är inte att undra på att tilltaget att röva bort jungfrun och skapa ett lyckligt slut där hon rider iväg med sin älskade tilltalade såväl publik som arrangörer, och det är nog inte bara barn som tjusas av en tid då de stora äventyren var verkliga.

³⁷ För en diskussion om modern historiekultur se exempelvis Lindvall 1999 och Aronsson (red.) 2000.

³⁸ *Livrustkammarens Riddarklubb. En verksamhetsberättelse 1995-1997* s. 4.

Per Albin-torpet 1936. Pojkar och flickor har rest tillbaks till Folkhemmets första år. Vardagslivet innehåller både lek och arbete.

Östersund 1895. Jamtli har utvecklats kring landsbygdens gyllene århundrade. Nu satsar man mer på att utveckla också stadsmiljön och rollspelen i denna.

Foto: Birgitta Gustafsson

Jamtli Historieland – ett lätt sätt att umgås

Erika Larsson

Här har vi en viktig uppgift för museerna, att i denna alltmer uppsplittrade värld fungera som oaser, mötesplatser, där man kan finna gemenskap över generations- och gruppgränser, och där man tillsammans kan uppleva något av kulturarvet och därmed få åtminstone någon grund till en gemensam referensram.¹

Under sommaren befolkas friluftsmuseet Jamtli Historieland av aktörer som spelar rollspel i miljöer från 1785-1936. Besökarna kan antingen vandra runt på egen hand eller följa med en historievandrare mellan de olika tiderna. Hur de än gör kommer de att möta personer ur det förflutna som beter sig som om de inte hade en aning om 2001, men som gärna bjuder in besökaren på kaffe eller drar med dem i arbete och diskussioner i autentiska miljöer. Kanske kommer separatoragenten herr Hamrén att försöka övertyga besökarna om just hans varas förträfflighet, bonddottern Anna-Lisa vill gärna höra deras åsikt om hennes brudklänning och på Per-Albin torpet blir de indragna i politiska diskussioner om syndikalismen. På Jamtli Historieland blir historien till underhållning, som det heter i reklamen.

Det första kulturhistoriska museet i Jämtland organiserades av Fornminnesföreningen under

¹ Rentzhog 1999 s. 120.

1910-talet. Hembygdsintresset i Jämtland hade liksom i övriga Sverige vid den här tiden fått ett stort uppsving, och ungefär samtidigt som museet startades också föreningen Jämtnöjd som bidrog till att flytta några allmogebyggnader ut till det område som blev Fornvallen Jamtli. Museisamlingarna förvarades och visades i temporära lokaler tills Jämtlands läns museum 1930 fick en för ändamålet ritad byggnad. Ett nytt museum invigdes i juni 1995.² Byggnaden anknuter exteriört till traditionerna i Storsjöbygden då arkitekturen är inspirerad av hallkyrkorna med separat klocktorn. Utställningarna i byggnadens bottenplan är däremot tydligt präglade av sin tillkomsttid. Det ska hända oväntade saker bakom varje hörn, besökaren uppmanas att känna på föremål, lyfta på luckor, dofta och lyssna till ljuden från anläggningens dolda högtalare.

Den verksamhet vi har studerat bedrivs utomhus, i friluftsmuseet – eller Jamtli Historieland, som den moderna benämningen lyder – vid sidan av museet. Under mitten och slutet av 1970-talet byggdes anläggningen om till i stort sett det utseende den har idag och 1984 öppnade Jamtli som ”Ett levande förr i världen”. Idag är parken öppen året om, men bara befolkad med aktörer under sommaren, då man också tar inträde till parken.

Förra året tilldelades Jamtli Historieland Stora turismpriset för sin utveckling av ett traditionellt friluftsmuseum till modern attraktion och ett levande museum. I motiveringen heter det

² Häggström 2000.

vidare att Historieland har förnyat det levande museet och att särskilt satsningen på barn och barnfamiljer imponerar.³ Sommaren 2001 hade Jamtli 65 160 besök.

Jamtlis fem punkter och andra mål

Grunden för verksamheten på Jamtli historieland finns i en målformulering som går under namnet Jamtli fem punkter. Dessa har utformats av museichefen Sten Rentzhog i samarbete med aktörerna, och uppfattas som så viktiga för verksamheten att de ägnas särskild uppmärksamhet under introduktionsveckan inför säsongen.⁴

1. Historieland är att göra historien till underhållning, ett kulturens svar på det stora kommersiella nöjesanläggningarna, lika roligt och spännande som tivoli eller sommarland. Historieland är att låta sig roas och att våga leka med historien.
2. Historieland är att resa i tiden, att möta det förgångna i levande miljöer, där landskap, växtlighet, hus, hägnader, grödor och djur är ”riktiga”, ja t.o.m. människorna lever och arbetar som namngivna personer från olika tider.
3. Historieland är att vi särskilt vänder oss till barn, och till barn och vuxna tillsammans – och till alla dem som vill se

³ Turistdelegationens hemsida www.tourist.se 010827. Priset har inte inneburit några praktiska förändringar för verksamheten, utan ses främst som ett trevligt erkännande. Mejl från Marcel Rådström 29 augusti 2001.

⁴ Inför sommarsäsongen deltar Jamtli aktörer i en introduktionsvecka med föreläsningar, seminarier, praktiskt planeringsarbete och dramaövningar.

och uppleva barns glädje och upptäckariver.

4. Historieland är möjligheterna för besökaren att själv delta och att pröva gångna tiders liv i arbete och fest.
5. Historieland är att ge möjligheter till samvaro och gemenskap, och att låta generationer mötas.

Var och en av de fem punkterna utvecklas ytterligare i korta satser, där det framgår att museet ska kombinera arvet från Hazelius, levandegörande på sekelskiftets Skansen, med de moderna nöjesanläggningarna och samtidigt bevara största möjliga realism, att man vill ge besökaren möjlighet att uppleva med såväl intellektet som sinnesintrycken och att olika generationer ska ha möjlighet att umgås. Den övergripande metoden kan, med Sten Rentzhogs egna ord, karaktäriseras som ”aha-metoden”, ett medvetet bruk av upplevelser som metod att nå djupare kunskaper. Genom att aktörerna benhårt håller fast vid sin roll och inte erkänner att vetskap om den moderna tiden ger de ögonblicksbilder, eller aha-upplevelser, från en annan tillvaro.⁵ Sammanfattningsvis kan man säga att det handlar om att erbjuda besökarna insikter om livet förr genom att låta dem vara aktiva i den tiden – och genom att se till att de samtidigt har roligt.

De verksamma på Historieland omsätter och vidareutvecklar målen i personliga idéer om vad Historieland kan uppnå med verksamheten. Det kan handla om att vilja förmedla en förståelse av

⁵ Konferensrapporten *Att levandegöra historia. Museipedagogisk konferens 16-17 mars 2000, 16-17 november 2000* s 3.

sambandet mellan då och nu, lyfta likheter och skillnader mellan olika tider och att visa hur man rent praktiskt arbetade förr – sådant som kan vara svårt att förstå genom att läsa eller lyssna men som underlättas av den levande historiens möjligheter till inlevelse. De erfarenheter besökarna erbjuds liknas vid de upplevelser man får som besökare i en annan kultur.⁶ Genom aktörerna får besökaren ett ansikte att hänga upp tiden på; en tidsanda eller en epok konkretiseras genom någon man själv har mött. Förhoppningen är att Historieland ska kunna bidra till en insikt om att människor i det förflutna var av kött och blod de också.⁷

Realismen och det autentiska uppfattas som viktigt – i de fem punkterna heter det exempelvis inte att man ska vara **som** de kommersiella nöjesanläggningarna utan att man ska vara ett kulturs **svar på** dem. Jamtli marknadsför sig som ett levande förr i världen. Samtidigt är de verkamma på Jamtli medvetna om att det inte går att ge en korrekt bild av historien, eftersom det inte finns möjlighet att på en begränsad plats och tid vara så komplex som världen är. Historien på Historieland blir ofrånkomligen en förenkling, ett utsnitt av verkligheten. Det är dock viktigt att göra ett ärligt försök att sträva efter au-

⁶ Konferensrapporten *Att levandegöra historia. Museipedagogisk konferens 16-17 mars 2000, 16-17 november 2000* s 3.

⁷ Intervju med Mikaela Gustafsson 15 juni 2001.

tenticiteten och så långt det går undvika en falsk bild, en ”bullerby-känsla” eller ett bygdespel.⁸

Jamtli har i olika sammanhang, delvis i lokalpressen, anklagats för regional chauvinism. Företrädare för Jamtli har i olika sammanhang talat om värdet av att stärka den regionala identiteten och stoltheten över det egna ursprunget.

Målet för museet var givet: Att inskräpa länets identitet, att lyfta fram vad som är speciellt för Jämtland och Härjedalen, för långväga besökare tala om vilka vi är, och åt oss länsbor och framför allt vår ungdom försöka inge en känsla av stolthet, självkänsla och framtidstro.⁹

Sådana uttalanden skulle möjligen kunna leda till en jämtländsk chauvinism, men det är inte något som märks hos Jamtlis aktörer eller i den konkreta verksamhet de bedriver. Inte heller har den regionala identiteten någon plats i de fem punkterna där det geografiska området inte ens nämns.¹⁰ För aktörerna är det snarare väsentligt att inte visa Jämtland som ett kurisosakabinett, utan en region där somligt är särpräglad och annat är allmänmänskligt. Självklart ska Jamtli visa

⁸ Intervjuer med Mikaela Gustafsson 15 juni 2001 och Marcel Rådström 15 juni 2001. Mejl från Kristoffer Sivertsson 4 september 2001.

⁹ Rentzhog, Sten ”Museibesöket som fest. Utställningarna i nya museet” i *Jämten* 1995 s. 34, här citerat efter Häggström 2000 s. 135.

¹⁰ Kunskap om den egna gruppens historia, kännedom om ”rötter” och lokal förankring brukar för övrigt uppfattas som något positivt, en del av de allmänna kulturpolitiska målen och det är inte heller ovanligt att andra museer uttryckligen har sådana mål.

Jämtlands och Härjedalens kultur, menar man, men det beror främst på att museets uppgift är att verka i och för sin region, inte för att den lokala kulturen skulle vara överlägsen andras.¹¹

Skolverksamheten har ytterligare några mål som betonar strävan att museet ska vara en resurs i skolans dagliga arbete. Därför ska verksamheten anpassas efter läroplanen med mer probleminriktat och ämnesövergripande arbete. Förutom visningar och andra mer praktiska aktiviteter i inomhusmiljön bedrivs också skolverksamhet med tidsresor och vandringar i Historieland. Museets personal leder tidsresorna men ser helst att barnen först förberett sig genom arbete i skolan.¹² Förutom arbetet i skolan får barnen också en kort introduktion till tiden och platsen av aktörerna, som försöker inspirera dem att fundera över likheter och skillnader mellan då och nu. Känner ni någon som var barn 1936? Hur var det tror ni? Vad hände i världen då? Också efter tidsresan uppmanas lärarna att tillsammans med barnen bearbeta tidsresan och skriva utvärderingar kring den. I strävan att etablera museet som en resurs för skolorna i regionen bjuder också Jamtli lärare att delta i kurser kring tidsresemetodik och att ta ”museikörkort”

¹¹ Intervjuer med Mikaela Gustafsson 15 juni 2001 och Marcel Rådström 15 juni 2001. Jämför dock Aronsson nedan s. 188ff som argumenterar för att alla tre platserna tar en speciellt aktiv roll i skapandet av en spänningsfylld regional identitetshistoria.

¹² Vi deltog i två sådana tidsresor, till 1936 och Per-Albintorpet tillsammans med en mellanstadieklass, och till Näs och 1895 med en grupp barn från lågstadiet.

så att de själva kan använda utställningarna tillsammans med elever.

Utöver skolverksamheten finns aktiviteter för yngre barn i en öppen förskola som drivs i samarbete med Östersunds kommun. Det finns också lekanläggningar som under vinter, vår och höst då det inte är något inträde till Jamtli används av barngrupper.¹³ Dessutom är oftast Jamtlis ladugård öppen och ett populärt besöksmål. För barn och ungdomar mellan 7 och 19 år finns en fritidsverksamhet för olika åldersgrupper. Deltagarna har möjlighet att spela rollspel, bygga utställningar och på annat sätt arbeta med historia på ett sätt som inte liknar det man gör i skolan. Barnen i en av fritidsverksamhetens åldersgrupper, Historiespejarna 9-14 år, deltar också på sommaren som aktörer i verksamheten på Per-Albintorpet.¹⁴

Livet på Historielandet

Miljöerna på Jamtli illustrerar främst livet på landsbygden under 1700- och 1800-talet – den period som anses vara Jämtlands guldålder. De båda undantagen är Per-Albintorpet, ett småbrukarhem från 1936, och den sommaren 2001 utökade aktiviteten i stadskvarteren som visar Östersund 1895. Alla miljöer ska skildra tillvaron

¹³ Framtidens kultur avsatte i år 800 000 för utveckling av Jamtlis ”Lek&Lär-miljöer”, avsedda att fungera också utan att museipersonal är närvarande.

¹⁴ Intervju med Carina Eriksson 22 maj 2001, material om barn- och ungdomsverksamheten, deltagande i tidsresa på Näs och Per-Albintorpet 22 och 23 maj 2001.

under ett bestämt år, en konkretion som gör det möjligt att veta vad aktörerna på gården kan tala om och hur situationen är just då både på hemorten och i den stora världen. På Lillhärdalet vet man exempelvis att just 1785 var ett nödår och kan använda det för att styra aktiviteter och samtal. Behovet av att veta var i historien man befinner sig istället för att i allmänna ordalag tala om sent 1700-tal blir tydligare när man rör sig närmare vår egen tid. På Jamtlis restaurang Hov genomförs ibland middagar med beredskapstiden som tema, och då spelar det stor roll vilket år och vilken dag det är så att personalen exempelvis är enig om huruvida Norge är ockuperat eller inte.¹⁵ Ju längre fram i tiden vi kommer desto tydligare blir behovet av noggrannhet, och ett rollspel under andra världskriget i största allmänhet skulle förmodligen vara otänkbart.

Den kronologiska konkretionen kompliceras emellertid av att man som besökare på Jamtli kommer att passera genom en period på ungefär etthundrafemtio år och det gäller att hålla reda på var man befinner sig. För de som går med en guide, eller historievandrare som det heter på Jamtli, är det inget större problem. Historievandrarerna klär sig så att de kan passa in i alla tider och förbereder sin grupp på vilken miljö och vilken tid de står i begrepp att besöka. För besökare som går på egen hand kan det vara knivigare

¹⁵ Intervju med Marcel Rådström 15 juni 2001.

att hålla ordning på tiden, och de får ofta fråga aktörerna vilket år de befinner sig i.¹⁶

För varje miljö finns direktiv om vad den ska åskådliggöra. Näsgården 1895 ska exempelvis illustrera vad som sammanfattningsvis kan beskrivas som en ny tid med bättre kommunikationer, nya jordbruksmaskiner och grödor, förändrat byggnadsskick, urbanisering, emigration och folkrörelser.¹⁷ Aktörerna har ansvar för att inför varje dag finna ut aktiviteter och dramatiska inslag som kan skildra de här omfattande förändringarna, något som kräver viss uppfinningsriktighet.¹⁸ Det går att visa mycket historia genom en händelse. Ett bröllop kan ge diskussioner om kärlek, äktenskap, kalas, uppbrott, status

¹⁶ Observationsanteckningar av Åsa Folkesson 17-18 juli 2001.

¹⁷ Miljöerna har också när det gäller formen för framställningen olika karaktär så att man på Per-Albintorpet exempelvis har särskilda aktiviteter som riktar sig till barn mellan 10 och 14 år, medan personalen på Hackåsgården förväntas koncentrera sig på den yngre barnen, något som förstås får konsekvenser för rollspelandet i miljöerna. Under de dagar vi besökte verksamheten märktes det tydligt att Per-Albintorpet var barnens hus; barn körde lådbilar, gick på stultor, arbetade med separatorn eller lagade mat. Samtidigt ska miljön också ha något att erbjuda vuxna besökare och de fem punkterna gäller också här, varför det även förekommer rollspel på samma sätt som i de andra miljöerna. Observationsanteckningar av Åsa Folkesson 17-18 juli 2001, Gårdspärmen (material som innehåller syften, uppgifter, utvärderingar och annat av värden för en enskild miljö) för Näsgården, samt utvärderingar för Hackåsgården sommaren 2000.

¹⁸ Som stöd för arbetet med att finna ut nya aktiviteter finns utvärderingar från tidigare säsonger. Arbetet med utvärderingar bedrivs på Jamtli med stort allvar och utnyttjas för att utveckla verksamheten.

och mode.¹⁹ Dessutom gör sådana iscensättningar det möjligt att ”suga på karamellen” och använda ett stundande bröllop för att generera aktiviteter under flera dagar, något som torde underlätta en hel del – samtidigt som det också ger en realistisk bild eftersom ett bröllop knappast är något man bara ägnar sig åt under en dag.

De som befolkar gårdarna ska se till att det hela tiden händer något som lockar besökare att delta i spelet, något som inte alltid är enkelt. Besökaren ska känna sig välkommen in i miljön och aktörerna måste vara lyhörda för hur mycket gästen vill delta i spelet.²⁰ Återigen är det lättare för de som följer med på en historievandring, och som då kan tilldelas roller av historievandrarerna. Att besökarna hänger med i intrigen och reser i tiden uppfattas som nödvändigt, ”om vi ska leva i dået måste de vara där också” förklarar en av aktörerna.²¹ Historieland ska enligt en av de fem punkterna ge möjlighet till gemenskap och samvaro. Människor ska träffas och uppleva något tillsammans, inte bara i relation till aktörerna utan också till varandra. Förmodligen underlättas samhörigheten mellan besökarna också av deras

¹⁹ Intervju med Mikaela Gustafsson 15 juni 2001.

²⁰ De som leder historievandringar har delvis andra uppgifter, som också innefattar kommunikation i annan bemärkelse – förmågan att hålla tiden, hålla samman gruppen, tolka eventuellt obegriplig jamska för de besökande och få till en sammanhängande intrig från början till slutet av vandringen. Instruktioner för gårdsfolk och historievandrare ur gårdspärmen för Näsgården, kommenterade av Marcel Rådström 15 juni 2001.

²¹ Intervju med Mona Thorsson 15 juni 2001.

närvaro i representationen. När någon besökare tilldelas en särskild roll och får prova att slå med lie i egenskap av arbetssökande på Lillhårdalsgården, går de anhörigas kameror varma och glädjen står högt i tak.²²

Eftersom aktörerna inte får gå ur sin roll och bli utklädda guider i nutiden ligger en stor del av ansvaret för mötet hos publiken. Om de inte träder in i representationen uteblir mötet och man hamnar istället i en ovanligt avancerad utställning. Aktörerna menar att de bär ansvaret för besökarens vilja att delta i spelet, det är exempelvis alltid aktörernas uppgift att ta initiativet till dialog, inte vänta på den besökande. Att de aktivt bjuder in besökarna i spelet lockar säkert med många som annars hade dragit sig för att agera, men de kan inte tvinga besökare som av någon anledning absolut inte vill. Det är svårt att locka besökarna att ta plats i spelet – några kan vara blyga och känna sig obekväma, andra vill överhuvudtaget inte spela teater och en del har kanske inte riktigt förstått att aktörerna inte är vanliga guider eller delar av en rörlig utställning. Om besökaren inte lockas med in i historien finns en risk att hans möjlighet till inkännande och förståelse av och genom historien stupar på att aktörerna inte ser honom som en nutida människa med ett nutida liv. Samtliga intervjuade menar att den viktigaste egenskapen hos en bra aktör är gehöret, förmågan att vara lyhörd för besökarna och att instinktivt agera trots att man

²² Observationsanteckningar av Åsa Folkesson 17-18 juli 2001.

inte vet hur scenen eller intrigen kommer att se ut.²³ När historievandraren kommer med sin grupp till en Jamtlis miljöer vet han inte vad han kommer att möta – och vill inte heller veta det.²⁴ Paul Ricoeur skriver apropå narratologi att vuxna människor är vana att sträva efter förståelse genom att fråga ”Varför?”, men att det också finns en annan form av förståelse som handlar om att kunna följa med i en berättelse och nyfikenhet fråga ”vad händer sen då?”²⁵ För att uppnå det krävs att aktören ändrar förhållningssätt till representationen och förståelsen av det förflutna och njuter av berättelsen i sig.

Representationer av historia ställer inte bara krav på aktörerna, utan också på de besökande. Aktörerna måste, menar de själva, hela tiden minnas att den historia som skildras på Jamtli inte är vare sig hela sanningen eller inget annat än sanningen, men formen för förmedlingen gör att man inte kan förklara det för besökarna. Konkretionen och kravet på att vara i historien leder till att den typen av reflektioner måste finnas utanför iscensättningen, och ansvaret för att tolka den och omsätta insikterna till något nyttigt i det egna livet ligger slutligen på besökarna själva. Att både delta i spelet och ifrågasätta det kräver att besökaren kombinerar lekfullhet med kri-

tisk granskning på ett sätt som inte är alldeles enkelt.

Den problematiska autenticiteten

Att Jamtli Historieland ska vara både underhållande och realistiskt kräver en viss balansgång. Det är inte lätt att vara både rolig och autentisk, särskilt inte när autenticitet kan vara så mycket – rekvisita, dialekter, umgängesformer, arbetsmetoder, ja till och med utseende. Ett exempel på att det senare också kan vara problematiskt fick vi under introduktionsveckan, då aktörerna informerades om att en av de kommunanställda ungdomar som under sommaren jobbar på Jamtli har utomeuropeiska rötter och ett utseende som besökarna kan komma att kommentera. Diskussionen togs upp för att understryka vikten av att de vuxna aktörerna hjälper henne att klara av sådana situationer, men visade också hur man tänker kring autenticiteten. Det finns en vana i att tänka på allt som riskerar att störa illusionen av en annan tid, främst sådant som rör det visuella och som bedöms som viktigt för att känslan av tidsresa ska infinna sig. Noggrannheten i detaljer finns också när det gäller planeringen av aktiviteterna i de olika miljöerna. På Näsgården funderade man exempelvis över om man inte borde baka bröd istället för småkakor, eftersom det skulle vara mer historiskt trovärdigt. Problemet är bara att det för besökarna, särskilt för barnen, är roligare att baka småkakor. Lösningen får då bli att hålla sig till kakorna och istället hitta på en intrig som motiverar det, exempelvis bröl-

²³ Intervjuer med Carina Eriksson 22 maj 2001, Mikaela Gustafsson 15 juni 2001, Marcel Rådström 15 juni 2001 och Mona Thorsson 15 juni 2001.

²⁴ Intervju med Marcel Rådström 15 juni 2001.

²⁵ Ricoeur, Kemp & Kristensson, 1988 s. 95.

lop, logeutflykt eller kalas. Samma kompromissvilja finns när det gäller att hantera ”fel” dialekter eller andra egenheter så att de går att utnyttja i intrigen. Alla vet att det finns företeelser som inte passar in i Jämtland på 1700- eller 1800-talet, men viljan att kompromissa och hitta lösningar som fungerar för den praktiska verksamheten är stor ”för vi leker ju ändå”, som någon av aktörerna sa.²⁶

Problemen blir större när det handlar om trovärdighet i gestaltningen av människorna på Jamtli, något man också är medveten om och som motiverar att introduktionsdagarna innehåller ett särskilt seminarium om rollspel och etik. På Jamtli Historieland har man valt att inte bara låta miljöerna föreställa bestämda år, utan också befolka dem med de verkliga personer som levde där just då. Det innebär att de rollfigurer som under sommaren ska vara realistiskt underhållande faktiskt har funnits, åtminstone de som är husfolket; pigor, drängar och andra i ”mindre” roller är fiktiva gestalter. I praktiken finns det emellertid en glidande skala mellan verkliga förebilder och helt uppbyggda roller, eftersom många väljer att låta en fiktiv karaktär låna historia och drag från exempelvis släktingar.²⁷ För besökaren på Jamtli finns det ingen möjlighet att veta vilka karaktärer som är fiktiva och vilka som har verklighetsbakgrund. Poängen med att använda verkliga förebilder är att det kan ge en

²⁶ Observationsanteckningar av Erika Larsson 13-15 juni 2001.

²⁷ Intervju med Mona Thorsson 15 juni 2001.

ökad realism i skildringen av det förflutna, eftersom det finns en fast grund att stå på och möjligheter att ta reda på hur personer som gestaltas verkligen var. Det innebär ett mycket stort ansvar att föreställa en person som verkligen funnits, och flera av aktörerna på Jamtli har lagt ner stor möda på att förstå sina rollfigurer, exempelvis genom att lära känna deras efterlevande släktingar, ta del av brev, dagböcker och liknande.²⁸ Ändå uppfattas det som en svår utmaning att gestalta en verklig individ. Hur ska man exempelvis kunna veta vad förebilden till rollen egentligen tyckte var roligt?²⁹

Hänsynen till de verkliga förebilderna får konsekvenser för hur intrigen ser ut. När människor av kött och blod ska gestaltas går det inte att koka ihop vilken historia som helst kring dem – då faller hela idén med att skildra autentiska personer ur det förflutna. Det skulle dessutom vara etiskt problematiskt att gestalta verkliga personer som varit hustrumisshandlare eller drinkare. Om å andra sidan alla som gestaltas är rekordrika blir det en alltför idyllisk och präktig bild av historien. En lösning skulle kunna vara att hitta på rollfigurer när svåra saker ska gestaltas, men eftersom besökaren inte har någon möjlighet att veta vad som är verkliga personer och vad som är fiktiva karaktärer fungerar en sådan lösning dåligt. Ett annat alternativ är att göra ”svåra saker” till specialevenemang. Så har man ordnat möjligheten att diskutera barnamord ge-

²⁸ Intervju med Marcel Rådström 15 juni 2001.

²⁹ Mejl från Kristoffer Sivertsson 4 september 2001.

nom en rättegång på Tingshuset. Besökarna måste under det evenemanget vara med under hela scenen istället för att bara titta in en stund, så att de verkligen ska förstå sammanhanget och inte gå därifrån med ett enkelt fördömande av en mörderska.³⁰

Bilden av historien påverkas också av kravet på att vara underhållande. Att gestalta svåra saker försvåras inte bara av etiska hänsynstagen, utan också av att historien på Jamtli ska skildras med humor, något som de ansvariga för verksamheten själva beskriver som djupt problematiskt.³¹ På Jamtli har man kunnat konstatera att de aktiviteter som besökarna uppskattar är sådana som har enkla intriger, humor och dramatik i utspel. Det innebär inte att besökarna skulle ha något emot att se svåra saker gestaltade, tvärtom uppskattar många exempelvis iscensättningen av en fattigauktion, men det gör det trovärdiga gestaltandet av sådant mycket svårare.³² Det är lätt hänt att formen för representationen styr så att det mest blir en lycklig historia fylld med människor med ganska små problem; olycklig kärlek, lata drängar och tandvärk. För hur gestaltar man en hustrumisshandlare med humor? Är det möjligt att skildra svårt armod med glimten i ögat utan att det blir plump? Häri ligger det stora problemet med att para autenticitet och realism med underhållning och humor.

³⁰ Intervju med Mikaela Gustafsson 15 juni 2001.

³¹ Intervju med Mikaela Gustafsson 15 juni 2001.

³² Utvärderingar säsongen 2000 samt intervju med Marcel Rådström 15 juni 2001.

Det finns mycket av vikt i historien som helt enkelt inte är särskilt underhållande, och det är svårt att skildra sådana företeelser överhuvudtaget, inte bara i den form historia representeras på Jamtli. Kravet på att vara underhållande gör det visserligen än mer problematiskt, men man kan också tänka sig att en form för historierepresentation, där engagemang och inlevelse spelar en stor roll väl lämpar sig för gestaltande av svåra saker.³³ Samtidigt är det självklart att ett museum, oavsett vilka representationsformer det arbetar med, inte kan visa verkligheten i hela dess komplexitet. Det måste inte nödvändigtvis vara ett problem att de verkligt svåra sakerna får en mer undanskymd tillvaro eller en lättsammare form och att autenticiteten därmed får stå tillbaka för andra värden.

³³ I den korta artikeln "Hellre en nybadad syndare än trenne rättfärdiga med fotsvett" diskuterar Ewa Persson problemet med att museiutställningar är så "förbannat lidelsefria" och menar att det inte beror på de museiverksammas ovilja utan just på svårigheterna med konstnärlig gestaltning. Persson 1996.

III.

Vad kan man lära?

Upplevelsen som grund för lärande

Birgitta Gustafsson

Prolog

Det är en sinnlig upplevelse att vandra runt mellan gårdarna – det doftar mat. I bakstugan bjuds man att smaka tunnbrödet. Det luktar rök från öppna eldstäder i varje hus, en doft av tjära i afären. Djuren är i ladugården och från fåboden hörs skällkons klocka svagt. En förare med häst och vagn hälsar då han kör förbi, en kvinna ropar till svar och de pratar med varandra på gammal jämtska.

”Om ni hade varit barn på den tiden, om ni hade levt då så skulle ni ha fått börja jobba med pappa i skogen och som flicka så skulle ni kanske ha tagit jobb i handelsboden eller som hembiträde”, berättar museets aktör. Berättaren sätter in barnen i ett historiskt sammanhang för att ge en bakgrund till dagen som är framför dem. Han är övertygande i sitt berättande, då han fortsätter och berättar att det är mycket lättare att förflyttas till en annan tid om man har tidsenliga kläder på sig. Eva och Maria provar ut rätt kläder åt sig, samtidigt får de höra att flickor i samma ålder som de är nu, fick räknas som unga kvinnor och också klä sig så. På frågan om det känns som om Eva är någon annan så svarar

hon: ”det känns som att det fortfarande är jag fast en lite annan jag”.

”Är ni beredda, ta nu någon annan hårt i handen, för nu skall vi gå in i en ny tid.” Gardinen dras för, ett ljus tänds, och ett lock slutar att snurra. Den symboliska och dramatiska formen för förflyttningen är påtaglig.

”Nej här kan vi inte sitta!” Så med ens är rollspelet igång. Arbetsuppgifterna fördelas, alla blir sysselsatta, pojkar och flickor blandas. Det viskas ”Vem är du? Är du och jag syskon?”, sedan fortsätter leken. Platsen och situationen har en speciell magi som berättar något. Fru Svensson, tvätterska, berättar att trots knappa omständigheter, trångboddhet och fyra barn med tre olika män så har hon det ganska bra. Det finns en stolthet i hennes röst.

Plats- och scenbyte

Här berättas att vikingen inte var krigisk och våldsam och bara plundrade och drog hem kvinnorna i håret. ”Nej, de allra flesta var sillfiskare, köpmän och bönder med stora familjer”, säger berättaren, som vill avliva myten om vikingen som ett ”drägg”.

Platsen har en särskild potential, den har mycket att berätta. Men var finns kvinnorna och barnen i denna by och var finns det dagliga livet? Barnen är nyfikna på byn, deras frågor är nära dem själva. ”Vad åt dom egentligen? Hade dom sjukhus? Fanns det en skola här?” Många frågor hänger kvar i luften.

De höga vallarna håller samtiden borta. Solnedgången över havet är vacker. Vi sitter på skinn och djurhudar. Vikingarnas hus mörknar i skymningen. För ett ögonblick står tiden stilla. Vilka är vi? Var är vi?

I samtalet efter upplevelsen berättar Erik (9 år) om att leva. Det är nästan likadant om man jämför då och nu, det är bara det att man inte har likadana grejer och maträtter. Skulle han möta en pojke från den tiden så skulle han inte alls känna sig osäker. ”Nej jag skulle göra så där som man gör när man möter en ny person, ta reda på sånt som är viktigt, vad han hette och hur gammal han var. Sen så skulle jag fråga honom om han ville leka gamla lekar eller nya lekar.”

Vad har dagen egentligen inneburit, har mötet med det annorlunda medfört någon förändring hos eleverna?

I: Är det något annat som ni tror att ni förstår bättre nu?

E: Jo det här att man blir vuxen så fort, det har dom ju sagt förut, eller jag har vetat om det, men när man får vara med om det så förstår man ju det ännu mer...

I prologen har jag försökt förmedla mina intryck och känslor av mötet mellan barnen och det historiska sammanhang som upplevelsen avser att visa på. Essensen i berättelsens två scener utgör grunden för den fortsatta framställningen.

Jag har följt två skolklasser och deras lärare på en upplevelsedag på museum. På Jamtli Historie-

land deltog jag tillsammans med klass 4-5 som bestod av 26 elever, tio och elva år gamla, och på Fotevikens museum deltog jag tillsammans med klass 3 som bestod av 23 nioåriga elever. På Jamtli följde jag dessutom några åtta till tretton år gamla barn i ”Barn för en dag-verksamheten”.¹

Upplevelsen

Upplevelser har blivit centralt i vår tid. Det speglar på något sätt ett livsmönster som handlar om att leva i den totala upplevelsen, att försätta sig i situationer som ger en positiv ”kick” i en för många komplex och desillusionerad vardag. Det är en strävan efter det maximerade självförverkligandet, ett identitetssökande. I denna strävan eller i sökandet kan vi också framstå som förförda och exploaterade, i tro att det skulle vara i den stora upplevelsen som vi också finner svaret på den eviga frågan ”Är du nån?”

Upplevelse som begrepp har också fått en spridning till pedagogiska verksamheter. Upplevelsepedagogik används flitigt i museernas informationsblad och i marknadsföringssyfte. Vad jag har funnit är att själva begreppet upplevelsepedagogik eller upplevelseorienterad pedagogik

¹ Barn för en dag verksamheten pågår under sommarens samtliga dagar under veckorna 26-32. I Jamtlis information om verksamheten står att läsa: ”Vill du prova på att leva i historien? Klä dig som förr, arbeta som förr, lek som förr... ja till och med prata som förr. Välj vilket år du vill prova på att leva i?” Varje gård tar emot två barn per dag. Barnen tas emot av museets aktörer vars uppgift det är att sätta in barnen i rollspelet.

inte är vedertaget inom pedagogisk forskning. Däremot har betydelsen av att i lärandesammanhang göra undervisning levande och intresseväckande alltid diskuterats. Begreppet skulle kunna beskrivas utifrån en mer renodlad psykologisk ingång som då skulle fokusera den enskilda individens upplevelser i termer av något positivt och utvecklande men också som en negativ, smärtsam upplevelse. Med en annan ingång i definitionen, så blir inte upplevelsen rörelsebestämd. Utifrån en pedagogisk ansats kommer begreppet att mer fokusera upplevelsen i mötet mellan människor och riktar då uppmärksamheten mot att lära. Min ambition blir att diskutera begreppet upplevelse med kunskapsteoretiska förtecken.

Upplevelse på museum utifrån ett kulturanalytiskt perspektiv

Vilken betydelse får olika former av upplevelser, däribland tidsresor, för barn avseende deras lärande? Vilket lärande ger upplevelsen, som handlar om att bli försatt i ett annat sammanhang avseende tid, plats och roll, en grund för?

De frågor som formulerats och som också varit utgångspunkt för de samtal och observationer som genomförts, har i detta kapitel formats mot bakgrund av ett teoretiskt perspektiv. Avsikten är att perspektivera resonemanget om upplevelse och lärande, och att utveckla ett teoretiskt språk för att förstå upplevelsebaserat lärande.

I det perspektiv som jag formulerar har pedagogik som disciplin en samhälllig och kultur-

baserad karaktär. Relationen individ och samhälle är i fokus. De centrala frågorna inom pedagogiken utifrån detta sätt att se, avser därför både individens lärande och identitetsbildning, samhälllig integration (hur man i samspel med andra integreras in i en gemenskap) samt kulturell konstruktion (vilken historiesyn, historie-medvetande skapas hos eleverna).

Som teoretisk utgångspunkt för formuleringen av det kulturanalytiska perspektivet utgår jag från Charles Taylors resonemang och analys². I Taylors analys av det moderna västerländska samhället, pekas på "three malaises", tre dysfunktionella samhällliga fenomen. Den första samhällliga dysfunktionen är *individualism*. Vi lever idag i en värld där människor har rätt att välja sin egen livsstil och kan ta beslut om hur de önskar att deras liv skall formas utifrån en mångfald av möjligheter som inte våra farföräldrar eller föräldrar hade. Denna moderna frihet uppstod när den yttre och större sammanhållande "ordningen" – meningssammanhangen – föll samman. Det var en världsordning som också var meningsbärande då vi alla hade en plats i ordningen. Hur marginell eller obetydlig platsen än var, så gav den en mening i livet. Själva innebörden i meningsbegreppet förändrades också från något allomfattande till att handla om det individuella välbefinnandet.

Den andra dysfunktionen i vårt senmoderna samhälle är *det instrumentella förnuftet*. Vi är fångade i ett instrumentellt förnuftstänkande, ett ra-

² Taylor 1991.

tionellt tänkande utan anknytning till ett övergripande och vägledande värdesystem, ett värdesystem så abstrakt att det inte fungerar normativt i våra dagliga handlingar. Härigenom infinner sig en känsla av normativ hemlöshet hos människor. Tänkandet blir instrumentellt när det saknar det vägledande värdesystemet, och då det mångdimensionella systemet av värderingar försvinner, vad finns kvar? Jo, endimensionella mått på vad som är livets mening, vilket ofta förklaras som systemets framgång och förtjänster beskrivna i ekonomiska termer som effektivitet, vinst, börsanalyser och kvalitetsredovisningar. Det instrumentella tänkandet smyger alltmer in i sammanhang och sektorer där en annan värdepremiss varit gällande, exempelvis inom vård, omsorg och utbildningssystem.

Den tredje dysfunktionen i samhället uppstår som en konsekvens av de två första. Även om individen har tilldelats en större individuell frihet i förhållande till den övergripande ordningen, Guds ord eller den auktoritativa läran, så har denna frihet på grund av avsaknad av anknytning till ett slags värdesystem lett till en ofrihet *och maktlöshet*. Det finns en ofrihet när det gäller att kunna argumentera utifrån moraliska eller värdemässiga utgångspunkter både på individuell nivå och på maktens nivå, och ofriheten leder till en känsla av just maktlöshet. Nutidens människa befinner sig i en slags konflikt mellan känslan av maktlöshet och det enorma utbud av information som inger en känsla av möjlighet, en uppfordran till ett aktivt liv (val av livsstil, du har makten över ditt liv, du är själv din egen lyckas

smed). Denna konfrontation leder till en känsla av svek i förhållande till vad jag borde göra, och för att uthärda känslan av svek utvecklas en cynism eller maktlöshet ”jag bör men kan inte”.

All denna ”frihet” och valmöjlighet som förespeglas oss samtidigt som ett vägledande värdesystem saknas, leder till en känsla av ett värdemässigt vakuum där individens egna värderingar istället blir vägledande i livet. Mina värderingar är mina och kan vara andra än dina. Värderingarna är inte sanna eller falska, men de måste vara sanna mot mig själv och min egen uppfattning. Denna strävan efter självförverkligande är ett försök att vara autentisk. Här avses autenticitet i en mer existentiell mening än vad som vanligen menas i museivärlden.

Being true to my self means being true to my own originality, and that is something only I can articulate and discover. In articulating it, I am also defining myself. I am realizing a potentiality that is properly my own. This is the background understanding to the modern ideal of authenticity, and to goals of self fulfilment or self-realization in which it is usually couched. This is the background that gives moral force to the culture of authenticity, including its most degraded, absurd, or trivialized forms. It is what gives sense to the idea of ”doing your own thing” or ”finding your own fulfilment”.³

Det är väsentligt att vi skall förstå vår ”inre röst”, vilket slags språk talar den inre rösten, vilken diskurs kan vi avläsa? Tidigare när religionen var en auktoritet fanns det en religiös språkkod

³ Taylor 1991 s. 29.

som våra erfarenheter avlästes utifrån - vad är det goda och vad är det onda i denna situation? När denna auktoritet upplöstes blev människan endast ansvarig inför sig själv. Vi har alla samma uppgift att finna sanningen inom oss själva, att vara sann mot sig själv är att finna sin specifika autenticitet. Väger till självförståelse blir då varje människas ansvar att finna. I detta sökande är vi utelämnade, blottställda, förförda och exploaterade, men likafullt är vår strävan att finna oss själva ett mycket moraliskt, legitimt projekt.

En väsentlig slutsats som Taylor drar utifrån sin samhällsanalys är att projektet att finna oss själva *inte* är ett individuellt projekt. Endast i ett genuint samspel med den Andre kan jag finna min identitet. Det är lätt att bli kulturpessimist och fördöma den senmoderna identitetssökande kulturen när vi ser hur identitetsprojekt urartar och exploateras. Detta tänkande kan utvecklas till ett elitistiskt mönster som hindrar oss att analysera de moraliska förutsättningarna för identitetsprojektet och vad det innebär att finna den egna autenticiteten i samspel med andra.

Läsningen av Taylor leder fram till två särskilt centrala begrepp för en pedagogisk verksamhet; meningsskapande och självförståelse i samspel med andra samt dess inneboende dynamik. Vilken utmaning innebär denna analys av det senmoderna samhället för en pedagogisk verksamhet? Vilka frågor utifrån denna bakgrund blir centrala att ställa då det handlar om lärande och identitetsskapande i en pedagogisk verksamhet?

En pedagogisk utmaning utifrån denna bakgrund skulle innebära att skapa möjligheter för elever att förstå sig själva, sin samtid och sin placering i världen. Två frågor som avser både kunskapsutveckling och identitetsskapande blir utifrån detta resonemang centrala att ställa:

– Hur förstår jag samhälleliga villkor (såväl samtida som historiska)?

– Hur kan jag relatera mig själv till detta? Hur kan man förstå världen om man inte inbegriper sig själv, och hur kan man förstå sig själv utan att inbegripa världen?

När det gäller dessa frågor blir det också väsentligt att diskutera hur vi vill se på museet och skolan. Ser vi skolan och museet som upplysningsinstitutioner, vilka har till uppgift att visa och berätta hur det egentligen var, eller vill vi uppfatta skolan och museet som den plats där elever tillsammans med andra ges en möjlighet att konstruera sina själv, att göra en konstruktion av verkligheten?

Kapitlets design

Vad upplevelsen står för i en pedagogisk praktik kan diskuteras utifrån några kritiska punkter.

1. Vilka förutsättningar skapas för att barnen skall bli försatta i ett annat sammanhang? Den kritiska punkten avser betydelsen av contextualisering och förflyttning.
2. Vad händer med avseende på iscensättningen? Denna fråga rymmer kritiska punkter som grad av förflyttning och involvering.

3. Vad berättar den historiska upplevelsen? Kritiska punkter avser här berättelsens ”språk” och värden
4. Vad händer beträffande fantasin, känslan och estetikens relation till berättelsens innehåll? Här gäller den kritiska punkten tudelningen estetik och rationalitet.

De fyra rubrikerna som följer i min text har formulerats mot bakgrund av de kritiska punkterna. Rubriken *Att bli försatt i ett annat sammanhang – en resa i tiden* diskuterar de villkor som skapas för att en upplevelse av förflyttning skall äga rum. Vilken betydelse har förståelse av sammanhanget, att få kläder och själva ögonblicket för förflyttningen?

Den andra rubriken *Iscensättningen* syftar på hur den historiska upplevelsen påverkar graden av förflyttning och även i vad mån eleverna blir involverade.

Den tredje rubriken *Berättelserna* vill lyfta fram vad det är som berättas. Innehåll är aldrig neutralt, perspektiv och värden kan vara synliga eller osynliga.

Under rubrik fyra *Fantasi, känsla och estetik i relation till berättelsens innehåll* diskuteras ett lärande där den traditionella synen på känsla, fantasi och estetik i en undervisningskontext utmanas.

Till sist följer en avslutande reflektion *Upplevelse och förändring* där en sammanfattning görs huruvida den historiska upplevelsen har skapat möjligheter till självförståelse, till att kunna relatera det närvarande till det förflutna samt om

någon förändring i elevens egen identitets positionering har ägt rum.

Texten som följer grundar sig på observationsanteckningar och intervjuer. Observationsanteckningarna finns med för att de kan bidra till förståelsen, samtidigt har jag behållit den stilart som kännetecknar en observationsanteckning. För att underlätta läsningen har observationsanteckningarna kursiverats medan intervjuerna har återgivits som citat från utskriften. Elevintervjuerna har genomförts som gruppintervjuer med fyra eller fem barn i varje grupp. Grupperna utsågs av lärarna och avser att spegla ett genomsnitt av elever i klassen. Intervjuerna genomfördes på respektive skola en och två dagar efter tidsresan på museet. Två av åtta gruppintervjuer genomfördes med barn som deltog i ”Barn för en dag – verksamheten” på Jamtli. Intervjuerna genomfördes efter rollspelets slut men samma dag.

Jag vill understryka att de bägge museernas olika förutsättningar inte tas i beaktande i detta kapitel. Avsikten är inte att ställa verksamheterna mot varandra. Det är de pedagogiska frågorna som istället är i fokus för mitt skrivande. Tidsresorna i de verksamheter som besökts är redskap för att kunna föra detta resonemang.

Att bli försatt i ett annat sammanhang – en resa i tiden

Kontextualiseringen

– *Varför heter detta huset Per Albin torpet? Vem var Per Albin? Alla elever är tysta, ingen vet. Kristoffer gör en kort presentation av Per Albin Hansson och sedan regeringsbeslutet att försöka hjälpa familjer att kunna bygga torp och en ladugård genom att låna ut pengar förmånligt....Berättelsen fortsätter...*

– *Varför säger man Per Albin torp men inte Per Albin gård? Vad är det för skillnad mellan torp och gård/ torpare och bönder?*

Ingen av eleverna vet, det är tyst. Därefter berättar Kristoffer om skillnaden mellan att vara torpare och bönder. Om man är torpare så behöver man jobba lite extra för att dryga ut.

– *Vad kunde man jobba med för att tjäna lite extra pengar om man var man? Man kunde jobba i skogen ta anställning i ett skogsbolag. Om man var kvinna så kunde man jobba extra som tvätterska, piga eller som hembiträde.*

Samtalet går sedan över till frågor om att vara barn under denna tiden, och hur länge man gick i skolan.

Om man var barn på den tiden, om ni hade levt 1936 så skulle ni ha fått börja jobba med pappa i skogen, och som flicka så skulle ni kanske ha åkt till Strömsund för att ta jobb i handelsboden eller som hembiträde. Under hela samtalet är eleverna involverade i berättelsen genom dialogen som aktörerna skapar.⁴

⁴ Observationsanteckning 1.

Hur aktörerna på Per Albintorpet tog emot och satte igång tidsresan blev avgörande för själva starten på upplevelsen. Klassen hade inte förberett den här dagen särskilt mycket. I min intervju med läraren säger hon att hon ”Pratade om vad vi visste om året ca 1936. Berättade lite allmänt om tiden.” På frågan vad syftet var med dagen så svarade läraren ”Att vi skulle få en trevlig dag samt att barnen skulle få uppleva år 1936.”⁵

Dagen före tidsresan fick eleverna i uppgift av mig att skriva och berätta vad de förväntade sig att få vara med om på upplevelsedagen.

I morgon tror jag att vi kommer få reda på vad som hände för många år sedan. Vi kanske får prova på något... jag tror att vi kommer prata mycket om förr i tiden, kläder man använde m.m. Vi lär väl gå runt i museet och titta på tavlor och grejs gå till Per Albin torpet och till olika saker, stallet och en massa saker jag inte vet vad dom heter..., jag tror jag kommer att få veta mycket om år 65 och ha gammeldags kläder och att vi kommer att få pröva om att få vara barn år 65, jag tror att det kommer att bli kul.⁶

Med dessa elev- och lärarröster i minnet så blir själva introduktionen och kontextualiseringen som aktörerna gjorde utifrån frågor som ”Vad lekte man om man var barn 1936? Vad stod det om i tidningarna?...” mycket väsentliga för den tidsresa som skulle ske. Kontextualiseringen

⁵ Lärarintervju 3.

⁶ Brev från elever före tidsresan 1. I uttrycket ”år 65” syftar eleven på ”för 65 år sedan”.

genomfördes som ett inspirerande samtal där eleverna var delaktiga för att gemensamt konstruera en bild och en förväntan av den tid som tidsresan skulle spegla.

Hur vi förstår eller utvecklar mening från situationer eller texter är beroende av en bakgrundskunskap och en kännedom om det sammanhang i vilket budskapet är producerat. Läraren uttrycker en förväntan att museet skall visa på detta sammanhang.

Jag önskar att dom ska få historiska kunskaper, men inte bara rena fakta utan även det där 'javisst ja, så var det en känsla av samband, och det inbillar jag mig att dom kan ...ge barnen mycket bättre än vad jag kan.⁷

Vi gör tolkningar utifrån de skiftande kulturella sammanhang som vi lever i, och de påverkar vår upplevelse av hur vi förstår. Att i lärande sammanhang skapa en gemensam erfarenhet som kan bli en ny tolkningshorisont, vilken också utmanar det tankemönster som eleverna redan har, blir då en viktig pedagogisk uppgift. Förståelsen rör sig ständigt i ett cirkulärt förhållande från helhet till del och tillbaka till helhet, det är en oändlig process, själva förståelsens konst. Vi rör oss och ser med en horisont mot vilken vi gör tolkningar av det vi upplevt, och i mötet med det nya eller det främmande ändras vår egen förståelse.⁸ Det läraren önskar sig är att en gemensam utgångspunkt skall kunna tas i ett

⁷ Lärarintervju 1.

⁸ Gadamer 1997.

skapat sammanhang, och att barnen utifrån detta ska kunna konstruera sin förståelse av vikingarna och de samhällliga villkor som de levde under.

Lärandet har en situerad natur vilket innebär att allt måste förstås i relation till det system som det ingår i.⁹ Det finns inte någon neutral kontext, då alla handlingar och all kommunikation är en del av något, är situerade. En resa i tiden blir ett situationsmässigt meningssammanhang, en skapad kontext i vilken eleverna, i olika grad, kan bli involverade, och genom vilken de också kan få en ny förståelsehorisont.

Förflyttningen

Ett väsentligt innehåll i förflyttningen i tid och rum handlar om att bli försatt i det nya autentiska sammanhanget med hjälp av både tidsenliga kläder och ett namn.

– *Nu skall vi se vilka personer som ni skall vara. Vi har kopierat familjer. Jag skall berätta vilka alla är. Carina delar ut en namnskytt och ett rollkort till var och en. Rollkortet har en text som ger en kort beskrivning av personen, namn, ålder, vem är barn till vem, något om familjens situation.*

– *Det som står på kortet kan ni läsa igenom och behålla lite för er själva.*

– *Det är lättare att rollspela om man har kläder. Vad hade pojkarna för kläder på 30 talet tror ni? Varför hade flickorna förkläden? Någoting kan ju alla ta på sig, men vi tvingar ingen att ta på sig.*

⁹ Säljö 1999.

De flesta reser sig genast för att gå fram och få pröva kläder, några tjejer med läppstift ser på varandra med en blick som i mina ögon säger "Ska vi gå in i det här eller ska vi tycka att det är löjligt?" Ingen tjarar på dem. Till slut så dras de med och både klänning och förkläde åker på. Endast en pojke tar inte på sig några kläder, ingen tar någon notis. Den tillåtande stämningen och motiveringen till varför kläder är viktiga i tidsresan medför att alla utom en tar på sig kläder.¹⁰

Om inte ett sådant sammanhang skapas, vad de olika klädesplaggen heter och hur de skall bäras, så kan eleverna istället reagera med motstånd inför att ha andra kläder än sina egna på sig. Eleverna som besökte vikingabyn uttrycker ett sådant motstånd.

Kläderna var jobbiga... dom var så varma... det var svårt att springa i... kläderna var det sämsta... jag ville ta av mig dom, för dom stacks....dom luktade äckligt.¹¹

Avsaknad av kontextualisering och ett magiskt ögonblick vid tidsresans start kan påverka huruvida barnen går in i spelet/situationen eller inte. I detta sammanhang räcker det inte med rekvisita som exempelvis vikingakläder för att barnens möjlighet till inlevelse, en känsla av att vara förflyttad, skall få tillräckliga impulser. Ett sådant synsätt med en fokusering på det materiella, som den autentiska miljön och rekvisitan, men i avsaknad av en fiktion medför att situationen mer

tar form som maskerad. Är barnen vikingabarn eller är de utklädda barn?¹²

Vi går uppför backen och ställer oss utanför ingången till Fotevikens vikingaby. Härifrån är det en oslagbar utsikt över havet, bakom oss de rekonstruerade busen. Guiden frågar: Vad är historia? Vad handlar historia om? Historia handlar om våra rötter, att möta våra förfäder... och att lära sig att förstå sina förfäder...jag skall försöka att göra historien levande för er... Ta någon hårt i handen nu för nu skall vi gå in i vikingatiden.¹³

Plats och scenbyte:

Aktörerna från Jamtlis museum skapar ögonblicket för starten på tidsresan. Rullgardinen på vinden, där vi nu befinner oss sittande på golvet dras för, stearinljus tänds, alla håller varandra i händerna, vi sitter i en ring. Så måste vi koncentrera oss på 1936 så att vi hamnar rätt. Carina tar fram ett grytlock. Är ni beredda? Då sätter jag igång och snurrar grytlocket, och då locket har slutat snurra... släcker jag ljuset och då är vi i 1936, och vi skall använda dom här nya namnen och så ska ni försöka rollspela. Är ni med nu då?

Det är alldeles tyst, alla håller varandra i händerna och några blundar. Locket slutar att snurra. Övergången från nu till då är symbolisk.

Direkt reser Carina som nu har blivit Kristina och säger Nä du Oskar – inte kan vi sitta här uppe på vind!

¹⁰ Observationsanteckning 1.

¹¹ Gruppvintervju 6.

¹² Lindqvist 1995.

¹³ Observationsanteckning 3.

*Och med ens är spelet/leken igång.*¹⁴

En resa i tiden innebär att förflytta sig till en annan tid, men till samma plats. Tanken kan sägas bygga på en uppfattning, ett ”gräv där du står - tänkande” som har betydelse för upplevelsen av äkthet. Här har människor bott före mig och hur kan mitt liv speglas mot deras liv? Huruvida eleverna blir försatta i ett annat sammanhang eller ej kan påverkas av den kontextualisering som gjorts i skolan eller på muséet, och av den grad av involvering i situationen som eleverna upplever med hjälp av kläder, namn eller situationens magi. Det är detta som jag fortsättningsvis kommer att diskutera under rubriken ”Iscensättningen”.

Iscensättningen

Tidsresan som lek

Tidsresa som tidsresa; har det någon betydelse om vi kallar tidsresan för en lek eller ett rollspel? Frågan gäller inte benämningen av tidsresan utan mer vilken mening – betydelse – som tidsresan tilldelas, och i vad mån det kan inverka på hur barnen involveras i ett annat sammanhang. Därför kan det vara intressant att stanna upp inför formen för tidsresan. Kan den ses som en lek, ett drama/rollspel eller ett situerat lärande, och kan iscensättningen påverka graden av delaktighet och engagemang?

¹⁴ Observationsanteckning 1.

Det finns en tydlig närhet och ett släktskap mellan uttrycksformer som teater, drama/rollspel och lek; de är samtliga gestaltande arbetssätt. I leken finns ett tydligt släktskap till teatern, man kan inte säga att teater är lek men leken finns i grunden. Leken kan liknas vid teatern då den som teatern har både författare, regissör, skådespelare och publik.¹⁵ De mest fundamentala delarna i teatern finns också i leken, som att ikläda sig roller, att förvandla verkligheten och att animera föremålen.¹⁶ Det finns också delar som skiljer teater och lek åt, där leken är sitt eget mål och är sig själv nog, medan teater kräver en publik vilket inte leken gör.

...sen så var det rätt kul när man stod och diskade då kom folk in och då började vi och babbla på och så började dom prata om diskmaskiner och då låtsades vi att vi inte visste vad det va.¹⁷

Flickorna som deltog i ”Barn för en dag - verksamheten” på Jamtli, uttrycker att de kände sig stimulerade av att det fanns en publik, och de ser på tidsresan mer som en form av teater. Publiken var i detta fall besökare som rörde sig på museets område. Teater är inte lek men lek öppnar för teater. Både lek och teater har en fiktiv handling.

Det estetiska innehållet – grundelementen – är desamma i lek som i drama, såsom

¹⁵ Lindqvist 2000.

¹⁶ Fridell2000.

¹⁷ Gruppintervju 4.

roll/figur, handling/fabel och värld/rum och tid. Även de dramatiska verkningsmedlen: spänning, kontrast, symboler, ritualer och rytm är viktiga både i rollek och drama, och berättelsen finns i lek och drama, antingen i sin helhet eller som enskilda episoder. Även när det gäller det klassiska dramats förlopp: inledning, stegring, höjdpunkt, fall och kris kan man se likheter med barns lek.¹⁸

Leken betraktas som ett väsentligt mänskligt kulturuttryck och har intresserat filosofer sedan antiken.¹⁹ Leken är en kulturell verksamhet som berör både vuxna och barn, och kan därför beskrivas som människans högsta aktivitetsform. Även om leken alltid har betraktats som viktig i förskolan och numera även i skolsammanhang, så har den inte fått någon prioritet i praktiken. Detta beror på att den kognitiva teorin avseende barns utveckling och lärande har varit den dominerande, och barns tänkande har beskrivits i termer av rationalitet. Ett estetiskt och kulturellt synsätt inom pedagogiken har därför inte utvecklats.²⁰

Vad kännetecknar då leken? I en pedagogisk kontext får lek en ny mening. Mänsklig förståelse skapas genom leken, genom att vi deltar i den. Leken tillhör de som deltar i den och tillhörigheten gör att vi inte kan betrakta leken som ett objekt. Vi ger upp oss själva som lekande subjekt i leken och leken självt blir det centrala. På så vis sker en överföring av subjektet från de lekande

till leken självt. Leken existerar endast när den leks.²¹ Det finns en likhet mellan att leka, att läsa en bok som fascinerar oss eller att uppleva ett konstverk som griper tag i oss. Det som inträffar är att vi stiger ur vår vanliga existens, vi bli uppslukade av situationen eller handlingen och träder då in i ett nytt rum. Upplevelsen närmar sig vad som ovan (s. 73ff) kallats ”pragmatisk estetisk inlevelse”.

I: Var ni verkligen någon annan?

K: Ja det kändes som det. Det kändes som man faktiskt inte var på 20 hundratalet, det kändes som om man var på 30-talet.²²

Eleverna accepterar sina nya namn och sedan är de i leken hela dagen, några av barnen tar också efter den bredare dialekten som Per Albintorpets aktörer använder. Barnen är sysselsatta med olika sysslor de river torr, hugger ved, slipar yxa, leker med styltor, separerar mjölk och dukar bord. Vad pratar barnen med varandra om? De pratar om vad de gör, själva handlingen och då och då kan man höra: Är jag din syster? Är vi syskon?²³

Lek skulle utifrån detta exempel kunna beskrivas som *lek som presentation*. Barnen är leken, de pratar om det de gör och arbetet är själva leken. Det lekande barnet, till skillnad från skådespelaren i dramat, spelar inte sin roll för en publik, barnet i leken är på samma gång både aktör och åskådare

¹⁸ Lindqvist 2000a s. 25.

¹⁹ Knip Østern 2000.

²⁰ Lindqvist 2000b

²¹ Steinsholt 2001.

²² Gruppintervju 1.

²³ Observationsanteckning 1.

till sin egen lek. Barnet kan på så vis både gå in och ut ur leken. Det kan inträffa att barnen träder ut ur själva leken för att diskutera leken i sig, som när frågan ställs ”Är jag din syster”? Här sker en slags metadiskussion om leken, och på så vis växlar barnet mellan både aktörsplan och åskådarplan.²⁴

De samtalsämnen som har satts igång av Per Albin torpets aktörer, följer barnen med i. Med stort allvar ger de sig in i diskussioner om hästar, arbetet, framtiden, söka jobb, flytta från byn och om skogsbolaget som inte betalat ut ersättning till den skadade skogsarbetarens familj.²⁵

I denna beskrivning *kan leken ses som överskridelse* av verkligheten. Barnet som leker vet att leken är *som om*, men det är så engagerat i leken att det inte reflekterar över lekens fiktiva karaktär. Leiken kan ses som en arena för överskridande.

Det känns som om man är Karin och Ida det känns som om man gör en flyttning i tid. Man leker jobb... Kläder är viktigt att ha annars skulle det kännas som om man var sig själv men med ett annat namn (Maria 10 år).

Jag känner det som att det är jag fast en liten ”annan” jag (Eva 11 år).²⁶

Med dessa två citat vill jag karaktärisera leken som en förvandling, men det lekande barnet uppfattar inte situationen som en förvandling.

²⁴ Steinsholt 2001

²⁵ Observationsanteckning 1.

²⁶ Gruppvintervju 3, 4.

Utifrån barnens perspektiv kan det uppfattas anorlunda, de kan istället se det som en förklädning, då de genom rolltagning blir en annan. I detta sammanhang kan leken beskrivas *som grund för självförståelse*. Genom denna förvandling eller rolltagning kan en ny självförståelse skapas som är väsentlig i identitetsskapandet.

Gjennom leken utvides barnets tekst; dets tekst smälter sammen med andres tekster.²⁷

Här används textbegreppet i metaforisk bemärkelse, och beskriver lekens hermeneutiska cirkel vilket innebär en rörelse som går från del till helhet, där barnet går in i leken i en rolltagning för att sedan vända tillbaka till sig själv igen, men då med en ny förståelse av sig själv och av andra. Leiken blir då en skapare av betydelser, av mening.

Tidsresan som rollspel/drama

Vad skall ni göra idag? Jo idag skall vi rollspela, och att rollspela är att åka tillbaka i tiden. Har ni rollspelat någon gång? Men ni har säkert spelat teater någon gång. Idag skall ni få ett nytt namn, och ni kommer att få ett kort, och på det kortet får ni veta något om den person som du skall vara idag. Det är upp till var och en hur mycket man vill rollspela, men det är viktigt att hålla sig till, att vara den här personen.²⁸

²⁷ Steinsholt2001.

²⁸ Observationsanteckning 1.

I det inledande exemplet benämns upplevelsen, tidsresan, som ett rollspel och det som skall ske beskrivs som ”att rollspela”. Elevernas förförelse visade på olika idéer om hur en tidsresa kan gå till.

Vi kommer nog att åka tillbaka i tiden och *klä ut oss*. I morgon tror jag att vi kommer att *leva oss in* i 1935-talet.²⁹

Det finns olika uppfattningar om innebörden av rollspel både hos eleverna och museernas personal. Detta medför att det pedagogiska mötet i de båda tidsresorna tar sig olika uttryck och även resulterar i olika grader av inlevelse.

Vi håller på att utveckla rollspel ...det är viktigt med rollspel i mötet med skolklasser. Ungarna tycker att det är häftigt att jag är i en roll.³⁰

I det senare citatet är det guiden själv som är i en roll medan eleverna blir publik. Vilken betydelse får det för elevernas känsla av delaktighet i narrationen?

...han snackade hela tiden...jag glömde varje sak han sa...³¹

Hur än berättaren med all sin energi försökte levandegöra berättelsen så involverades inte eleverna. Barnen blev i sina vikingakläder mer som

²⁹ Brev från elever före tidsresan 1.

³⁰ Intervju med museets guide 1.

³¹ Gruppintervju 7.

en kuliss till berättelsen, vilket också förstärks av lärarens bild.

Rundvandringen var som vilken guddad tur som helst, skillnaden var att dom var små och inte orkade, dom var åskådare kan man säga, dom var inte med, det var inget rollspel.³²

Det tydliga släktskapet mellan lek och drama/rollspel har jag redan pekat på, men det finns också en skillnad som är värd att lyfta fram. Drama/rollspel har en medveten estetisk arbetsprocess, medan leken syftar till barnets spontana förmåga att gestalta sina erfarenheter och känslor. I leken är det känslan som styr tolkningen och fantasiprocessen. Hela förloppet kan kännetecknas av en omedvetenhet om hur man gestaltar och lever sig in i handlingen och rollkaraktären. Då barnen till exempel river torv tillsammans är de ett med situationen, de är i en lek. När det däremot gäller drama/rollspel så visar eleverna på en större medvetenhet om själva rolltagningen, och möjligheter ges till att göra en tolkning av rollkaraktären.

Nej jag var Carin, jag tycker det är kul att bara spela teater, och sen vara densamma, jag kände att det var 2000 talet och att man hade klätt ut sig ...och spelade (Carin 11 år).

Det svåraste är väl att komma in i vem man är och komma ihåg namnen? (Stina 11år).

Det bästa var att få va´ rollen....sen får man spela för folk och prata med folk både från

³² Lärarintervju 2.

nutid (turisterna) och samma tid (1895), för det är ju dom man berättar för (Maria 13 år)

Ja det är för dom, så man måste ju spela ut, och så måste man ju också hjälpa dom på Jamtli så att man inte förstör för dom (Elin, 13 år).³³

Flickornas svar visar på en mer medveten estetisk process vilken handlar om rolltagningen, själva handlingen men också mötet med en publik.

Man skall försöka vara den personen hela tiden, prata liksom så där annorlunda som 'nu får ni hjälpa till med torrfoder och inte sådära 'ska vi gå in och spela data' eller 'vad skall vi göra efter skolan'.³⁴

Om man ser till flickornas ålder kan det tyckas som om äldre barn har större behov av att utveckla sin förmåga att gestalta genom en roll. Elevrösterna från rollspelen på Jamtli visar inte på behovet av att som i leken känna sig ett med situationen, att uppleva sig helt förflyttad i tid och rum. De visar istället på ett behov av att känna jag är i nuet men i en annan roll. Tidigare forskning³⁵ har visat att äldre elever ofta uttrycker en längtan efter kvalificerade repliker som utmanar deras förmåga att ta en roll.

Skapas det samma möjlighet för eleverna att genom rollspelet möta det främmande och det annorlunda, om de inte som i leken upplever att

de är ett med situationen och ej heller känner sig förflyttade i tid och rum? Jo, genom dramat eller rollspelet kan istället en dialog skapas mellan elevens rollfigur och den egna livsvärlden, och i detta möte kan en medvetenhet om det som är annorlunda skapas. Att gå in i en roll innebär att man försätter sig i en dialog med något eller någon. I tidsresans rollspel befinner sig eleverna i dialog med en rollfigur och med en tid och genom denna dialog skapas en möjlighet att få se sig själv och sin egen tid på ett förändrat sätt.

Situerat lärande

Exemplet tidsresa till vikingatiden på Fotevikens museum tar form som en guidning med olika berättelser där barnen i vikingakläder är lyssnare och iakttagare. Därefter följer en femkamp med fem olika grenar. Femkampsgrupperna behålls och eleverna delas på eftermiddagen upp på fem olika stationer med aktiviteter som mala säd, fläta band, spela kubb, kasta yxa, skjuta pilbåge.

– Vad var det bästa med de två dagarna? – Skjuta pil... att kasta yxa... göra armbande... och att få väv... att få göra vikingalekar. – Vad var det sämsta? – Det var dom där kläderna, dom stacks, dom luktade illa.

– Nu har ni pratat så mycket om kläderna, men varför fick ni kläder tror ni? – För att vi skulle se ut som vikingar, vi skulle känna hur det kändes att vara viking.

– Kändes det som om ni var 1000 år tillbaka i tiden? – Nej! – Vad var det som gjorde att man inte kände sig på vikingatiden? – Att det

³³ Gruppintervju 1-4.

³⁴ Gruppintervju 3.

³⁵ Lindqvist 1995.

var motorsågar...och de byggde husen ...och lastbilen...den stod framför gången.³⁶

Det eleverna från de olika samtalen uttrycker kan ses som tecken på att någon upplevelse av förflyttning i tid och rum aldrig inträffade hos eleverna. Situationen inbjöd inte heller till någon rolltagning. Kanske är det just frånvaron av inlevelsen i det historiska sammanhanget och frånvaron av en fiktion som gör att barnen inte riktigt accepterar de kläder som de har fått? Är eleverna inte i en fiktion ser de inte heller meningen i att bära tidsenliga kläder. Barnen kan då få en känsla av att vara utklädda.

– *”Vikingamat? Nej ungarna åt ju inget, och sen klagade de hela dagen på att de var så hungriga så därför blev det spagetti och köttfärssås” berättar en viking.*³⁷

Barnen är här och nu, men med vikingakläder på sig, de är inte involverade i någon fiktiv berättelse. Om barnen är med om en ”magisk förflyttning i tid” så kan det som erbjuds i form av aktiviteter eller måltider bli en del av fiktionen, vilket barnen istället blir nyfikna på att pröva.

Denna form av iscensättning av en tidsresa skulle kunna beskrivas som varken lek eller rollspel, i den mening som jag ovan definierat dessa begrepp, utan mer som ett situerat lärande. Eleverna får delta i de olika aktiviteterna men utan krav på lekens inlevelse eller rollspelets rolltag-

ning. Just därför ställer denna form av tidsresa än större krav på en contextualisering. Ett situerat lärande inbegriper ett synsätt där handlingar och kommunikation måste ses som en del av något, ett sammanhang, och måste förstås i relation till det system som det också är en del av.³⁸ Kläderna, femkampen, aktiviteterna eller de olika berättelserna måste kopplas till ett sammanhang. Att se barnens handlingar och tänkande som beroende av en kontext, vilken de också sedan kan agera utifrån, ställer också krav på att skapa sådana meningssammanhang, för kontexten förändras ständigt och vi med den, den är ej beständig.

Tidsresan kan sägas bygga på tanken att man lär sig genom att delta i aktiviteter. I detta tanke-mönster vill jag uppmärksamma en kritisk punkt. Det finns alltid en fara, att innehållet i de olika stationerna under tidsresan kan leda till en utpräglad aktivism. Med det avses att görandet står i fokus utan att någon reflektion görs över det innehållsrika sammanhanget, det tillverkade eller det genomförda. Det är inte en självklarhet att en förståelse av den historiska kontexten utvecklas från aktiviteten. Det kan bli en rolig dag full av aktiviteter där eleverna inte själva förmår att sätta samman de upplevda delarna.

Vi får nog hjälpa eleverna att finna helhetsbilde... för det är ju ändå mitt mål att dom skall förstå vikingatiden också.³⁹

³⁶ Gruppintervju 6-8.

³⁷ Observationsanteckning 3.

³⁸ Säljö 1999.

³⁹ Lärarintervju 2.

Avgörande för om den historiska upplevelsen skall leda till ett skapande av betydelser eller bli till en aktivitetsdag i allmänhet, ligger i pedagogernas förhållningssätt till och uppmärksamhet på processerna i en efterföljande dialog med eleverna. Detta kommer att diskuteras avslutningsvis.

Att skapa en lekvärld och en dramatisk handling

På vilka sätt den historiska upplevelsen iscensätts som lek, rollspel eller ett situerat lärande kan få konsekvenser för vilken grad av förflyttning som eleverna upplever och på vilket sätt som de också involveras i själva handlingen, fiktionen. En stor betydelse spelar även den dramatiska handlingen och vilken roll som museets aktörer tar i leken/rollspelet.

Alla satte sig i en ring på golvet. Aktörerna på Per Albinthorpet, introducerade eleverna i upplägget av själva dagen samt den tid som skulle upplevas genom tidsresan.⁴⁰

Genom en dialog med eleverna utvecklades ett samtal vars innehåll kom att bli viktigt under tidsresan.

– Vad vet ni om 30 talet? Hur länge sedan var det? Känner ni någon som var barn då? Alla känner nog någon som kan berätta för er om 30 talet. Tror ni att det var som att vara barn nu, eller vilka är skillnaderna tror

⁴⁰ Observationsanteckning 1.

ni? Eleverna föreslår skillnader när det gäller kläder, utrustning, TV, elektrisk spis...

– Hur fick man nybeter? Hade alla råd? Var man avundsjuk om man inte hade en radio till exempel?

Kristoffer håller upp en sida ur länsstidningen från 1936.

– Vilka nybeter var på tapeten? frågar Kristoffer. Det är viktigt för att ni skall få en känsla vad man kan prata med varandra om under rollspelet.

– Vad leker man med på 30- talet? Genom samtalet växer förslagen fram som hoppa bage, kasta pil, styltor, spela kula.⁴¹

Detta exempel visar mer på en form av kontextualisering av tid och rum än en utgångspunkt för en dramatisk handling. Både i leken och i rollspelet är det viktigt att skapa en gemensam lekvärld, en gemensam fiktion, i vilken både barn och vuxna är delaktiga i, för att inspirera till gestaltning och lekar. En dramatisk handling eller lekvärld kan skapas genom att de vuxna levandegör en handling, eller en fiktion med karaktärer som skall ingå i den. Lekvärlden eller den dramatiska handlingen kan exempelvis ta sin utgångspunkt i en litterär text, i brev, i musik, i konst, för att försätta barnen i en handling eller situation. I nämnda tidsresa upplevde jag harmoni, däremot gestaltades inga komplicerade skeenden, intriger, rädslor eller fientlighet. Man skulle kunna uttrycka det som att handlingen kännetecknas av för mycket närhet. Detta kan få konsekvensen att det inte utvecklas någon dramatik i narrationen. För att inspirera till fortsatt

⁴¹ Observationsanteckning 1.

gestaltning eller lek och framförallt locka till olika tolkningar ställs krav på att lekvärlden eller den dramatiska handlingen innehåller en intrig, en handling i handlingen och att den innehåller en spänning. Ju komplexare dramatik, desto större frihet för barnen att göra egna tolkningar av det utmanande och främmande.⁴²

I tidsresan till vikingatiden rymmer berättelsen under guidningen dramatiska inslag om gudarnas vrede, skrönor om jomsvikingarna som river London Bridge med sina långskaftade ”danskxor”, och hur danernas kung Harald blåstund dödas med en pil i rumpan så att Sven Tveskägg kan ta över makten. Berättelsen rymmer flera dramatiska inslag men saknar den röda tråden som binder samman berättelsens delar med vardagslivet, kvinnors och barns perspektiv. Inte heller denna tidsresas berättelse har tillräckligt inspirerande komplexitet som kan locka till ovanliga tolkningar.

Det som fastnar hos barnen det är ju ändå det tuffa, krigiska och ”pilen i rumpan”.⁴³

Utifrån den skapade gemensamma lekvärlden eller dramatiska handlingen gör barnen och de vuxna tolkningar och gestaltningar som blir det fortsatta innehållet i leken eller rollspelet, och så växer en ny berättelse fram med nya betydelser.⁴⁴ Hur skapandet av den nödvändiga gemensamma

fiktionen skall lyckas beror dels på ”texten”, handlingen, men också på de vuxnas förmåga att levandegöra innehållet.

De vuxnas roll/aktörernas roll

De vuxnas rollkaraktärer i fiktionen, lockar in barnen i handlingen genom de samtal som startas och genom de sysslor som förevisas barnen. På så vis blir aktören från museet en mediator mellan fiktionen och barnen, de kan agera både utifrån och inifrån själva handlingen och därmed är de också delaktiga i samma lekvärld.⁴⁵

Jag är dräng ordentligt och är jag bara själv i min roll så går barnen ”inte ur tiden”. Jag har tänkt ut min roll: jag var en dräng som kom från ett bruk som jag fick lämna, det är därför som jag kände till tekniska uppfinningar och maskiner, ja det här hade jag tänkt att ta upp i min roll... min viktigaste roll är att själv vara konsekvent och inte gå ur rolle... det svåra kan vara att få igång vissa barn”(aktör 1)

Svårigheten kan vara när barnen inte vill göra de sysslor som man ber dem om. (aktör 2).⁴⁶

Museets aktörer har en mycket viktig funktion. Det är deras samtal och agerande och på vilket sätt de involverar barnen i narrationen som avgör hur delaktiga barnen blir i leken/rollspelet. Är den dramatiska handlingen för vag och utan en dramatisk nerv kan den uppfattas som ointressant och då reagerar säkert barn som en av aktörerna på Jamtli gav exempel på i ovanstående

⁴² Lindqvist 1995.

⁴³ Lärarintervju 2.

⁴⁴ Knip Østern 2000.

⁴⁵ Falkenberg & Håkonsson 2000.

⁴⁶ Samtal sammanställda i observationsanteckning 2.

de citat. Jag vill här peka på det väsentliga i att skapa en narration som likt romanen, novellen eller äventyret byggs upp av dramats grundelement; en tidsbestämning, en plats, aktörer och dramatiska händelser.⁴⁷

Några elever var under rollspelet på Per Albintorpet familjen Svenssons barn. Barnen fick stanna hos Oskar och Kristina för att ett syskon skulle födas i bos familjen Svensson den dagen. Oskar kommer plötsligt inspringande. - Ni har fått en lillasyster! Vad tycker ni hon skall beta?⁴⁸

Vad var det som hände? Denna nya händelse som initierades av aktören hade som syfte att skapa en ny situation, och genom en mediering inifrån att ge berättelsen ett nytt tillskott. Det blev inte någon större uppståndelse av detta nya tillskott till berättelsen. För eleverna innehöll denna nya händelse inte någon tillräcklig spänning eller dramatik. Vilken berättelse eller ny situation som väljs ut spelar en betydande roll för hur leken eller rollspelet kommer att utvecklas.

Väsentliga frågor att ställa i utformandet av en lekvärld eller dramatisk handling kan vara: Finns det en intrig i handlingen? Intrigen kan hämta sin inspiration från folksagans vanliga grundtema om det hotfulla i tillvaron, där angripare, försvarare och att avvärja hot är vanligt förekommande. Finns det huvudberättelser och sidoberättelser? Finns det en spänning i det som

⁴⁷ Falkenberg & Håkonsson. 1994.

⁴⁸ Observationsanteckning 1.

sker? Finns det ett lyriskt och musikaliskt mönster i handlingen? Med andra ord kan barnen erfara ljud, rörelse, rytm, rim eller ramsor i handlingen? Det väsentliga är att handlingen som skapas är så laddad av betydelser, så att barnens fantasi och möjligheter att tolka sätts igång. Först då kan en dialektik uppstå i mötet mellan barnens inre och den yttre verkligheten, och i detta spänningsfält kan barnen få möta både sig själva och det främmande.⁴⁹

Berättelserna

Vad berättar tidsresorna?

Spelar det någon roll vilket innehåll som gestaltas i upplevelserna? Vad berättar museerna i tidsresorna? Finns det någon huvudberättelse? Vilka värden synliggörs?

Val av innehåll är alltid en viktig pedagogisk fråga, och i min diskussion tar jag min utgångspunkt i ett tankemönster som ser innehåll och form som aspekter relaterade till varandra som två sidor av samma mynt. Iscensättningen av en tidsresa blir oviktig och ointressant om den inte också kopplas samman med det innehåll som skall iscensättas. Ett innehåll måste ses som något som skapas i en relation mellan individ och samhälle. Här avses både *individens lärande* och *identitetsbildning*, men också individens integration in i en samhällelig gemenskap. Alla ingår i en so-

⁴⁹ Lindqvist 1995.

cial relation, individens utveckling sker ej isolerat inom den enskilde individen. Utöver individens lärande och identitetsbildning avses en *kulturell konstruktion* (vilket historiemedvetande utvecklar eleverna?). I dessa relationer, individen, samhället, kulturen, vilka påverkar varandra och måste ses som en helhet, sker meningssökandet och meningsskapandet. Det är genom tidsresans berättelse och sättet den organiseras och iscensätts som eleverna i samspel med andra kan få upplevelse av att känna sig integrerad in i en gemenskap. Berättelsens innehåll och form är utifrån detta sätt att se ej givna, det måste ständigt diskuteras. Vilket innehåll är angeläget för just dessa elever? En iscensättning och organisering måste också ske, så att en gemensam fördjupad medvetenhet kan skapas i gruppen.⁵⁰ All utbildning är kulturskapande och pedagogiskt arbete både på museum och skola, får då ses som kulturarbete som också handlar om skapandet av värden.

"Ta någon hårt i handen nu för nu skall vi gå in i vikingatiden." En rundvandring börjar. Guiden gör sex olika stopp vid runstenen, offerlunden, fiskestugan, Peter skrivares hus, tingssalen, kung Björns hus och vid varje stopp startar en ny berättelse.

Vid runstenen: "Vad är en runsten? Vem har skrivit den, och vad står det på den?" Berättaren är engagerad, han ställer frågor till barnen, men det blir ingen dialog. Frågorna är ställda på ett sätt som gör att eleverna inte

svarar, de är tysta och lyssnar. Berättelsen är lång, några barn tittar bort och säger något till varandra.

Vid offerlunden: "Vad är en krönika?" Ingen svarar. Berättelsen om offerlunden fortsätter. Guiden berättar om Asagudarna och offerlunden, han är en duktig berättare. Sofia, en av eleverna, kan mycket om gudarna, det upptäcker guiden och en dialog skapas mellan guiden och Sofia.

Vid fiskestugan: berättelsen handlar om fiskestugan men också om sillfisket. Eleverna är trötta, några gäspar, några stönar. Det är svårt att lyssna koncentrerat för en elektrisk såg stör, barnens blickar dras till personen som sågar 7-8 m bort

Vid Peter skrivares hus: det är en upplevelse att få komma in i huset, det är ganska mörkt och det luktar av linolja och tjära.

Vid tingssalen: en fantastisk byggnad, vi går in och alla hittar sittplatser på bänkarna utmed väggarna, framför står långbord och i mitten av rummet är en eldplats. På väggarna hänger olika sköldar. Inne i tingssalen berättas om tinget, skatter, avgifter, lagar, brott och straff.

Vid kung Björns hus: berättelsen handlar här om husbygge, kulturlager.⁵¹

De sex olika delberättelserna framställs av guiden på ett mycket engagerat och kunnigt vis, med all dramatik som är möjlig. Ett samtal startar mellan guiden och Sofia, som kunde mycket om de fornnordiska gudarna. Situationen eller frågemönstret lockade in Sofia i en fråga/svar dialog, men de andra barnen i klassen involverades ej. Formen för dialogen var möjligen för

⁵⁰ Fritzén 1998.

⁵¹ Observationsanteckning 3.

klassrumslik eller traditionell – – den som kan frågar de som inte kan. Men varför är inte barnen med i berättelsen, varför orkar de inte lyssna? Genom att berättelserna inte vävdes samman i en fiktion eller helhet, så kan det upplevas som en avsaknad av ramberättelse eller berättelsens röda tråd. Guiden gick ibland in på sidospår med berättelser från andra tidsepoker. Komplicerade begrepp nämndes och i berättandet gjordes kopplingar till en förutsatt förförståelse. Den lokala förankringen var otydlig i berättelsen och därför hamnade innehållet på en mer generell nivå. Kunde denna berättelse ha berättats någon annanstans? Platsens magi är väsentligt att ta hänsyn till i den dramatiska handlingen.

I: Vad berättade han om?

E: att man fick bära stadens stenar om man hade gjort något grovt brott

E: det var stora stenar som var ihopbundna med snören så fick man ha dom runt halsen och sen så tog man en piska, och så piskade man dom ut ur byn, och sen så tog man stenarna.....

I: ...något annat?

E: ja att inte fruntimrena fick sova i hans säng, för då blev hans fru galen.

E: det var ett ställe som vi inte fick gå in i om man inte trodde på gudarna

I: det var den platsen som kallades för.....

D: ... det var en gud som hade en stor peni...⁵²

Jag känner att jag trodde nog att dom skulle, nu är det första dagen efter du vet... men jag

känner ändå att jag trodde nog att dom (eleverna) skulle ha mer...om man får kalla det ...vikingakunskap... med sig. Alltså... dom har med sig en massa, roliga, bra grejer, men dom har ingen helhetsbild av vikingalivet, det tror jag inte att dom har i alla fall, efter vad jag har hört och sett idag. Det hade jag förväntat mig lite mer.⁵³

Det finns alltid en fara, vilket barnens och lärarens svar antyder, att en fragmentisering av ett innehåll kan ge eleverna en schabloniserad bild av det historiska skeendet. Detta trots att avsikten är en helt annan. På min fråga om vilka skeenden/processer som museet vill synliggöra, svarar guiden att det är vikingarnas liv och leverne, samt att de vill avliva myterna om vikingarna som ”drägg”. Under rundvandringen säger guiden att han vill avliva myterna om vikingen som en krigisk, våldsam plundrare som drog hem kvinnorna i håret. Nej, de allra flesta var sillfiskare, köpmän med stora familjer, bönder och trälar. Men läraren har hört något annat.

Det dom berättade om det var ju det som jag försöker och dämpa, det krigiska, det våldsamma och karlarna hårda och tuffa, det förde dom ju vidare, och det fastnar ju hos barnen lätt, det är lätt att fascinera barn med att kasta yxa, skjuta med pil och båge och så vidare, det är klart att man skall få göra det, det är en bit. Men så skulle man ha haft lite till av den andra biten också tycker jag. Jag tänker på kvinnorna, familjen, och sånt som är nära för våra barn... familjen, samhället eller byns uppbyggnad, vem bestämmer och så vidare,

⁵² Gruppsamtal 8.

⁵³ Lärarintervju 2.

och skola till exempel... vi var ju en skolklass, fanns det på vikingatiden?⁵⁴

En utmaning för varje pedagogisk praktik är att ständigt diskutera den svåra relationen vision och realitet.

Det läraren berättar är en diskussion om val och motivering av innehåll. Innehållsfrågan kan alltid diskuteras utifrån olika perspektiv. Dels ett systemperspektiv som bygger på effektivitet, prioritering, marknadsanpassning och framgångsorientering. Ett sådant perspektiv blir kanske tydligare då det handlar om att sälja ett innehåll för events eller kick off-tillställningar som inte utger sig för att vara en pedagogisk verksamhet. Dels kan frågan om innehåll diskuteras utifrån ett livsvärldsperspektiv som har sin grund i både formens och innehållets meningsskapande karaktär och därför bli ett väsentligt perspektiv att förhålla sig till för en pedagogisk verksamhet. Vilka krav skall ställas på en berättelse om vi antar ett livsvärldsperspektiv som handlar om att skapa mening, nå fördjupad förståelse genom kommunikation och interaktiva processer?⁵⁵

Jag har kollegor här som säger, nu läser du det här i fel ordning, för vi läste 1900-talet i föl i tvåan, men jag tycker att det är rätt ordning, just nu för mig och dessa barnen, jag kanske inte gör så nästa gång, det vet man aldrig...jo för man förstår mycket om nuet genom att ha läst sin historia, det tror jag, och därför så läste vi till exempel i tvåan, det tyckte folk var så tokigt...vi pratade om rätt

⁵⁴ Lärarintervju 2.

⁵⁵ Fritzen, L. 1998.

mycket om andra världskriget i föl för det hade kommit upp saker här runt barnen som gjorde att dom hade massor med frågor, och då måste man ta det oavsett om man går i tvåan eller femman.../och så har vi Trelleborgen här, det är en sak att vi hamnar i detta (vikingatiden) dom var så intresserade av Trelleborgen det är därför vi tar upp det i trean.⁵⁶

Det läraren säger är att berättelsen eller kunskapsinnehållet inte är givet och att om vi antar ett livsvärldsperspektiv så måste innehållet vara något som ständigt diskuteras och ifrågasätts. Sett utifrån museets pedagogiska verksamhet är rummet eller platsens specifika betydelse självklart en ramberättelse, men vad inom denna ramberättelse är angeläget för barn? Vilken flexibilitet avseende berättelsens innehåll finns för att möta elever i olika åldrar? Hur kan skola och museum möta en generation som ställer nya frågor?

Självklart kan inte det innehåll som väljs ut bara handla om det som är bekant för eleverna. De måste också få möta det annorlunda, det främmande. Denna diskussion är väsentlig att förhålla sig till, då dagens pedagogiska samtal ofta lyfter vardagserfarandet som en viktig utgångspunkt för lärandet. Vardagserfarandet kan inte ses så snävt så det bara handlar om det observerbara och det som erfarits. Det handlar istället om att låta det bekanta möta det obekanta, låta barn bli förundrade och bli delaktiga i kulturmöten.

⁵⁶ Lärarintervju 2.

Upplevelsens värden

Upplevelsens innehåll kan aldrig ses som något neutralt. Det tidsresan berättar synliggör också vad den inte berättar.

*Var finns kvinnor och barn? Det kvinnliga perspektivet och barnperspektivet saknas. Var finns det dagliga livet? Berättelser om det saknas.*⁵⁷

De två tidsresorna domineras av olika perspektiv, i den ena tidsresan framträder ett mer kvinnligt och i den andra ett tydligare manligt perspektiv. Genom ett perspektivtagande, både medvetet eller omedvetet, påverkas vad som kommer att inneslutas och uteslutas i innehållet. I tidsresans berättelse kan både uttalade och outtalade värden utläsas.

Vilka värden kommuniceras på Per Albintorpet?
– Man skall ställa upp för varandra som goda grannar, fru Berg behöver mycket hjälp nu när hennes man ligger och är skadad från skogsarbete. Familjen Svensson får tillökning. Självklart tar Oskar och Kristina hand om Svenssons barn den dagen. Oskar bror får arbete och får bo på Per Albintorpet.
– Det finns de som har och de som inte har, skillnaden mellan skogsarbetare, torpare, bönder
– Man hjälps åt, ingen baktalar eller bråkar, museets aktörer visar en positiv "möjlighetsattityd" mot barnen.
– Oskar arbetar i skogen och ute på gården, Kristina arbetar i köket, åker ärenden till stan, håller ihop famil-

⁵⁷ Observationsanteckning 3.

*jen. Kristinas utspel och förfäran över den elektriska lampans placering. "Det måste ha varit en man som kommit på det som inte vet var ljuset måste vara!"*⁵⁸

Upplevelsens innehåll skulle här enligt min tolkning kunna karaktäriseras i värdebegrepp som *solidaritet* och *sammanhållning*, som tydligt uttalas i grannarnas handlande mot varandra i stunder av glädje och sorg. *Harmoni* finns inbyggt i fiktionen och kan utläsas i aktörernas agerande samt i deras bemötande av eleverna i rollspelet. *Rättvisa* som värde är närvarande men outtalat i samtalet om "de som har och de som inte har". *Identitet* som torpare, bonde och skogsarbetare är värdebegrepp som är närvarande men ej uttalade. *Kvinno- och mansroll* synliggörs både i arbete och i samtal. Med olika "språk" tecknar tidsresans berättelse dessa värden.

Scenbyte – vad berättas med Fotevikens vikingadygder?
– *skicklighet i byggnadskonst och hantverk - husbygge och båtbygge, bandflätning, yxkastning och bågskytte.*
– *under rundvandringen berättades om gudarnas vrede*
– *några har frihet andra har inte, framkom i berättelsen om fri man och träl.*
– *man skall som elev vara tyst och lyssna, lyda och göra det man blir tillsagd att göra. "Som museipedagog har jag ett fostrande ansvar, jag måste sätta gränser".*⁵⁹

I denna scen finns, i min tolkning, flera uttalade värden som *rädsla*; människorna var rädda för

⁵⁸ Observationsanteckning 1.

⁵⁹ Observationsanteckning 3.

gudarnas vrede samt *ojämlikhet*; människor kan födas som fri man/kvinna eller som träl. Andra värden är närvarande men outtalade som *manlig styrka*, *bandens skicklighet* hos husbyggaren, bågskyttens precision. De manliga attityderna förstärks i frånvaron av det kvinnliga perspektivet. Ytterligare ett värde som implicit blev synliggjort i tidsresan kan karaktäriseras som *disciplinering*, hur man som elev skall uppföra sig.

Tidsresornas berättelser uttrycks med olika ”språk”, i vidare bemärkelse. Vi använder oss av olika fysiska verktyg och intellektuella redskap som språk, teckensystem och begrepp av symbolisk natur för att kunna berätta om men också för att kunna bearbeta vår omvärld. Genom vårt språk refererar vi inte bara till något, utan vi signalerar också en mening, en innebörd. Man kan säga att språket har en semiotisk kraft, det tecknar något, en innebörd vilket gör att språket i detta perspektiv blir något annat än en neutral beskrivning av de historiska skeenden som gestaltas i tidsresorna. Vi måste se och förhålla oss till språkets retoriska funktion, vilket innebär att vi ser språket som redskap för att skapa mening människor emellan. Med utgångspunkt från exemplen i de två tidsresorna, är det angeläget att förstå vad vi människor gör med språket i olika sociala sammanhang. Språket kan referera till omvärlden men det kan också användas i syfte att påverka människors omvärldsuppfattning implicit eller explicit, på gott och ont. Man kan säga att kunskap ingår i språkliga system där både en inneslutning och en uteslutning av me-

ning, betydelse, kan ske.⁶⁰ Både i skola och museum finns speciella kommunikativa mönster som också uttrycker vad som är viktigt i ett samhälle, vad som är normalt eller inte normalt, vad som är rätt eller fel medvetenhet. En viktig fråga för alla som är pedagogiskt verksamma i skola och museum, blir i detta sammanhang att kritiskt analysera språket, både det egna och andras, då språk har makt att definiera den historiska epoken, skeendet eller vad historiemedvetenhet innebär. Vad är det som berättas och vad berättas inte?⁶¹

I: Har något samarbete skett i förväg angående ert besök?

M: Jag har fått information från Jamtli och fakta om 1936.⁶²

L: Vi har fått papper med information från Foteviken, som är rätt tydliga vad det går ut på. Jag känner det tydligt att dom vill överföra det här mycket positiva krin...roliga saker till barnen, lekar och annat hantverk, men också mycket kunskap alltså rent teoretiska kunskaper.⁶³

Med lärarnas resonemang som bakgrund blir vissa frågor mer angelägna att diskutera i den första kontakten mellan skola och museum. Vilka värden ska synliggöras i tidsresan? Vilken huvudberättelse och vilka sidoberättelser kommer att presenteras? Vilka teoretiska begrepp kommer

⁶⁰ Säljö 1999.

⁶¹ Börjeson 2000a.

⁶² Lärarintervju 3.

⁶³ Lärarintervju 1.

eleverna att möta? Hur kan berättelserna leda till ett meningsskapande för de barn och vuxna som skall delta i tidsresan?

Under rubrikerna *Iscensättningen* och *Berättelserna* har jag diskuterat hur det pedagogiska mötet, med avseende på form och innehåll, har gestaltats i tidsresorna. I vad mån denna gestaltning i form av en tidsresa har inneburit att eleverna i samspel med andra kan nå både en självförståelse samt omvärldsförståelse diskuteras under rubriken *Upplevelse och förändring*.

Upplevelsens innehåll och form får betydelse för huruvida barnen i samspel med andra, känner sig delaktiga och involverade i handlingen, integrerade i en social gemenskap eller ej. Det är väsentligt att det pedagogiska mötet präglas av en demokratisk didaktik. Jag avser här på vilket sätt som barns och vuxnas tankar om det historiska sammanhanget möts.

Hur kan jag diskutera om jag alltid ser okunnighet hos andra och aldrig ser min egen okunnighet? Hur kan jag diskutera, om jag ser mig själv som ett särfall i förhållande till andra människor - vilka är "det" och i vilka jag inte kan upptäcka andra "jag"? Hur kan jag diskutera, om jag anser mig själv vara medlem av innejgruppen "rena" människor, ägare av sanning och kunskap...? ⁶⁴

Ett önskvärt pedagogiskt möte präglas av ett symmetriskt förhållningssätt, där barn och vuxna möts med en nyfikenhet inför varandras tankar,

⁶⁴ Freire 1975 s. 92.

frågor och förundran utifrån den historiska upplevelsen. Dialogen blir ett möte mellan människor för att gemensamt kunna benämna världen och sätta ord på verkligheten. Hur barn och vuxnas tankar om det upplevda möts diskuteras vidare under rubriken *Upplevelse och förändring*.

Fantasi, känsla, estetik i relation till berättelsens innehåll

Tidsresan som ett estetiskt projekt

*Det är en sinnlig upplevelse att vandra runt mellan gårdarna. Det doftar mat, i bakstugan bjuds man att smaka tunnbrödet, det luktar rök från öppna eldstäder i varje bus, en doft av tjära i affären. Jag möter en förare med häst och vagn och jag hör djuren i ladugård och på fåboden, människor ropar och pratar med varandra på gammal jämtska.*⁶⁵

Platsen för tidsresan och själva förflyttningen framkallar levande bilder och man får en känsla av autenticitet. Det är en upplevelse att gå runt och se byggnader, möta människor, känna dofter en upplevelse som rymmer flera olika aspekter som känsla, fantasi och estetik. Att göra en tidsresa i den form den har iscensatts skulle kunna beskrivas som ett estetiskt projekt. Det är ett djärvt och spännande nytänkande från museernas sida, där man tydligt vill bryta mot den traditionella undervisningskulturen som fortfarande

⁶⁵ Observationsanteckning 2.

är fångad i en verbal tradition. Utbildningskulturen i skolan (med undantag för förskolan) och på universiteten är förankrad i en stark tradition där estetik är skild från rationalitet. De teoretiska ämnena står i denna tradition för intelligens och vetande om världen, medan de estetiska ämnena står för talang och kroppslig färdighet. Det uttrycks ofta att skapandet har med handen, känslan och det praktiska att göra medan kunskapandet, att lära sig något, har med intellekt, språk och tanke att göra. Det är en tvivelaktig tudelning som har skapat ett tänkande som fått konsekvensen att det intuitiva, känslomässiga och det praktiska har lägre status, och det logiska, rationella och teoretiska skulle ha högre status. Även om estetiska uttryck har lägre status i skolsammanhang så har det hög status i barn och ungas liv utanför skolan. Där spelar den estetiska kulturen en stor roll, och upplevs som meningsfull av barn i alla åldrar. De estetiska uttrycken som lek, drama, musik, bild och dans har en stor betydelse då de utmanar och hjälper eleverna att gå utöver det vardagliga. De utmanar också elevernas föreställningar då konstnärliga uttryck kan berätta om en verklighet men med ett annat språk. Det kan ses som vardagslivets negativ. Estetiken har betydelse och är en kraft i sig i själva lärandet.

När museerna iscensätter tidsresor som ett estetiskt projekt öppnas en möjlighet att bryta mot det traditionella tankemönster avseende undervisning. Tidsresan eller den historiska upplevelsen rymmer både känsla, fantasi och en estetik.

Man lär sig en massa saker på Foteviken, man lär sig mer om de gamla tiderna, man slipper ha tråkigt...man har roligt, och man förstår liksom...leker man förstår man det bättre.⁶⁶

Vad pojkarna som är nio år säger är att just leken, gör att de förstår bättre. Lek och drama är båda estetiska uttrycksformer som utvecklar tänkandet, en handling där barn skapar sina föreställningar om världen.⁶⁷

Det är mera känsla när man gör det på Jamtli, man får uppleva det istället för att man bara sitter i klassrummet och läser, fast då mera drömmer man sig in i världen, men på Jamtli kan man ju riktigt spela sig in...det är en större känsla och lära sig om man gör det på riktigt...spelar...⁶⁸

Det estetiska har betydelse i lärandeprocessen, då själva skapandet eller konstruerandet bidrar till att öka förståelsen.

L: Man lär sig då man själv är med om det...man lär sig att uppleva det....för till exempel man kan kanske inte vet hur man 'river torv' i en bok.

I: Kan man inte se på bilder i en bok då?

L: Nej för då kanske de bara visar hur man gör de visar inte... hur det fungerar och så... man måste pröva på saker också.⁶⁹

⁶⁶ Gruppintervju 7.

⁶⁷ Lindqvist 1995.

⁶⁸ Gruppintervju 1.

⁶⁹ Gruppintervju 3.

Det kan vara svårt för barn att sätta ord på vad som egentligen sker i rollspelet eller leken, vilket lärande som utvecklas eller mening som skapas. Den djupare dimensionen kan inte ses i en bok, säger Lina, för i boken kan bara själva aktiviteten visas. Att leka torvrivning speglar verkligheten på ett djupare plan och kan inte förväxlas med en realistisk framställning i till exempel en bok. I leken sker ett möte mellan barns inre och den yttre verkligheten, det blir en fantasi i handling där barnet tolkar sin verklighet och skapar sin föreställningsvärld genom en fantasiprocess. Genom leken kan en verklig situation få en ny och främmande betydelse och därigenom i denna skapande process utvecklas tänkandet.

I och med att barnet har förmågan att skapa en imaginär och fiktiv situation blir detta också ett sätt att utveckla det abstrakta tänkandet. Det finns således ingen motsättning mellan estetik och rationalitet, fantasi och verklighet.⁷⁰

Fantasi och känsla

”Vad kommer ni att vara med om?” frågade jag eleverna före tidsresan. Jag var intresserad av att se vilka erfarenheter och föreställningar eleverna hade av det som skulle komma att gestaltas under upplevelsedagen, och på vilket sätt de med hjälp av sin fantasi kunde skapa ett nytt tänkande om vad de skulle få uppleva.

⁷⁰ Lindqvist 2000b s. 28.

Jag tror att vi ska gå på museum och kolla på olika saker om förr i tiden.....I morgon tror jag att dom kommer att visa oss något hantverk eller laga mat.....Vi kommer kanske gå runt (på Jamtli) och prata om historia

Det kan väl inte jag veta...Jag tror att där är mycket vikingar (på Foteviken) ...Jag tror att det ser ut som vikingatiden...jag tror att dom kommer att berätta hur det är att jobba på vikingajobbet.....Det hade varit coolt att vara barn på vikingatiden, man fick använda svärd, yxa, pilbåge, spjut, båt och grilla själv, det kommer att bli kull.⁷¹

För de allra flesta eleverna var det väldigt svårt att föreställa sig, de kunde inte fantisera kring vad som komma skulle. Då fantasin samarbetar med minnet, blir de erfarenheter barnen har av det innehåll som de skall möta också avgörande för deras förmåga att tänka nytt eller i nya kombinationer. Pojken som fantiserade om att det skulle vara ”coolt” att få vara barn på vikingatiden hade en erfarenhet vilket också förstärktes av lärarens uppfattning.

Vissa barn vet inget, men vi har ju en pojke speciellt som visste allt, så han kunde haft ett stort föredrag.⁷²

Fantasin gör det möjligt att fokusera på något som upplevts men inte är närvarande samtidigt som den kan skapa helt nya kombinationer. Den kan skapa en enhet av mångfalden och den har en stor betydelse för tanke och kunskapsutveck-

⁷¹ Brev från elever före tidsresan 1 och 2.

⁷² Lärarintervju 1.

lingen då den utgör grunden för all kreativitet.⁷³ Då fantasin är direkt avhängig den rikedom och mångfald som finns i människans tidigare erfarenheter, så måste en pedagogisk utmaning vara att vidga ett barns erfarenheter, för att det skall få en grund för sin kreativitet och sitt skapande.⁷⁴ Arbetet måste organiseras så att ett gemensamt erfarenande kan ske vilket sedan kan bli en väsentlig utgångspunkt för fantasin och det fortsatta lärandet. Det var också en av lärarnas uttalade motiv för att ta med en klass till museet för en gemensam upplevelse.

Jag kände att dom skulle ha öppna sinnen då dom kom hit, jag har hört att det är en mycket positiv upplevelse för barnen...för dom som finns där är ju faktiskt proffs på den biten...ja jag känner det som starten på ett för oss rätt stort arbete.⁷⁵

Det finns en uttalad förväntan från lärarna att dagen på museet skall ge en gemensam erfarenhet, en känsla, en upplevelse där sinnen blir berörda och där fantasin och inlevelsen är i fokus. ”Det bästa är att barnen får leva sig in i tiden”⁷⁶ menar en av lärarna.

Både känslan och fantasin har en rationalitet, som är väsentlig i lärandet. Fantasiprocessen har en komplex logik som handlar om förvandlingar, krympningar, särskiljanden, överdrifter, vilket le-

der till möjligheten att skapa nya betydelser och kombinationer och en förmåga att se nya ovanliga samband.

... det är väl det också, att nu har man verkligen vetat hur det var, istället för att man bara sitter på stolen och läser, nu har man faktiskt riktigt upplevt det, hur det var för 65 år sedan.... det känns riktigt att man vet hur det var.⁷⁷

Att få använda sin fantasi, känna sig som en pojke eller flicka, att få vara i en roll, i en annan tid och i ett annat sammanhang uttrycker både läraren och barnen som det bästa med tidsresan.

Rollspelet på Per Albintorpet avslutas på vinden på samma ställe där vi startade. Även vid återresan lägger aktörerna stor vikt vid den symboliska och dramatiska formen, ljus tänds, rullgardinen dras ner, grytlocket fram, vi sitter alla i ring på golvet och håller varandras händer. – Är alla med nu?⁷⁸

Resan tillbaka blev en sinnlig upplevelse, som en övergång, som om vi vände blad i en bok. Vi satt på samma plats, höll i varandras händer men som i ett negativ till där vi alldeles nyss hade varit. I detta ögonblick förenades nu och då med hjälp av känslan och fantasin.

Vi samlas på den öppna platsen framför eldstaden. De höga vallarna runt Fotevikens museum håller samtiden

⁷³ Nussbaum 1995.

⁷⁴ Vygotskij 1930/1995.

⁷⁵ Lärarintervju 2.

⁷⁶ Lärarintervju 3

⁷⁷ Gruppintervju 1.

⁷⁸ Observationsanteckning 1.

*borta. Vikingarnas hus mörknar i kvällslyset. Turistgrupper, hantverkare, maskiner och lastbil är borta. Kvar är barnen, lärarna och museets pedagog. Solnedgången är vacker. Vi sitter på skinn och djurbudar. Bengt skall börja sin berättelse, han har vackert slitna skinnkläder på sig. För ett ögonblick står tiden stilla. Var är vi? Vilka är vi?*⁷⁹

Vilket spännande utgångsläge för den berättelse som just då skulle äga rum! Kvällen var laddad av sinnesupplevelser och gav utrymme för fantasi. Över platsen vilade en mystik. Platsen har en potential som väntar på att få berätta.

Fantasi, känsla, estetik och det teoretiska abstrakta innehållet

*Rundvandringen i vikingabyen blev, trots en engagerad berättare till en teoretisk och abstrakt kunskap för barnen. Aktiviteterna på eftermiddagen blev ett praktiskt och estetiskt "görande" mycket omtyckt sådant av eleverna, men utan koppling till några teoretiska resonemang. Den stora utmaningen måste ligga i att utmana denna tudelning, och förena tanke, känsla och fantasi.*⁸⁰

Vad händer och vilka konsekvenser får det för vår insikt och förståelse om fantasin och känslan skiljs från ett innehåll som karaktäriseras av det abstrakta, rationella tänkandet? Frågan har diskuterats i många pedagogiska sammanhang och tilldelats olika betydelser i olika tider. Platon för-

kastade känslan och menade att det enda sättet att göra riktiga omdömen var att uppmuntra intellektet, det rationella tänkandet, att befria sig från känslans inflytande. Motsatsen till det rationella tänkandet var dårskap som infinner sig då känslan vägleder. En motsatt åsikt fördes fram av Aristoteles, som argumenterade för känslan och fantasins betydelse för att nå ett fullt vetande. För att nå insikt och förståelse så måste hela själen tas i anspråk. Intellektet behöver rådgöra med känslorna. Utan känsla och fantasi så skulle vi närma oss en ny situation både blinda och trubbiga, för det är känslan som "ser".⁸¹ Denna tudelade syn på det rationella tänkandet och känslan/fantasin är en traditionell syn som har grävt djupa spår in i undervisningssammanhang på olika nivåer. Pedagoger har under olika tider ifrågasatt detta och hävdad att undervisning måste väcka hänförelse och levande intryck av livet och världen, annars blir barnets insikt död. Den äkta bildningen där tanke, fantasi och känsla är en enhet ger en djup humanitet.⁸² För att undgå att en brist på samband och en artificiell och död kunskap utvecklas hos eleverna måste det ske en koppling mellan barns förundran, längtan, rädslor, drömmar och det teoretiska vetandet eller innehåll som barnet möter, ett samband mellan själen och innehållet.⁸³ Först då blir det en levande kunskap eller en äkta bildning.

⁷⁹ Observationsanteckning 3.

⁸⁰ Observationsanteckning 3.

⁸¹ Nussbaum 1995.

⁸² Key 1900/1992.

⁸³ Dewey 1902/1980.

Vad gör kvinnorna? tvättar, byker, bakar, lagar mat, syr. Vad gör männen? Slätterarbete, täljer stickor, arbetar i verkstaden. Vad gör barnen? Flickorna diskar, tvättar, gör ost, skurar golv, springer ärenden, spelar kula, hämtar tidningen, öppnar grinden, går och handlar. Pojken (såg bara en under dessa två dagar) arbetade i verkstaden med drängen på Näs, täljde med kniv. Jag kunde inte finna några komplicerade skeenden, räds-lor eller fientlighet som gestaltades. Inget störande hände dessa två dagar, jag mötte inga vresiga män eller kvinnor, inga tjuvar eller horaktiga kvinnor i staden. En berättelse som berättades nere på värdsbuset och som bröt harmonin var stölden av prismor i kyrkan.⁸⁴

Utmanas den kreativa processen, fantasiproces-sen, hos barnen? Blir den upplevda tidsresan för ”intim” med allt för nära relationer? Mot risken för en sådan intimisering skulle man som mot-bild kunna ställa intensiteten. Den skapas genom att låta barn och vuxna få mötas i något främ-mande, i det man inte känner igen sig i.⁸⁵ Den dramatiska handlingen, sinnesupplevelsen, kons-ten eller musiken kan skapa denna intensitet. Vi måste då se estetiken som ”irritationsmoment” som skavande exempel vilka har till uppgift att berätta om och visa på det innehåll som skall studeras, men med ett annat språk. I mötet där det teoretiska, abstrakta innehållet gestaltas med estetiska uttryck kan nya betydelser bli synliga och andra tolkningar av det abstrakta innehållet skapas.

⁸⁴ Observationsanteckning 2.

⁸⁵ Ziche 1993.

Upplevelse och förändring

Nu och då, vi och dom

Vilket lärande ger upplevelsen en grund för? Leder upplevelsen till någon förändring av förståel-sen av samhälleliga villkor och hur relaterar bar-nen sig själva till detta? I mitt intresse för dessa frågor har jag särskilt fokuserat på vad barnen berättar, och hur de under gruppsamtalen disku-terar med varandra om relationen nu och då och vi och dom – med andra ord hur de relaterar det närvarande till det förflutna. I barnens samtal ef-ter upplevelsen på museet, visar det sig tydligt att de upplever, (oavsett vilken tidsresa de har varit med om) en större likhet än skillnad mellan nu och då och vi och dom, vilket jag också tänker återkomma till längre fram i texten.

T: Likheten är att man finns...barnen fanns på vikingatiden och barnen finns nu också.⁸⁶

E: Det är nästan likadant, det är bara det att man inte har likadan maträtter och likadana grejor, man har inte TV apparater och data apparater och sånt. Dom arbetade men inte på samma jobb.⁸⁷

D: Det är nästan likadant för att om det blir krig nu och om man gått i lumpen så måste man ju gå med i kriget, och om det blev krig där (på vikingatiden) så måste man också gå ut i kriget.

⁸⁶ Grupptervju 8, Foteviken.

⁸⁷ Grupptervju 1, Jämtli.

T: ... utan att göra lumpen ...det fanns inte då ...men det fanns kanske någon annan konstig lump.⁸⁸

I: Vilka likheter kan ni se?

L: elektricitet

T: och man leker

L: radio hade ju dom också fastän vår radio är ju mycket mindre

L: dom vuxna jobbar

H: man trodde ju på gud då och det gör ju en del idag.

L: jobbade hårt

T: bestämmer över barna.⁸⁹

Att vuxna jobbar hårt både då och nu är en uppfattning som växte fram under samtalet eleverna emellan. ”Mammor jobbar hårt nu också” sade Maria, men själva arbetsuppgiften skiljer sig, för nu finns det mer maskiner som gör arbetet lättare. ”Det är samma arbete fast nu är det modernare” och extrajobb har föräldrar idag också, berättade eleverna i samtalen.

M: ... nu i nutid så finns det maskiner, först så kanske man först slänger in i en diskmaskin och sen så sätter man kanske på en tvättmaskin, och sen dammsuger dom och det kanske går på två timmar men för dom tar det kanske en hel förmiddag, så det blir liksom slitsammare på det viset.⁹⁰

Eleverna ger exempel på åtskilliga likheter mellan då och nu. De berättar också om likheter då

⁸⁸ Gruppintervju 8, Foteviken.

⁸⁹ Gruppintervju 3, Jamtli.

⁹⁰ Gruppintervju 4, Jamtli.

det gäller mer existentiella tankar som framtidsdrömmar vilka alla oavsett tid bär på.

K: Den personen som jag var igår han drömde om att bli en hästkörare...jag drömmer om att bli skådespelare.⁹¹

I: dom drömde också de flickorna som ni var igår, eller hur?

R: jo jag drömde om vad jag skulle få för jobb.⁹²

I: Så du menar att det här med relationer och vad man drömmer om...

E: ...kunde man drömma om då också

M: ja man drömmer fast om något annat.⁹³

En annan likhet som barnen framhöll var att människan både nu och då är glad, orolig eller rädd för något. Så rädsla, oro och glädje är universellt men föremålet för denna känsla kan vara olika menar Johan.

J: det beror ju på vart man bor också...i vilket land man bor i och så, det är olika i olika länder.⁹⁴

I: om du hade varit barn och bott på Foteviken vad hade du varit rädd för då tror du?

T: för att dö!...om det var krig så kunde man ju knappt inte gå ut utan att bli dödad om man var barn.⁹⁵

I: Vad är barn rädda för idag?

⁹¹ Gruppintervju 1, Jamtli.

⁹² Gruppintervju 2, Jamtli.

⁹³ Gruppintervju 2, Jamtli.

⁹⁴ Gruppintervju 1, Jamtli.

⁹⁵ Gruppintervju 8, Foteviken.

D: att dö...det är samma sak....att sin mamma skall dö, eller nån i ens släkt skall dö
S: eller nån i familjen.⁹⁶

En väsentlig upptäckt som flera barn återkommande uttrycker är att livet är lika fastän ändå olika. Andra likheter som kommer fram i samtalen handlar om föremål, men dessa kan samtidigt upplevas som en olikhet menar barnen.

Förut så var det så konstiga telefoner med snurrskiva, nu finns det bärbara, sladdlösa och mobiler....det är lika fastän ändå olika, det är andra saker bara.⁹⁷

I: kan vi stanna upp ett tag, du sa det är lika fastän ändå olika, det var intressant

E: ...lika, livet är liksom lika, bara det att man har olika saker

R: fast nu finns det massor av grejor fast det fanns inte då men det är samma bärkraft...

E:...det är ju samma liv..

E: ja fast det är olika ändå

L: ...man lever ju på samma sätt fastän man har olika redskap att använda

R: mm... det är olika men samma värld förr och nu.⁹⁸

I barnens berättelser finns det också exempel på skillnader mellan nu och då, även om deras exempel på skillnader är färre efter tidsresan. De skillnader som barnen visade på tar fasta på arbetssituationen. Man var tvungen att arbeta hårdare, exempelvis jaga för att få mat.

⁹⁶ Gruppintervju 8, Foteviken.

⁹⁷ Gruppintervju 2, Jamtli.

⁹⁸ Gruppintervju, 2, Jamtli.

Förr så fick man slita för att få köttet och nu så går man bara till affären och köper det.⁹⁹

Bilden som eleverna visar på är att det var svårare att försörja sig på vikingatiden, och både barn och vuxna fick arbeta hårdare. Barn fick arbeta hemma, idag hjälper man mer till. Visst lekte barn, men leken hade en annan dimension menar David (9 år).

D: Dom lekte såna lekar som dom skulle bli bra på när dom var vuxna, att dom skulle skjuta pilbåge och styrka och sånt

I: Så era lekar är inte för att förbereda sig att bli vuxna?

D:...nej för att vara kul.¹⁰⁰

Hur känner sig eleverna inför mötet mellan nu och då, och hur kan de relatera sig själva till det förflutna? Elevernas svar visar på en trygghet inför ett sådant möte. Med självklarhet berättade de att om de mötte en pojke eller flicka från den tiden så skulle de leka, ha kul ihop, kanske fantisera; ”vi kunde ha pratat om nästan allt”.

I: Tänk dig att du i morgon träffar en pojke eller en flicka från vikingatiden som är 9 år, ni träffas bara en dag. Vad skulle ni prata om?

E: Man skulle kunna prata om nästan allt...jag vet inte...kanske hur det är när man är barn och sånt.

S: jag hade frågat vad han hette och lärt mig känna den personen

⁹⁹ Gruppintervju 8, Foteviken.

¹⁰⁰ Gruppintervju 8, Foteviken.

H: jag hade först frågat vad han ville leka om han ville leka gamla lekar som han kunde eller om han ville lära sig nya.¹⁰¹

L: Jag skulle ta reda på lite så där fakta, vad hon heter och hur gammal hon är, vilket år det är och sånt där som är viktigt, precis som när man möter en ny person.¹⁰²

Elevernas svar visar tillförsikt och en nyfikenhet på andra människor. Man kunde ha förväntat sig en större rädsla eller osäkerhet inför mötet med det främmande. Istället verkar en känsla av ett upphävande mellan då och nu infinna sig hos de tillfrågade eleverna. Just i detta ögonblick, under vårt samtal har känslan av vi och dom suddats ut. Eleverna föredrar att i sina svar peka på det som förenar och visar på likheter.

Vad är det som gör att ett samhälle förändras?

På vilket sätt resonerar barnen efter tidsresan kring varför ett samhälle förändras? Det stora flertalet barn har en ganska stereotyp bild av ett samhälles förändring. De använder ofta beskrivningar som att någon mycket smart person gör uppfinningar eller upptäckter; ”man gör uppfinningar, man kommer på nyare saker som tåg, bil, flyg, dator och TV.” Utveckling beskrivs i termer av teknisk utveckling, och implicit visar deras svar att teknisk utveckling påverkar människor liv på olika sätt. ”Man lär sig att hantera olika sa-

¹⁰¹ Gruppintervju 8, Foteviken.

¹⁰² Gruppintervju 3, Jamtli.

ker, och hur man sår åkrar”,¹⁰³ säger en flicka vilket också skulle kunna beskrivas i framstegstermer som att människan blir mer och mer upplyst. Andra elever har andra utgångspunkter; Karl menar att en negativ utveckling kan leda till förändringar i samhället och därmed påverka människors liv.

Miljön har ändat sig...det är smutsigare nu, vi har kommit på mer omiljövänliga saker, och dom har inte kommit på någon kompost eller någon sortering till det där...så det blir jättesmutsigt.¹⁰⁴

Tina berättar om samhällsutveckling i en mer filosofisk bemärkelse. Hon menar att samhället har förändrats beroende på att tanken har getts en möjlighet att utvecklas fri från den makt som institutioner i samhället utövar.

Jo, det kan vara så att förr så tog man inte reda på så mycket, så kyrkan sa hur det var, och då sa man att det var så. Men nu så kanske någon börjar tänka att, nej det är inte så, och då börjar man tänka att eftersom det inte var så, så kanske fler saker inte är eller var så, så då börjar dom undersöka mer och tänka mer.¹⁰⁵

Tidsresan och självförståelsen

Kan tidsresan där barnen tillsammans med andra får möta det annorlunda leda till en ökad själv-

¹⁰³ Gruppintervju 6, Foteviken.

¹⁰⁴ Gruppintervju 1, Jamtli.

¹⁰⁵ Gruppintervju 3, Jamtli.

förståelse? Frågan har varit vägledande i samtalen och i tolkningen av barnens berättande. Hur resonerar barnen med utgångspunkt i den historiska upplevelsen? I elevernas berättande görs flera viktiga kopplingar mellan den historiska kontexten som upplevelsen speglar och deras egna liv. Upplevelsen har skapat ett möte mellan nu och då, vi och dom, och den initierar tankar och funderingar över egna livsvillkor. Hur har vi det? Hur tänker jag?

M: Det är mycket saker som dom inte hade och annorlunda saker, vi har ju sopepinne och en sån där borste, dom hade gjort en egen.....man har lärt sig att man kan hitta på mycket

I: Att man kan göra/tillverka saker själv menar du, vara uppfinningsrik?

E: Ja, istället för att köpa allt, så kan man tillverka det själv.

M: Och sen det där med lampa och telefon, jag har läst någonstans om uppfinningar ...då de kom, då har jag för mig att nästan alla uppfinningar kom på 1900-talet, det vet man nu att det fanns redan då.

I: Är det något annat som ni tror att ni förstår bättre nu?

E: Jo, det här att man blir vuxen så fort, det har dom ju sagt förut, eller jag har vetat om det, men när man får vara med om det så förstår man ju det ännu mer.¹⁰⁶

På Per Albintorpet gestaltades det för barnen abstrakta begreppet solidaritet. Genom gestaltningen blev nya frågor och svar synliga, och därmed kunde nya betydelser skapas och en an-

¹⁰⁶ Gruppintervju 4, Jamtli.

nan tolkning av världen göras. Några barn börjar utifrån denna tidsresa att fundera över sin spontana förståelse av solidaritet. Hur tänker jag/vi om detta? Har vi solidaritet mellan oss? Ser vår solidaritet annorlunda ut?

K: det var mer samarbete mellan barnen och barn och vuxna, vad skall man säga ...mera medhjälpskänsla mellan barn och vuxna och barn och barn.¹⁰⁷

R: Nu - om man hjälper varandra, så kanske man får pengar, men förr hjälpte man varandra bara.

I: Vilka var det speciellt som ställde upp för varandra?

E: Grannar, kompisar.¹⁰⁸

Flera berättelser visar på hur eleverna genom upplevelsen och mötet med det främmande ser på relationen nu/då och vi/dom. Genom att spegla sitt egna liv i mötet med det främmande andra, kommer också barnen till ny självinsikt. Då de ställs inför det okända tvingas de göra val och ta ställning; Vad tycker jag? Vad är rätt och fel? Vad är bra eller inte bra för oss? Genom upplevelsen och det efterföljande samtalet ställs barnen inför sådana val som kan leda till en ökad självförståelse.

I: Förstår du bättre hur du har det idag när du nu kan jämföra med det barn du var igår?

E: Jag tycker det, jag vet inte hur jag ska förklara det.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Gruppintervju 1, Jamtli.

¹⁰⁸ Gruppintervju 2, Jamtli.

I utdraget ur samtalet som följer leder själva samtalet om bruk av radion till en självförståelse. Hur har *vi* det? Hur tänker jag om det?

I: Radio! Man sitter och lyssnar, man hade inte den på för jämnan

E: ...man hade den inte på då man äter, man satte sig ner i en soffa och lyssnar...

I: Ungefär som vi sätter oss ner och tittar på TV, menar du?

M: ...radion, dom hade andra saker på radion, dom kunde inte göra två saker samtidigt, så dom satte sig ner för att lyssna

R: radion har ju vi på nästan hela tiden, man sitter ju inte så här och lyssnar.¹⁰⁹

I exemplet som följer vill jag visa på hur en delad självförståelse tar form under ett samtal. Barnen finner det meningsfullt att prata med varandra, min fråga var endast igångsättaren sedan utvecklas ett självgående samtal mellan de fyra barnen.

I: Vad är det för skillnad att vara barn 1936 och nu?

H: Pengar...förr i tiden så hade dom ju inte så himla mycket pengar, men nu så tycker jag att barn har mer pengar...och mycket mera grejor...

T: Ja och eget rum och allting...egen säng.

L: Ja och kanske egen tv till och med.

T: Då så hade man mycket mer kontakt med djuren än nu...för då fick man sköta om dom om man var barn.

L: .. Man arbetade mycket mer då.

¹⁰⁹ Gruppintervju 2, Jamtli.

¹¹⁰ Gruppintervju 2, Jamtli.

S: Nu så har man kanske så mycket pengar så att barnet kan få ett eget djur, och så var det inte förr...och så det här med månadspeng...det hade man ju inte då.

L: Vi liksom säger ...om nå'n säger "Kan du ta hand om disken?" mmm, ja om jag får veckopeng, man gör det ju för pengarna.

H: Då gjorde dom det inte för pengarna, för dom var ju tvungna att göra det för annars så fick dom ju stryk eller nåt sånt.

H: ...Dom gjorde det ju för att få mat...ja för att överleva.¹¹¹

Att samtalet dem emellan är viktigt och att det i det dialogiska mötet skapas något nytt, som tillsammans blir mer än vad var och en tänker, ger också citatet som följer uttryck för.

I: Har det varit intressant att höra på varandra tycker ni?

Alla: Jaa

I: Händer det något nytt när ni sitter och lyssnar?

M: Ja för när Lisa säger något, så kanske jag hade glömt det, och då kanske jag kom på det igen.

R: Alla vet ju inte likadant, så jag kanske har glömt bort någonting som kanske hon vet.

R: Till exempel när hon pratar och då kommer jag på sen.¹¹²

Är det något som blivit tydligare efter den här dagen?

E: Jo det här att man blir vuxen så fort, det har dom ju sagt förut, eller jag har vetat om

¹¹¹ Gruppintervju 3, Jamtli.

¹¹² Gruppintervju 2, Jamtli.

det, men när man får vara med om det så förstår man ju det ännu mer.

M: ...Och sen det där med håret...det är något nytt...det har jag inte vetat...att om en kvinna visade håret, så där när hon gick på stan.

E: Om man då blev utsatt så brydde man sig inte om det för hon hade inte...hon visade ändå håret så hon får skylla sig själv.

I: Känner ni igen det här som ni fick berättat med något som pågår även nu?

M: Ja nunnor för dom visar inte heller håret.

E: Ja från andra länder...

M: De som kommer från...de har ju redan som småbarn, att dom inte får visa håret.

E: En del måste ju täcka hela ansiktet.¹¹³

De två flickorna startar ett resonemang med varandra, där den ena fyller i och den andra tar vid. Gemensamt skapar de en ny delad förståelse. De är båda 13 år gamla och har självklart funderingar kring sin egen identitet, tonåringar på väg att bli vuxna. Att genom tidsresan och sina rollfigurer få möta vuxenlivet och få bli en del av det, utmanade Evas spontana förståelse av vad det innebär att räknas som vuxen då man är 13 år. Hon säger ”när man får vara med om det så förstår man ju det ännu mer.” Det som skedde var att de i rollen fick en ny identitet och blev försatta i ett annat sammanhang. Den form av förflyttning som rollspelet gav förutsättningar för blev också grunden till den förståelse, det lärande, som startade i flickornas samtal med mig och varandra. Skulle denna förståelse ha skapats av enbart själva rollspelet? Vilken betydelse har det

¹¹³ Gruppintervju 4, Jamtli.

efterföljande samtalet för den insikt som flickorna uttrycker?

Lika - olika

I vad mån skulle barnen efter tidsresan komma att förändra sin uppfattning om lika och olika? För att en diskussion kring detta tema skulle kunna föras fick eleverna i uppgift att skriva och rita före upplevelsedagen på museet. Frågan handlade om vad som var lika respektive olika när det gällde att vara barn eller vuxen, nu i jämförelse med den tid som tidsresan skulle spegla. Barnens svar listades, och någon nämnvärd skillnad i elevernas svar blev inte synlig, detta oavsett elevernas ålder eller vilken skola barnen kom ifrån. Listan över olikheter, som eleverna ritade och skrev före tidsresan på Jamtli, blev lång och distansen till 1936 upplevdes stor hos barnen ”det är verkligen inte lika, väldigt olika kläder, jobben, tokiga kläder, tokiga namn och tokigt språk, arbetades mer som barn, strängare regler, fanns inte lika många kompisar, fattigare...”

Likaså var upplevelsen av distans till vikingatiden före tidsresan stor hos de barn som skulle besöka Foteviken. Vikingarna var ”fattiga, bodde i tält, smutsiga kläder, många dog i krig, hus av pinnar och hö, dåligt att vara barn.” Endast ett fåtal elever kunde uttrycka några likheter mellan då och nu. Tydligast var detta hos de yngre barnen som skulle bege sig till Foteviken. De uttryckte likheter på en mer existentiell nivå ”att man fanns, att man dog, dom var människor,

människorna är väldigt lika, barn tycker om att leka, man hade familj.”

Hos de elever som skulle göra en tidsresa till 1936, uttrycktes få likheter men av en annan karaktär än exemplen ovan ”vissa bakar tunnbröd, man åt havregrynsgröt, barn går i skolan, någon är rik och någon är fattig.”

Då samma fråga sedan ställdes vid gruppsamtalen efter upplevelsedagen på museet, synliggjordes ett förändrat tänkande. Barnen lyfter framför allt fram likheter som de gemensamt upptäcker i sin jämförelse under samtalets gång. De barn som visar på den största förändringen i sitt tänkande är de som genom rolltagning och tydlig delaktighet försattes i ett annat sammanhang. I denna inlevelse upphävs tidsavståndet och en överlappning av avståndet då och nu sker. De estetiska uttrycken i rollspelet gav redskapen för en sådan överlappning vilket också diskuterats ovan.

I mötet med det annorlunda och främmande förändras elevernas syn på sig själva. Tidsresan/rollspelet var för eleverna det annorlunda, det främmande, ett annat sammanhang som blev nödvändigt för att ett förändrat tänkande skulle kunna ske. Tidsresan var viktig för att eleverna skulle få syn på likheter mellan nu och då, vi och dom och för att de genom denna upptäckt också skulle få en känsla av att jag är en del av historien. Denna tankeloop eller förflyttning som eleverna gjorde var betydelsefull för att förändra det stereotypa seendet om ”då” som de först hade. Känslan av distans till det förflutna var först tydlig, medan eleverna däremot i samtalet efter

efter upplevelsedagen kunde diskutera likheter och skillnader på en mer generell nivå.

Utifrån de två exemplen har jag här visat att kontextualiseringen, berättelsens kraft och delaktighet och involvering har betydelse för elevernas förändring i likhetsrelationen. Det bör dock påpekas att Folkhemsepokens ställning och presentation som ”vårt eget nära förflutna” också kan ha påverkat elevernas förändrade syn på likheten mellan då och nu. Vikingatiden som tidsperiod innebär i sig en distansering för barn, vilket ställer större krav på både skola och museum när det gäller förberedelse och kontextualisering. Ytterligare en konklusion om elevernas förändrade tankemönster, är att denna förändring kräver en efterföljande dialog, vilket jag återkommer till under nästa rubrik *Den insiktsskapande dialogen*.

Den insiktsskapande dialogen

Det efterföljande samtalet har en viktig funktion i det lärande som upplevelsen startat, eller gett en grund för. Det är när pedagogens och barnens tankar om den upplevda verkligheten i upplevelsen möts som betydelser eller mening skapas. För att eleverna skulle kunna konstruera en likhetsrelation mellan då och nu samt vi och dom behövdes de efterföljande samtalen. I de fall jag diskuterar blev jag själv samtalspartnern, den pedagog som ställde frågorna och som fick möta bland annat flickornas tankar om upplevelsen av identitet. På museet skulle det kunna bli museipedagogen och i skolan läraren. Genom ett dialogiskt möte med andra kan vi alla, inte bara

eleverna, utveckla tänkandet både kring det upplevda och om oss själva. Man skulle då kunna beskriva samtalet som en skapelseakt där samtliga är engagerade i ett gemensamt lärande, ett samtal som då måste präglas av en respektfullhet och en ödmjukhet inför varandras förståelse och tänkande. En dialogisk etik som också präglas av en nyfikenhet inför frågorna eller den förundran som den Andre uttrycker.¹¹⁴ I samtalet händer något med tanken, som blir till mer än vad det var innan. När tanken blir omsatt i språk förändras den och omstruktureras; man kan säga att tanken inte blir uttryckt i ordet utan blir till genom ordet.

The relation of thought to word is not a thing but a process, a continual movement back and forth from thought to word and from word to thought. In that process, the relation of thought to word undergoes changes that themselves may be regarded as development in the functional sense. Thought is not merely expressed in words; it comes into existence through them.¹¹⁵

Som tidigare nämnts uttrycker Eva i samtalet att hennes spontana förståelse av att vara 13 år och räknas som vuxen utmanades av den känsla som hon fick under rollspelet. Känslan är intellektets emotionella del och saknas den kan vi inte bli fullt vetande, eftersom intellektet måste rådgöra med känslan för att nå insikt och förståelse.¹¹⁶

¹¹⁴ Freire 1972.

¹¹⁵ Vygotskij, L. 1986 s. 218.

¹¹⁶ Nussbaum 1995.

Därför är en verbalisering av känslan viktig när det gäller lärande, då den spontana förståelsen och känslan som vi skulle kunna uttrycka som vardagserfarenhet, också måste möta de mer abstrakta begreppen och orden.

Dialogen efter upplevelsen på museet eller i skolan, skulle kunna bli det möte där barnens spontana begrepp och förståelse också får möta de abstrakta teoretiska begreppen. Undervisning tar ofta sin utgångspunkt i de abstrakta begreppen, vilket får till följd att det är svårt att förstå dessa eftersom eleven saknar en egen föreställning om dem.. Detta kan vara en anledning till att de elever som jag har samtalat med uttrycker att det är en stor skillnad mellan att vara i skolan och att vara med om en tidsresa.

Man lär sig mer när man själv är med om det (Lena 10 år) för man lär sig och uppleva det (Anna 10 år).

Det är lite enklare att lära sig här, man skall inte svara rätt hä...på frågor. Jag lär mig andra saker här inte matte...men om hönsen (Maja 10 år).¹¹⁷

För att kunna lära sig de abstrakta begreppen är det väsentligt att utveckla de spontana begreppen, vilket jag tycker skedde med flickorna i tidigare citat, där deras spontana förståelse av det abstrakta begreppet kvinnlig identitet fördjupades. De spontana begreppen räcker inte för att utveckla tanken och förståelsen av ett sammanhang, utan de vardagliga begreppen måste utma-

¹¹⁷ Gruppintervju 5, Jamtli.

nas i mötet med det mer abstrakta. Gör vi inte det kan både museum och skola hamna i en situation som skulle kunna beskrivas som åskådlig-hetsundervisning, en undervisning där pedagoger i god tro strävar efter att undanröja alla svårigheter för att göra lärandet bekymmersfritt och åskådligt. Genom att eliminera varje tankesvårighet paralyseras vanan att tänka själv.¹¹⁸ Att istället få ställas inför oförutsedda händelser eller situationer, och då organisera lärandet så att det innehåller ett försvarande moment, ett hinder eller problem som skall lösas, är viktigt. Om det samtidigt ingår ett moment av handling/görande, så kommer barnet att utveckla ett konkret tänkande till skillnad från ett abstrakt tänkande som bara blir till en obegriplig verbalism. Utifrån det resonemang som här har förts vill jag betona betydelsen av den efterprocess som upplevelsen har skapat förutsättningar för. Upplevelsen måste därför ses som en grund för lärandet.

Att skapa betydelser – ett historiemedvetande.

Meningsskapande handlar om att kunna relatera sig själv till det som berättas. Man förstår världen om man blir inbegripen i det eller de skeenden som berättas, på samma sätt som man inte förstår sig själv om man inte inbegriper världen.

I: Är det bra att kunna nåt om hur människor levde förr för att förstå hur vi lever idag?

¹¹⁸ Vygotskij, L. 1926/1996.

T: Man förstår mer om sitt eget liv om man känner till hur det var förr. Om man vet nåt om hur krigen var och sånt...

D: så vill man inte att det skall bli så.¹¹⁹

R: Man skall veta mycket om framtiden, men man ska veta mycket om bakåttiden

I: Varför då?

R: Jo för att man kan ju försöka göra likadant, och gjorde dom nåt som inte var så bra då ska man ju inte göra samma sak som dom.¹²⁰

K: ja egentligen, för att då vet man ju hur dom hade det så att man kanske kan veta hur stor förändring det har skett, hur miljön har varit och hur miljön är nu, Man blir klokare om man förstår vad som har hänt.¹²¹

Även läraren visar i sitt svar att lärande eller meningsskapande handlar om att kunna relatera sig själv till det som berättas.

Jag önskar att dom blir mer kreativa i tankegången när det gäller att tänka sig in i andra människors situation, egentligen inte bara i vikingar ...utan överhuvudtaget, vi lever under andra förhållanden, vi lever i olika tider, i olika kulturer ...och så vidare...att man ser en större respekt för varandra.¹²²

Att uppleva mening i tillvaron inklusive värdet med själva meningssökandet bör inte ses som en strävan som ligger vid sidan om kunskapssökandet. Det kan istället ses som två sidor av samma

¹¹⁹ Gruppintervju 8, Foteviken..

¹²⁰ Gruppintervju 7, Foteviken.

¹²¹ Gruppintervju 1, Jamtli.

¹²² Lärarintervju 1.

mynt. Om vi tar som utgångspunkt att kunskapstillägnelse handlar om någon slags förändring i en människas liv, så kan nya kunskaper ge oss en möjlighet att definiera mening, också genom att provocera och beröva oss det vi tidigare ansåg vara mening.¹²³

Genom att traditionerna luckrats upp och värderingar förändrats i det senmoderna samhället så måste ny mening och nya sammanhang skapas. Behovet av att uppleva meningsfulla sammanhang är idag långt mer väsentligt än tidigare. Både skola och museum måste vara delaktiga i samtalet om vad som görs för att barn och ungdomar skall uppleva mening. Skola och museum är mötesplatser för olika kulturer. Här möts barn vars levda värld utanför skolan ter sig väldigt olika ut vilket också leder till olika tankemönster och förhållningssätt. I dessa kulturmöten måste barn och ungdomar bli utmanade i sina föreställningar och bli visade på andra kulturerefarenheter än sina egna. Ungdomar ser på världen med ett begränsat sökarsljus, en *tunnel of relevance*¹²⁴ men den kan vidgas genom att den knyter an till men också utmanar deras *zone of proximity* (s. 22). En sådan relevanstunnel måste utmanas och skolans och museets uppgift skulle då bli att presentera det främmande, för först då vi står inför det främmande förändras också synen på oss själva. En historisk tidsresa eller rollspel där eleverna under en dag genom en roll blir försatta i ett annat sammanhang med en efterföl-

¹²³ Börjeson, B. 2000b.

¹²⁴ Ziehe, T. 1986.

jande dialog kring det upplevda skulle kunna bli det som utmanar tankemönster och där ny mening skapas.

Epilog

De aspekter som särskilt betonats i det här kapitlet är *estetiken som närhet och distans, föreläsens makt, dialogens insikt och den historiska reflektionen*.

Med aspekten *estetiken som närhet och distans* eller annorlunda uttryckt samspelet mellan kognition, estetik och livsvärld, vill jag visa på den möjlighet och potential som estetiken bär på när det handlar om att skapa betydelser och förståelse. Det estetiska/konstnärliga kan inte översättas annat än genom att upplevas. I upplevelsen kan vi se och ge språk åt det som kan vara svårt att sätta ord på. När barnen genom tidsresan som ett estetiskt projekt försätts i ett annat sammanhang får de möjlighet att gå utanför sig själva. De får en roll och därmed en ny relation till omvärlden och sina kamrater. Barnet befinner sig i en ny position. Genom denna fantasi, känsla och estetik kan barnet distansera sig från det vardagliga, för att sedan återvända och se på sig själv och sin samtid på ett förändrat eller mer insiktsfullt sätt. När detta lyckas skapas ett möjlighetsrum för en positionsförflyttning. I mötet mellan estetiken, känslan, fantasin och det rationella, abstrakta finns potential till förflyttning och förändring av tankemönster. I mötet skapas också möjligheter till analogier. Estetiken bär likt metaforen och poesin på denna kraft.

Den andra aspekten *förförelsens maket* syftar på ett dilemma som blivit synligt under arbetet. Det handlar om det innehåll som upplevelsen avser att fördjupa. Upplevelsen kan ha inneburit en tidsresa men behöver inte ha medfört begreppslig progression eller något sammanhang i förståelsen. I själva verket kan berättelsen som skapas genom leken eller rollspelet leda till en ”falsk” bild, en sammankoppling av fantasierfarenheter, fördomar, förgivettaganden. Upplevelse kan leda till ett avståndstagande istället för ett närmande. Den uppsamlade dialogen, där samtal om och analys av upplevelsen blir central kan skydda mot en sådan innehållslig förförelse.

Den tredje aspekten sammanfattar jag som *dialogens insikt* och som *pedagogikens möjligheter*. Det analytiska arbetet börjar efter upplevelsen och då är dialogen betydelsefull. Barnen behöver tränas i ett analogiskt tänkande vilket innebär att se olika förbindelser, exempelvis ”vi och dom” samt ”nu och då”. Den estetiska upplevelsen och verbaliseringen av den är en nödvändighet, för att göra dessa analogier möjliga. Tolkningen skapas i samtal och av en mängd faktorer, som gruppens erfarenheter och känslor. Genom dialogen skapas en ny förståelse av det historiska skeendet eller händelsen, och målet måste vara att eleverna också skall erfaras att det är ett insiktsskapande samtal som är källan till den mening som samtalet kan utmynna i. Ur detta samtal mellan elever och pedagoger skapas en betydelse, något nytt som är mer än vad var och en tänker.

Den fjärde aspekten *den historiska reflektionen* handlar inte om årtal eller isolerade händelser.

Det kan istället uttryckas som att historia handlar om att barnen känner att de hör till historien och att det sker en känsla av sammansmältning mellan nu och då samt vi och dom. Det är en fråga om att förstå sig själv i förhållande till det som är, men också till det som inte är – till det främmande landet, den främmande kulturen och till den främmande historien. Historiemedvetande framträder som en världsbild och en väsentlig aspekt för konstruktionen av den verklighet vi lever i.

Att syssla med historia är att slå broar mellan förflutet och nuvarande och studera bägge stränderna och vara lika aktiv i bägge. Ett av mina forskningsfält var Tredje rikets rättssystem och jag fick här ett slående exempel på hur förflutet och nuvarande flyter samman till en ovedersäglig realitet. Här är det inte flykt att syssla med det förflutna, flykt är när man inriktar sig på nuet och framtiden med en sammanbiten koncentration som är blind för det förflutnas arv som präglar oss och som vi måste leva med.¹²⁵

¹²⁵ Schlink 1998.

Identiteter och konflikter i upplevelsehistoria

Åse Magnusson

Det som dödar historiens vitalitet är skilsmässan från det sociala livets nuvarande former och problem

John Dewey

Institutioner som har till uppgift att förmedla vår historia står just nu inför stora utmaningar vad gäller behandlingen och inkludering av tidigare marginaliserade grupper utifrån kategorier som exempelvis kön, klass, etnicitet eller sexuell läggning, när man förmedlar historien.

Kön är en viktig komponent i förståelsen av en individs identitet och plats i tillvaron. Vad gäller klass och nationalism har frågor kring identitet fått en del uppmärksamhet. Innebörden av genus har behandlats inom olika områden av såväl politik som forskning, men endast i mindre omfattning har ljuset riktats mot våra kulturella institutioner.

Upphovet till intresset för dessa aspekter står att finna i en mängd skilda fenomen under de senaste årtiondena. Här kan bl a nämnas den växande politiska kvinnorörelsen, vidare debatter rörande kulturella rättigheter, relationer mellan kön och nationaliteter och utvecklingen inom olika vetenskapliga discipliner, också historia.¹

¹ Bennett, Trotter & McAlear, *Museum & citizenship* 1996 s. 17.

De senaste trettio åren har det skett stora förändringar inom den akademiska historieskrivningen. En av de mer utmärkande omställningarna har varit det stora genombrottet för social historia, där kvinnohistoria har varit ett av de snabbt växande forskningsfälten. Sättet som kvinnorna har skildrats på har dock växlat över tiden genom att nya perspektiv har anlagts och inflytande från olika håll har tillförts. Kvinnans historia har kommit att problematiseras allt mer och intresset för könsroller och maktförhållande mellan kvinnor och män växer.

Historieförmedlingens dilemma

Historia produceras genom en rad medier och utövar en stark dragningskraft på oss men den är inte alltid presenterad på ett sätt som stämmer överens med den vetenskapliga historieskrivningen. Ämnet har något av en särprägel som vetenskap. Inte många andra ämnen behöver tillfredsställa publiken med såväl spännande innehåll som tilltalande form. Ofta uppstår en konflikt mellan å ena sidan de akademiska historieskrivarna, som kanske har svårt att nå ut till allmänheten med sina resultat och å andra sidan övriga historieproducenter som kan väcka folks intresse på mer tilltalande sätt. Spänningen ligger i det faktum att historia aldrig är likgiltigt, utan ett ämne med enorm kraft i samhället och ett användbart redskap för att skänka legitimitet åt åsikter. Kunskap om hur historia produceras är därför aldrig ointressant.

Det ökade historieintresset i samhället brukar sättas samman med de snabba förändringar som sker i samhället idag. Det är inte längre självklart vilken identitet man har när rollerna ständigt ändras och historien kan då skänka en stabilitet i tillvaron. Hur vi minns får ständigt konsekvenser för hur vi ser på nuet och framtiden och det sätt på vilket vi minns styrs i sin tur av den historiekultur som finns omkring oss. Tillsammans bildar detta ett historiemedvetande, uppfattningar om hur det förflutna påverkar och står i relation till nuet och vilka val inför framtiden som finns att göra.²

Ordet kulturarv har nästan blivit ett modeord i medierna de senaste åren men är också ett område för forskning. Kulturarv har tillskrivits stor betydelse för att stärka kollektiva och individuella identiteter och har därmed blivit ett hett och omdiskuterat ämne. Genom arvet får vi oss berättat vilka vi är, var vi kommer ifrån och vart vi tillhör. Men all kultur kan inte bevaras, ett urval görs alltid. Olika politiska, sociala och ideologiska skäl ligger alltid till grund för framställningen när man väljer vilket kulturarv som ska gestaltas och ur vilken synvinkel. Ibland är det okontroversiellt när det gäller värderingar som delas av de flesta, men det kan också vara synnerligen laddade ämnen som röner stor debatt.

Hur man använder kulturarvet speglar också rådande samhällsvärderingar och normer. Genom att man förvaltar och presenterar vårt kulturarv blir man medskapare till vad detta ska an-

ses vara. Det är därför en synnerligen angelägen uppgift att analysera hur detta går till. I den nationella kulturpolitiken understryks vikten av att blottlägga olika identiteter:

Historisk kontinuitet bidrar till människors identitet och trygghet. I tider av snabba samhällsförändringar är tillgången på kunskap om kulturarvet särskilt betydelsefullt. Museerna skall inte bara bevara utan också aktivt medverka till att människor engageras att utnyttja sitt kulturarv. Kulturarv är inte neutralt. Det är ett kulturpolitiskt ansvar att synliggöra såväl klasskillnader som könsskillnader och skillnader mellan stad och land.³

Trots det stora intresset bland allmänheten och vikten av att synliggöra det sätt som historien presenteras på, får historieämnet ständigt försvara och legitimera sin existens. Om historien inte har någon direkt praktisk användbarhet, vad har den då för syfte, vilket värde har den som kunskap?

Historiedidaktik med utgångspunkt i historiemedvetande

Utgångspunkten nedan tas i uppfattningen att historiemedvetande är ett grundläggande inslag i människors identitet, sociala kunskaper och handlingar och att vi både som individer och kollektiv, dels skapar vår historia, dels själva är skapade av den. Detta innebär att den karaktär som historien har skapat för människor ska ses som sprungen ur de former av historiemedve-

² Aronsson 2000 s. 15ff.

³ <http://www.kur.se/as/malfolder.html>, 2000-11-20.

tande som vi tillägnar oss och utvecklar genom socialisation, samt att den historieskapande verksamheten ska ses mot ljuset av hur man etablerar sammanhang mellan dåtidstolkning, samtidsanalys och framtidsförväntan. De handlingar som enskilda personer eller grupper av människor utför är således alltid beroende av deras historiemedvetande. Historiedidaktikern Bernard Erik Jensen riktar uppmärksamheten mot olika gruppers agerande och deras förhållande till historien och vad det i sin tur kan få för konsekvenser för handlingar.

(...)specifika former av historiemedvetande inte endast sätter gränser för det "handlingsspelrum" som en person eller grupp har till sitt förfogande, utan det kommer också att påverka deras val av agerande. Även det omvända förhållandet gäller. Skall en person eller grupp på ett avgörande sätt ändra handlingsspelrum, fordrar det att personen eller gruppen aktivt bearbetar det historiska arv som finns inbyggt i deras historiemedvetande. Ett annat handlingsspelrum förutsätter följaktligen ett annat historiemedvetande.⁴

Historiemedvetande blir här till en verklighetskapande kraft, och som sådan konstituerande en del av den samhällsskapande verkligheten. Detta innebär att historiemedvetandet ska uppfattas som en nödvändig och integrerad del av människors identitet, kunskap och handlingar. Konsekvensen blir följaktligen att historiedidaktiken även måste inrymma ett hänsynstagande till existentiella frågor för barn och ungdomar. Att

⁴ Jensen 1997 s. 61.

ta upp ämnen som både är livsvärldsrelevanta och skänker insikt om historiens betydelse för det egna livet och som står i balans med en förmedling av grundläggande kunskaper inom området. Perspektivet på historien bör då i första hand utgå från dagens frågor och problem, vilket kan öka såväl insikt och vetande som ha inverkan på känslor och åsikter. Om detta åstadkoms kan historia uppfylla tre fundamentala behov; ett orienteringsbehov, ett behov av självkännedom och självspjuling samt ett behov av att kunna vidga sina livsmöjligheter. Till detta kan läggas en fjärde dimension, nämligen tidsförankringen, ett aktivt historiemedvetande. Historien kan skapa självförståelse genom att förklara sambandet mellan det som varit och hur vi formats till det vi är.

Historia och identitet

Identiteter formas i speglingar av andra. Vid frambringande av kollektiv eller individuell identitet skapas en markering gentemot "de andra". Det handlar ytterst om att skapa förståelse för vem är "jag/vi" och vilka är de "andra". Elevernas identitet och självförståelse blir ständigt omformat och bearbetat. Historiemedvetande kan då bereda svar på frågor som; Varför har det blivit som det är? Var står vi nu? Ska vi stå fast vid det etablerade eller är det dags för förändringar? Vad kan vi i så fall göra?⁵

⁵ Bryld m fl 1999 s. 194.

En ökad insikt om de olika handlingsalternativ, handlingsmöjligheter, och handlingskonsekvenser som har existerat för människor under olika tider både på individ- och kollektivnivå är nödvändig. Tryggheten i att känna en tillhörighet och en möjlighet till identifikation är essentiell, speciellt när den sker i en situation som går utanför egna och tidigare upplevda erfarenheter.

Identitet har att göra med tillhörighet eller hemvist – att vara likadan som någon eller några andra. Socialpsykologins begrepp *social identitet* inrymmer två antaganden, dels att varje människa besitter flera latent identiteter, dels att identitet uppstår i och formas av den sociala interaktion människan ingår i. Genom det sociala spelet lockas vissa sidor fram hos oss samtidigt som andra får stå tillbaka. Följden blir att av alla de potentiella identiteter vi har är det i allmänhet bara några få som får möjlighet att träda fram. Som individ blir man i interaktionen med andra människor alltid bemött med givna förväntningar och kategoriseringar. Vilken sida som träder fram kan variera med situationen, men vanligast är att man bemöts primärt genom en av dessa kategorier, exempelvis som kvinna eller invandrare. Det karaktärsdrag som på detta vis betonas kommer i realiteten att bli individens generaliserade sociala identitet. Identitet är således inget ”naturligt”, utan ett socialt fenomen. Skilda kulturella och historiska ramar utgör förutsättningen för identiteten.⁶

⁶ Dencik 1998 s. 37ff.

Förväntningar och kategoriseringar kan komma att bli till ”självuppfyllande profetior”. Vad som förväntas av oss, blir också det som frambringas. I det sammanhanget blir det extra viktigt med erfarenheter av olika kulturella uttryck. Spänningsförhållande kan uppstå för individen när samhällets uppfattningar om vad det exempelvis innebär att vara kvinna inte stämmer med de subjektiva kriterierna.

Kulturen, skolan och historien – kritisk granskning, oväntade möten och motverkande av traditionella könsmonster

Rollspel, upplevelsedagar och andra tidsresor har utvecklats de senaste åren och har kommit att bli populära och publikdragande arrangemang. Människor besöker förmodligen dessa tillställningar av en mängd olika skäl. En del kanske är där för att lära sig något, medan andra helt enkelt är ute efter en stunds underhållning, att fascinerats inför det spännande, annorlunda och främmande och uppleva något som går utöver det vardagliga. Vilken anledningen än må vara så är det mer än en historia som man får sig berättad eller ett kulturarv som visas upp. Här skapas och förmedlas också, medvetet eller omedvetet, föreställningar kring begrepp som kön, klass, makt och identitet och det är därför en angelägen uppgift att undersöka hur uppfattningar kring dessa begrepp (re)produceras.

Vid tidsresor blandas det fiktiva med det autentiska. Det sistnämnda återfinns till stor del i

föremål, tidsmässigt korrekta kläder och kanske även platsen där dramat utspelas, medan det fiktiva många gånger fortgår i interaktionen människor emellan. Här blandas fantasi och fakta för att skapa det historiska berättandet, vars konstruktioner är av stor vikt, eftersom det sätt på vilket vi minns får konsekvenser för hur vi ser på nuet och framtiden.

Vilka principer är det då som på politisk nivå formulerats för att vägleda valet av perspektiv i historiebruket? I kulturpolitiken betonar man möjligheten till nya erfarenheter. Museer ska tillhandahålla kunskap som kan användas i dagens situation, men den ska inte användas för att bekräfta traditionella roller;

Här handlar det om att bygga upp kunskap, förståelse och historisk medvetenhet såväl hos medborgare som inom övriga samhällssektorer, samt att ge enskilda människor, organisationer och myndigheter verktyg att aktivt förvalta och omsätta denna verklighet i dagens verklighet.⁷... I kulturen uppstår nya idéer, invanda föreställningar prövas, annorlunda perspektiv öppnas, motsättningar överbryggas och nya insikter växer fram... Särskilt viktiga är möjligheterna till oväntade möten och möten över traditionella gränser.⁸

Det sker också stora förändringar i samhället idag. Det är inte längre självklart att man ska ta över sin identitet från tidigare generationer. För kvinnorna håller de traditionella rollerna på att luckras upp medan vi lever i ett allt mer ålders-

⁷ SOU 1995:84 *Kulturpolitikens inriktning*, s. 493.

⁸ SOU 1995:84 *Kulturpolitikens inriktning*, s. 48f.

segregerat samhälle, där de olika generationerna får allt mindre kontakt med varandra. Den egna positionen i samhället blir allt osäkrare och med nya livsbetingelser skapas nya krav. Både i skolplanen och i kulturpolitiken betonas betydelsen av kunskap om historia för att orientera sig i samhället.

Skolan har i uppdrag att överföra grundläggande värden och främja elevernas lärande för att därigenom förbereda dem för att leva och verka i samhället... eleverna ska kunna orientera sig i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde och en snabb förändringstakt... det är också nödvändigt att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållande och inse konsekvenserna av olika alternativ. Språk, lärande och identitetsutveckling är nära förknippade... genom ett historiskt perspektiv kan eleverna utveckla en beredskap inför framtiden och utveckla sin förmåga till dynamiskt tänkande.⁹

Kön och relationer är mycket vardagliga företeelser som ingår i det dagliga sociala samspelet. Därför blir också relationer i allra högsta grad något personligt verksamt. Den tilltagande känslan av identitetsosäkerhet kan förstärka känslan av att vilja ingå i en etablerad identitetsgivande samhörighet. Att födas till kvinna blir i allt mindre grad avgörande för hur ens livssituation kommer att gestalta sig. Vi måste själva realisera våra livsmöjligheter och välja vägar att vandra.

Historien kan erbjuda möjligheten att få vara någon annan för en stund. Detta kan skänka erfarenheter som utvecklar och berikar personlig-

⁹ LPO 94 s. 7.

heten och också ge möjligheten att se vårt liv och oss själva i nytt ljus. En dialog uppstår då med det förflutna som skapar igenkännande och berättar för oss vilka vi är. Kulturen ska vara identitetsbekräftande och ska utvecklas i nära relation till pågående samhällsförändring.

Historisk och kulturhistorisk insikt är viktig för grupper och individers identitet och självkänsla. Varje generation måste tillägna sig den, inte bara för att den belyser vad som varit, utan också för att den visar vägen framåt genom att ge klarare insikt och möjligheter och begränsningar. Utan förankring i historia, utan kunskap om de egna rötterna, blir människor lätta att manipulera. Den rotlöse riserar att falla offer för missledande och falska verklighetsbeskrivningar.¹⁰ För många ungdomar är kulturlivet en arena för strävan att markera sin självständighet i förhållande till samhället i övrigt, liksom att finna en egen identitet och utvecklas till självständiga individer... Det är angeläget att kulturlivet leder till ökad delaktighet, jämlikhet och jämställdhet.¹¹

Även skolplanen understryker vikten av att varje enskild elev utvecklar sin unika egenart och motverka inskränkningar i elevens yrkesval som grundar sig på kön.¹²

Skolan ska aktivt och medvetet främja kvinnor och mäns lika rätt och möjligheter. Det sätt på vilket flickor och pojkar bemöts i skolan och de krav och förväntningar som ställs

¹⁰ SOU 1995:84 *Kulturpolitikens inriktning*, s. 46.

¹¹ SOU 1995:84 *Kulturpolitikens inriktning*, s. 20f.

¹² LPO 94 s. 5 och 17.

på dem bidrar till att forma deras uppfattningar om vad som är manligt och kvinnligt. Skolan har ett ansvar för att motverka traditionella könsmonster. Den skall ge utrymme för eleverna att pröva och utveckla förmåga och intresse oberoende av könstillhörighet.¹³

Detta kapitel tar inte sin utgångspunkt i frågan om det historiskt autentiska, eller det pedagogiska värdet av historieframställningen, utan snarare söker det utforska vad vi kan få för uppfattningar om vår egen plats i tillvaron genom den bild av historien som förmedlas till oss. Således genomsyras undersökningen av historiens identitetsdanande värde för människan. Att undersöka den enskildes subjektiva identitetsbildning låter sig knappast göras men däremot den objektivt observerbara gestaltningen.

I analysen görs en återkoppling till skilda sätt att bruka historia. Blir resultatet av gestaltningen en känsla av nostalgi, romantik, närhet eller avståndstagande elände, en framgångshistoria eller en känsla av att ännu inget på allvar har förändrats?

Jag har valt att sätta upp ett antal förhållande att studera som grund för analysen av hur kvinnor framställs i historieförmedlande verksamhet.¹⁴

¹³ LPO 94, s. 5f.

¹⁴ De tre första missförhållandena identifierades ursprungligen av Robert Sullivan vid Smithsonian Institute inför utbyggnaden av New York State Museum 1976, då frågor kring könsdiskriminering blev aktuella. Sullivan 1994 s. 104ff. Det fjärde och femte begreppsparet har jag själv utvecklat i samklang med samtida genusteoris betoning på särskiljande och hierarki. Se även mitt tidigare arbete

Mångfald eller stereotypi. Genom att tilldela en grupp traditionella roller och attribut skapas stereotyper och därmed kan deltagarnas potential och möjlighet till välgrundad fantasi minska. Olikheter, komplexitet och variation för en hel grupp av människor osynliggörs. Människor och i synnerhet barn som ser sig porträtterade i stereotypa bilder kan komma att motta dessa bilder istället för att utveckla sina egna unika möjligheter och intressen om motivkretsen är för snäv och enkelspårig.

Synliggörande eller osynlighet. Utelämnande av en viss grupp av människor eller fenomen är allvarlig eftersom det antyder att dessa är av mindre betydelse i vårt samhälle.

Allsidig eller selektiv. Ofta vidmakthålls fördomar genom att man bara presenterar en tolkning av ett problem, en situation eller en grupp av människor. Denna obalans gör att man inte ser de varierande perspektiv som kan tillämpas på olika situationer. Genom selektiv presentation får vi en orealistisk bild av historien och våra samtida livserfarenheter. Kontroversiella ämnen kan lämnas åt sidan och man undviker diskussioner om diskriminering och fördomar. Om urvalet är för snävt förhindras besökaren att känna igen, förstå och övervinna dessa problem.

Isärbällande eller gemenskap. Rör sig olika grupper tillsammans eller finns en uppdelning mellan

Den utställda kvinnan, en analys av hur kvinnorna framställs på tre svenska museer samt hur detta förhåller sig till den kvinnohistoriska forskningen. Magnusson 2000.

kön? Betonans skillnader eller gemensamma drag och hur gestaltas dessa?

Konflikt eller harmoni; Är möten mellan människor ett samsspel mellan människorna, med en betoning på harmoni, eller motspel och disharmoni?

Från mål till handling....

Nedanstående exempel är hämtade både från den dagliga turistverksamheten och från skolverksamheten i Foteviken och Jamtli. Undersökningen är begränsad till ett par besökstillfällen vid varje plats och bör ses utifrån dessa förutsättningar.

Jamtli Historieland har tagit fasta på läroplanens mål vad gäller den pedagogiska metoden. Barnen ska själva söka efter kunskap och lekens betydelse för att stimulera lärandet understryks. Betoningen på lek är också en av målsättningarna för Jamtli i förmedlandet av historia.¹⁵ Historia görs till underhållning, samtidigt som det ska vara en källa till kunskap med största möjliga realism, där besökaren själv får möjlighet att delta i gångna tiders arbete och fest.¹⁶ Förståelsen av sambandet mellan dåtid, nutid och framtid är något som förs fram när det gäller museet som läromedel och i uppföljningsmaterial till tidsresan:

Att de upplevelser barnen fått i tidsresan ska få möjlighet att "bottna" i barnens egen nutid. Att de kan göra återkopplingar till sin

¹⁵ <http://www.jamtli.com/barnungdom/skola.htm>, 2001-10-01. Se också 110ff ovan.

¹⁶ *Jamtli – Sveriges första historieland*, 22 april 1998.

egen nutida situation och att de kan dra paralleller med hur människor levde förr. Att de ges möjlighet att blicka framåt, in i framtiden. På så sätt kan upplevelserna under tidsresans gång bidra till att barnen får möjlighet att ”knyta ihop säcken” med dåtid, nutid och framtid.¹⁷

Turistverksamhet

För Jamtli Historieland, vars syfte är att visa livet på landsbygden under en 150-årsperiod från 1785 till 1936, ligger betoningen på vardagsmiljöer. Det är bland annat genom förändrade byggnadsskick, bättre kommunikationer, teknisk utveckling, emigration och urbanisering som vi ska förstå förändring.¹⁸ Genom betoningen på hem och hushåll blir kvinnorna synliga på ett helt annat sätt än vad som ofta är fallet på de traditionella museerna. Varje gård tycks på Jamtli besittas av en mycket beslutsam kvinna som har hand om hushållet, men här finns också yrkesarbetande kvinnor som sömmerskan och tvätterskan.

Kvinnor och män arbetar och verkar inom olika områden. Kvinnan är allt som oftast knuten till hemmet medan mannen är sysselsatt med jordbruket och därför på längre avstånd från gårdshuset. Både på Lillhärdal och på Näs får vi veta att husbonden är på slåttern. Män och kvinnor framställs som komplementära i en funk-

funktionalistisk ordning som utstrålar harmoni. I den mån det finns konflikter så är det i relationer mellan olika sociala hierarkier, som när husmor skäller på pigorna för att de inte arbetar tillräckligt hårt eller när husbonden försöker hålla ordning på drängen. Pigorna pratar mycket om olika karlar de är förtjusta i och drängarna kivas med varandra.¹⁹ På det hela taget är relationer mellan män och kvinnor, barn och vuxna tämligen okomplicerade och konfliktfria.

På Foteviken, där det är vikingatid eller tidig medeltid som presenteras, blir framställningen av historien en annan. Betoningen ligger här, som så ofta annars när man gestaltar denna tidsperiod, på krig, handel och hantverk. Tematiseringen gör att kvinnorna här i högre grad blir osynliga. Utgångspunkten är slaget vid Foteviken år 1134 och berättelsen omnämner kristendomens införande, strider mellan olika hövdingar, den långväga handeln och olika hantverk.

Själva platsen är knuten till en vardagsmiljö där man lägger stor tonvikt vid de olika husen i berättelsen. Till skillnad från på Jamtli är dock husen i hög grad förknippade med manliga världar, som hövdingens hus och tingssalen, men stor tonvikt läggs också på de olika hantverkshusen med smedjor, vävstugor och systugor.

Runt omkring oss arbetar männen med snickerier medan kvinnorna till stor del ägnar sig åt att sy och passa barn. Det finns dock även här

¹⁷ ”Staden 1895- uppföljningsmaterial till tidsresan” *Jamtli – Sveriges första historieland*, 22 april 1998.

¹⁸ Observationsanteckningar av Åsa Folkesson 17-18 juli 2001.

¹⁹ Observationsanteckningar av Åsa Folkesson, 17-18 juli 2001.

berättelser om starka kvinnor, som när männen var borta skötte hushållet och förfogade över nyckelknippan. Den tidsenligt klädda kvinnliga guiden berättar inlevelsefullt om det vikingatida livet och om de olika husens funktion och dess byggnadsteknik, som ett smakprov på vikingarnas hantverksskicklighet. Vi får också veta detaljer om kvinnans arbete. Att lerklina husen var något som både kvinnor och barn kunde göra och det fanns kvinnliga ”doktorer” innan kristendomen tog över som religion. Kvinnans förlorade maktställning förklaras av religionen och inte av mannens ökade makt.²⁰

Liksom i Jamtli Historieland är det harmoni och funktionalism som råder mellan könen. Konflikter existerar i berättelser om stridande hövdingar, ”inbördeskrig i Danmark” och kamp mellan asatron och kristendomen. Män, kvinnor och barn verkar ofta inom samma miljöer, även männens arbete är knutet till hemmiljön.

Under Medeltidsveckan på Gotland lägger man tyngdpunkten på historia som en blandning mellan upplevelse, lek och bildning.²¹ Även på Medeltidsveckan är det ett krigståg som utgör bakgrunden till berättelsen. Konflikten utgörs här av den danska kungen Valdemar Atterdag som tar Gotland i besittning år 1361. Aktören är mannen; kungen, soldaten och riddaren. Händelsen är slaget utanför staden och den efterföljande brandskattningen. Trots den blodiga sammanstötningen utanför ringmuren där ca 2000 män

²⁰ Se även 81ff ovan.

²¹ Intervju med Helena Håkansson 12 juni 2001.

och ynglingar stupar, är det inte det kritiska historiebruket som fokuseras, utan snarare det föredömliga. Riddaren är centralfigur och torner-spelet ett av de mest publikdragande arrangemangen.

Till riddarskolan är både pojkar och flickor välkomna att bli dubbade. Efter en introduktion kring riddarens uppgifter och situation får barnen chans att ställa frågor. Många av frågorna kretsar kring vapen. Barnen får sedan pröva riddarens rustning och rita en egen vapensköld. Riddaren som han presenteras är en man, men flickorna, vare sig utklädda till prinsessor eller riddare, får veta att det verkligen funnits kvinnliga riddare. För att exemplifiera berättar man om Jeanne d’Arc och hur hon räddade Frankrike. Ett av barnen instämmer att det funnits kvinnliga riddare och hänvisar till ett dataspel. Barnen svarar på frågan om hur det var att vara barn på medeltiden, att det berodde på hur mycket pengar man hade.²²

Var man rik var det bra, var man fattig var det inte bra. Då svälte man ihjäl.

Om man fick gå i skolan eller inte berodde även det på hur mycket pengar man hade.

I: Fick alla gå i skolan?

B: Nej bara de rika. De rika var snåla. Det fanns mindre pengar då. Alla är mer jämlika nu än man var förr i tiden.

I: Vem bestämde på medeltiden?

²² Intervjuer Visby 7 augusti 2001.

B: Kungen. Adeln, de bestämde för de var rika.
B: Pappan för han är starkast.
P: Kvinnor skulle vara hemma och laga mat. Männerna skulle arbeta.

Barnen ser kvinnan som knuten till hemmet medan mannen är ute och arbetar. Positionen i samhället grundas till stor del på om man var fattig eller rik. Man ser samhället som bestående av olika sociala skikt.

Skolverksamheten vid Jamtli och Foteviken

Tidsresan vid Per-Albintorpet i Jamtli förflyttar barnen tillbaka till år 1936, där man vill visa arbetet på torpet och i skogen. För att lättare träda in i rollen får alla ett rollkort som berättar en del om personen de ska spela; namn, ålder, deras familjesituation samt varför de befinner sig på torpet. Inledningsvis får barnen också veta en del om situationen 1936. Vad det var för skillnad mellan bönder och torpare, var man kunde få anställning som man och kvinna. Alla eleverna ägnar sig sedan åt alla aktiviteter under rollspelet, flickor gör pojkars arbete och vice versa. De båda aktörerna från Jamtli, Oskar och Kristina, är bosatta på torpet, där Kristina verkar inomhus och har hand om hushållet medan Oskar är ute på gården och arbetar i skogen. Vid sidan av huvudberättelsen tematiseras också frågor kring det moderna samhällets framväxt genom tekniken, elektriciteten och radion, men här behandlas också solidaritets- och rättvisefrågor. Här finns exempelvis fru Berg, vars man är skadad genom skogsarbete, men som skogsbolaget inte har be-

talat ut ersättning till. ”Ska inte skogsbolaget hjälpa till att betala skadestånd tycker ni?” säger Oskar till några flickor. Man diskuterar även en del kring vilka som har råd med olika saker och om vilka som inte har det och om att ställa upp för varandra. Framtidsfrågorna handlar om att flytta till storstan och söka jobb, eller stanna i byn och kanske ta jobb som piga.²³

Även här är en harmoniseringstanke påtaglig. Män och kvinnor arbetar med olika sysslor och på olika platser. Flickor och pojkar får dock medvetet göra varandras arbetsuppgifter, man tilldelar dem inte sysslor utifrån könstillhörighet. Eleverna turas om att göra de olika sysslorna både inne och ute. Vid intervjuerna efteråt noterar ofta eleverna på frågan vad det är för skillnader på att vara mamma och pappa då och nu, att man fick jobba mer då och att det var fattigare. På denna fråga är det dock ingen som konstaterar skillnader mellan könen vad gäller deras roll i samhället. Man konstaterar att mammorna jobbade inne och papporna mest ute. Vid frågan om vem som bestämde är de flesta överens om att männen bestämde förr, men en del menar att kvinnorna bestämde i hemmet. Framför allt är det mäns och kvinnors olika arbeten man reagerar på.²⁴

IP: Mammorna var ju mest inne och höll på i köket och papporna var mest ute och höll på

²³ Observationsanteckningar Birgitta Gustafsson, Jamtli 22 maj 2001- tidsresa Per-Albintorpet. Se även Gustafssons artikel ovan.

²⁴ Intervjuer av Birgitta Gustafsson, Jamtli 23 maj 2001.

att hugga ved, flickorna hjälpte ju till med mammorna och pojarna var mest ute...

Budskap om solidaritet samt orättvisor i samhället rörande fattiga och rika har införlivats hos barnen och de ser i detta sammanhang också kopplingar till dagens situation.

I: Fanns det både rika och fattiga, eller hade alla det lika bra?

E: En del var fattiga och en del rika

L: Ja vissa hade det jättebra och vissa hade det jättedåligt och så fanns det kanske en del som bodde ute i koja. Man kunde ju låna men man var tvungen att lämna tillbaks det sen, hade man kor eller sånt kunde man kanske sälja mjölk eller jobba hos någon och tjäna pengar.

I: Finns olikheter idag också?

Ip: Ja det finns det

M: En del går ju runt och försöker få pengar

R: Spelar på gator och torg och så där.

J: Jag var ju Fru Berg igår...tog man hand om varandra eller hjälpte man varandra på något sätt?

R: Nu om man hjälper varandra, så kanske man får pengar, men förr hjälpte man varandra bara...

L:...för att vara snäll...

Tidsresan på Näs 1895 är för något yngre barn och utformas mer som en lek än som ett "riktigt" rollspel. Istället för att byta kläder får pojkarna en keps och flickorna en schalet. Alla får ett nytt namn och får veta vilken familj de tillhör, några är gårdens barn andra är länsmans. Inte heller här tilldelas barnen arbetsuppgifter utifrån kön. Hälften av barnen är ute och plockar sten från åkern, tittar på den nya radsånings-

maskinen och slipar knivar medan den andra hälften är inne och lagar mat eller städar. Sedan byter man arbetsuppgifter så att alla ska få utföra samtliga sysslor. Skälet till att det ställs i ordning och lagas mat, får vi veta, är att det ska göras fint till direktören kommer på besök. Även här är den kvinnliga aktören inne och lagar mat och den manliga aktören är ute med barnen.

Efteråt, när tidsresan är över och vi är tillbaka år 2001, samtalar man med barnen om vad som hänt. "Gör vi oss till så mycket idag för att det ska komma fint folk på besök?" "Är det rätt att göra sig till så för direktörer?" Barnen svarar nej. Man tycks gärna visa på maktförhållande i historien vad gäller klasskillnader, men könsskillnader berörs däremot ej.

Foteviken, som just nu står inför förändringar i den pedagogiska verksamheten, bedriver också aktiviteter för skolklasser. Liksom på Jamtli får barnen klä om sig i vikingakläder för att lättare träda in i rollen och för att de ska känna en vikingatida identitet men här är det mer i berättande form som historien blir presenterad. Barnen får guidning av vikingen Peter Skrivare, lagman Svens och kung Björns förlängda arm i vikingaby. Han berättar för barnen om slaget vid Foteviken 1134, som ligger till grund för rekonstruktionen av platsen. Han nämner också handelsplatsen och offerlundan med statyerna över Tor, Oden och Frej samt runstenen (ristad av Erik den Röde från Jylland, enligt Peter Skrivare). Barnen får veta att vikingatidens människor till största delen var fredliga fiskare och bönder.

De får följa med in på Thinghöll och se Bodil Thrugotsdotter, anklagad för att inte ha betalat skatt. Här inne berättas skrönor om jomsvikingarna och mordet på Harald Blåtand. Längs med vandringen beskrivs arkitektur och byggnadsteknik på husen och detaljer i inredningen. När det är dags för barnen att ställa frågor rör dessa mest vardagslivet, vad man åt och hur man levde. Barnen får därefter ägna sig åt lekar enligt vikingatida modell, anförda av fyra väderbitna män i vikingakläder. Aktiviteterna är dragkamp, rida stock, pilbågsskjutning, yxkastning, kubbspel och malning av mjöl inför kvällens kakkbak. På kvällen får barnen en snabbgenomgång av historien från stenålder till vikingatid. I samband med detta sker också en förevisning av vapen använda under de aktuella perioderna samt musikinstrument.²⁵

Under dagen är det män som tar hand om barnen och berättelserna fokuserar nästan uteslutande på manliga personer i historien. Männen framställs som krigare, hantverkare och handelsmän medan kvinnorna i hög grad är osynliga. Detta framkommer även i intervjuerna med eleverna efteråt. Man minns Peter Skrivare, Erik den röde, kungen, hövdingen, lagmannen handelsmän och bönder. Trots att man ville föra fram vikingarna som fredliga människor är det mycket krig och vapen som barnen minns från dagen. På frågan vem som bestämde i byn hand-

²⁵ Observationsanteckningar av Bodil Petersson, 5-6 september 2001.

lar svaren från barnen enbart om manliga personer²⁶.

I: Vem var det som bestämde om vi tittar på Foteviken?

S: Hövdingen

D: ..och sen kom lagman och sen kom Peter Skrivare....och sen kom han som bestämde över trupperna.

I: Kvinnorna då...bestämde dom över någonting?

IP: Nej

I: Men hur var det i hemmet...vem bestämde i hemmet tror ni?

D: Pappan

I: Vad bestämde pappan över då?

S: Över barnen och vad de skulle äta.

I: Vad gjorde kvinnorna då?

D: Dom lagade mat och städade.

T:...dom skötte om åkern kanske

Eller som en flicka uttryckte det: Han var nog vresig och sa; ge mig öl kvinna! eller något sånt.²⁷

Större delen av barnes reaktioner efteråt handlar om materiella skillnader mellan nu och då, varav kläderna de fick bära tar stort utrymme. En flicka svarar på skillnaden mellan nu och då;

S: Min mamma har klänning, alla fruntimmer hade klänning på den tiden.

²⁶ Intervjuer i Foteviken 7 september 2001.

²⁷ Intervjuer av Birgitta Gustafsson i Foteviken 7 september 2001.

Ensidighet och enkelhet mot mångfald och komplexitet

Kvinnans roll och betydelse i historien beror mycket på vilken tidsperiod och vilket tema som fokuseras. Under medeltid och vikingatid ligger inriktningen till stor del på krig, hantverk och handel, där mannen står som symbol, och kvinnan i hög grad osynliggörs. När man arbetar med 1800- och 1900-talets historia ligger tonvikten istället på vardagslivet och hushållssysslor och kvinnornas arbete blir då betydligt mer synliggjort.

Det är framför allt harmonin som råder inom upplevelsehistorien – konsensus där könen framställs som komplementära i en funktionalistisk ordning. Framtoningen läggs på likheter och traditionella mönster på bekostnad av mångfalden och brotten i historien där problem och konflikter ofta får stå tillbaka till förmån för romantiken och nostalgin. Många gånger särskiljer man kvinnor och män som grupper och låter dem utföra olika uppgifter och på olika platser. Män och kvinnor uppfattas som varandras motsatser och könsrollerna förstås som komplementära, givna och oföränderliga. Konstruktionen tenderar ofta att bli ensidig, vilket skapar en selektiv framställning, som förnekar komplexiteten och mångfalden inom gruppen.

Som ett utslag av dagens tankar kring jämställdhet mellan könen vill man däremot inte tilldela eleverna roller efter kön. Att problemet inte är helt enkelt visar dock resultatet från en tidigare studie av Kalmar Läns Museum. Här blev

barnen tilldelade arbetsuppgifter efter kön. Flickor fick arbeta med traditionella kvinnoysslor i hemmet och pojkarna med traditionella manliga uppgifter utomhus. Intervjuerna efteråt visade att flickorna faktiskt reflekterade mer över könsrollerna i den situationen.²⁸ Erfarenheten här var emellertid att man behöver reflektera kring dessa frågor innan och följa upp dem efteråt.

Genom att männen och kvinnorna i historien ofta är framställda i stereotypa roller och som homogena grupper blir följden att man, snarare än att ifrågasätta könsrollerna, bekräftar dem. Man befäster invanda föreställningar, antaganden och kunskaper om kvinnans naturliga plats i hemmet, och som en konsekvens därav, kvinnans plats i skolan. Valfriheten omformas därmed och framstår istället som determinerande, då människor som ständigt ser sig själva i fastställda förebilder kan komma att adoptera dessa. De traditionella framställningarna skapar förväntningar på vad en kvinna ska anses vara. Vad gäller skolverksamheten, så framhåller man i läroplanen vikten av att motverka traditionella könsmönster. Varför presenteras historien som ensidig och förstelnad när den är så fasetterad och mångtydig?

²⁸ Lund 2000 s. 91. ”Man kände lite det där som dom måste ha känt tjejerna, för dom var ju verkligen fast i köket”, ”Men så tycker jag att vi kunde ha pratat mer om skillnaden mellan kvinnor och män...För det hade jag inte tänkt på så där” Det ska noteras att dessa elever var något äldre än vad som var fallet i denna studien.

Ett sätt att komma ifrån detta skulle exempelvis vara att lägga större vikt vid sociala relationer och visa hur begrepp kring manligt och kvinnligt har uppstått. Istället för att ta vissa roller för givna skulle man kunna visa på alternativa tolkningar, individer som har brutit mot konventioner eller också uppenbara de begränsningar och handlingsalternativ som människorna har levt under. Vad innebar det att vara man eller kvinna, gift eller ogift, gammal eller ung, där det finns möjlighet att identifiera sig, inte bara med en kvinnlighet, utan flera. Historiska exempel beträffande detta torde inte innebära något problem. På så sätt skulle det vara lättare att åstadkomma en identifikation med olika roller.

Pluralismen finns dock inte bara olika kvinnor emellan, utan även hos den enskilde individen. En kvinna kan på en och samma gång identifiera sig med en mängd olika dimensioner om vad det innebär att vara kvinna. Det är lätt att slitas mellan att uppfylla alla dessa roller, eller att tränga undan någon eller några av dem till förmån för en annan. Man behöver få möta en mängd olika gestalter för att få veta vad det innebär att vara kvinna. Detta kan medföra ett problem för museerna när man å ena sidan ska bekräfta identiteter och å andra sidan fungera som en kritisk institution vars syfte är att blottlägga maktförhållande och konflikter som kastar sken över problem i dagens samhälle.

Ofta skapas en sensmoral i berättandet genom att framställa konflikter mellan olika sociala skikt för att visa på maktförhållande idag, medan maktförhållandet mellan könen får stå tillbaka.

Varför förlänas betydelsen av kön ingen uppmärksamhet, medan däremot klass uppfattas som viktigt för förståelsen av det förflutna? Varför väljer man att reproducera stereotypa och förenklade bilder av kvinnor och män? Är det oron inför framtiden? Anses de i själva verket vara oproblematiska begrepp? Eller är det helt enkelt ett för känsligt ämne?

Kanske blir könstillhörighet ett stabilt sätt att förhålla sig till en värld i förändring. Kvinnlighet och manlighet blir ett sätt att skapa ordning. Värdet ligger i att historien ofta står som norm, uppfattad som något grundläggande och tillförlitlig, och sedd med respekt. Historia är vetenskap och vetenskapen bidrar till att skapa ordning och lagbundenhet i kaoset.

Relationen till det förflutna

Känslan av en guldålder, som förmedlas genom upplevelsehistorien, skapar ett avskiljande till historien som gör att det blir svårt att förstå relationen mellan historien, samtiden och framtiden och därmed att arbeta med frågor som visar på historiens betydelse för dagens samhälle. I och med det förlorar man en viktig anledning att lära sig historia.

Om man å andra sidan blickar mot det förflutna med utgångspunkt i dagens situation, blir perspektivet oundvikligen vinklat. Samtliga tre platser visar ett mycket romantiskt förhållande till det förflutna. Vi blir introducerade till ett samhälle som utformas med stolthet och nostalgi och därmed också de värden som framställs.

Kanske är det just i tider av stora förändringar som nostalgin blir starkare. Vi behöver känslan av ett stabilt förflutet och därför betonas oföränderligheten i historien, som blir statisk och traditionell till sin karaktär. Att fly in i en annorlunda och bättre ”verklighet”, en verklighet som når utanför egna erfarenheter låter sig göras genom till exempel film, teater eller den idag så populära fantasyn, men också genom historien. Ett led i detta blir att historiens samtidsberoende relevans minskar.

Hur levde våra föräldrar och farföräldrar i jämförelse med oss? Genom att föra historien fram ännu ett led hade denna kunskap kunnat förmedlas. Är problemen de samma nu som då eller helt annorlunda? Hur har samhället behandlat de som är oliktankande eller avvikande och som inte passar in i givna mönster? Genom att förklara utestängningar och begränsningar i kulturarvet kan man också blottlägga vad eller vilka som inte omfattas av det. För att nå värdet med historia bör man skapa förståelse för den betydelse det förflutna har för samtiden och framtiden. Genom att skapa underlag för reflexion och frågor kan historien bli till ett verktyg att använda i det egna livet. Här blir vikten av att följa upp upplevelsedagen med diskussion tydlig.²⁹

Istället för att regelmässigt tilldela kvinnor traditionella roller hade man kunnat förklara att kvinnan inte haft tillgång till tekniken eller vissa yrken. Med detta hade man kunnat visa att männens dominans inom tekniska områden inte är

²⁹ Se vidare s. 63ff ovan.

naturgiven. Detta hade i sin tur kunnat leda till igenkännande, förståelse och en möjlighet att övervinna dessa problem. Följden skulle också bli en möjlighet att uppfylla kulturpolitikens önskan om att ifrågasätta dagens förhållande, pröva invanda föreställningar och skapa en historisk medvetenhet.

Idag föreligger det en växande inriktning mot att historieundervisning mindre ska handla om att lära sig en viss kunskapsmängd och mer om historiens betydelse för identitetsformeringen. Istället för att som förut identifiera sig med nationen, väfärdsstaten eller demokratin ser ungdomarna sin tillvaro som ett individuellt projekt, ett sökande efter ett finna sin plats i tillvaron. Postmodernismens inverkan på forskning och förmedling av historia innebär ett förnekande av de stora berättelserna. Historien är alltid *för* någon och varje framställning av historien skapar diskurser om världen. Genom att förevisa för andra hur det förflutna har sett ut bidrar man också till att tala om hur vårt nutida samhälle ser ut. Den berättelse vi får oss tilldelad påverkar våra liv och kan omedvetet komma att intrnaliseras.³⁰

Att uppleva historien genom rollspel har visat sig vara uppskattat av eleverna³¹ och motsvarar skolplanens målsättningar om ett friare arbetssätt och stimulans av fantasin och kreativiteten. Genom rollspel kan underlag skapas för ett nydanat

³⁰ Se vidare denna diskussion Nilsson 2001.

³¹ Se kapitlet av Birgitta Gustafsson ovan och intervjumaterialet.

tänkande hos eleverna. Vad gäller innehållet i det berättade känns dock historien på de populärhistoriska institutionerna statisk och traditionell till sin karaktär. Någon problematisering av historien eller intresse för maktförhållande mellan könen märks inte. Inom den kulturvetenskapliga forskningen får däremot genusperspektivet idag sägas tillhöra normalvetenskapen.

Kanske har den akademiska och den populärhistoriska världen här något att lära av varandra, där ett ökat utbyte mellan dessa båda miljöer får ses som välkommet och eftersträvansvärt mål. Bakgrunden till åtskiljandet torde stå att finna i en syntes av dels akademiskernas svårighet att nå ut med sina resultat och dels benägenheten att behålla ett redan etablerat framställningssätt inom den nuvarande historieförmedlande verksamheten där vissa epoker och sociala organisationer gynnas.

Givetvis finns det svårigheter att i praktiken genomföra vissa önskemål. Trots det ges det ju faktiskt vid dessa tidsresor ett unikt tillfälle att visa på olika perspektiv, problematisera, relativisera och skapa förståelse för vad historien faktiskt kan säga oss genom att använda sig av barns fantasi till att spela olika roller. Här finns en möjlighet att sätta sig in i en roll som är olik ens egen, att försöka förstå någon vars idéer du tidigare inte har anammat, vilket skulle kunna medföra en större kritisk hållning till mottagandet av kunskap och att man bättre skulle kunna uppfylla kulturpolitikens och skolplanens mål att ifrågasätta traditionella könsmönster och skapa

förutsättningar för alternativa identifikationsobjekt.

Faran ligger i att förmedlingen kommer med den auktoritet och expertis, som skolan och kulturinstitutionerna anses inneha som förmedlare av objektiv och värdenneutral kunskap. Om ett vidgat kunskapsförmedlande tillämpas, emotionellt såväl som intellektuellt, skulle detta kunna åstadkomma större inflytande på mottagaren, en typ av historieförmedling som dock ställer högre krav både på producent och mottagare än nuvarande former gör.

Avslutningsvis

Reflektionerna ovan ger uttryck för ett behov av en ökad förståelse av historiens betydelse för frågor i samtiden och inför framtiden. Syftet med detta kapitel är inte att besvara frågor kring rätt sätt att förmedla historia utan att föra en diskussion om hur upplevelsehistoria kan forma individers identitet och hur det kan få inflytande över handlingsalternativen. Historia är inte prediktiv, den kan inte tala om för oss hur framtiden kommer att se ut, men den kan däremot hjälpa till att skapa större svängrum inför framtiden genom att visa upp de mängder av alternativ som står till buds.

En i tid och rum förhållandevis liten analys som denna, av en i övrigt enorm historieproduktion, innebär förhoppningsvis att detta inlägg och perspektiv bara är en del av något som kommer att rendera en betydligt större uppmärksamhet framöver. Historia är angeläget.

Den kan skänka ökad självförståelse och förklaringar till situationer i dagens samhälle och därmed öka handlingsalternativen. Men då måste den historiska kunskapens betydelse för samtidsfrågor uppmärksammas mer.

Demokrati och upplevelsehistoria

Peter Aronsson

Regeringsformens portalparagraf sätter målen högt för all offentlig verksamhet:

1 kap. Statsskickets grunder

1 § All offentlig makt i Sverige utgår från folket.

Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statsskick och genom kommunal självstyrelse. Den offentliga makten utövas under lagarna.

2 § Den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. Den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd skall vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten. Det skall särskilt åligga det allmänna att trygga rätten till arbete, bostad och utbildning samt att verka för social omsorg och trygghet och för en god levnadsmiljö.

Det allmänna skall verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden. Det allmänna skall tillförsäkra män och kvinnor lika rättigheter samt värna den enskildes privatliv och familjeliv. Etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas. Lag (1976:871).

De demokratiska värdena sätts högt och är i en mening institutionella, icke-reducerbara, i klass

med religionen för de religiösa och den roll en nationell kultur och samhällsbevarande tidigare haft i statslivet och skolan. Det ligger något gammaldags över formen, men modernt över innehållet. Det demokratiska värdet sätts på samma odiskutabla, men ändå hotade, nivå som de mänskliga fri- och rättigheterna. Det instrumentella fundamentet kunde vara individens väl och ve, och visst kan demokratin i en bestämd teori motiveras som det som bäst främjar folkflertalets nytta. Både ett omedelbart egenvärde och ett instrumentellt värde kan knytas till demokratin förstärkt av tunga konstitutionella och legala bastioner.

Denna portalparagraf omfattar således verksamhet som både museer och skolor bedriver. I skolan flyter strävandena in som ett grundläggande krav formulerat i värdegrundstermer. Den skolorienterade forskningen och debatten om detta framhåller flera svårgripbara egenskaper i styrdokumentet: formuleringarna kan ses som en beskrivning av ett faktum; Sverige är en demokrati och därför ska detta vara en grund för all undervisning. Men då det fogas in i läroplanerna så kan och bör det nog också ses som orienterande, och kanske även preskriptivt, för hur arbetet ska bedrivas.

De demokratiska värdena förstås dock inte i så hög grad som konstitutionella frågor utan framhålls i sina grundläggande konsekvenser som en social umgängesform, där tolerans och jämlikhet i allmän mening är avgörande. Det är långt till en procedural tolkning av demokratin som en beslutsform. Konstitutionens grund i en

uppfattning om människans lika värde och okränkbarhet utvecklas mer än en statsvetenskaplig eller föreningsteknisk handbokskunskap. Det politiska systemet, demokratiska procedurer och processer anses mindre centrala än dialog, kritiskt sinne och ömsesidig respekt.

Värdegrundsdiskussionen bygger i hög grad på Herbert Tingstens linje att demokratin är en överideologi som inte ifrågasätts av någon, i vart fall inte av någon som är värd respekt. Det är till och med så att de som ifrågasätter demokratin inte säkert bör omfattas av dess goda – yttrande eller föreningsfrihet till exempel.¹

Betoningen av de gemensamma värdena och ointresset för både konflikthantering och hur en demokratisk kultur växer fram – och snabbt kan förändras, bygger in flera svårigheter. I värdegrundsdiskussionerna i anslutning till läroplanen har huvudstrategin varit att betona de universella dragen i dygder som rättskänsla, tolerans, generositet och ansvarstagande. Då tonas formuleringarna som under stort politiskt tumult inflöt i Lpo-94 om ”den etik som förvaltas av kristendomen eller den västerländsk humanism” ner. I läroplanen för förskolan från 1998 är också denna formulering frånvarande. Utmaningarna från en officiell mångfaldspolitik blir tydliga på områden som rör familjens auktoritet och sexualitet, som indirekt gäller demokratis räckvidd. Det finns restriktioner för det kritiska tänkandet och ett anbefallt historiebruk som i denna dimension

måste göra det förflutna till kritisk kontrast till samtiden och förändringen till ovedersägliga framsteg.²

Jag ska framför allt ta upp de värden som har med bruket av historia att göra. Den nuvarande formen av representativ, starkt statsorienterad och rättspositivistisk demokrati vare sig behöver, kan eller får motiveras utifrån nyttoperspektiv, eller utmanas av ett alternativtänkande. Vad kan vi göra med historien utom att förskräckas av den? Vad räknas som en kränkning av människovärde och hur får man rättelse, vilka procedurer bör gälla då grundläggande konflikter inte löses med dialog?³

I SO-ämnen är demokratis framväxt och former en del av både kunskapsstoffet och skolans arbetsformer. I den allmänna kulturpolitiken efter 1974 och kulturmiljövården under 1990-talet finns en central placering av de demokratiska värdenas roll. Kulturarvet ses som en bas för demokratin. Men när betydelsen närmare ska preciseras så blir det som en allmän del av den kunskap om samhället och dess förändringsprocesser som är nödvändig för att kunna delta i de demokratiska processer ”...och de historiska skeenden som format det.” Svante Beckman reser den viktiga frågan om vem det är som legitimerar vem? Är det kulturarvet som lägger grund för demokratin. I så fall behövs konkretare sätt att formulera uppdraget. Eller är det demokratis överideologi som dras fram för att ge kul-

¹ Andersson 2000, Orlenius 2001, *Ständigt. Alltid! : skolans värdegrund : kommentar till läroplanen 1999*

² Hagström 1995, Hedin & Lahdenperä 2000.

³ Aronsson 2001a, Aronsson 2001b.

turarvet den helgd som den har svårt att försvara på annat sätt med moderna individualiserade och mångkulturella normer?⁴

Det demokratiska elementet i historieförmedlingen kan efterfrågas i flera led:

1. *Kunskapen*. Hur gestaltas och fungerar kunskap om det förflutna i förhållande till ett demokratiskt ideal? Vilka förhållningssätt utvecklas för att skapa en demokratisk värdegrund: lämnar det förflutna stoff för att se hur inflytande tagit sig olika former genom historien då som nu, är det en grundberättelse som motsvarar Stiga vi mot ljuset eller är det motsatsen, det förflutna som idealbild som presenteras?
2. *Tillgängligheten*. Hur tillgängliga är museerna och deras verksamhet? Här kan man dela på ett perspektiv som ser museerna som en autonom institution som ska vara så öppen som möjligt mot olika grupper med sina erbjudanden,
3. och ett som ser museet som en *mötesplats* där medborgarinflytandet ska forma innehållet. För både 2 och 3 kan den interna demokratin ses som en dimension.
4. *Politiska, territoriella, identiteter*. Vilka kommunitära och potentiellt politiska identiteter gestaltar upplevelserna?

Det är ingalunda otänkbart att dessa funktioner hamnar i konflikt med varandra. Ett stort med-

borgarinflytande kan leda till att man gestaltar en historia som underminerar en demokratisk skolning eller lika tillgänglighet också för minoritetsgrupper. Inbyggda konflikter i demokratins konstitution får genomslag också i museerna. Är det nationella överordnat det lokala, för att åter anknyta till portalparagrafens stadgande att demokratin både vilar på nationell parlamentarism och lokal självstyrelse. Motstridigheterna kan synliggöras och vägas på skilda sätt.

Särskilt i den första dimensionen blir det en viktig fråga *vad* vi menar utgör en demokratisk kulturs viktigaste element. De vanligaste idealen är rätten att utöva de medborgerlig fri- och rättigheterna inom ramen för en parlamentarisk demokrati. Sluta sig samman, ge luft åt sina åsikter i frihet, kunna rösta och byta statsledning när majoriteten så önskar. Men det finns också mer grundläggande förutsättningar som sällan ifrågasätts. Till dessa hör gränserna mellan äganderätt, livsstil och politik, men också territoriet för den politiska gemenskapen. Allmänt skulle man kunna säga att det handlar om gränserna för politikens kompetens i olika samhällsliga sfärer men också i rummet.

Gränserna för acceptabla och tillåtna sexuella läggningar har vidgats, men drar strikta gränser mot bland annat barn. Allt är inte tillåtet. En fråga om äganderätt och politik som alltid är central är den om vem som äger rätt till det politiska territoriet. Vem var där först? (samerna?) När blir en erövring naturaliserad? Skåne, Jämtland, Gotland – alla våra regioner har relevans för den frå-

⁴ Beckman 1998 s. 28f. Larsson 2001.

gan! Vilka 'vi' ges stöd och näring i den museala upplevelsen?

Styrdokumentet lägger stor vikt vid lokala identiteter som en väg till trygg identitet och plattform för multikulturell möteskompetens. Regionala aktörer agerar, ibland intensivt, för att skapa bilder av vi mot svenskarna, stockholmarna eller centralmakten. Detta spelar roll om man accepterar ett drag av kommunal bas för en demokratisk kultur. De rumsliga identiteter som skapas är latenta delar i politisk mobilisering – och avmobilisering. Alltså blir en syntetiserande nyckelfråga:

Kunskap

Vilken historisk kunskap är relevant för demokratiundervisning? Man kan tänka sig en historieskrivning som tecknar demokratins biografi, eller som tar fasta på de många praktiker, kulturella, sociala och ekonomiska som stöder och skapar en fungerande demokrati. Medborgarskapets sociala och kulturella dimensioner är mer mångfacetterade än dess juridiska och formellt politiska sida. Resonemanget kan här föras på liknande sätt som i Åse Magnussons text ovan. Det handlar dels om vad som gestaltas, dels om hur den infogas och bidrar till att forma en komponent i historiemedvetandet.

Det första fallet är lättast att identifiera. Fakta som när allmän och lika rösträtt införs, parlamentarismens genombrott, de politiska partiernas och folkrörelsernas framväxt. Här kan viktiga frågor ställas om vilka krafter som hotar de-

mokratien – är det fattigdom, okunskap, ondska eller ointresse? Den berättelse dessa kunskaper fogas in i kan dock utformas olika. Är demokratiens framväxt ett resultat av människors växande klokskap och framsteg? Är det undertryckta grupper som äntligen får röst och låter majoriteten för första gången ta plats i styret av landet? Eller ska demokratin ses som ett nytt och nödvändigt element i nationell och kapitalistisk mobilisering av massorna för skyttegravar och fabriker? Eller är den alls inte så ny som den själv framställer sig utan ett representativt styre som både nu och då hade att i någon mån lyssna till folks mening, men också behärskade tekniker, propaganda och andra medel att styra opinioner dit de behövdes och behövs? Svar på dessa frågor avgör var hot och växtplatser för demokrati identifieras.

I det andra fallet handlar det mer om synliggörande och diskussion av kapaciteter att artikulera en åsikt, att argumentera och delta i kollektiv åsiktsformering och beslut, men också frågor om hur gemenskaper, potentiella politiska enheter formeras. Vilka räknas till 'vi' och vilka till 'dom'? Var går gränsen och vem avgör tillhörigheten?

På Foteviken genomsyras verksamheten av en doer-mentalitet som är konsistent med den bild av vikingatiden som gestaltas och hur verksamheten organiseras. Vikingarna var ordhålliga, ärliga och fysiskt ansvarstagande på ett likartat sätt som man framhåller i organiseringen idag i ett spektrum från entreprenörskap och överens-

kommelser man och man emellan (och en del svek förstås, från de utanför) till de gemensamma stadgar som Vikingasamfundet upprättat. Ett rättssamhälle upprättas av gemenskapen och halvt på skämt har man begärt man utträde ur kommunen och Sverige. På skylten ovanför reservatets ingång anges att man nu lämnar landet för en annan värld. Reglerna försvaras stenhårt, om så behövs fysiskt. Särskilt markeras detta då gränserna mot auktoritära ideologier söker utnyttja de vikingatida symbolerna. Fotevikens vikingasamhälle tar upp kampen och accepterar ingen rasistisk laddning.

I guidningen ges en bild av en annorlunda värld. Där finns trälar och hednatro. Stränga straff döms ut till den som inte följer lagen eller inte betalar skatt till konungen. Världen präglas av öppen kamp om herravälde och platsen är en köpstad. Våldet är närvarande i själva ramberättelsen om hur Foteviken etableras, medan kommersen och hantverket är tänkt att stå för vardagslivet. Någon djupare gestaltning av samhällsförhållandena har man ännu inte funnit en väg till. Det blir lite hantverk, kämpalekar och guidning som berättar om tro och seder, historiska stormannakonflikter och en skrivares vardag. Ledningen framhåller att man inte är helt nöjd och tycker att programmet är för konventionellt och bör utvecklas.

På Jämtli finns en grundberättelse som gestaltar Jämtlands guldålder, men i Historielandet leder den vidare fram till mellankrigstidens Per Albin-torp. Genom att de tidigare århundradenas gårdar står för besuttna miljöer så framstår

folkhemsbygget inte som ett avgörande brott. Ramen för det goda livets möjligheter blir hushållet i alla tidsåldrarna. Storsamhället dyker upp i tingsstugan, genom folkrörelsernas intåg på Näsgården och världsnyheterna i Per Albin-torpet. Den lokala politikens effekter blir synlig exempelvis i fattigauktionerna.

Dessa element ger exempel på bredden av historiekulturella element och tänkbara tolknings-sammanhang. Lillhårdalsgården 1785 har ett första fragment till en berättelse om demokratins framväxt som ser upplysningens argumentation och nyttotänkande bryta fram. Gästgiveriet är bland annat miljö för inslag om hushållningssällskapets aktivitet och fungerar som rum för tingsstugans händelser, allvarliga men samtidigt lite burleska, tryggt placerade i en förfluten tid, och frågor om lagstiftning och rättigheter. Folkrörelsernas budskap förebådas av religiös väckelse på Lillhårdalsgården, men griper in i hushållet både i staden och på Näs 1895. Vålgörenhetsföreningen serverar soppa till fattiga barn och nykterhetslogen har rekryterat medlemmar i hushållet i Näs. Det skapar nya frågor som politiserar hushållet, tydligast i Näs, snarare än tvärtom. Fattigauktionen ger på samma sätt ett fragment som brukar få illustrera, nästan stå som metafor för, den gamla onda tiden, tiden före en allmän välfärdspolitik.

Det finns en berättelse om ändrade förhållanden, utan att framstegstanken är påfallande annat än på det tekniska området. Distansen mellan vår samtid och de gestaltade åren är därtill så tydlig att förändringskrafter blir svåra att

tematisera och det gäller också frågan om betydelsen av politik på skilda samhällsnivåer.⁵

På Näsgården i Jamtli konstaterar aktörerna problemet med att ta upp demokratiskt omstridda frågor i en självvärdering:

Politiken rörde sig inom ungefär samma ramar 1895 som de gör idag, med samma höger och vänstersfärer, vilket gör att det kan bli ett känsligt ämne på ett i övrigt ganska avpolitiserat Jamtli. Men ett avpolitiserat Jamtli inte blir trovärdigt rent historiskt. Problemet med att dagens höger och vänstermänniskor i många fall har helt olika historiepuffattningar och därför kan bli stötta hur man än presenterar den politiska realiteten 1895, kan man komma runt genom att noggrant sätta sig in i och bara använda de argument och formuleringar som man vet förekom.⁶

Det är osäkert om de svårigheter som avses gäller aktörerna, publiken, eller bägge. Iakttagelsen att det finns ett problem med realiserandet av museet som demokratisk arena för debatt tillsammans med en inkluderande rollspelsscenario är nog riktig och djupgående. Förslaget är att lösa det genom att vara 'historiskt korrekt', vilket är en möjlig men troligen inte tillräcklig strategi för att försvara det kontroversiella.

Tillfället att pröva en argumentation, exempelvis med logemedlemmar 1895, behandlingen av lösdrivare och rotehjon i flera miljöer eller om

⁵ För Jamtli har information framför allt hämtats från Utvärderingar för sommaren 2000, Jamtli historieland samt Erika Larssons fältanteckningar, maj och juni 2001.

⁶ Utvärdering för Näsgården, sommaren 2000, Jamtli historieland.

det rättvisa i att en skadad skogsarbetare 1936 inte fick ersättning av arbetsgivaren, rymmer goda möjligheter att få sätta sig in i andra förutsättningar och förstås och argumentera utifrån dessa. En potential att öva tolerans och argumentation med andra grundläggande förutsättningar än den egna tidens borde kunna bidra just som en historisk verkstad för demokrati och ett komplement till en mångkulturell sådan. Intrycket från utvärderingarna är att det framför allt är sakförhållandena, fattigvården (den eländiga) som gestaltas, och inte denna som ett uttryck för ett gemensamt ansvarstagande och kontrollbehov. Ramarna för dess utövande i termer av beslutsfattande på by, socken eller högre nivå dras inte in och kan således inte bidra till kunskap om hur kollektivt beslutsfattande går till.

Svårigheten att ta upp kontroversiella frågor skapar en allmän begränsning för möjligheterna. En annan skapas av att alla scener är hushållsorienterade. Ett sätt vore att iscensätta en allvarlig diskussion på Näs om den graderade rösträtten. Det finns en rad goda argument för rösträttsbegränsning och många mot.⁷ Den komplexitet som fanns också i det äldre samhället, med en rad beslutsarenor som by- och rotestämmor, socken- och kommunstämma, tinget som politisk arena, suppliker och besvär som formuleras, val av olika representanter, hot om vedergällning, löften om allianser – allt detta är svårt att gestalta men skulle vara viktigt att synliggöra om inte den moderna demokratin ska framstå som

⁷ Se vidare Aronsson 1999.

en himmelsk uppenbarelse utan rötter i historien. Närmast till hands ligger kanske att visa på de sockenkommunala engagemangen som kunde knytas till rotehjonen, men också vidgas till ordningsfrågor, religiös tro, skola, bibliotek, samlingslokal – ja rent av behovet av att bygga ett Jamtli...?

Medeltidsveckan är renons på demokratirelevanta inslag som helhet. Samtidigt är frågan närvarande i en vid mening då man känner att de hierarkiska dragen i medeltiden behöver mildras för att kärleken till tidsåldern inte ska framstå som reaktionär. Riddarskolans ideal har moderniserats till vissa delar och kvinnor har lika rätt till ideal, riddarskola och dubbnig. Frågan om våldet och hot om våld som en integrerad del i den medeltida politiska kulturen berörs inte och dess relevans för dagens värld naturligtvis inte heller. Riddaridealen verkar till stor del passa som ideal för en god medborgare när de framförs i Riddarskolan. Ett undantag är delar av den skrivna ideallistan som fanns tillgänglig för riddarskolans deltagare, med tydliga fördemokratiska ställningstaganden och uppdelandet av världen i goda och onda, plikterna mot Gud och Fosterlandet. I praktiken genomförs verksamheten med en fint balanserad blandning av lekfullhet och det allvar som ligger bakom riddarnas existens, men ger ett ideal som inte sätter argumentation och förhandling i högsätet, utan trohet till idealen.

Ur ett demokratiperspektiv är det bara själva demokratiprincipen som är odiskutabelt god – allt annat är förhandlingsbart. Även om mod,

omdöme och civillkourage är nödvändiga beståndsdelar i en demokrati så är realiseringen av dem mycket mer av en tvistefråga. Vad var en modig handling under andra världskriget och vad var en dumdrigtig? Vad är civillkourage i en fråga om omhändertagande av barn?

I de många övriga delararrangemangen, som medeltidsföreningar och liknande kan andra gestaltningar förstås förekomma, men det har vi inte kunnat undersöka här.

I själva ramberättelsen finns en undertryckt berättelse om motsättningen mellan land och stad som är en långtidsstruktur i allmänhet och tydlig på ett särskilt sätt på Gotland med sin enda stad. Staden låter landsbygdens folk slaktas utanför murarna. Portarna är stängda och först när utgången är klar går staden i förhandling med Valdemar om en lösning för sin egen del.

Gemensamt för platserna är att de rymmer en betydande potential att diskutera mångkulturella problemställningar. Medeltiden är att betrakta som en förnationell epok då identiteter byggdes på annat sätt. Jämtlands ställning mellan två nationsbildningar rymmer också potential. Här finns utmaningar inför framtiden att känna det förflutna som aktuellt i en annorlundahet som vi kanske åter är väg att möta i en mångkulturell värld där identiteter omförhandlas och ges nya politiska innebörder.

Tillgänglighet och Mötesplats

Ingen av platserna har gjort en grundlig aktuell besökarundersökning. Det är därför svårt att

jämföra hur öppna arrangemangen är för olika delar av befolkningen. Hur stor andel är lokalt boende och hur många är turister? Hur många har en grundmurad bakgrundkunskap, mätt exempelvis i utbildning? Vilka ekonomiska resurser har de som kommer – med tanke på att arrangemangen inte kostar obetydliga summor. All verksamhet kostar pengar, liksom turism. Särskilt Medeltidsveckan kräver ett antal tusenlappar för turister i resa, logi och inträden.

Foteviken har i en enkät funnit att deras besöksgrupper avviker från de gängse då de fångar den generation av unga vuxna, i synnerhet unga män, som vanligtvis uteblir från museerna. Det kan understrykas som den kanske mest anmärkningsvärda publikrekryteringen av en annars svårnådd grupp som genomförts bland våra besöksmål.

För skolbarnen var dragen av delaktighet inte påfallande. Den studerade skolans strategi var att ställa ett antal frågor, men inte studera svaren innan besöket, för att lämna utrymme för upplevelsen. Vid besöket var utrymmet för att ta vara på barnens egna frågor och vilja att delta mer aktivt i utformningen inte påfallande. Snarare var intrycket ett färdigt program, där barnens aktivitet utgjorde ett hot mot ordningen. Den pedagogiska principen uttrycks också som att 'den som vet mer lär den som vet mindre'. Här spelar den valda demokratisynen en roll. Vi kan inte gå djupare in på det, men en deltagardemokratisk idealbild kan se en hierarkisk historieförmedling som ett hinder, medan en representativ kan förlägga det demokratiska inslaget till att välja de

dugligaste förmedlarna och möjligheten att vid missnöje söka sig annat sammanhang.

En annan mer entydig svårighet är avgifterna för skolbesöken. En avgift på 400 kr för ett dygnsbesök kan vara problematiskt för en del elever och för principen om avgiftsfri skola om inte skolbudgeten klarar det hela.

På ett annat sätt förhåller det sig med folkrörelsesidan av Vikingaby. I byns framväxt finns också ett drag av att vara en del av vikingarörelsen, en mötes- och byggplats för den där karaktären av ursprungligt samhällskontrakt är påfallande. John Locke kunde ha varit inspiratör till de upplåtelseformer som förekommer och den idé som finns om hur samfundet kan skapas. Sven Rosborn jämför Foteviken med fristaten Christiania – fast utan hasch. Här är inget hövdingadöme, i vart fall i teorin.

När det gäller involveringen av lokalsamhället som demokratiaspekt kan Jamtli och Medeltidsveckan byta plats. Visserligen har Jamtli en stor publik och en stor välorganiserad och kommunikativ organisation. Men involveringen av hela Gotland, med skolor, församling och näringslivet ger en mycket stor 'community'-skapande potential. Å andra sidan är organisationsformen mindre centraliserad och svåröverskådlig, mer öppen för privata initiativ och principiellt positiv till kommersiell spin-off, så länge inte grundvalen, autenticitetskapitalet, undermineras.

Arbetsformerna på Jamtli är lyhörda för publikens reaktioner och har en repertoar av responser och initiativ för besökarna på gårdarna, både i historievandringarna och de som kommer

utanför dessa. Det finns dock inte i grunden en deltagandedemokratisk aspekt i detta, utan snarare en form av antecipatorisk, förutseende, hållning till ”opinionen”. Just genom att vara en mycket väl fungerande, självreflexiv och genomorganiserad verksamhet minskar möjligheterna att släppa in deltagarna annat än i förutbestämda roller under regi av Jamtli. På flera ställen noteras också att det kan vara svårt att få deltagarna att gå in i roll, många väljer att betrakta det som ett drama som de åser. Valfriheten att kunna stå utanför eller gå in kan ses som ett högt demokratiskt värde i en liberal demokratitradition. Många besökare är säkert helt nöjda med detta, men ur ett mer komunitärt och krävande demokratiperspektiv har det lägre värde.

Foteviken är i hög grad entreprenöriell och kämpar med sin relation till de klassiska kultur-
arvsinstitutionerna, som oftast ses som tunga kolosser i förhållande till hemkommunen Vellinge och de som mest 922 aktiva sponsorerna.

Identiteter

Grunden för en politisk gemenskap är frågan om vilka som hör samman och vad dessa har att besluta gemensamt. Vad lämnar de skilda platserna för bidrag till detta?

Här kan man snart konstatera att själva upplevelsetillfällena arbetar rätt lite med kollektiva politiska identiteter. Upplevelserna bidrar därmed till att osynliggöra sådana som delar i en förfluten verklighet, med rätt eller orätt. Det bidrar sannolikt till att också osynliggöra dem som

viktiga storheter i vår egen tid, vilket förstärks av den allmänna retorik som både i kulturpolitiken och annorstädes framhåller politiska identiteter (nationen) som problematiska ur ett modernt multi-kulturellt perspektiv.

Den problematiska kulturella sidan av den politiska nationella sammanhållningen är ett arv från 1800-talets nationsbildande arsenal. Mångkulturalismen underminerar den politiska enheten, vilken torde bli allt svårare att upprätta som en rent konstitutionell eller nyttoorienterad, rättighetsbaserad, rationell statstrohet. Det som sagts här om den nationella nivån kan också gälla den lokalpolitiska.

I institutionernas helheter ryms emellertid tydliga identitetsbildande alternativ. Alla tre platserna ansluter till en nyregionalism som använder sig av det kulturella kapital som landskapet bär på och ställer det i motsatsställning till Sverige. Detta infogas i en landskapsretorik som spelar på en större arena än vad institutionerna själva ensamma skapar.

Jamtli är kanske den som är mest centralt placerad, i kraft av sin egen historia, en kult- och aktiv minnesplats för bonderepubliken Jämtland. Här spelas, halvt på skämt, med Republiken Jämtland, Storsjöyra och regional utveckling som uppfattar Sverige som ett utsugarsamhälle som lurat landskapet på sin industriella potential och tömt det på befolkning. En federativ anslutning till Norge framstår som den radikala lösningen i denna världsbild, en mindre radikal trycker på

behovet av stolthet över de egna traditionerna som kraftkälla.⁸

Gotlands regionalism har en tydligare latent intern spänning mellan Visby och resten av ön. Dessutom har man inte samma utsugningstes mot storsamhället som bland andra Rentzhog lanserat för Jämtlands del.⁹ Istället är regionalismen klart ”kulturarvskommersiell” som en ny bas för både identitet och besöksnäringarnas verksamhet.

I Skåne finns parallellt en grumlig skånenationalism med rötter bak till berättelser som heroiserar snapphanarnas gerillaverksamhet, ett förhållande av det mer liberala Danmarks livsstil och invandrarfientliga partibildningar och å andra sidan en rationell framtidsdiskurs som ser Öresundsregionen som moderniseringens spjutspets.¹⁰

För Foteviken är det framför allt på hemsidorna som placeringen i förhållande till dessa traditioner antyds. I intervjuerna är det de historiska banden som framhålls, vikten av att komma ihåg arvet och att det först är från 1679, inte 1658 då frågan fortfarande var öppen, som svenskheten predikas i ett ockuperat land. ”Ni lämnar nu Sverige och gör entré i kungariket Foteviken” står det i år för första säsongen vid in-

⁸ Reaktionerna på Haggström 2000 var bitvis hätska från Jämtländsk sida då han ansågs förringa traditionen genom att påpeka hur den skapas av lokala krafter, med rejält kreativa bidrag, kring sekelskiftet.

⁹ Rentzhog 1984. Se avsnittet om Jämtland i Aronsson 1995.

¹⁰ Idvall 2000.

gången till reservatet som ständigt ändrar skepnad.

I själva verksamheten är den politiska regionalismen frånvarande precis som på Jamtli. Betoningen av det kulturella karaktärsdragen får formen av historisk relik på Jamtli genom att dialekten och det särpräglade jamtska placeras i ett då som inte förs fram till samtiden. Detta kan paradoxalt nog fungera som anti-dot mot samtidsregionalismen. Istället är lokaliseringen i hög grad en platsidentitet som bestäms av boende, hushåll och konkreta sociala relationer. Spelet står alltså mellan ett abstrakt Sverige som vi besökare kommer ifrån, en regional ram som är den självklara förutsättningen för institutionen och det lokala gårdssammanhanget som styr de flesta händelserna. Någon gång når brev bygden med berättelser från fjärran länder eller ges en bakgrund om Jämtlands tidigare öden före försvenskningen, men detta accentueras inte. Här kan man säga att kulturpolitikens mål, att genom kulturarvet stärka en lokal identitet mycket starkt präglar verksamheten både till innehåll och form då väldigt många aktiva människor från bygden är involverade. Om effekten ger en ökad öppenhet för kulturmöten och deltagande i samhället i övrigt kan inte denna studie ge svar på. En hypotes skulle kunna vara att detta gäller för de aktiva deltagarna i skapandet av Historieland. De delar en erfarenhet och en tematisering av det gemensamma lokala/regionala arvet som kan bli ett viktigt kitt i fortsatt samhällsorienterad verksamhet – i regionen. Mindre troligt är att det i sig förstärker ett rikspolitiskt deltagande.

Slutsatser

Upplevelsehistoria ger idag inga mer betydande bidrag till förståelsen och diskussionen om det demokratiska systemets grundvalar och hot. Det kan till del ha med vald tematik att göra. Troligen är det ett gott val om den upplevelsepedagogiska infallsvinkeln är styrande. Skolelever anger i en ny undersökning vid en rankning av mest intressanta i historieundervisningen ”det demokratiska systemets framväxt” som det minst intressanta området.¹¹

Tillgängligheten torde allmänt öka med nya grepp som inte signalerar klassisk bildning utan snarare nöje, hantverk, djur. För alla tre besöksmålen finns det utvidgade nätverk av aktiva deltagare. Mest politiserat ter sig detta för Jamtli där det regionala uppdraget är mer allmänt politiskt-ideologiskt uppfattat än på Gotland där aspekten finns, men tydligare samspelar och i någon mån står i konflikt med ett perspektiv av näringslivsutveckling. Evenemangens direkta och indirekta roll i formering och förstärkning av nätverk, identitet och regionalt förtroende torde vara stor men svåruppskattad.

För skolbarnen kräver demokratiaspekten en mycket aktiv inramning i skolarbetet om det ska kunna aktualiseras, i huvudsak som ”det som inte syns” vid en upplevelsedag. En indirekt träning i demokratisk kultur ger rollspelandet och lösandet av konflikter, men det synes spela en

underordnad roll både i måldokument och praktik.

¹¹ Stire Långström i kommande arbete (manus 2002). Jfr Jacobsons forskningsöversikt över historiemdevetande ovan..

Historieberättande entreprenörer

Hans Lundberg

Inledning

Ser du dig själv som entrepren...?
JA!¹

Sven vilar inte på hanen. Frågan ställs en bit in i intervjun och den hinner knappt avslutas innan det jakande svaret slungas ut. Sven brinner, helt klart. På de första femton minuterna hinner han såga museisverige och dess struktur sönder och samman, ge en bild av spelet bakom kulisserna vid Fotevikens tillkomst samt släppa storyn om utställningen som Gud glömde.² Museichef i Malmö i 17 år, en av tre som, då utskrattad, startade *Populär Historia*, mannen bakom en lång rad skrivna verk, TV- och radioproduktioner, radioteater samt multimediprojekt. Mannen som ihop med vapendragaren Björn Jakobsen är något av multikonstnärer på att skapa finansiering

¹ Intervju med Sven Rosborn, 01-08-28, informationschef och arkeologiskt ansvarig på Foteviken.

² 114.000 besökare besåg *Dinosauriernas återkomst* men eftersom utställningen inte var politikerfinansierad (när han fick nej från politikerna ordnade han snabbt annan finansiering) finns inte utställningen omnämnd i några officiella papper om verksamheten det året. Ungefär som Pravdas rubrik när legendariska CCCP på 80-talet förlorade sin enda ishockey-match på 12 år – *Matchen har inte spelats*.

till nordens största vikingaby (800 sponsorer till exempel) – är detta arketypen för en ny tids museichef?

Frågor och syften

Detta kapitel söker tänkbara svar på två huvudsakliga frågeställningar resta i studiens inledande kapitel:

Vilka är de vitala momenten i den struktur som formar lärmiljön för upplevelsebaserad pedagogik samt hur märks dessa moment i den organisatoriska formen?

Hur kan framgång mätas och utvärderas inom museiverksamhet?

Kapitlets bakomliggande hypotes är att det inte är fråga om en tilltagande ekonomisering gradvis kommer få fotfäste inom kultursektorn, utan *hur* den kommer att ske och *vad* den kommer att innehålla. Genom att tydliggöra skillnaden mellan management och entreprenörskap, samt komplettera med ett tredje perspektiv, avser jag att argumentera för att entreprenörskap som ekonomisk ideologi bättre harmonierar med kultursektorns karaktär och framtidsmöjligheter än den ekonomiska ideologi som hittills testats, management. Förebilder för det tredje perspektivet, en hybrid mellan klassiskt entreprenörskap och management kan ses som en kombination av dessa och en parallell till ledarskapet inom kommersialiserad elitlagidrott.

Ett *första* vitalt moment som kan skönjas på makronivå i den struktur som fortsättningsvis

kallas museivärlden är ett internt tryck, gestaltat som en pågående stark förändring av den interna museilogiken, eller i vart fall ett starkt behov av en sådan. Generellt genererar långvarig och ensidig dominans av ett synsätt förr eller senare en motreaktion. Drivande för hur organiserandet av "det nya" gestaltar sig är sannolikt det motstånd som "de nya" upplever mot de föreställningar de utvecklar och de lösningar de förespråkar. Konturerna av ett sådant motstånd är också synligt i materialet.

Ett *andra* vitalt moment som kan urskiljas är ett externt tryck i form av den självklara påverkan som omvälvande samhällsförändringar har på alla miljöer, så även museivärlden. En av dessa förändringar är en markant tilltagande ekonomisering av tillvaron. Det nu dominerande ekonomiska synsättet inom kapitalismen, *management som ideologi*, har gradvis de senaste decennierna vidgat sina anspråk långt utanför sina hemdomäner:

Managerialism, as a form of knowledge/power, is effective as both productive and dominant/suppressive force. It works as a representative strategy, serving people with the ideal images of how their reality should become thought and practiced. It provides a language for "making sense" and presents options for deciding that continuously draw lines between the proper and the improper; between what should be on the scene and what should become related to as ob-scene.³

³ Hjorth 2001 s. 44. *Ideologi* används i kapitlet i betydelsen *den uppsättning idéer och trosföreställningar som ligger till grund för ett tanke-system som påverkar mänskligt beteende*.

Hederliga svenska paradnummer inom offentlig sektor, som *Värden* och *Skolan*, är mitt uppe i en tämligen intensiv uppgörelse om alternativa förhållningssätt. Debatten är stundtals mycket het. Den gamla folkrörelseikonen *Idrotten* är mitt uppe i sin första större bjudning efter ett stort antal mer eller mindre improviserade enskilda fester, men vet inte riktigt om man skall bjuda på kaffe, cognac, både och eller inget alls. Debatten är från och till även där ganska het. Lämnad i sticket är hon för all del inte, *Kulturen*, men besöken från alternativa intressenter är hittills lika sporadiska som responsen är skiftande och debattlusten låg.

Dessa bägge moment möts då och då i en uppflammande diskussion kring den dominerande ideologins försiktiga knackande på dörren med sponsorsförslag. Tämligen omgående följs framstötarna av en återgång till minskade-anslag-retoriken, åsikter om densamma, samt betydande ovilja att fråga sig hur de som tänker annorlunda egentligen har tänkt.⁴

En gemensam nämnare för våra tre objekt är stark utveckling och förändringskraft. Medeltidsveckan har det senaste decenniet utvecklats starkt för att nu vara inne i en mognare fas med fortsatt utveckling men i något mindre hastighet. Foteviken däremot, står mitt i denna initiala utvecklingsprocess. Jamtli står inför en ny fas i den mogna institutionens utveckling, innehållande ett nytt system av aktiviteter, framarbetade ur de

⁴ David Elliots omdiskuterade Sony-utställning på Moderna Museet kan tjäna som ett bra exempel.

kontinuerliga utvärderingarna och utvecklingsdiskussionerna, i syfte att ytterligare utveckla den redan mycket väl utvecklade pedagogiska verksamheten.

Ett naturligt beteende i allt som söker förändring är att öppna sig, att blicka ut, att låta sig påverkas och influeras av likasinnade i andra länder eller av andra världar inom och utom landet. Parallellt är det likaledes naturligt att ett förändringstryck skapar nya dimensioner av slutenhet samt förstärker redan existerande. Varje miljö har sina förnyare och bevarare. I skärningspunkterna, dels mellan dessa båda grupper, dels dessa gruppers förhållningssätt gentemot externa aktörers eventuella intresse av bevarande/förnyelse kan ett landskap av olika handlingsstrategier tecknas.

Strategin för att svara på de inledande frågorna är tredelad. *Ett*, att tydliggöra de betydande skillnader som finns mellan tre ekonomiska ideologier som generellt förknippas med samma ämnesdisciplin (företagsekonomin). Utgångspunkten tas i tecknandet av två generella idealtypiska aktörer, *homo oeconomicus* och *homo ludens* samt en egen konstruktion, *homo hybrid*, ur vilka bilderna av respektive ideologi är tänkta att träda fram.⁵ Den förstnämnda står som representant för *Företagsekonomi som ämne*, den mittersta representerar *Entreprenörskap som ämne* och den tredje

⁵ Homo oeconomicus = den ekonomiskt-rationella människan. Homo ludens = den lekande människan. Homo hybrid = den lekfullt ekonomiskt-rationella människan.

⁶ Ett delämne inom företagsekonomin och i tilltagande omfattning en utmanare till densamma.

är en teoretisk lek i syfte att introducera det synsätt som i någon mening kan sägas rymmas inom det i Sverige nymornade akademiska ämnet *Sport Management/Coaching* vilket förenklat kan sägas vara en mix av de två förstnämnda men som rymmer en egen mycket specifik logik som har uppenbara likheter med vissa element inom mu-seivärlden.⁷

Det andra steget är att anlägga ett entreprenöriellt perspektiv på hela kapitlet på två sätt. Genom att välja ord, stil och rubriker för att pröva ett annat sätt att tala om ämnet och sedan låta perspektivet färga framställningen av de två andra ideologierna för att markera att det trots allt är fråga om gradskillnad snarare än artskillnad. Jag gör detta genom att anlägga ett entreprenörskapsperspektiv på *de skapande ledarna och de skapande inslagen i verksamheterna* vilket möjliggör en ny analytisk nivå då tre mer nyanserade teoretiska skepnader utkristalliseras ur de ursprungliga skepnaderna genom kombinationer av dessa.

Inom ett entreprenöriellt perspektiv träder *den manageriella entreprenören* fram ur *homo oeconomicus* och *den entreprenöriella entreprenören* ur *homo*

⁷ Jag väljer att använda uttrycket teoretisk lek då det avsnittet på grund av sin ämnesmässiga färskhet vilar på mindre vedertagen vetenskaplig grund än de två förstnämnda. Se det som en önskan att bjuda in till ytterligare en dimension i försöken att söka fånga de tre studerade objekten. Av förenklings skull använder jag fortsättningsvis SMC som förkortning för Sport Management/Coaching. Angränsande områden för diskussion om ekonomisk aktivitet med mer komplexa drivkrafter och effekter är det som benämns Social ekonomi.

ludens.⁸ För att fullborda min teoretiska lek tillåter jag att homo hybrid antar skepnaden *prestatören*.⁹ Den första frågeställningen söker således sitt svar i två led.

Det tredje steget är att argumentera för att synsätten inom entreprenörskap och SMC kan ge ekonomisk-ideologisk näring för kultursektorn då management visat sig vara en tämligen

⁸ Begreppen är lånade ur Hjorth 2001. Den entreprenöriella entreprenörens företagsamhet löper ur det sociala och lekfulla inslaget i det hon företar sig. Utveckling, lärande (och resultat som en konsekvens därav) sker genom den vardagskultur som därigenom manifesteras. Den manageriella entreprenören är av ett helt annat slag. Det företagsamma jaget hos henne löper ur ett betydligt mer kalkylerande syfte, syftet att arbeta med sig själv för att förbättra sig och på så sätt uppnå resultat. Genom arbete äger det företagsamma jaget möjligheterna att realisera sin fulla potential

⁹ Prestatör = Prestationsinriktad kreatör. Idén till begreppet från kollegan Frédéric Bill. En konstruktion i syfte göra ett inlägg i en urgammal trätofråga, åtskillnad eller ej mellan förnuft och känsla? Jag vill tro att samexistens mellan passion och rationalitet är möjlig och önskvärd, förutsatt att de tillåts vara varandras förutsättningar med passionen som överordnad princip. Det bygger på tesen att en frisläppt entreprenöriell passion inom en kontextuellt sammanhållande och fungerande ram är mycket rationalitetsframkallande då den hela tiden söker effektivisera det som måste göras för att på så sätt maximera utrymmet för det den vill göra. Skillnaden mellan den manageriella entreprenören och prestatören ligger specifikt i *det praktiska hanterandet av relationen mellan process och resultat* (se ovan) samt rent allmänt i relationen mellan språkbruk och handling. Den förstnämnde släpper lös en entreprenöriell passion retoriskt men inte i handling medan den sistnämnde låter handling och ord gå hand i hand. Skillnaden mellan den entreprenöriella entreprenören och prestatören är att den sistnämnde styrs av ett betydligt mer uttalat resultatfokus.

näringsfattig kost. Den andra frågeställningen i inledningen söker utifrån detta syfte även den sitt svar i två led. Hur framgång kan mätas och utvärderas inom museiverksamhet är en fråga som ställts av många under lång tid. Försöken har med näring från management som ideologi fokuserat på kostnadssidan och resultaten är nedslående. Svaret här får därmed till en början karaktären av ett icke-svar, en kort odysse över exempel som ger indikationer på hur man *inte* kan mäta och utvärdera museiverksamhet samt något om orsakerna därtill. En huvudsaklig skiljelinje mellan de tre ideologierna ligger nämligen i synsättet på relationen mellan *process (prestation)* och *resultat*.¹⁰ Förenklat, så är för management som ideologi processen underordnad resultatet, för entreprenörskap som ideologi gäller det omvända medan det mycket uppenbara resultatfokus inom SMC som ideologi *går genom* ett mycket djupgående fokus på processen.

SMC har ett *än* starkare fokus på resultatet relativt management och ett *än* starkare fokus på processen relativt entreprenörskap. Detta, att lösa problemet med två oförenligheter genom att *kombinera dem via extremisiering* dvs anse att de riktigt vassa resultaten nås genom det riktigt djupgående fokuset på processen *och inte vika från det när krav och press är som störst*, är enligt mitt förmenande det som mest särskiljer SMC som ideologi och *prestatören* relativt de två andra.

¹⁰ En relation som på intet sätt är så oproblematiserad som den vid en första anblick kan framstå som, vilket en avhandling kring begreppet *performance* av Corvellec 1995, visar på. Återkommer till denna nedan.

Andra steget i sökandet efter svar på den svårösta frågan om museers effektivitet och dess eventuella mätbarhet tar sig formen av en tyngdpunktsförskjutning från resultat till process. Ett intryck jag fått under arbetets gång är att ett alltför ensidigt fokus på resultatkomponentens ena sida, kostnaderna, har ackompanjerat museers gradvisa underkastelse av ekonomisk logik. Om kostnader är mer förknippat med problem så är intäkter mer länkade med möjligheter. Ett större fokus på intäktssidan betyder samtidigt större uppmärksamhet på de kreativa tanke- och handlingsprocesser som skapar det intäktstänkande som genererar resurser.

En annan huvudsaklig skiljelinje mellan de tre ideologierna är just vad som fokuseras. Ett entreprenöriellt perspektiv på tillvaron söker att *möjliggöra* allt i sin omgivning genom att konsekvent omvandla det som kommer ivägen till resurser. Kapitlet avslutas därför i den andan.

Management som ideologi för museivärlden – homo oeconomicus styr

The extension of economic discourse to organisations which are not primarily profit-seeking is a general phenomenon affecting the whole western world.¹¹

Den ekonomiska diskurs som avses ovan är den som dominerat företagsekonomi under 1900-talet och som under senare decennier har spridits så kraftigt att man nu kan tala om management som ideologi. Det olyckliga i en formulering som den ovan är att det är lätt att förledas att tro det finns just en enda diskurs. Det är direkt felaktigt, men denna illusion är kanske den bästa indikatorn på dess dominans och anspråk. En kort återblick får inleda.

När företagsekonomi som akademiskt ämne började ta form på slutet av 1800-talet, slog det naturvetenskapliga, statistiska tänkandet igenom, paradoxalt nog samtidigt som den naturvetenskapliga kunskapstraditionen på allvar började ifrågasätta sitt eget förenklade synsätt. Företaget betraktades inte som något föränderligt, utan som något till sin logik färdigt, ”a running concern”.¹² Redovisningssystem som byggde på hur det är och inte hur det skall bli skapades. Marknadsföringstänkandet utgick från existerande produkter på existerande marknader. Framtiden ansågs vara möjlig att extrapolera, vilket gjorde att planering inte bara uppfattades som viktig utan också som möjlig.

När praktiken har kommit att allt mer visa på att ekonomiskt nyskapande och entreprenörskap är viktigt för samhället, så har forskningen också ökat inom olika discipliner och på olika håll i världen. Men det har hela tiden varit det gamla mekanistiska tänkandet som varit vägledande vilket lett till en förenklad, politiserad och romantiserad bild av entreprenören som föränd-

Den ekonomiska diskurs som avses ovan är den som dominerat företagsekonomi under 1900-talet och som under senare decennier har spridits så kraftigt att man nu kan tala om management som ideologi. Det olyckliga i en formulering som den ovan är att det är lätt att förledas att tro det finns just en enda diskurs. Det är direkt felaktigt, men denna illusion är kanske den bästa indikatorn på dess dominans och anspråk. En kort återblick får inleda.

¹¹ Zan 1999 s. 1.

¹² Antagandet om att företaget skall finnas för evigt.

ringsskapare.¹³ Forskningsprojektens uppläggning inriktas på olika typer av enkla korrelationer. Företagandet relateras till någon annan typ av variabel såsom konkurser, branscher, nätverk, kvinnor, tillväxt, ledarnas utbildning eller motivationsgrund, etnisk härstamning eller dylikt.¹⁴

Samma statiska tänkande skapade redan på tidigt 1900-tal idealtypen för människan, homo oeconomicus, i mer vardagliga ordalag kallad *rational man*, vilken anses fatta viktigare beslut efter att metodiskt ha övervägt alternativen för att sedan välja och implementera det bästa. Det är en normativ modell som bygger på ideala föreställningar för hur beslut kan fattas. Den nyliberala offensiven inom ekonomisk teori moderniserar homo oeconomicus då denne har blivit reaktiverad och genomgått en radikal inversion baserad på den omhuldade valfriheten:

The reactivation consists in positing a fundamental faculty of choice, a principle which empowers economic calculation effec-

¹³ Männén bakom *Activity Based Costing*, Robert S. Kaplan (Professor i redovisning vid Harvard Business School) och David P. Norton (leder det internationella konsultföretaget *Renaissance solutions*) har med sin senaste skapelse, *The Balanced Scorecard*, skapat ny mekanistiskt rationell fetischism tagen till nya gudomliga höjder. Ett BSC sägs överbygga den klyfta som ofta skiljer strategi och genomförande. Det blir ett verktyg för att förmedla strategin, fördela resurser, sätta mål för avdelningar, grupper och individer och ge återkoppling. Det hävdas också att alla målen hänger ihop i en orsakskedja. Varje enhet kan se vilka mål och nyckeltal den kan påverka och omvandla dem till egna mål och planer. Det brukar gå lätt hävdas det. Dream on hävdar jag.

¹⁴ Hyrenius 2001.

tively to sweep aside the anthropological categories and frameworks of the human and social sciences.¹⁵

Genom en betydande förskjutning av ansvaret från stat till individ tilltar mängden ekonomiskt kalkylerbara situationer i så stor utsträckning att vi upplever en stark ekonomisering av vår tillvaro, vilket i moderniserad form gör om rational man till *manipulable man*:

The American neo-liberal homo oeconomicus is manipulable man, man who is perpetually responsive to modifications in his environment.¹⁶

Ansvarsförskjutningen har gjort en ny, mycket sofistikerad metod för kontroll och styrning möjlig, en som bygger på chimären att individen styr sitt liv med full kontroll genom beslut grundade på valfrihet. Chimär, på grund av en alltför hög grad av omedvetenhet om de bakomliggande mekanismer för kontroll och styrning av såväl beteenden som handlingar som ryms inom dels den påtagliga varumärkeskonstruktion som företagen genomfört under 1990-talet (gör anspråk på att styra och kontrollera individen som konsument), dels *konstruktionen av det företagsamma själförverkligande jaget* (gör anspråk på att styra och kontrollera individen som producent). Gra-

¹⁵ Gordon 1991 s. 43. Direkt återgivet ur Hjorth 2001. *Posit* betyder enligt Oxford Advanced Learner's dictionary (sjätte upplagan, 2000) "to suggest or accept that something is true so it can be used as the basis for an argument or discussion".

¹⁶ Hjorth 2001 s. 56.

den av reaktivering av *homo oeconomicus* avgörs av i hur stor utsträckning identiteterna *jaget* och *företaget* sammanfaller:

To the extent that the governed are engaged, in their individuality, by the propositions and provisions of government, government makes its own rationality intimately their affair.¹⁷

En ansvarsförskjutning, likt den från stat till individ, med påföljande tyngdpunktsförskjutning från stat till företag som styrande och kontrollerande agent, ser likaledes ut att äga rum för en lång rad kollektiva aktörer (skolan, vården, idrotten, kulturen) med samma sofistikerade syften. Några exempel på vad dessa ambitioner hittills gett för resultat inom museivärlden är i fokus i huvudfråga två, vilken jag således får återkomma till nedan.

De två varianterna av rational man avspeglar om det är producenten eller konsumenten som utnyttjar sin förespeglade rationalitet. Kritiken mot tänkandet har dels gällt bristande överensstämmelse med de ideala förhållandena (bland annat informationsbrist, modellernas jämviktsantagande, synen på ekonomin som ett slutet system), dels det urval behov och drivkrafter som bara i ringa grad diskuteras och tas för givna (nytto- och vinstmaximering).

¹⁷ Gordon 1991 s. 48. Direkt återgivet ur Hjorth 2001.

Entreprenörskap som ideologi för museivärlden – homo ludens styr

Efter ett par decennier i marginalen som den fula ankungen inom företagsekonomin vinner entreprenörskapsforskningen kraftigt mark i takt med att politiker och näringslivsföreträdare, påhejade av media, har koopterat entreprenören och gjort henne till sin kelgris.¹⁸ Haussen i dot.com-boomen, återspeglade i nya begrepp som *den nya ekonomin*, lite senare *upplevelseekonomin* och nu nyligen *uppmärksamhetsekonomin*, har försett entreprenören och entreprenörskap med en näst intill gudomlig aura.

Några korta citat får här representera en ökande flora av problematiserande entreprenörskapsforskning som nu växer fram:¹⁹ ”The new economy comes together with a worship of the entrepreneurial.”²⁰ ”Entreprenören ger kapitalismens fram- och baksidor ett ansikte att beundra och bespotta. Men det är inte självklart att

¹⁸ Hjorth & Johannisson 1998, formulerar det så här på s86: ”Studiet av entreprenörskap har inte alltid setts som en del av företagsekonomin och organisationsteorin”. Och lite senare: ”Under det senaste decenniet har dock entreprenörskap vunnit acceptans som ett särskilt akademiskt delämne i Sverige”. Att kooptera är att göra någonting till sitt som dock, på grund av sin inneboende karaktär, inte fullt ut kan bli ditt.

¹⁹ Flera arbeten inom entreprenörskapsforskningen de senaste åren (artiklar av Hjorth & Johannisson 1998, Johannisson, Hjorth & Steyaert 2001, Hyrenius 2001 och framförallt avhandling av Hjorth 2001) slår in en ansenlig mängd kilar i den hittillsvarande officiella bilden av entreprenören producerad främst av *Management som ideologi*.

²⁰ Hjorth & Steyaert 2001 s2.

vi därigenom greppar entreprenörskapets själ.”²¹
”Entreprenörskapets gäckande karaktär är säkert en anledning till att de flesta som forskar kring organisation och förändring undviker entreprenörskapet.”²²

Hjorth tecknar i sin avhandling alternativa bilder av entreprenörskap baserade på synsättet att det inte främst handlar om ekonomi. Då den gängse ekonomiska vetenskapen hittills har sorterat ut den kulturella aspekten samt det kreativa skapandets aspekter har detta resulterat i att det finns många oskrivna, dolda, historier om entreprenörskap.

Vi har hittills i stort sett haft *en* historia om entreprenörskap att förhålla oss till. Genom synliggörandet av några alternativa, tysta(de), berättelser tydliggörs att vi inte har en historia att förhålla oss till utan snarare flera historier eller historiografier. Hjorth bygger sina alternativa skrivningsförsök på att åter länka ihop förnuft och känsla, rationalitet och passion och han gör det genom att komplettera (inte ersätta) en moderniserad homo oeconomicus med *homo ludens*, den lekande människan. Huizingas *homo ludens som medeltida människa* är därmed kanske inte en helt övervunnen människotyp utan snarare en realitet som olika traditioner är mer eller mindre väl ägnade att se och uppmärksamma. Entreprenörskap som ideologi är definitivt en tradition där hon känner sig hemtam. Vad kan väl då vara lämpligare än att låta Jessica Rabbit träda in på

²¹ Hjorth & Johannisson 1998, s86.

²² Hjorth & Johannisson 1998 s. 87.

scenen som representant för en lekfull homo ludens?²³

Entreprenörskap - något...omöjligt?

”You don’t know how hard it is beeing a woman, looking the way I do.”

”Well, you don’t know how hard it is beeing a man, looking at a woman, looking the way you do.”

”I’m not bad, I’m just drawn that way.”²⁴

Replikskiftet mellan den halvnakne privatdetektiven och före detta polisen spelad av Bob Hoskins och den tecknade, missförstådda, sexbomben Jessica Rabbit fångar i flera dimensioner en genialisk lek med problematiken med konkurrerande verklighetsbeskrivningar i denna fyrfaldigt oscarsbelönade film. Alla våra välkända Cartoons, förkortade till *Toons* lever i denna film sida vid sida och jämlika med oss människor. Någon måtta får det vara, så *Toons* får sin egen helt segregerade stadsdel, *Toontown*, där få människor vågar sig in.

Toons har givits en lagom dos mänsklighet, de tål hur mycket fysiskt våld som helst men blir lika emotionellt förkrossade som vi när vår älskade sviker. Filmen var först i sitt slag genom den totala upplösningen av gränsen mellan verklighet och fiktion.

²³ Se ovan s. 73.

²⁴ Ur filmen *Vem satte dit Roger Rabbit?*

Hjorts och Johannissons begrepp verklekhet²⁵ passar ovanligt väl in i sammanhanget då det tydliggör deras syn att entreprenören leker fram nya möjligheter och nya verkligheter. Jag vill på intet sätt romantisera begreppet *lekfullhet*. Jag använder begreppet när de inre motiven är mer styrande än de yttre eller då de är av stor betydelse för uppkomsten av en kvalitativt bra verksamhet. De finns många bottenar i *I'm not bad*-kommentaren. Det är filmens huvudreplik som får storyn att helt vända. På metanivå fungerar repliken samtidigt som en återställare av tingens ordning för ett ögonblick. Greppet att ge Jessica det reflekterande självmedvetande som annars är förbehållet homo sapiens är i sig stilbrytande. Att sedan låta henne ironisera över det omöjliga i filmens signum, upplösningen av gränsen mellan fiktion och verklighet, är nyskapande i dubbla looper. Först ungefär tio år senare får genren sitt stora genomslag genom filmer som *The Truman Show*, *Wag the dog* och framförallt *Matrix* som alla leker och provocerar med verkliga och fiktiva verkligheter på ett avancerat sätt.

Samma seriösa och avancerade lekfullhet, ibland provocerande, har jag träffat på bland vissa aktörer i vår undersökning, vilka ibland hamnar i konflikt med museivärldens motstånd mot det nyss nämnda. Fru Rabbit får därför stå som metafor för de inslag av gäckande entreprenörskap som utövas av homo ludens på våra platser. Krävs det möjligen en toon av fru Rabbits digni-

²⁵ Verklekhet = verklighet/lekfullhet. Hjorth och Johannisson 1998 s. 103.

tet för att klara av den delikata (omöjliga) balansgången att vara kulturentreprenör i såväl handling som form? Möjligen:

[Det] krävs i det närmaste en övermänniska för att klara uppgiften [verksamhetsledare, min anmärkning]. Ledaren måste ha grepp om ekonomi, kulturarbete, vara väl bevandrad i historia samt vara ett bra ansikte utåt.²⁶

Entreprenörskap - något...ljuvligt?

Entreprenörskap i sin bästa skepnad är en mäktig företeelse. När ett sammansvetsat lag skapar nytt, bryter ny mark, uppnår något, för en process framåt, finns det inte mycket som går upp mot den effektivitet och tillfredsställelse som i kreativ organisering som verkligt teamwork innebär. Vilka faktorer är det då som skapa den rörelse som konstituerar denna känsla? Det finns en lång rad försök att definiera vad entreprenörskap är. En av de ledande forskarna, William J. Baumol, har den för mig mest giltiga definitionen på entreprenörskap:

... entrepreneurs are always with us and always play **some** substantial role. But there are a variety of roles among which the entrepreneur's efforts can be reallocated, and some of those roles do not follow the constructive and innovative script that is conventionally attributed to that person. How the entrepreneur acts at a given time and place depends heavily on *the rules of the game* – the

²⁶ Tf. verksamhetsledare Helena Håkansson i *Gotlands Tidningar* 6 augusti 2001.

reward structure in the economy – that happen to prevail.²⁷

Begreppet behöver avgränsas från andra närliggande synsätt som den inte delar. Till exempel stödjer en del forskare synsättet som menar att en innovation är något som har marknadspotential medan entreprenörskap handlar om att utnyttja den potentialen. *Handlandet* står i fokus i det sistnämnda synsättet. En andra skiljelinje går mellan de som ser entreprenörskap som en naturtillgång, en naturlig egenskap som finns överallt i samhället, i betydelsen *förmågan att företa sig*, vilket gör entreprenörskapet till något genuint kollektivt, baserat på synsättet att varje människa i grunden är interaktiv samt de som ser det som en uppsättning egenskaper som går att lära in, vilket gör entreprenörskap mer individuell, entreprenören blir då en bärare av vissa svårödlade personliga egenskaper. Ser man det som en allmän naturtillgång blir entreprenörskapet inget speciellt och då finns det heller ingen anledning att fokusera på enskilda hjältar och ikoner, även om de skall ses som goda exempel. Främst Jamtli kommer här istället att diskuteras utifrån ett individperspektiv.

En tredje skiljelinje går mellan de som ser entreprenörskap som systematiskt bruk av kunskap där kunskap är något som är konstant i rörelse och därmed konstant omskapas och

omskapas, kontra de som ser det som en anomali, ett avbrott som markerar en övergång från ett statistiskt tillstånd till ett annat. Hittills gjord forskning visar att det är mycket svårt att frammana entreprenörskap på kommando och det samma gäller i ännu högre grad intraprenörskap, entreprenörskap inom en befintlig struktur. Jamtli lyckas med detta av många orsaker, men främst tack vare den mycket professionella inställningen till utvärderingar, vilket hela tiden håller processen i rörelse.

När det gäller orsakerna till varför entreprenörskap uppstår så förs det fram mycket olikartade tankar om att det är alltifrån profithunger och maktbehov till skaparglädje, viljan att ha kul samt att skapa sig ett meningsfullt liv som är de avgörande momenten. Där emellan ligger den lätt deterministiskt inspirerade idén om att entreprenörskapet är sprunget ur en entreprenöriell kultur.

Hittillsvarande forskning om entreprenörskap har varit mycket fokuserad på företag, vilket skapat synsättet att entreprenörskap är det som sker på ekonomiska arenor. Mot det ställs ett synsätt som säger att entreprenörskap i huvudsak är icke-ekonomisk i sin karaktär, men att den arena där den utspelas sig hittills har varit den ekonomiska vilket skulle förklara forskningens fokus. Det råder relativt stor enighet kring att entreprenörskap trivs bäst i mångtydiga miljöer där det finns en organiserande kontext men också en relativt sett lägre grad av organiserat motstånd, d v s kontexten är påverkbar och inte för institutionaliserad. Entreprenören är riskbenä-

²⁷ Baumol för fram begreppet i en artikel i *Journal of Political Economy* Vol 98, Nr 5, s. 894. Han stödjer sig bland andra på Schumpeter (1912) och Murphy, Shleifer & Vishny (1990).

gen, men det är ett kalkylerat risktagande. Det finns inget kreativt med att agera dumdrigt.

Om man ändå ser på olika individuella egenskaper så finns det fog för att hävda två faktorer som utmärker entreprenörer. Dels hur de organiserar sin tillvaro och de verksamheter de interagerar i, dels betydelsen av det mod som en sådan organisering kräver. Det är vanligt att entreprenörer i sin organisering agerar efter principen *som om* (det vore verkligt, det vore sant). De utgår från en idé eller en möjlighet och påbörjar sedan sin kreativa organisering för att skapa resurser. Entreprenörskapet ligger då i att aktualisera upptäckter innan andra gör det och framförallt genomföra dem innan andra gör det.

Entreprenören tillmäter därmed planering i dess manageriella innebörd mycket lågt värde och ägnar sig istället kraftfullt åt nätverksbyggande som en del i sin beredskapsplanering vilken syftar till att skapa absorberingsförmåga inför de förändringar som verkligheten obönhörligen har på gång bakom varje hörn.

Entreprenörskap handlar slutligen mycket om mod. Mod att förneka en hämmande styrning och kontroll till förmån för ett bejakande av en skapande dito. Det krävs mycket mod och integritet för att bryta den flockgräns som en normativ omgivning sätter. Entreprenöriellt, vardagligt gränsöverskridande på fältet handlar mest om oglamorös kamp och handling så länge du inte är etablerad. Lika lätt som det är att glorifieringen tar överhand när konsekvensen av entreprenörskapet förför och glädjer, lika lätt är det att vara nedlåtande och fördömande innan för-

förelseakten tar vid i all sin kraft, eller när den misslyckas. Entreprenörskapets mod och omdöme består i att behålla, stå upp för och därmed försvara egenvärdet i glädjen i handlandets skapande kraft så länge bekräftelsen uteblir samt mod och omdöme att klara den mycket svåra balansgången mellan stolthet och ödmjukhet, självtillit och självtillräcklighet samt mättnad och nyfiken hunger då framgångens sötma avnjutes via omgivningens bekräftelse.

SMC som ideologi för museivärlden – homo hybrid styr

Vetenskapen har, för mig mycket förvånande, länge förbisett den mycket djupgående *handlingsorienterade* kunskap som under lång tid byggts upp inom idrottsvärlden. Stöd för min kritik kan skönjas allt oftare. Relativt tydliga tecken på att en förbättring i det avseendet kan likaledes noteras. Kraftfullt teoretiskt stöd (dock ej relaterat till idrottsvärlden specifikt) går att finna i bland andra *Kunskap i handling* (Molander 1996), *I entreprenörskapets tecken* – en studie av skolning i förnyelse (Johannisson och Madsén 1997) samt i *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper* (Liedman 2001).

När homo oeconomicus nu knackar på en mycket passionsdriven arena som *kulturen*, tror jag att det finns en del lärdomar att hämta från en annan dito, lagidrott på elitnivå. För de få procent av de idrottande som utgör *elitskiktet*, där rationalitet i form av stora pengar för all del har blivit en motivationsgrund i ökande grad, har

kravnivån ökat oerhört vilket paradoxalt nog medför att passion som bibehållen, primär motivationsgrund blivit *än* viktigare. Det finns för all del broilerexempel där all glädje verkar vara långt borta med det är ändå rimligt att anta att den grundläggande förutsättningen fortfarande är glädjen i utövandet och glädjen i utövandet ihop med andra. För vilken elitspelare blir kvar speciellt länge i eliten utan spelglädje, kreativitet, lust och inre motivation? Inte många. Pengar har som jag ser det ett par enkla funktioner för de idrottande. De kan maximera det de vill göra (idrotta och leka) och minimera det de inte vill göra (allt annat). Blir jag stenrik på köpet då jag lyckats, ”fine with me”. På vägen till framgången fungerar pengarna som mentalt alibi för att underkasta sig den nödvändiga mängd hård träning och disciplin som skiljer ut elitnivån från idrottande på mer behagliga nivåer. Pengar gör livet enklare och trevligare kompenserar de många ensamma och tuffa perioderna med mycket begränsat socialt liv. Pengar kan också vara en motivationsfaktor i form av en hägrande framtid som ekonomiskt oberoende. Men som enda eller ens huvudsakligt motiv under alla de slitsamma åren fram till den punkten, de stora pengarna eller den stora matchen, räcker det inte. Den människa finns inte som orkar skjuta upp sin behovsuppfyllelse så länge under de provningar som elitidrott medför.

Homo oeconomicus entré på dessa arenor har därför gjort mycket gott när man ser på den enorma utveckling som skett. Ansvaret för det pris som dock börjar bli alltmer uppenbart – en

gradvis urgröpning av den själ som den skapande kraften inom dessa arenor vilar på – pockar dock på en avnämare. Kritiken borde dock riktas mindre mot den ekonomiska rationaliteten i sig, mot dess anspråk att lämna alla svar. Den följer i stort bara sin egen logik.

Idrottsvärlden och museivärlden uppvisar i detta avseende slående likheter. Samma initiala, nästan reflexmässiga, stämpling av näringslivspengar som ”fult”. När sedan en rad samhällsliga faktorer gör ett accepterande av tilltagande ekonomisering nödvändig, säljs verksamheterna ut för aningslöst, för billigt och i ett tydligt förhållingsmässigt underläge. Tredje fasen blir då den oreserverade och okritiska hyllningen hos de åtnjutande vilket ställs mot den onyanserade och reflexmässiga motviljan. Kapitulation å ena sidan, agitation å andra, till gagn för vem?

Jag har gått igenom såväl den debatt som den rapport som följde av Moderna Museets Sonyutställning. Om allt detta finns det mycket att säga men att en sponsrad utställning hos en verksamhet som hade ynka 600.000 i sponsorstöd förra året kan orsaka en sådan debattstorm är talande för det nymornade förhållningssätt som museivärlden har inför en tilltagande ekonomisering.²⁸ Det är för all del inte summan i sig

²⁸ Dagens Nyheter 000610, 010121, 010123, 010125, 010127, 010203, 010213, 010222, och 010302. Siffran 600.000 är Robert Weil, avhoppad styrelsemedlem, ur DN 010123: ”Förra årets sponsorintäkter låg på 600.000 kronor, medan så mycket som 80 miljoner kom från staten.” Rapporten jag nämnde är *Control of cultural institutions* (Bild, kommande).

som debatterats, utan snarare sättet det skedde på, en debatt baserad på det principiella förnekandet av sponsringens plats i verksamheten. Den onyanserade och reflexmässiga oviljan tillåter inga som helst avsteg från norm och definitivt inte misslyckade försök till avsteg. Men hur skall utveckling då kunna ske? Det finns numera en mycket bred repertoar av goda verktyg i den ekonomiskt-rationella verktygslådan då man önskar skapa förändring via tillväxt. Verktygen var för sig, sett som metoder, kan vara bra i vilken kontext som helst förutsatt att den bakomliggande inneboende logiken i management som ideologi - ambitionen att styra, kontrollera och genomsyra allt - tämjs och balanseras av en annan logik.

Om denna andra logik ägnar sig åt en del kapitulation och en del agitation omöjliggörs såväl tämjning som balansering. Det blir en ekonomisering på den enes villkor. Om denna andra logik istället ägnar sig åt en del reflekterat provande och en del hård debatt kring dessa olika försök, kan man anta att ekonomiseringen gradvis testas mot de gjorda och debatterade försöken vilket kan ses som tämjning och balansering av den ekonomiska logiken. *Autonomi* kan i sammanhanget ses som nyckelordet.²⁹

²⁹ Det sätts då och då likhetstecken mellan självständighet/självbestämmande och en särskild juridisk form, det privata företagandet, vilket som jag ser det är direkt felaktigt om man tar den anställdes perspektiv. Autonomi har mycket att göra med människosyn och kunskapssyn och mycket lite att göra med juridisk form.

Ett elitidrottslag har tre reellt mycket autonoma maktgrupperingar, styrelsen, tränarstaben och spelartruppen, vilket skapar en mycket dynamisk och därmed konfliktfylld miljö. Det här är något som måste accepteras och bejakas. Man tämjer och balanserar en sådan miljö genom att lära sig att tycka om dess logik samt lära sig att respektera dess krafter och de förutsättningar de löper ur. Huvudmetoden är oändlig dialog kring de många frågorna som skall lösas gemensamt kombinerat med mycket klar ordergivning kring de få frågor som homo hybrid har autonomi i.

Dynamiken inom museet sett som den organisatoriska kontext som är skapare av lärande strukturer är likartad, med den avgörande skillnaden att maktgrupperingarna verkar vara i korsvisa beroendeställningar med alltför låg grad av autonomi samt att ordergivning i den betydelsen knappast existerar. Vilka andra arbetsmarknader har så starka arbetstagare som idrotten? I vilka andra branscher kan en grupp arbetstagare (spelarrådet eller lagkaptenerna) trampa upp till styrelseordföranden och kräva chefens (tränarens) avgång – och i en hel del fall få igenom det? Vilka andra arbetsmarknader är så internationaliserade att en god prestation på en dyngsur svensk oktoberplan kan leda dig till en frodande grön dito i Portugal veckan därpå? Vilken typ av ledarskap skapas av en sådan miljö? Poängen är att det inom idrottsledarskap finns bra exempel på en perfekt symbios mellan passion och rationalitet, mellan bibehållen idrottslig själ i en genomkommersialiserad verksamhet. Det finns givetvis lika många katastrofala exempel, men var-

för fokusera på dem? En grundläggande förutsättning för att komma åt den skapande kraft som passionen från autonoma grupper av människor har att erbjuda, är acceptansen och bejakandet av ett reellt och likartat inflytande för grupperna. Kultur kan antas bygga mycket på passion och pengar behövs det mer av. Varför då inte *söka inspiration* där de ingredienserna finns i maximalt koncentrat och där det har utvecklats metoder, synsätt och strukturer som möjliggör detta?

Homo hybrid – den passionsdrivna människan i en mycket rationell kontext – är mycket krasst medveten om att ekonomiska aspekter är centrala och att ekonomismen kan föra med sig mycket gott åt den värld han verkar i. Entreprenören sliter med den, anpassar sig efter den, lär sig att hantera den och slutligen tämjer han den genom att göra den till bara ytterligare en dimension som påverkar den verksamhet han verkar i. Redskapen är *mod, civilkurage och en förmåga att inte låta omständigheterna gå ut över den skapande, handlingsinriktade glädjen*. Ett par enkla rader av Mark Twain, ”arbete är allt som någon är tvungen att göra och lek utgör allt annat”, inspirerar till två påståenden:

- En helt frisläppt passion inom en kontrollerande kontext är mycket rationalitetsframkallande då den hela tiden söker effektivisera det som måste göras för att maximera utrymmet för det den vill göra – att få utlopp för de inre motivationsfaktorerna genom att utöva verk-

lekhet genom reflekterande kreativitet.³⁰

- En helt frisläppt rationalitet förvandlas till en kontrollerande kontexten vilket skapar en belöningslogik som gradvis maximerar de yttre motivationsfaktorerna såsom pengar, status och karriär, vilket gradvis underminerar de inre motivationsfaktorerna och i värsta fall till sist eliminerar dem.

”Gehörsträning är den högsta formen av träning. Gehörsträning är samtidigt både vetenskap och konst”³¹ Det är inga små ord som inleder boken

³⁰ Kreativitet = Kreativitet/Aktivitet. Reflektion = Reflektion/Aktion. Verklekhet = Verklighet/Lekfullhet. ”Men vi vill också hävda att i tillägg till återbruk av vardagsbegrepp och ”verbering” av substantiv behövs också *nya begrepp* för att med språkets hjälp visa på entreprenörskapets särdrag. Begrepp som ”kreativitet” markerar att entreprenörskapet kräver både idé och handling. ”Reflektion” klargör att denna handling eller aktion först genom reflektion integreras med entreprenörens tidigare erfarenhet. ”Verklekhet” tydliggör att nya möjligheter och verkligheter måste lekas fram.” (Johannisson & Hjorth, 1998). *Att utöva verklekhet genom reflekterande kreativitet* innebär således att nya möjligheter och verkligheter leks fram genom att reflektion över tidigare handlingar tillåts utgöra det fundament ur vilket nya idéer till ny handling uppkommer.

³¹ Lasse Falk är en av Sveriges mest ansedda ishockeytränare och har bland annat fyra SM-guld och två europacup-guld som främsta resultatmässiga meriter. Och det är ändå det triviala i sammanhanget. Han är en av Sveriges ledande teoretiker inom idrott och det spelsystem han utvecklade under 80- och 90-talet är mycket komplicerat och omskrivet och är så mycket mer än bara ett spelsystem, det är en filosofi om lärande i allmänhet och om mellanmänniskt samspel i synnerhet. Torbjörn Stockfelt

om Lasse Falks samtidigt mycket hårda och djupgående humanistiskt präglade filosofi om hur vi människor bäst lär oss att optimalt interagera med varandra. Hård, därför att miljön kräver det. Humanistisk därför att människorna i miljön samt ödmjukhet inför en hård verklighets krav på människan kräver det. Balans dem emellan – för att ett bra resultat bygger på det. Filosofin är formad och konstant omformad allt eftersom ett föränderligt samhälle, och ett inom idrotten gradvis förändrat förhållningssätt gentemot ekonomiseringens hot och möjligheter, har avkrävt honom och andra aktörer inom idrotten *en aktiv relation* till pengars entré i deras värld. Besök den gärna om inte annat för att testa bokens avslutande rader:

Det är exakt likadant med all kvalificerad verksamhet, i företag och organisationer, likväl som inom idrotten. Allt måste byggas på ett samarbete mellan individer som är starka och som gör sitt, och som en del av sina uppgifter kan agera konstruktivt i ett kollektiv. Som så ofta kan man se samhällets behov och möjligheter fokuserade inom elitidrotten. Det är ett laboratorium, samtidigt som den är vardag för många av oss. Därför finns det mycket att lära från den.³²

är medskribent till boken. Han är psykolog och pedagog och har varit verksam på alla nivåer inom utbildningsväsendet, näringslivet och idrottsvärlden.

³² Falk & Stockfelt 1997 s. 99.

Medeltidsveckan - Jessica Rabbit som entreprenöriell entreprenör

Medeltidsveckan är en makalöst pulserande karneval under åtta dagar av – allt. Den rymmer folkbildning, rekapitulering av gamla hantverks-traditioner, värden och livsstilar som gått förlorade och eskapism, lustfylld lek samt ren kommers. I de officiella dokumenten och dito retorik är det dock förvånansvärt tyst om just de kommersiella aspekterna, vilket kan ses som en talande tystnad. En aktivitet som pågår under åtta dagar, har runt 350 programpunkter och över 100.000 besökare, har en självklar kommersiell aspekt att förhålla sig till. Andra starka krafter har detta kommersiella synsätt på Medeltidsveckan. I en av Gotlands turistförening nyutgivna skrift för turistnäringen på Gotland är fokus mycket tydligt på turismens helt centrala roll som inkomst- och utvecklingsalstrare för Gotland. ”Medeltidsveckan kan ses som en festival med central betydelse som imageskapare och varumärke för Gotland som turistort.”³³ Med ett sådant perspektiv definieras Medeltidsveckan som en turistprodukt som skall vara lönsam och locka ett stort antal besökare varje år.³⁴ En av Medeltidsveckans initiativtagare, Wiveka Schwartz, hävdar å andra sidan att ”medeltidsveckan är skapad för gotlänningar av gotlänningar. Alla är välkomna men vi gör icke Medeltidsveckan för turister.” I motsats till detta uttalande

³³ Hultström & Lindby 2000, sammanfattningen.

³⁴ Fischer & Köhlin 1997.

hävdar författarna i sina slutsatser (likt turistföreningen ovan) att Medeltidsveckan har en stor betydelse för näringslivet på Gotland genom att den via sin unika karaktär utvecklats till ett varumärke för hela Gotland.³⁵ I Medeltidsveckan förkroppsligas bokstavligen vad jag inledde kapitlet med, ”Varje miljö har sina förnyare och bevarare. I skärningspunkterna, dels mellan dessa båda grupper och dels dessa gruppers förhållningssätt gentemot externa aktörers eventuella intresse av bevarande/förnyelse kan ett landskap tecknas, ett landskap av olika handlingsstrategier.” Det framträder klara indikationer på att man står inför ett vägval inför hur de skall organisera sig.

Nu är det väldigt mycket uppbyggt på styrelse, kommittéer och olika arbetsgrupper, det är helt enkelt för många inblandade i beslutsprocessen. Vi behöver en mindre beslutsfattande grupp som är snabbare, som jobbar proffsigt, lite mer som ett företag snarare än att fortsätta se det som en kul grej, någonting mysigt som vi gör på hobbynivå. Och det är det ju inte! Det är för stort för det. Det har växt till någonting som är för stort för att styras så.³⁶

Bara några minuter innan i intervjun fångar hon andra sidan av myntet, den enkla, välkända och därmed geniala princip som Medeltidsveckan är uppbyggd kring – *samtalet*:

³⁵ Hultström & Lindby 2000 s 7.

³⁶ Intervju med Helena Håkansson, tf verksamhetsledare, 2001-08-10.

Och man får absolut inte vara en vän av hierarki för det är inte det viktiga här. Det viktiga är att kunna entusiasmera alla de som vill jobba med det här och då måste man prata med alla, förstå alla, kunna se alla sidor av evenemanget för alla har sin uppfattning av vad medeltidsveckan är.³⁷

Medeltidsveckan är uppbyggt av många ideella krafter och engagemanget skall bygga på frihet och på att det skall vara roligt att vara med. Länge fanns det inga juridiska avtal skrivna med flertalet av aktörerna vilket gradvis har ändrats för de riktigt stora arrangemangen. Frivillighetsprincipen lever dock kvar mycket starkt. Man tror att kreativiteten skulle minska om folk var avlönade istället för ideellt arbetande. I och med detta ställningstagande är evenemanget mycket beroende av att relationerna aktörerna emellan fungerar och tillfredsställer alla inblandade. Det är av yttersta vikt att förstå värdet av dessa lösa relationer och att arbeta för att behålla dessa.

Bara den som länge har arbetat i ideell verksamhet kan få en aning om det helt fantastiska i att med endast samtalet mellan autonoma människor som styrprincip på 20 år bygga upp detta enorma arrangemang som idag är känt över Europa. Detta dessutom i en tid då ett mantra går över föreningsverige, att det blir svårare och svårare att få folk att engagera sig. Ekvationen som Medeltidsveckan har att lösa är att professionalisera verksamheten utan att för ett ögonblick göra avkall på det som är den skapande

³⁷ Intervju med Helena Håkansson, tf verksamhetsledare, 2001-08-10.

kraften i dess tämligen unika organisatoriska skapelse – viljan till frivilligt engagemang sprungen ur lust för saken och glädjen i umgänge och arbete med människor som delar samma lust.

Jag har försökt att sätta ett namn på hur denna grundläggande styrprincip återspeglas i den organisatoriska utvecklingen och kommer, efter att rätt ha skratat åt mina första försök hämtade ur den traditionella verktygslådan, fram till att den inte liknar idealbilderna i den företagsekonomiska världen. Jag fastnade för arbetsnamnet *amöbaorganisation* och har valt att hålla fast vid det.³⁸ Det unika med Medeltidsveckan ligger i att

³⁸ [Amöba] Heterogen grupp av protozoner, innefattande amöbor, foraminiferer, radiolarier, soldjur och slemsvampar (Bonniers Lexikon 2000). Roliga ord är all humors urmoder. Vem har sagt att forskning inte är roligt? Varför amöba? Amöban är ansedd som den enklaste livsformen av alla. Men mycket livskraftig! "After a period of growth, the amoeba reproduces by splitting into two equal parts" (<http://encarta.msn.com/find/Concise.asp?ti=018811000>). Medeltidsveckan har tillåtit sig själv att växa och reproducera sig utifrån sig egen inneboende logik. "Amoeba, any of a group of unicellular organisms characterized by their locomotive method of extending cytoplasm outward" (samma internetadress som ovan). Medeltidsveckans livsbejakande heterogenitet smittar av sig. Nya grupperingar tillåts uppstå, växa och utvecklas utifrån sina egna premisser. En del växer sig starka och blir till centrala delar av arrangemanget (Munkbollen är ett lysande exempel på att uppnå "det medeltida" genom att paradoxalt nog inte bry sig ett dugg om att vara korrekt medeltida – se där entreprenörskapets vidunderligt underliga och härliga vägar! Se s. 102) medan tidigare starka delar av den ständigt föränderliga (man frestas att använda metaforen organiska) organisationen då och då knoppar av sig självt och upphör eller går vidare längs en annan utvecklingslinje.

under så många år motstå frestelsen att välja organisationsformer som utan tvekan skulle göra arrangemanget mer lättstyrt, men samtidigt dränera Medeltidsveckan på dess skapande, handlingsinriktade kraft – lusten hos genuint entreprenöriella entreprenörer att frivilligt engagera sig. Denna vardagliga, mellanmänskliga skaparkraft är som jag ser det en av de bärande faktorerna bakom allt det arbete som gjort Medeltidsveckan till vad den är idag.

Tankarna går till en jämförelse med den så omtalade och väl beforskade Gnosjöandan. Hur uppstår då en sådan anda? Att teckna Gotlands specifika *Rules of the game* skulle kräva en egen avhandling. Älskad av alla, fastlänningar som gotlänningar, men uppenbarligen inte tillräckligt av de förstnämnda enligt de sistnämnda:

Vi vill ge dig en sak – insikt. Därför delar vi ut den här broschyren till alla gotlänningar. På fastlandet nöjer vi oss med riksdag och regering. En dag kanske de också förstår att en ö inte är fastland

Vi är inte så många på Gotland, men vi har tillgång till mycket. Tänk bara, 57 300 är lika många invånare som i en stadsdel i Stockholm, men det kostar betydligt mer för Gotland AB att erbjuda motsvarande offentlig service.³⁹

Fragment av de missförstådda, de i en negativ och handlingspassiviserande självbild fastnade,

³⁹ Broschyren *Ett gott land*, utgiven till cirka 330.000 svenska hushåll av Gotlands Turistförening 2001 s. 2. Intressant är användandet av uttrycket "Gotlands AB". En medveten metafor för kommersiell gemenskap?

de felbehandlade men också de stolta, de handlingskraftiga och de livskraftiga gutarna låter oss, som gäster i deras verklighet, ana den mycket speciella organisatoriska kontext som Gotland erbjuder. Fragmenten ger dock ledtrådar till varför de lyckats med den teoretiskt enklaste men i praktiken svåraste av organisationsprinciper (den extremt relationella och mycket löst hållna) – *No choice*, kort och gott. Den enkla nödvändighetens lag som säger att varje enskild människas kunskaper och kompetenser måste tas till vara, ”för vi är ju inte så många”. Dyligt kan inte beordras fram, enbart uppmuntras. Tanken svindlar nästan då man försöker föreställa sig hur samtidigt vansinnigt givande och roligt men också uttömmande och utbrännande det förmodligen måste vara att samtala och handla sig fram till det som Medeltidsveckan blivit idag.

Jessica Rabbit finns i många gutiska upplagor och hon gör det omöjliga möjligt i sitt eget *Toontown* genom att den oändliga dialogens princip härskar i Visbys gränder och hela ”landet annorlunda”.

Museivärldens Sex Pistols – Fotevikens manageriella entreprenörer

Vi har väl alltid hatälskat våra *rebeller* i skiftande sammanhang och nu har museivärlden fått sin. Relativt museivärldens *Rules of the game* på makronivå gör Foteviken allt fel, i betydelsen tvärtom. Och trots det, eller möjligen snarare just därför, lyckas de så bra trots (tack vare?) allt motstånd man stött på under resans gång:

- De är *politiskt* inkorrekta (gör något positivt av nazistbelastade och vildestämplade vikingar, har Christiania minus knarket som förebild samt förstärker oblygt stereotyper om manligt och kvinnligt).
- De är *ekonomiskt* inkorrekta (massivt sponsorstöd, mycket skickliga på marknadsföring samt insett vikten av differenciering och renodling, se nedan).
- De är *ideologiskt* inkorrekta (den pedagogiska delen har primärt en legitimitetsskapande funktion vilket inte hindrar att det även sekundärt finns en djupgående bildningstanke samt en önskan att levandegöra) och de har till råga på allt mage att basunera ut det (på hemsidan, i lokalpress, i intervjuer med oss) och vara stolta över det!

Men om man till detta lägger de regionala och lokala upplagorna av *Rules of the game*, moderatstyrd kommun, närheten till Danmark med dess helt annorlunda synsätt, avståndet till centralmakten i Stockholm, lokaliseringen i en tillväxtregion (till skillnad från Jamtli och Medeltidsveckan) samt de skapande ledarnas brokiga bakgrund,⁴⁰ så får man fem förklaringsfaktorer som delvis kan hjälpa oss att förstå varför de bryr sig mycket lite om sin, i andras ögon, inkorrekthet, vilket i sin tur är själva kärnan i framgången.

⁴⁰ Björn Jakobsen har bland annat varit chef för ett stort produktionsbolag inom film och media i många år, Sven Rosborns bakgrund framskymtar på första sidan av detta kapitel.

Entreprenörer går sin egen väg och en del av den vägen är att definiera som besvärlig. Bedömt strikt som ett entreprenöriellt projekt är det en framgångssaga. Att ha byggt upp det de gjort på endast fem år med allt de hinder de stött på bär alla tecken på ett lyckat kulturellt entreprenörskap, dock med klara manageriella förtecken, varför de ligger i gränslandet mellan den *entreprenöriella entreprenören* och den *manageriella entreprenören*. Den förstnämnda för att processen som sagt bär många drag av entreprenörskap, inte minst *motståndet* som nyckelfaktor. Den sistnämnda för att de (på ett skickligt sätt) använder många av verktygen ur den traditionella ekonomiska verktygs-lådan samt att det är för tidigt att säga vilka mål man arbetar för.⁴¹ Dock finns i det mer neutrala källmaterialet (allt utom intervjuer) två klara indikationer, en för respektive teoretisk skepnad:

Tydligaste tecknet på att entreprenöriella entreprenörer är i handling är att de inte har någon samlad policy eller mål i betydelsen nedtecknat, uppföljningsbart styrdokument. Detta harmonierar väl med den starka utvecklingsfas de befinner sig i. En av de klassiska paradoxerna med entreprenörskap är att det råder samtidig stark improvisation och mycket klar vision. Det skall åtskiljas från den manageriella ansatsen med stark målformulering som i sin styrande kraft direkt hämmar improvisationen vilket inte sällan leder till suboptimering av måluppfyllelsen då den

dränerar processen på skapande kraft. Entreprenören tillmäter som nämnts tidigare planering i den manageriella innebörden mycket lågt värde. I stället löses den kreativa organiseringen av resurserna genom en planering som siktar mot absorberingsförmåga inför vad verkligheten har för små överraskningar runt ständiga hörn. Redskapet är nätverksbyggande. Exakt så arbetar Foteviken som jag ser det.

Tydligaste tecknet att manageriella entreprenörer är i handling är förmågan att undvika den naivt lyckliga, ideella vi-gör-det-här-för-øj-vad-kul-vi-har-det-och-pengar-är-dumma-fällan genom en distinkt uppfattning om vad som är mål och medel. Den pedagogiska delen ses som länken mellan intäkter och måluppfyllelse. Jag gör den tolkningen då den pedagogiska verksamheten intar en mellanposition (primärt ett medel, sekundärt ett delmål) mellan turisterna/projekten (medel) och vikingarna/forskningen (mål). Detta stöds av att man har synsättet att den pedagogiska delen inte skall gå med vinst men den skall täcka sina kostnader. Turisterna/projekten skall gå med vinst, vikingarna/forskningen får kosta.

Som legitimitetsskapare bidrar pedagogiken starkt till att säkra de statliga och kommunala pengarna samt EU-pengarna, samtidigt som den gynnar sponsor- och projektintäkterna. När det gäller sponsorerna är det pedagogiska utbudet ett av de bärande argumenten i relationen till företagens anställda, deras barn och familjer då de kan komma dit och delta i olika aktiviteter. Dessa intäktsgeneratorer gör i sin tur att man på så

⁴¹ Trots flera påstötningar fick jag till exempel inte tillgång till årsredovisningar och verksamhetsberättelser fem år tillbaka i tiden (fick den senaste, mycket sent), vilket omöjliggör en mer traditionell analys.

sätt kan sitt uppfylla mål, att vara nordens centrum för seriösa vikingar.

Foteviken är ju lite märkligt därför att vi är egentligen bara till för en enda grupp, vi är till för vikingarna.⁴²

Juridiskt driver de den pedagogiska formen i en stiftelse medan ett non-profit aktiebolag fungerar som intäktsgenerator, dvs all vinst i aktiebolaget överförs automatiskt till stiftelsen och finansierar på så sätt verksamheten där. En del i framgången som jag ser det är just denna förmåga till renodling och differentiering. Ju bättre pedagogik, desto fler skolbarn, desto högre legitimitet - desto mer pengar som återinvesteras i en positivt snurrande spiral. En annan del i framgången är givetvis sponsringen. På frågan om han såg några gränsdragningsproblem med en mer kommersiell inriktning svarade Sven Rosborn;

NEJ! Och jag väntade mig frågan. Jag ser inte några som helst problem. Det har sagts att..., en av de här klassiska grejorna att företagen vill gå in och styra... ja, låt oss säga att de skulle lyckas med det, då har motparten varit jävligt dum i huvudet, motparten, den kulturella aktören alltså. För att företagen, det är ju fantastiskt vad lite de vill ha tillbaka.

Han menar vidare att detta snarare beror på omognad och okunskap inom kultursektorn kring vad näringslivet vill samt deras synsätt:

Jag tror det. Jag tror att det är en stor omognad. Det måste vara det när det kommer museer till oss, t o m från Norrland och överallt kommer de på studiebesök för att se hur vi gjort i vår marknadsföring. Där man nästan häpnar över de mest bagatellartade saker. Nej, har ni detta? Har ni det på dator? Skickar ni tackbrev? Alltså... man häpnar alltså.⁴³

Ingen blir bekväm genom att säga dylikt men det är nödvändigt med entreprenörer som säger det. Inte för att de nödvändigtvis har rätt utan för att de därigenom prövar det sedan länge för givet tagna. För Foteviken verkar det dessutom fungera så här långt. Pengar, som man av egen kraft måste skapa genom att skapa något säljbart, skapar i sin tur förutsättningar för det man egentligen vill göra, vara viking. Att definiera pedagogiken som medel och inte det huvudsakliga målet är förmodligen på gränsen till hädiskt för många i kultur- och skolsverige. Tankefel p g a det för givet tagna som jag ser det. Just definitionen som medel mejslar fram den dynamik som skapar ett intäktstänkande vilket är en av de faktorer som jag tycker mig skönja en klar brist på i nämnda sektorer. Högkvalitativ pedagogisk verksamhet *kan* därmed bli en konsekvens av målet och inte målet i sig. Det är för tidigt i Fotevikens fall att säga att det blir så, men de har möjliggjort det genom att påbörja processen i rätt ända, möjliggörelse via intäktstänkande. På sikt behövs intäkter till en så pass krävande pedagogisk form som den upplevelsebaserade

⁴² Intervju med Sven Rosborn, 2001-08-28.

⁴³ Båda citaten från intervju med Sven Rosborn, 2001-08-28.

om den skall kunna fortsätta att utvecklas. Foteviken har gett oss ett exempel på hur detta kan gå till.

Jamtli – maximal dynamik skapad av prestatörer

Det är ingen slump att museet är ansett som Sveriges tredje bästa. Verksamheten är i många avseenden av mycket hög kvalitet. I mina försök att finna ledtrådar till någon av huvudförklaringarna bakom Jamtlis smått fantastiska lärmiljö fastnade jag till slut för en bild av Jamtli som gradvis trädde fram, att *koncentrat* var nyckelordet. Att graden av skicklighet var en funktion av graden av komplexitet i de personella relationerna. Paradoxen som sökte sin förklaring var nämligen; Hur kan en sådan enastående kreativitet existera efter tre decenniers järnhårt styre av en man? I sig är ju inte personliga relationer som förklaringsfaktor för framgångsrik verksamhet något som helst unikt. Alla lyckosamma verksamheter beror på människorna i dem och (i normala fall) *goda* relationer dem emellan. Poängen med Jamtli är att det är tvärtom eller snarare ett samspel mellan goda och osedvanligt ansträngda relationer.

Just hanterandet av detta samspel är för mig nyckeln till försöken att förstå nämnda paradox. Likt idrottens tre autonoma, var för sig mycket starka grupperingar, styrelsen, tränaren och spelarna, låter sig Jamtlis komplexa dynamik anas under en veckas besök med näst intill förtätad stämning. Samspelet mellan den kontroversielle

museichefen Sten Rentzhog, de olika sektions- och avdelningscheferna samt aktörerna rymmer alla de dimensioner som jag väl känner från elitlagidrotten med ett avgörande undantag, den bristfälliga dialogen mellan chef och mellanchefer. Dialogen mellan mellanchefer och aktörer är dock djupgående vilket kompenserar denna avgörande brist till viss del, till priset att det är slit-samt att vara mellanchefer på Jamtli. Varför dialogen mellan chef och mellanchefer inte fungerar går givetvis inte att säga som utomstående. En kontrastering med en annan kontroversiell ledare, Lasse Falk, kanske kan ge några ledtrådar. Om Lasse Falk sägs bland annat:

Man kan inte bli en skicklig ledare om man inte har **kärlek till människor**. Det har Lasse. Han kan ställa **hårda krav** – men han kan ha överseende med den som misslyckas om han bjuder till. **Att han tar kamp är inte uttryck för aggression. Den beror på att han blir vred över att de inte accepterar verkligheten bra nog för att lyckas. Lasse är inte auktoritär, han är bara rädd om sin auktoritet.** Han vet att spelare på den här nivån, som han vill ha dem, måste ha något fast att hålla sig till. Förlorar tränaren sin auktoritet kan det gå hur illa som helst. På det finns det otaliga exempel – också inom näringslivet och i de offentliga organisationerna.⁴

Gehörstränaren måste **starta i verkligheten** och akta sig noga för att vända sig bort ifrån den annat än i korta stunder. Man kan inte låtsas vara gehörstränare, utan man måste **vara det, allvarligt, helt och fullt. Just genom att vara det kan man göra träningen**

⁴ Falk & Stockfelt 1997 s. 34.

meningsfull och därmed full av lek och lust. Det kan verka paradoxalt, men det stämmer. Man måste vara allvarlig i botten för att uppleva och sprida verklig glädje. Det är strunt till skämt som inte är hälften allvar, som det heter i ett gammalt ordspråk.⁴⁵

Låter ju fint och idylliskt, men:

Att tränaren alltid är omgiven av spelare, andra ledare, materialare, och journalister, och att han är en **offentlig person** med allt vad det betyder, innebär inte alltid att han är och kan känna sig som en uppskattad medlem av en vänligt sinnad grupp. **Tvärtom är det få som kan vara och känna sig så utelämnat ensamma som elittränare.**⁴⁶

”Den man älskar agar man” heter det och i den bästa av världar förstår den agade det. Det är nog ytterst få som har den förmågan vilket är förstäeligt, men om vi kunde utveckla den och därmed förstå våra skapande genier något lite bättre? Henrik Nilsson, tidigare lagkapten i Frölunda, verkar ha förmågan att se hela ekvationen och inte enbart det mycket höga pris som trots är att betala för stark utveckling:

Lasse har en förmåga att **driva sitt lag enormt hårt, många gånger på gränsen av vad man trodde att man skulle klara av.** Många tycker kanske att han driver det för hårt, över gränsen. Det lag som Lasse tränar har garanterat en hög, fysisk status. **Man får slita oerhört hårt, men man känner också att det ger resultat. Lasses vilja är lagets bästa, men det fattar inte alla medan man**

⁴⁵ Falk & Stockfelt 1997 s. 43.

⁴⁶ Falk & Stockfelt 1997 s. 95.

håller på. Hans raket och att han kan uttrycka kritik mot någon, som han tycker inte bjuder till, kan bli väldigt påfrestande. Han använder ibland väldigt hårda ord. Har man blivit utsatt för det själv, är det kanske inte så bra för sömnen.⁴⁷

Passagerna med fet stil är de som jag ser som är utmärkande även för Sten Rentzhog, med ett undantag, det kursiverat fetstilt. Han är auktoritär i så måtto att som varande extremt kunnig visionär som dessutom omsätter kunskapen och visionen, konkret, uthålligt och i detalj, så framträder en bild av klara brister i det operativa, vardagliga chefskapet, vilket möjligen kan vara en kombination av bristande kunskap och ointresse för just den biten. Vilket inte sällan är utmärkande för prestatörer ur den äldre skolan som skapar enorma resultat genom ”mycket av allt”. Maximal passion och maximal rationalitet i konstant växelspel (jämför entreprenörens förmåga till den för många paradoxala växelverkan mellan vision och detalj, de stora tankarna och det vardagliga) driver på utveckling och människor till det yttersta med känt resultat men också till ett högt pris.

Om det är värt priset kan bara de inblandade ha en åsikt om. Symbiosen är dock fascinerande. Jamtli hade å ena sidan inte varit i närheten av dagens nivå utan Sten Rentzhog:

Jamtli är min skapelse i så motto att det är det enda friluftsmuseet som är regisserat, varje träd, varje placering är scenograferad och

⁴⁷ Falk & Stockfelt 1997 s. 117.

placerad med en tanke. Jamtli är till det yttre den stora bilden över mina visioner. Den lilla bilden är alla de små stegen, utvärderingarna, utvecklingsgrupperna – så har allt växt fram, även de fem punkterna. Jag och tanken och visionen fanns innan någon annan men i övrigt har man nog förstått hur det här växelspelet har fungerat. Det är väldigt ovanligt att jobba så här platt, i arbetslag. En annan unik sak är att vi har kunnat utveckla konceptet under så lång tid. Jag går in i skeden då saker skall utvecklas. När det löper kan jag släppa det. Idag är stora delar självgående tack vare de många goda krafterna.⁴⁸

Sten Rentzhogs och hans skapelse är dock i symbios med de andra prestatörerna, cheferna och aktörerna som i prestatörers anda *tämjer såväl skapelse som kreatör*. Utan dem hade värdet av den varit noll, den hade inte existerat. De, älskar, hatar, sliter, hanterar och anpassar sig efter den och honom för att slutligen tämja såväl skapelse som kreatör. Ur kampen kommer en enastående dynamik fram:

Han kommer ofta in och stjälpert ett beslut. Han glömmer bort att visa respekt för folk. Det är ofta inte ändringen i sig som irriterar utan sättet det görs på, ofta är det nämligen relevanta påpekanden. Det har passerat många duktiga människor. Det ställs höga krav att man skall satsa allt. Man kan gå upp i det så att det går över styr, man är kreativ tills man stupar. DOCK: Man lär sig otroligt mycket och jag har också haft otroligt mycket kul under de här åren. Utmaningen har varit att lära sig mycket. Sommarveckorna är viktiga, då laddar man ur.

⁴⁸ Intervju med Sten Rentzhog 2001-06-15.

Det är så kort livslängd på cheferna på Jamtli och då gör man verksamheten så sårbar genom många uppsägningar samt granskningen hela tiden. Till Stens försvar skall man säga att; är man ärlig, inte lindar in det utan säger emot, då tar han till sig det. Jag tror att det är sättet att ”lösa entré” till honom. Han bedömer dock ofta aktörer fel. Han missar ofta de små guldkornen. Vi har en väldig kreativitet men är ändå så styrda. Han har en sådan total kontroll så jag undrar hur det skall gå nu när han går.⁴⁹

En livsgärning får formulera slutorden till detta avsnitt:

Jag är för lite lokalpatriot enligt de radikala jämtarna och jag är för mycket lokalpatriot enligt några på Mitthögskolan och vissa reportrar... Så jag har kommit fram till att låta handlingen tala.⁵⁰

Handlingen har talat.

Hur kan framgång mätas och utvärderas inom museiverksamhet?

Den traditionella ekonomistyrningens tillkortakommande

Den etablerade ekonomistyrningen som management som ideologi vilar på är en rationell målmedel-kedja där den i rakt nedstigande led tänkta kopplingen mellan vision, mål, strategi, taktik och operativt utförande sägs vara möjlig att styra

⁴⁹ Intervju med två olika sektionschefer, 2001-06-15.

⁵⁰ Intervju med Sten Rentzhog 2001-06-15.

genom att objektivt genomföra uppföljning, utvärdering och feedback baserad på i första hand kvantitativt mätbara parametrar. Denna styrkedja låter sig dock inte utan vidare anpassas till andra förutsättningar.⁵¹ Redskapen i den ekonomiska verktygslådan bör enbart ses som grundläggande redskap i en mycket komplicerad styrprocess. Museer i ett flertal länder har haft olika anledningar att, tidigare än i Sverige, testa och debattera hur olika försök att lyfta in denna ekonomiska logik har utfallit och uppfattats. Tittar man lite mer specifikt på några rapporter om försök som rör resultaträkningens *kostnadsida* inom museivärlden internationellt erhålls inga exempel på framgångsrika försök.⁵² Försök gjor-

⁵¹ Av utrymmesskäl berör jag här inte överväganden på den taktiska och operativa nivån och ej heller diskussioner kring utvärdering. Utvärdering diskuteras i ett senare kapitel.

⁵² Thompson (2000) om Nya Zeeland i allmänhet, Robinson, Cooper & Townley (2001) om museer i provinsen Alberta i Kanada, Zan (2000) om arkeologiska museer i Bologna, Cannon-Brookes (1996) om konstmuseer i Storbritannien, Zan (2000) om British Museum – “Indeed there can be no better example than the British Museum with which to explore the problematic nature of the thrust to extend management discourse to museums and similar organisations (and public sector entities in general)” (s1). Som kontrast mot det kan ställas *The Economist* (april 21st 2001), där man i en nästan samtidig (som Zan) artikel, *Marketing museums – when merchants enter the temple*, framhåller British Museum som ett föredöme; “In practice, the British Museum has proved adept at the sponsorship game” (s72). Ett samtal (010411) med Katja Lindkvist på Stockholms universitet indikerar en likartad skeptisk hållning för svenska vidkommande Efter fem år inom delvis detta område menar hon att det utretts en hel del kring tanken att finna modeller som bygger på

da på *intäktsidan* i form av sponsring är generellt betydligt mer sällsynta, mångtaliga exempel från USA undantaget, vilka jag valt att inte ta med då stora skillnader i främst de legala systemen och skattereglerna omöjliggör komparation.⁵³ Hur en verksamhet har skötts, dess effektivitet, avgörs traditionellt genom att utvärdera dess resultat i förhållande till uppsatta mål. Graden av måluppfyllelse avgör vilka av de subjektiva värdeomdömena *framgång* respektive *motgång* som sätts som epitet på det uppnådda. Innan så sker kan resultatet kompletteras och nyanseras med utvärderingar av olika slag.⁵⁴ Museiverksamhet är som nämnts av alltför komplicerad art för att låta sig underordnas en förenklad mål-medel-rationalitet.

kvantifiering och få har blivit funna. Hon nämnde som exempel en mycket erfaren utredare på Riksställningar som heter Inger Hammar som efter att ha stött och blött frågan i ett gäng utredningar gick ifrån tanken.

⁵³ Vilket på intet sätt bekymrar nyss nämnda *The Economist* då man i samma artikel med tendensiöst stöd främst av exemplen *Guggenheim* i New York och *The Tate Modern* i London hävdar att ”The Guggenheim is changing the rules about how to market a museum. Traditional museums in America and Europe don’t like the change, but many will have to go along with it if they want to thrive” (s69). Ytterligare en rapport om försök på intäktsidan kan nämnas, *The brand value as invisible asset for cultural organisation: the case of La Biennale di Venezia* (Mongiello & Moretti, kommande. Har inte haft möjlighet att kontakta författarna vilket gör att jag tyvärr inte får referera ur den).

⁵⁴ Vad gäller utvärderingar så finns det en del god inspiration att hämta i rapporter av bland annat Wilkinson (1994), McBride & Bridges (1994), Berg (2000) och i viss mån Kelly & Sullivan (1996). Den sistnämnde har dock ett drag av frälsning över sig, d v s. för mycket marknadsföring och för lite vetenskap.

Komplexiteten i att styra museer

Likt gehörstränarens och det gehörstränande lagets bejakande respekt inför den näst intill oändliga mängd faktorer som påverkar resultatet, visar tillkortakommandena för förenklade managementlösningar på behovet av en mer djupgående respekt inför den spännvidd av faktorer som påverkar vår syn på om ett museum är framgångsrikt eller ej. Med stor sannolikhet finns den respekten för sin egen värld inom museivärlden. Trängda från olika håll och på olika sätt har museivärlden möjligen inte varit kraftfulla nog i avkrävandet av respekt från externa aktörers anspråk på att medformulera agendan. En ny fas i försöken att förhålla sig till ekonomiseringens möjligheter och tillkortakommanden börjar skönjas.⁵⁵ De andas en hel del av den mer självständiga och (sunt) kritiskt prövande approach som efterlystes ovan. Med ett gryende självförtroende ger de relationen till ekonomisering den abstraktionsnivå som ett reflekterat förhållningssätt kräver och förtjänar. Konsekvenserna av ett förenklat synsätt på styrning och värdering av museers verksamheter kan bara bli en arena för retorik, möjliggjord genom förenklingarna:

Business/government experts using economics-based performance measures and professionals in museums using their artistic and curatorial expertise or rhetoric share a common antagonist – the Alberta public...The

⁵⁵ Cowley & Nicks samt Robinson, Cooper & Townley, båda från *Workshop on managing cultural organisations*, London 5-6/1 2001.

people...need to be convinced by rhetoric or by rational knowledge. In either case – the people are being forced to accept some proposition or other.⁵⁶

Retoriklösningen kräver stor mängd nyanserade argument för att det allmänna skall kunna ta ställning. Mot det står den Sokratiska synen att det allmänna inte har kapacitet nog att se essensen vilket då överläts/övertas av den representativa expertisen. Av de två expertiserna i det här sammanhanget, *management som ideologi* och *museivärlden*, vann den förstnämnda retorikmatchen på teknisk knockout. Omvandlingen av retorik till rationell kunskap ställer det allmänna inför en välartikulerad men ytterst ytlig kombination av ”övertygande” ”kunskap” bestående av ”knowledge without persuasion” (kunskap utan övertalning) och ”conviction without understanding” (övertygelse utan förståelse).⁵⁷

Ett annat bidrag i samma anda ger Cowley & Nicks. Genom att problematisera ansvarsbegreppet ger de en nyanserad bild av de olika typer av ansvarighet som föreligger för ett museum, vilket med tydlighet påvisar det absurda i användandet av de förenklade och grova målmedel-verktyg som testats för att mäta resultat och därmed utmäta ansvarighet:

With recent initiatives to implement more ”client-centred” responsiveness in public management coupled with results-based evaluation - and value-for-money audits, it has

⁵⁶ Robinson, Cooper & Townley 2001 s. 3.

⁵⁷ Robinson, Cooper & Townley 2001 s. 4.

been recognized that accountability is more complex.⁵⁸

De identifierar fem olika typer av *ansvarigheter*, där lika många olika *avvärmare* avkräver museet skilda slag av ansvar vilket medför ett behov av fem olika *former av ansvar* för att kunna svara upp mot detsamma:⁵⁹

1. Ansvarighet för *inputs*, d v s de resurser som ställs till förfogande. Resurstilldelare är vanligen en *myndighet* vilket skapar ett *byråkratiskt* präglat ansvar. Vanligaste verktyg är budgeteringsprocessen.
2. Ansvarighet inför uppställda *mål och syften*, vilka skall samla *olika intressenter* kring verksamheten, vilket skapar ett *institutionellt* präglat ansvar gentemot dessa parter.
3. Ansvarighet för *processen*, vars möjlighetsramar bestäms av olika (och inte sällan divergerande) *lagrum* vilket skapar ett *lagligt* präglat ansvar.
4. Ansvarighet för *outputs* vilket p g a skilda lingvistiska betydelser i olika kontexter kan betyda såväl prestationer som de konkreta resultaten av desamma. Olika *användargrupper* (besökare, kollegor, kritiker) avkräver här museet ett *professionellt* präglat ansvar.
5. Ansvarighet inför *outcomes*, vilket bäst kan översättas med lång- och kortsiktiga konsekvenser och följder av gjorda prestationer och uppnådda resultat. *Det allmänna* är i det-

⁵⁸ Cowley & Nicks 2001 s. 3.

⁵⁹ Sinclair (1995) föreslår följande fem ansvarighetstyper; *political, managerial, public, professional* och *personal*.

ta sammanhang de som uttalar sig om museets göranden och havanden vilket kan sägas utgöra ett *politiskt* präglat ansvar.

6. Till dessa fem vill jag foga en sjätte ansvarighet, den inför *sponsorerna* vilka utgör ett alternativ/komplement till punkt ett (*inputs*) men med en annorlunda form av ansvar då företagen och museet avkräver varandra ett *kommersiellt och relationellt* präglat ansvar.

Det byråkratiska, institutionella och professionella ansvaret (punkt 1, 2 och 4) bär en intern karaktär då kontrollprocesserna ryms inom museet, det legala och politiska ansvaret (punkt 3 och 5) bär motsvarande externa karaktär då de kontrollprocesserna äger rum utanför museets ramar medan det kommersiella/relationella ansvaret faller i den svårkontrollerade skrevan mellan dessa båda vilket, för att fortsätta på den inslagna ordleksvägen, skapar en delad – eller ”intern” karaktär.⁶⁰ Kan ovana inför och okunskap om ömsesidigheten i kontrollprocessen i punkt sex vara en förklaringsfaktor till det jag uppfattar som rädsla inför sponsring?

Mål – problem eller möjlighet?

Statusen, sett ur styrningsperspektiv, på mål- och policydokument inom non-profit-verksamheter skiftar mycket och diskrepansen mellan skrivet och reellt är inte sällan stor. Ibland utgör de fundamentet i den värdegrund som för verksamheten fram till förverkligandet av visioner och mål.

⁶⁰ Intern = Intern/Extern

Ibland skrivs de i efterhand (alternativt efter hand) för att legitimera verksamheten, för att stilla dokumenttörstande kontrollinstanser eller för att det ser bra ut att ha ett papper med fina ord på. Ibland har de reellt styrvärde, ibland får de det efter hand men det förekommer även att de har mycket låg grad av påverkan på den dagliga verksamheten. Inte sällan har/får/ges de olika innebörder över tid för olika aktörer som utifrån divergerande syften använder antagna och nedtecknade avsiktsförklaringar som stöd för sina argument.

Graden av skärpa i de enskilda formuleringarna samt graden av enhetlighet mellan de olika formuleringarna i ett styrdokument är inte sällan en direkt funktion av mängden nedlagt arbete i de konsensus- och förankringsskapande processer som föregår de till synes enkla rader som utgör slutprodukten. Motsägelser och bristande konsistens i dokumentet kan till exempel utgöra tecken på en dåligt hanterad målformuleringsprocess, på många intressen med påföljande kompromissbehov *men* också ett medvetet ställningstagande för att markera att en verksamhet antingen är i en fas eller till hela sin grundläggande karaktär är sådan att vaga formuleringar stödjer nämnda fas eller grundläggande karaktär. Ett stringent och enhetligt styrdokument, konstruerat enligt rationell mål-medel-logik som dessutom tillmätts högt styrvärde, kan i det fallet utgöra en kraftfull hämsko på verksamheter vars dynamik inte låter sig fångas i så renodlade styrdokument. Våra tre objekt belyser för övrigt väl spännvidden och därmed problematiken i dessa

frågor. Jamtli har, som den klart mest väletablerade institutionen, mycket klara *mål* för sin verksamhet.⁶¹ Medeltidsveckan ligger i mitten med en helt nyformulerad *policy*. Foteviken har *ingen samlad* policy eller mål i betydelsen nedtecknat, uppföljningsbart styrdokument vilket väl harmonierar med den starka entreprenöriellt präglade utvecklingsfas de befinner sig i. Just Medeltidsveckan är en verksamhet med en så pass specifik karaktär att nämnda stringens och enhetlighet i måldokumentet skulle som jag bedömer det vara direkt kontraproduktivt vilket kan vara viktigt att betänka då det empiriska materialet tydligt indikerar att Medeltidsveckan står i en brytpunkt organisatoriskt, där en del röster reses för tilltagande professionalisering, vilket måste beaktas, men då utifrån att de potentiella konsekvenserna av att införa en logik som inte harmonierar med verksamhetens karaktär först utvärderas.

Resultat – realitet eller fiktion?

Everywhere, performance shapes the lives of people and organizations in accordance with its logic and its demands. The concern for performance has spread to an ever increasing range of contexts, into a quest that societies have adopted – a new cult.⁶²

Genom en djupgående härledning av resultatbegreppets många och divergerande betydelser i olika språkliga och organisatoriska kontexter

⁶¹ Se s. 112ff.

⁶² Corvellec 1995 s. 14f.

menar den franske sociologen Hervé Corvellec att:

The study of these uses of the notion of performance leads me to claim that performance is a story about the achievements of an organization...a tale affixed to an organization by managerial discourse... something narrated.⁶³

Han ifrågasätter med kraft resultatmåtets ontologiska status som *objektivt riktmärke* för en stor mängd mycket avgörande beslut. Måttet påverkas av en lång rad dimensioner såsom multipla intentioner, konkurrens om representativitet, vad som är tekniskt möjligt, vad som är lagligt respektive skattetekniskt tillåtet samt berättelsepsykologiska överväganden. Måttet kan således ges en lång rad olika språkliga innebörder (betyder olika saker i olika länder och i olika kontexter inom samma land) och likaledes en lång rad olika numerära innebörder (då skatteregler, lagar, tolkningar och finansiella manövreringsmöjligheter gör det möjligt att i stor utsträckning laborera med det som till slut blir officiellt resultat). Denna variabilitet återspeglas i den stora flora av betydelser som ”performance” har. Ett axplock kan se ut enligt följande: utförande, verkställande, framförande, föreställning, uppträdande, framställning, prestanda, utfall, prestation, produktion, effektivitet och resultat.⁶⁴ Därför:

The more a performance measure is considered to be adequate, precise, informative

⁶³ Corvellec 1995 s. 15.

⁶⁴ Corvellec 1995 s. 34f.

and the like, the greater the effect is of linguistic imprecision, especially when the interlocutors firmly believe that they understand each other perfectly. Paradoxically, it is the very assumption that performance is an objective feature of organizations that, through inflating the misunderstandings that can occur when one speaks of performance, radically undermine the validity of this assumption of objectivity.⁶⁵

Respekt för komplex verksamhet

Ganska många års försök av många krafter inom museivärlden och av företrädare för ekonomisk kunskap kan sammanfattningsvis sägas ha lett till slutsatsen att utvärdering och resultatmässig bedömning av museiverksamhet, med sin komplicerade mix av kvalitativa och kvantitativa mål och med sin snåriga kombination av olika typer av ansvarigheter, är så pass komplicerad att utsagor om framgång eller motgång, i dess kvantitativa skepnad bra eller dåligt resultat, i princip (inom rimlighetens ramar) kan konstrueras efter tycke och smak. Vägen ur den relativitetsfällan kan som jag ser det bara beträdas genom förutsättningslöst prövande, entreprenöriellt lärande samt mellan-kontextuellt debatterande av olika logiker i den anda som för mig är bäst representerad i det som kan ses som samhällets stora laboratorium, lagidrott på elitnivå.

⁶⁵ Corvellec 1995 s. 36.

Intäktsmöjlighetisering för upplevelse-baserad pedagogik

One step to the left – avsky konsumismen!

Turbulensen kring Moderna museets samarbete med Sony samt den debatt och de konsekvenser som följde, kan tolkas som en temperaturindikator på hur känsligt och nymornat mötet mellan kultur och ekonomisering för närvarande är. Men, om Patric Moreau i sin årskrönika ”Syrebrist i svenskt konstliv år 2001”⁶⁶ har rätt, om det är så att det ”under året [så] har sparbetning och indragna offentliga anslag ödelagt det ena kreativa projektet efter det andra” – vilka är då alternativen till finansiering? Tänker man i termer av dessa alternativ? Frågan känns rimlig då den bild som träder fram efter att ha gått igenom ”fallet” Moderna museet är en nyvaknad syn på omvärld och publik som avnämare och intäktsalstrare samt en klart markerad rädsla (ett starkt ord, men jag finner faktiskt inget annat) för ”de fula” näringslivspengarna (de potentiella intäkterna) och för ”de farliga” politikerna (leverantörer av nuvarande intäkter). Är det främst mentala spärar och som utgör ett första hinder mot att åtminstone konfrontera och debattera konsumismen innan man förkastar den?

Är det rester av rädlans och försiktighetens ideologi som gnager och begränsar, oket av det *absoluta autencitetenskravet*, den rationella korrekthetens system? Om så är fallet är det enligt mitt

⁶⁶ Smålandsposten 011222.

förmenande *kontraproduktivt sitt eget syfte*. En fortsatt ökenvandring längs denna av *Alfastrukturen*⁶⁷ glest befolkade grusväg öppnar på vid gavel upp portarna för de alternativa nöjesfält där disneylärandet och det syntetiska bejakas och används fullt ut. Ett hårdnackat, elitistiskt vidmakthållande vid det sanna, det rätta, det 100% vetenskapligt fastställda och det korrekta passar som hand i handske – låtsaslivet får, på grund av *den absoluta autencitetens* exkluderande och repressiva karak-

⁶⁷ Lundberg & Ågren (1996 s. 8ff, återgivet i Lundberg, 1999 s. 37f.), använder masskommunikationsforskaren, Johan Galtungs begrepp *Alfa- och Betastruktur* som teoretiska utgångspunkter i sin avhandling om historiebilder i fyra svenska kulturhistoriska museer. De menar att museernas verksamhet i allt väsentligt kan karaktäriseras som en masskommunikationsprocess. Begreppen fokuserar på maktförhållanden. Alfastrukturen är samhällets ledande skikt i avgörande skeenden. Skriftspråkighet och förtrogenhet med skrift är starkt utvecklade och utgör en stor del i förutsättningen för maktutövning. Betastrukturen är befolkningens majoritet som är underordnad och saknar makt sedd i relation till Alfastrukturen. Språkligt råder en muntlighetens kultur, numera till stor del skiftad till en av elektroniska medier burens sekundär muntlighet. I och med informationssamhällets inträde kan en tredje struktur infogas, Gammastrukturen i vilken den elektroniska revolutionens människor lever. Aktörerna här har inte samma strävan att nå eller behålla makt, men de får makt genom den prestige och utstrålning som är förknippad med medierna – att bli kändis (avhandlingen skrevs 1996. Bland annat doku-såpa-utvecklingen har med kraft påvisat bärigheten i deras argumentering). Gammastrukturen bildar en postmodern sidoeffentlighet som får allt större inflytande över den kulturmiljö som omger oss. Museerna har i sina utställningar i ringa omfattning uppmärksammat Gammastrukturens existens, det är antingen Alfa- eller Betastrukturens värld som återges. Formen för utställningarna har således också hittills varit anpassade efter denna publik.

tär, en arena att slå ut i full blom på och därmed skapa ett nytt och självbärande upplevelsesammanhang. När klockan gått ett varv till kan också dessa förvandlas till kulturarv och bli heliga platser att återkomma till. Gränsen mellan Disneys drömstad i Florida, *Celebration* och *Ankeborg* är då uttraderad. *Matrix* och *Truman show* får etiketteras om i videohyllorna – från *fiction* till *based on a true story*.⁶⁸

One step to the right – älska konsumismen!

Konstruktionen av varumärken i ett konsumtionssamhälle sker som jag ser det dagligen hos dess invånare genom en massiv närvaro i snart sett varje vrå av vårt privatliv vilket återspeglas i sina första flämtande uttrycksformer i bland annat populärkultur av olika slag. Konstruktionen föds på gator, skolgårdar, ungdomsdiscon och alla andra ställen där ungdomars beteenden socialiseras, förpackas i livsstilar och identiteter, säljs som osannolikt dyra varumärken och slutligen återbrukas och förstärks i den konstant snurrande konsumtionskarneval vi kallar civilisation.

I den moderna, rationalistiskt förnuftiga tankevärlden mätte vi värdet av något genom att

⁶⁸ Den minnesgode känner igen en hel del formuleringar i denna passage. Jag har hakat i några av andemeningarna i kapitlet *Kunskap och handling* och lagt en ekonomisk touch över dessa. *Celebration* är en stad som Disney har skapat i Florida, en drömstad utan kriminalitet eller fattigdom ”där invånarna lever ett lyckligt småstadsliv i kärnfamiljer och där allt, från färgen på din bil, till hur gräset skall klippas och träden beskåras är bestämt i förväg. Här finns total frihet för alla förutsatt att du inget vill”. (ETC 2/2001, s18-19).

sätta ett pris på det som var fast kopplat till objektet som sådant och dess fysiska konstruktion. Vi betalade för den nytta objektet gav oss. Prisnivån bestämdes av den punkt där utbud och efterfrågan möttes. Priselasticiteten, d v s spännvidden mellan högsta och lägsta pris, var relativt sett låg och reglerades i ett då välordnat samspel mellan marknadens aktörer. I den postmoderna tankevärlden (eller för all del den förmoderna då den liknar en medeltida konsumtion av kyrka, religion och fester, vilka saknar en utilitaristisk mål-medelrationalitet) uppträder den traditionella företagsekonomiska diskursen i en skepnad där värdeutlåtanden är relaterade till den egna upplevelsen. Något allmängiltigt bra eller dåligt finns inte, värdeomdömet beror på en privat reaktion i var och ens huvud. 1500 spänn för ett par Nike-dojjor kan vara vansinne för miljonärsmärkten men det självklara målet för sommarjobb-sture. För Märten är en sko en sko en sko. Det är en *kärnprodukt* som skall hålla två tennissäsonger. En sko av medelgod kvalitet fixar det. 600 spänn på januarirean. För Sture är ett par Nike-dojjor huvudattributet för tillfredsställelse av en mängd tänkbara psykologiska behov. Det kan vara ett hack uppåt i gängets hierarki, bekräftelsen på att han är på väg att bli vuxen (köp av dyr kapitalvara för egna pengar), identifikation med stora idolen Michael Jordan, projiceringsbehov (med de vassaste Nike-dojjorna springer jag minst en minut snabbare och då kommer jag med i ungdoms-SM) eller helt enkelt bara för att namnet är så jävla coolt, typ. För denna *metaprodukt* betalar Sture gärna 1500 pix

vilket är 24 % av hans surt förvärvade nettolön från det aptриста sommarjobbet inom det kommunala sysselsättningsprogrammet som ger honom 200 spänn brutto om dagen.

Vi är beredda att betala för de relativa värden som sofistikerade marknadsföringsmetoder kommunicerar in i de centralaste delarna av våra nervbanor i det ögonblick vi accepterar att autentiska behov tillgodoses artificiellt. Vid en abstrakt punkt glider varumärkesbyggandet över till underhåll och spridning. När ovan beskrivna ögonblick är kollektivt anammat av ett lönsamt kundsegment har man lyckats conceptualisera det relativa värdet, d v s kundsegmentet förknippas nu produkten med en distinkt uppsättning önskvärda attribut, ett koncept. Marknadsföringen kan nu avledas från produkten och mer inriktas på underhåll av det nu välkända varumärke som produkten är förknippad med. Har man 100 produkter, som alla förknippas med samma uppsättning eftertraktade attribut, är det oerhört mycket billigare att marknadsföra ett varumärke än 100 produkter var för sig.

Då epokerna på Jamtli, Foteviken och Medeltidsveckan mycket väl kan ses som varumärken (och redan ses som det i vissa fall) är frågan om det finns tänkbara vägar till nya intäkter via en ekonomisering som rätt hanterat på intet sätt behöver innebära ett saluförande av kulturens själ. Frågan måste som jag ser det ställas då upplevelsebaserad pedagogik är en krävande, kvalitativ och personalintensiv verksamhet som på sikt inte kan förlita sig på passionens initiala kraft

understödd av plocke-pinn-ekonomin.⁶⁹ Så länge idéstyrda verksamheter behåller just idén i fokus är pengar närande. När idén dessutom är åtråvärd av dem som har pengar – så mycket bättre – förutsatt att museivärlden inser sin egen potential i det sammanhanget.

Two steps ahead – möjlighet, utopi eller ej önskvärt?

Näringslivets intresse för i tur och kronologisk ordning, idrottssponsring (började på 70-talet), kultursponsring (tidigt 90-tal) och social sponsring (sent 90-tal) är en febril jakt på att komma åt och förknippas med de autentiska värden de så väl vet att de själva, deras produkter och deras varumärken inte har. Hittills har man kommit över dessa värden för kaffepengar. Dags därför att ta över stafettpippen från näringslivet, de har inte monopol på varumärkeskonstruktion. Eller bilda snarare ett stafettlag ihop. Erhåll pengar och väl utvecklade förmågor i att leda verksamheter och ge i motprestation insikter i kraften i det sociala kapitalet som tillväxtfaktor och väl utvecklade förmågor att leda människor. Möjligt? Utopi? Ej önskvärt? Resten av kapitlet kan ses som ett smörgåsbord av idéer som dykt under ett års mycket givande besök i för mig nya verkligheter. Tonläget i det kommande förändras

⁶⁹ Lapptäcket av finansieringsalternativ kombinerat med motsvarande lapptäcke i tillfällighetsjobb, kommunalt och statligt understödda jobb och den enorma mängden ideella insatser. Ersätt inte denna struktur, det är ur den all kraft löper, men stärk upp den innan den dräneras på sin skapande energi.

något. En övergång till *gör-det*-tonläge skall inte misstolkas som arrogans, tvärtom, snarare ett engagemang som börjar koka över till ett mentänk-om-det-skulle-gå att göra si eller så. Att tänka i som-om-termer tillhör kärnan i ett entreprenöriellt perspektiv. Ett pris för denna kärna är att öppna dörrar slås in med viss regelbundenhet. En annan kärna inom ett entreprenöriellt förhållningssätt balanserar delvis den problematiken, *sorry!*. Entreprenörer går inte omkring och undrar om hur det och det skall uppfattas eller bli. Hon handlar, blir det fel ber man om ursäkt. Priset för att öppna upp en stängd dörr då och då är ett antal redan öppna på vägen dit. Alltså, ambitionen och förhoppningen är att *något* i det kommande kan lämna ett bidrag. Jag ber om överseende med resten som inte gör det.

Avsikten med att kontrastera museivärlden med idrottsvärlden är inte glorifiering. Det finns fler skräckexempel än det omvända på kommersialiseringens konsekvenser inom idrotten. Som alltid handlar det dock om vad man väljer att se som förebild. Det finns så pass många framgångrika fall att det mycket specifika inom SMC som ideologi, det uppenbara resultatfokuset som via processen, når ett *än* starkare fokus på resultatet relativt management och ett *än* starkare fokus på processen relativt entreprenörskap, just skapar den hybridform som då och då lyckas förena de två oförenligheterna management och entreprenörskap. Detta, att lösa problemet med två oförenligheter genom att *kombinera dem via extremisering* av dem, är enligt mitt förmenande fullt möjligt inom kultursektorn. Extremisering

kan misstolkas då det är ett negativt laddat ord. Det ska istället tolkas som en osedvanligt god förmåga att hantera flera, mot varandra kolliderande perspektiv där dynamik skapas genom en förmering av olikheter, inte en förminskning av dem. Den dynamiken finns inbyggt helt naturligt i kultursektorns dramaturgi, bäst exemplifierad här med den dynamiska men konfliktfyllda symbiosen mellan ledarskap, mellanchefer och aktörer på Jamtli. Generellt verkar det finnas en mycket klar bild av vad verksamheten skall resultera i. Några avgörande steg i att omvandla det ideala till reellt inom elitlagidrott är ett internt hävdande av särart följt av externt handlande enligt självbilden. Det skapar en självförtroende-fylld sund stolthet som är mycket kapitaliserbar förutsatt att värdena som stoltheten grundar sig på upplevs som äkta och åtråvärda. Är det möjligt att byta ut idrott mot museiverksamhet i detta citat?

Duon poängterar just idrottens tacksamma förutsättningar – att så många människor är hängivet intresserade, att sponsorer visar en välvillighet till samsarbetsformer, att elitidrotten exponeras och får stort utrymme i media. Stor kännedom, stark tillhörighet och djup lojalitet – det är vad alla önskar uppnå med ett varumärke. Matchen/laget är därtill en stark samlingsplats för människors förväntan. Alla beståndsdelar finns alltså där.⁷⁰

”Elitidrotten inser inte sitt eget värde och missar miljonbelopp. Det är slutsatsen av en ny studie

⁷⁰ Svenska Dagbladet, 2001-06-18, ur artikeln *Idrotten missar miljoner*.

av idrott och marknadsföring, den första i Sverige av sådan omfattning.”⁷¹ Gäller inte detsamma många kulturella verksamheter med den skillnaden att de, grovt generaliserat, ligger 10-15 år efter i insikt om detta? *Stor kännedom, stark tillhörighet, djup lojalitet och stark samlingsplats* – stämplar man in hyggligt i dessa avseenden äger man på ett naturligt sätt de unika tillgångar som företag lägger ner miljarder på att konstruera - att tillge sina produkter, varumärken och sig själva en själ och identitet. De måste konstruera det som kultur och idrott har naturligt. Men det syntetiska kan inte ersätta det äkta, miljarderna till trots. Vik av från utopin att som alternativ erbjuda en äkthet, ta ner anspråken en aning för att bjuda in fler.

Bejaka det multipla genom handling - utmaningen

Tidigare i rapporten ställdes frågan om formerna för upplevelsebaserad pedagogik kommer att tillåtas vara olika eller om de kommer inordnas i en enhetlig organisation och manas att sträva i riktning mot gemensamma kvalitets- och korrekthetsstämplat. Sker detta kan inte nederlaget bli större. Möjlighetisera istället skillnaderna och låt de reellt komplettera varandra. Grötig retorik om mångfald åtföljd av utebliven handling skapar enfald. Handling kostar, ord är gratis eller mycket billiga. Valet är fritt.

Omdefiniera motreaktionen *upplevelsetrötthet* genom att se på den postmoderna upplevelsen

⁷¹ Hegborn & Olovzon 2001.

med dess relativisering av autenticitetskravet som en intresseväckande portal in till de (enligt vissa) mer vetenskapligt säkerställda, mer stillsamma domänerna (till exempel den nya vikingautställningen på Statens historiska museer). Låt denna möjlighetisering i nästa steg också ersätta legitimering. Kom bort från det jante-inspirerade att det lekfulla alltid skall behöva legitimera sig. Behoven av andra former för att nå ut till en negligerad gammastruktur föds och formas inte över natt. Det blir inte lättare av hökars fördömanden. Möjlighetisera motreaktion två, *behovet av ställtid*. Se det som andra sidan på myntet. De anfädda kraven på upplevelser föder förstas en förnyad nyfikenhet på det stilla livet. Just genom att ställas i detta sammanhang kan det också ses som en typ av upplevelser om vi väljer att se det så.

Möjlighetisera den potentiella baksidan av idén om upplevelsen som en portal till kunskapens tempel, den att upplevelsen i sig, ju starkare den är, blir sitt eget mål. Motverka detta genom att differentiera upplevelserna pedagogiskt och ekonomiskt. Kalla den pedagogiskt optimala formen av tidsresa för typ 1 (inlevelse och interaktion är nyckelord) mellanformen för typ 2 (fantasi och upplevelse är nyckelord) och den enklaste formen för typ 3 (aktiviteter och sinnesintryck är nyckelord).⁷²

Tills kompetens, pedagogisk nivå och ekonomiska resurser tillåter, håll de två sistnämnda på ”lagom nivå” så att en strävan mot typ 1

⁷² Se s. 14f.

byggs upp, vars krav man då är bättre rustade att möta. Den maximala upplevelsen skall inte komma förrän i typ 1, kommer den tidigare kan den vara kontraproduktiv, d v s den blir sitt eget mål Kapitalisera nuvarande volym (skapa nya intäkter på befintlig verksamhet, det finns så mycket fantastisk verksamhet som ligger och väntar på sina intäkter) istället för att potentialisera ny volym (bygga upp nya verksamheter och därmed nya kostnader). Nuvarande volym kan efter kapitalisering därmed fungera som intäktsbärare då ny volym (d v s nya eller utveckling av befintliga verksamheter) är aktuell. Sist men inte minst, motverka navelskåderi. Möten mellan olika kompetenser, olika logiker och olika världar behöver mycket av mellan-kontextualitet och tvärvetenskaplighet och mycket lite av inom-kontextualitet och inomvetenskaplighet:

Att läsa in museimannen i sitt eget ämne, det förstärker bara den kunskapsmässiga inaveln. Det är mycket bättre att då läsa riktiga ämnen så att museet blir en mötesplats för olika kompetenser. Kvalificerade kompetenser skall befrukta varandra. Ta till exempel när de införde bibliotekarieutbildningen, dynamiken i biblioteken stendog efter det, alla var stöpta i samma form. När jag var chef för Nordiska museet försökte jag motverka detta genom aktiv rekrytering av skiftande kompetenser men när jag slutade återgick det till det gamla.⁷³

⁷³ Sten Rentzhog om museologin, intervju 2001-06-15.

Mellanmänsklig samverkan genom vardaglig företagsamhet

Det urval och den mångfald former som till exempel Medeltidsveckan tar sig kan bara förstås mot bakgrund av de många samlade intentioner av både bildningsiver, besöksnäringens behov, frivilligarbetets sociala dynamik och en gemensam regional mobilisering med en uttalad överlevnadsstrategi. Genom att ge Medeltidsveckan möjlighet att uppfylla dessa för dem divergerande och viktiga mål så kan de, likt hemsidans startside, fungera som startmeny inför nästa steg av kulturkonsumtion. Det gryende samarbetet mellan Medeltidsveckan, Skokloster och Kalmar är föredömligt. Till en början fokuseras naturligt samarbetet till dels kostnadsbesparande aktiviteter (t ex gemensam marknadsföring, utbyte av personal) samt utbyte av kunskap och erfarenhet. Det kan på sikt utvecklas till ett mer strategiskt samarbete där man via inre renodling (t ex enligt typ 1-3 ovan) kan fortsätta den tanken även externt. Samverkan kan då ske mellan *likartade* objekt, d v s man fokuserar då på det parterna redan är bra på och försöker utveckla det ännu mer eller man kan samverka mellan *olikartade* objekt, d v s möjliggöra en stegvis upptrappning för kulturkonsumenten genom typologierna. Man kan också definiera Typ 2 och 3 som intäktsgeneratorer till 1 vilket håller ambitioner och därmed kostnader på rimliga nivåer på de förstnämnda till förmån för den sistnämnda.

Genom att konkretisera de ideologiska utgångspunkterna - lära, forska och uppleva till tre skilda men ändå sammanvävda mål - pedagogik, forskning och turism har till exempel forskningscentret i Lejre fått linje och därmed riktning på verksamheten. Denna strategi är som jag nämnt tidigare tydlig hos Foteviken. Intern renodling leder till en nyanserad positionering *då verksamheten tydliggörs i och med att den återspeglas i den organisatoriska formen* vilket skärper bilden av verksamheten såväl internt som externt. Den kloke konkurrenten uppmärksammar detta och positionerar sig strax bredvid och omdefinierar därmed sig själv från konkurrent till potentiell samarbetspartner. Istället för knivskarp konkurrens om anslag (Jamtli kontra andra kulturinstitutioner) skapar samverkan möjligheter till gemensamt intäktsskapande och pedagogisk utveckling.

Kulturen är entreprenöriell!

De vitala moment som formar den struktur som formar lärmiljöerna för upplevelsebaserad pedagogik bär hos objekten i många avseenden entreprenörskapets karaktärsdrag. Sammanfattningsvis kan sägas att dessa moment, definierade av nationella och lokala *Rules of the game*, alla innehåller stora doser entreprenöriella inslag, dock av lite olika slag. Den konstanta omdisponeringen av den organisatoriska kontexten är påtaglig

på Foteviken och Medeltidsveckan.⁷⁴ Jamtli är så pass moget i sin institutionella utveckling så där ligger snarare storheten i att den kontinuerligt pågående omdisponeringen av verksamheten *inom* den organisatoriska kontexten tillåts vara så pulserande (pådriven främst av en nyfikenhet, gestaltad som en mycket professionell inställning till egen utvärdering), s k intreprenörskap. Detta är en mycket ovanlig företeelse vilken i sin tur troligen har sin kraftkälla ur Jamtlis likaledes mycket ovanliga dynamik i samspelet mellan kreatör, skapelse och tämjare. Mer *specifika* entreprenörskapsdrag finns det ett överflöd av hos objekten vilket jag hoppas framgår ovan. Den absolut viktigaste faktorn, synsättet på människan som en mycket social varelse som i grunden är interaktiv vilket gör entreprenörskap till något vardagligt, är ett mycket tydligt kännetecken för alla tre objekten. Förmågan att aktualisera, realisera och företa sig saker fullständigt kokar det av exempel på, vilket är kärnan i entreprenörskapets själ.

Frågan om hur framgång kan mätas och utvärderas inom museiverksamhet har omformulerats till att snarare handla om hur framgång för museer definieras vilket i sin tur omdefinierar hur verksamheten kan utvärderas.

⁷⁴ Som tidigare i rapporten nämnts är detta tydligen inte generellt ovanligt, en rekonstruktion på arkeologisk grund inleds som ett forskningsprojekt, övergår till pedagogisk förmedling och tar avstickare ut i form av underhållning och andra verksamheter med kommersiella förtecken.

Det är extremt svårt för museer att generera vinst. Jag anser att ett museum, precis som ett sjukhus, inte ska producera pengar, utan fungera bra.⁷⁵

Det är Anna Coliva, ledare för ett av Roms ledande museer som funderar över museers syfte med anledning av regeringen Berlusconis förslag att privatisera de 350 institutioner där landets konstnärliga skatter finns samlade. Förslaget har lett till att 37 chefer för flera av världens ledande museer begärt en internationell diskussion om frågan. Internationella kulturpersonligheter gör gemensam sak med museianställda i Italien för att förhindra planerna. Men varför polarisera så? Varför ställa *producera pengar* mot *fungera bra*? Förslaget ovan är som jag ser det direkt förkastligt. Likaledes, kanske inte förkastligt, men i varje fall föga konstruktivt, anser jag det reflexmässiga förnekandet av alternativa intäkter att vara.

Ett *framgångsrikt* museum är för mig ett som förmår kommunicera (och därmed i större utsträckning möjliggöra kapitalisering) den sunda stolthet som finns i en museivärld som sitter på värden som människor idag känner ett stort behov av. Ett museum som lyckas nå ut med en kulturkonsumtion som hjälper människan att börja leta inom sig efter de avdomnade delarna av homo ludens samt efter nya eller nygamla icke-ekonomiserade meningssammanhang efter det att de tidigare yttre och större meningsbärarna nu har fallit. Skulle jag tillåtas *utvärdera* ett museum skulle jag främst göra det utifrån förmågan

att hantera ekonomiseringens hot och möjligheter, med betoning på det senare. En utvärdering med fokus på förmågan att generera intäkter nog för att uppnå högt ställda mål utan att för den skull saluföra en kulturkonsumtion som responderar mot ett eskapistiskt sökande efter förflyktad autencitet, identitet och tillhörighet - en modern form av nostalgi.

Hur kan då *styrningen* av ett sådant museum tänkas se ut? En uppslukande inlevelse är kort och intensiv. Det är svårare att nå historisk inlevelse genom historiska fenomen eller artefakter just därför att de är så fast inbäddade i givna och objektifierade kontexter. En följd av detta är att inlevelsen svårligen kan kommenderas fram utan överraskar genom sin momentana karaktär. Konsekvensen av det är att dylik inlevelse föga låter sig frammanas genom institutionell styrning eller manageriell kontroll, dess kraft kan bara då och då avlockas genom den lösa styrning som ett entreprenöriellt synsätt vilar på. När så inte sker är det inget misslyckande utan bara en naturlig del i karaktären på en så skör process. Ett konsekvent, över tid bejakande av osäkerhetsmomenten i de lekfulla och skapande inslagen tillåts dock förvånande ofta att slå an de känsloträngar som medger att vi, till en början försiktigt men sedan i allt tilltagande grad, tillåter oss att släppa rationalitetens normativa bojar och ge tillåtelse till homo ludens att ge sig hän, att med inlevelse få uppleva. Entreprenörskap som något genuint kollektivt, som kraften sprungen ur mellanmänskligt, vardagligt samspel, möjliggör därmed

⁷⁵ Smålandsposten, 2001-11-22.

den samverkansspiral⁷⁶ vilken kan utgöra grunden för skapandet av den historiska inlevelsen som gemensam ingång till framtiden. Upplevelsen att, som gäst i kulturarbetares vardag, få erfara något av den explosiva dynamik som uppstår när djupgående övertygelse om någots värde på något sätt om och om igen realiseras inom verklighetens krassa (ekonomiska) ramar, gör att kulturen för mig, mycket djupgående, är bärare av många av de kännetecken som kan betecknas som entreprenöriella.

En entreprenöriell styrning kräver dock en sammanhållande kontext. Om den är institutionell som i Jamtli, ad hoc som i Medeltidsveckan eller manageriellt entreprenöriell som i Foteviken, är av mindre betydelse. Entreprenörskapets gäckande själ bryr sig mycket lite om normativa begrepp men desto mer om människorna i dessa. Det är människan som vardagsentreprenör, eller snarare i den skepnad som kontextens *Rules of the game* tillåter denne att uppträda i, som är styrande. Om man betänker att det är två ytterst olikartade kulturer som möts i företeelsen upplevelsebaserad pedagogik och att ena parten, skolvärlden, ligger något före i såväl fas som debatt kring kulturpåverkan från ekonomisering, så framträder en bild av ett mycket brokigt landskap där någon form av ekonomisk logik skall få fotfäste. Anta att båda parter vill se mer av den upplevelsebaserade pedagogiken, båda är överens om bildningsperspektivet, båda anser att lösningen är inom räckhåll via mer genomarbe-

tade projekt – men vem, av två fattiga, skall stå för kalaset?

Historien är full av goda idéer och goda försatser som aldrig realiserats. Låt inte ett ointresserat, oreflekterat och odebatterat förhållningsätt gentemot de ekonomiska aspekterna bli det som sällar den upplevelsebaserade pedagogiken dit. Möjliggör istället kapitalisering av den avsevärda mängd entreprenöriella inslag som kulturen är bärare av.

Naivt? Hoppas det. Barn är underbart naiva, så har jag lyckats bevara fragment av det förhållningssättet är det en nådegåva.

⁷⁶ Se s. 73ff.

Vägar att vandra – utvecklingsmodeller

Åsa Folkesson

Du kläderna byter och tiden med. Byt, bara byt, och tiden går ur led.

Edith Nesbit

Att 'resa i tiden' är inte någon nyhet för barn. Det har barn alltid gjort, åtminstone så länge människor kunnat kommunicera med varandra. Barn har 'rest' genom sagans och lekens världar. Den citerade strofen i kapitlets inledning är hämtad från en riktig barnboksklassiker, *The House of Arden*, skriven redan 1908 av den engelska barnboksförfattarinnan Edith Nesbit.¹ Just barnboks-litteraturen under 1900-talet är fylld av barn som på olika sätt gör mentala resor, till andra världar, till en förfluten tid eller till en parallell tid. Varje generation av läsande barn med tillgång till barnböcker har på detta sätt lärt och förstått innebörden i en 'tidsresa'.

Omnämmandet av klassiker som *Trollkarlen från Oz* av Frank L. Baum, *Den hemliga trädgården* av Frances Hodgson Burnett, *Momo och kampen om tiden* av Michael Ende, eller sviten om landet *Narnia* av C.S Lewis, möts nästan alltid av igenkännande nickar från de kringstående åhörarna. Nära ett sekel efter publiceringen av Edith Nes-

¹ Boken heter i svensk översättning *Huset Ardens gåta*, och den utgavs på svenska första gången 1962. Nesbit 1984.

bits böcker med tidsresande barn gör de så kallade *Harry Potter*-böckerna ett globalt segertåg med miljonupplagor och tältande barn utanför bokaffärerna inför ankomsten av en ny bok i serien. Gemensamt för alla dessa barnböcker är att läsaren aldrig riktigt kan avgöra om den resa som företas av barnen i boken är verklig eller enbart är resultatet av lek eller dagdrömmeri.

Nytt är emellertid att barn av idag kan resa på ett mer verklighetsnära eller uttryckligt sätt med hjälp av andra människor, platser, kläder och annan rekvisita, till exempel i de tidsresor som arrangeras av Jamtli, Kalmar läns museum eller Livrustkammarens Riddarklubb. I dessa 'resor' kan fantasin spela på så många fler instrument: syn, hörsel, lukt, smak och känsla. Det är detta slags resande som studeras i denna rapport.

Att tidsresor intresserar och fascinerar barn och ungdomar är med andra ord ganska sannolikt, men hur gör man då som huvudman för en verksamhet baserad på tidsresor, rollspel eller upplevelser i det förflutna när verksamheten efter några års uppstart börjat finna sin form, trots den ständiga kampen om de ekonomiska anslagsmedlen. Rutiner har utarbetats, verksamheten har blivit lite känd och besökarna kommer, men vad gör man sedan? Hur kan man gå vidare för att utveckla och fördjupa innehållet?

En väg att färdas heter värderingsarbete, men inte nödvändigtvis en strikt formaliserad utvärdering som mäter måluppfyllelse, till exempel i termer av antal besök. Utvärdering kan företas och genomföras på en mängd olika sätt och med varierande syften. Olika aktörer har också skilda

behov och anledningar till utvärdering av en verksamhet.

Uppdragsgivare önskar insyn i hur anslagen använts och hur arrangörerna har utfört uppdraget och i vad mån målen uppfyllts. Akademiker och forskare vill att utvärderingen skall hjälpa till att skapa underlag för analys av verksamheten som företeelse i ett eller annat avseende, till exempel som i den här studien där bland annat verksamhetens betydelse för människors förhållande till och uppfattning av historia är föremål för undersökning. Besökande allmänhet och skolans elever utvärderar på ett informellt sätt sitt besök eller medverkan i den historiepédagogiska verksamheten i termer av huruvida besöket var intressant, roligt, förvirrande, eller kanske besvärligt, när minnet av detsamma återges i samtal med omgivningen.

Detta kapitel riktas framförallt till arrangörerna av historiepédagogisk, respektive till skolan som besökande motpart. Detta innebär att det är den historiepédagogiska verksamhetens utvecklingsbehov, respektive skolans behov av att infoga besöket i ett skolsammanhang som sätts i centrum för utvärderingsdiskussionen.

En översiktlig genomgång av ett 20-tal olika utvärderingar som museer och andra kulturinstitutioner, vilka arbetar med barn- och ungdomsverksamhet, publicerat på Internet tyder på att utvärdering inom musei- och kultursektorn hittills varit mycket tekniskt- och instrumentellt inriktad. Det som efterfrågas i utvärderingar är ofta om textskyltar och väganvisningar var tydliga och lätta att förstå, om informationen i text-

häften och montrar var korrekt, om det fanns tillräcklig belysning i lokalen, om det var lätt att hitta till toaletterna, om utbudet var tillräckligt i butiken och restaurangen, eller om guiden var tillmötesgående. I andra hand förekommer frågor om huruvida utställningen eller det som besöket skulle skildra var intressant och roande för barn och ungdomar, eller om museierfarenheten kunde tillföra den ordinarie skolverksamheten något.²

Utvärdering, både inom och utanför landet, har också haft en tendens att fokusera kvantitativa mått: antal besök, gruppstorlek, antal skolor och förskolor som museet/kulturinstitutionen haft kontakt med, hur många lärare och pedagoger som deltagit i fortbildning eller informationsmöten, vilket geografiskt område som institutionen 'täckt' med sin verksamhet etcetera. Detta har sin förklaring i att det är förhållandevis enkelt att dokumentera dessa kvantitativa fakta och att kvantitativa tal ofta kan användas i en kostnads- och intäktsanalys. Genom att exempelvis redovisa hur många människor som faktiskt deltagit i museets verksamhet kan museet visa sina anslagsgivare att de fått valuta för sina pengar. I allmänna råd och anvisningar angående utvärdering och uppföljning till museer och andra kulturinstitutioner sägs också att dokumentation av

² Internet 2001-03-12, kombinationer av olika sökord: museum (-s), living history, evaluation, re-enacting, living museums, school, och children. Fler och fler museum lägger numer ut utvärderingsformulär på Internet som besökande elever och lärare kan fylla i och elektroniskt sända tillbaka till museet.

just sådana saker som gruppstorlek, antal skolor som deltagit och så vidare bör göras.³

Det är viktigt att ha en uppfattning om storleken på den egna verksamheten, men det är också angeläget att fundera över kvalitativa aspekter, exempelvis: Vad stannar kvar hos besökarna efteråt? Uppfattar besökarna det som museet vill visa och tydliggöra? Fungerar museets mål i praktiken? Kan elever och lärare efter besöket arbeta vidare på ett annorlunda sätt i skolan utifrån det som museet ville skildra? Är det intressanta ämnesområden och problem som museet fokuserar på?

I en rapport konstaterar Statens Kulturråd att svenska museer i stort bedriver en ambitiös och ”i alla bemärkelser god barnverksamhet”, men att det finns brister i uppföljning och utveckling av verksamheten. Dessutom pekas på en svag kommunikation mellan museum och skola och att relevant museipedagogisk utbildning saknas för arbetsområdet, vilket hämmar utvecklingen av det museumpedagogiska området gentemot barn och ungdomar. Vidare menar Kulturrådet att skolans styrdokument, till exempel läroplanen, ger nya utvecklingsmöjligheter för museerna.⁴

Statens kulturråd hävdar också att 1990-talets nya svenska kulturpolitik med en tydligt mål-

och resultatriktning ställer nya krav på anslagsgivaren att denne tydliggör sin önskan om verksamhetens innehåll och att ange en målstruktur för denna, samt av mottagaren att denne i sin tur gör en målinriktad uppföljning av den bedrivna verksamheten.⁵

Få är de svenska utvärderingar av historiepedagogisk verksamhet som kommit i tryck. Två helt nyligen publicerade rapporter är *Magiska tidsresor med 6 – 9 åringar. Rapport från nationell försöksverksamhet 1999-2000* och *Historiska rollspel med tonåringar. Rapport från nationell försöksverksamhet 1999-2000* från Alla Tiders Historia-enheten vid Kalmar läns museum.⁶ I rapporterna redovisas utvärderingarna och erfarenheterna från försöksverksamhet med tidsresor för förskolan, respektive rollspel i ett historiskt sammanhang för grundskolans högstadium och gymnasieskolan.

I den förstnämnda rapporten diskuteras de fyra olika utvärderingar som har genomförts under projektets gång. Två utvärderingar utfördes genom att förskolelärare med utgångspunkt från en frågeguide, tillsänd från museet, samtalande med barn som deltagit i en ’tidsresa’. De övriga två utvärderingarna utgjordes av enkäter och vände sig till förskolelärare vid deltagande förskolor.

Vad gäller de historiska rollspel för ungdomar som behandlas i den andra rapporten så har

³ Se till exempel Diamond 1999, en av få böcker som diskuterar utvärdering av verksamhet som museum ansvarar för.

⁴ *Regionala museer och nationell kulturpolitik. Mål, medel och framtid* 2001 s. 76.

⁵ *Regionala museer och nationell kulturpolitik. Mål, medel och framtid* 2001 s. 45f.

⁶ Lindström, Angelin Holmén & Westergren 2001, samt Eklund, Danielsson & Westergren 2001.

inga formaliserade utvärderingsmallar använts. Här har istället varje elev- och lärargrupp för sig bestämt formen för de utvärderingar som sedan skickats till enheten för Alla Tiders Historia vid Kalmar läns museum.

Båda rapporterna visar på vikten av att tidsresan och rollspelet lyfts in i ett sammanhang i förskolan, grundskolan och gymnasieskolan, både före men kanske framförallt efter, genom temaarbete och samtal. Rollspelet för ungdomar kräver mer av förarbete än tidsresan med en förskoleklass, då eleverna i det förstnämnda fallet behöver sätta sig in i en historisk tid för att kunna vara med och skapa den rollkaraktär som de sedan skall agera under rollspelsdagen.

I förskolan har efterarbetet till exempel bestått av inrättandet av 'en gammeldags hörna' i klassrummet, studiebesök, skriva släktträd, ordna kaffekalas och intervjua mor- och farföräldrar.⁷

På högstadiet och gymnasiet har istället rollspelets erfarenheter om bland annat kvinnans underordning, respektive sociala och ekonomiska orättvisor, bildat utgångspunkt för diskussioner om könsroller, jämställdhet, demokratiska och andra nutida värderingar. Brev och dagböcker från de rollkaraktärer som eleverna var under rollspelet har sedan bland annat producerats.⁸

För att barnen och ungdomarna verkligen skall få en förståelse och djupare behållning av tidsresan och rollspelet är efterarbetet, enligt

⁷ Lindström, Angelin Holmén & Westergren 2001 s. 30ff.

⁸ Eklund, Danielsson & Westergren 2001 s. 23 och s. 54ff.

dess båda utvärderingsrapporter, av central betydelse. Efterarbetet kan också minska risken för att dagen blir en 'happening, ungefär som att roa sig i djurparken', som en av de deltagande förskollärarna menade att dagen kunde ha blivit.⁹

I den rapport som diskuterar historiska rollspel för ungdomar framhålls särskilt att "flera elever har angett att de saknat efterarbetet" i sina utvärderingar.¹⁰

Tydligt avspeglar också båda utvärderingsrapporterna att deltagande i en tidsresa eller annan aktivitet placerad utanför skolans väggar kan verka mycket positivt på stämningen i elevgruppen och bidra till ökad gemenskap. Under aktiviteten kan elever som aldrig pratar, leker eller umgås med varandra annars komma att samarbeta.¹¹ I en bilagd utvärdering pekas också särskilt på den känsla av gemenskap och värme som läraren menade att eleverna i hennes klass upplevt under rollspelsdagen.¹²

Detta överensstämmer också med resultaten från den elevenkät som utfördes på Skansensskolan och som diskuteras i ett tidigare kapitel av vår egen studie.¹³

⁹ Lindström, Angelin Holmén & Westergren 2001 Citatet återfinns på s. 59. Dock skall påpekas att den citerade förskolläraren inte menade att den tidsresa hon deltagit i hade blivit en sådan 'happening'.

¹⁰ Eklund, Danielsson & Westergren 2001 s. 33.

¹¹ Lindström, Angelin Holmén & Westergren 2001 s. 33 och s. 58, samt Eklund, Danielsson & Westergren 2001 s. 32f.

¹² Eklund, Danielsson & Westergren 2001 s. 58.

¹³ Se Per-Ola Jacobsons kapitel tidigare i denna rapport.

De arrangörer och huvudmän vi har besökt i den här studien, Fotevikens museum och Vikingareservat, Jamtli Historieland, Jämtlands läns museum, samt Medeltidsveckan på Gotland, har alla en medvetenhet om betydelsen av utvärderingar och en positiv inställning till utvärderingar som utvecklingsverktyg.¹⁴ Dock genomförs utvärderingar i praktiken inte i lika stor utsträckning eller med samma syfte och innehåll hos de tre olika arrangörerna.

På Jamtli Historieland sker kontinuerligt en omfattande dokumentation och utvärdering av den historipedagogiska verksamheten. På varje gård i Jamtlis utomhusmiljö finns en ”dagbok”, som aktörerna är uppmanade av de ansvariga att skriva ned sina reflektioner i, mot slutet av varje arbetsdag. ”Dagboken” innehåller delvis förtryckta blad med rubriker som ”aktivitet”, ”syfte/målsättning” och ”uppnåddes syftet? besökarnas delaktighet”, och ”hur förbättras aktiviteten?” Vidare sammanställs gårdsvis årligen en kombinerad dokumentation och utvärdering för att fungera som underlag för förbättringar och inspiration inför kommande års verksamhet. I denna större dokumentation diskuteras bland annat vardagliga rutiner, tankar och idéer inför framtiden, olika gruppers medverkan som aktörer, inköpslistor av rekvisita, samt de olika typer av inslag i Jamtlis verksamhet som den aktuella

gårdsmiljön medverkar i, till exempel ’historievandringar,’ ’tidsresor’ eller ’barn-för-en-dag’.¹⁵

Denna dokumentation och detta utvärderingsarbete utgår på ett bra sätt från verksamhetens egna behov och utförs också av dem som själva arbetar praktiskt med den dagliga verksamheten. Positivt är också att det i utvärderingarna framträder ett uttalat framtids- och utvecklingsperspektiv. Betoningen i utvärderingarna och dokumentationen ligger på de praktiska aktiviteterna och själva ’görandet’. Det redogörs för vem som gjorde vad, hur och med vilken rekvisita, samt diskuteras vem som skall göra detta och på vilket sätt kommande säsong.¹⁶

Utvärderingarna skulle kanske kunna bidra ännu mer till den egna självförståelsen och utvecklingen av verksamheten om en större betoning lades på frågan *varför* ett visst innehåll och en viss uppläggning prioriteras, exempelvis mer diskutera varför vissa teman väljs ut som underlag för praktiska aktiviteter? Det skulle också kunna vara givande att ytterligare problematisera förhållandet mellan upplevelse, underhållning och kunskap genom lärande.¹⁷

Verksamhetsledare för Medeltidsveckans aktiviteter medger i en intervju att arbetet med dokumentation och utvärderingar blivit lidande på

¹⁴ Telefonsamtal med Hans Lundberg 2001-09-27.

¹⁵ Erika Larssons fältanteckningar 2001, intervju med Marcel Rådström 2001-06-15, samt Jamtli Historieland Utvärderingar år 2000.

¹⁶ Jamtli Historieland Utvärderingar år 2000.

¹⁷ Se också Birgitta Gustafssons kapitel tidigare i denna rapport.

grund av bland annat organisatoriska svårigheter då så många olika aktörer, Gotlands kommun, Läns museet, turistföreningen, och ideella föreningar, är inblandade i verksamheten. Ett problem för verksamheten är också att erfarenheterna från och kunskapen om tidigare års verksamhet i nuläget är starkt knuten till en mindre skara personer i ledningsgruppen och att den skriftliga dokumentationen varit bristfällig.¹⁸ Om rutiner kring dokumentering och utvärderingar utarbetas som en del i den löpande verksamheten runt Medeltidsveckan skulle detta sannolikt underlätta både en kontinuitet i och utveckling av verksamheten.

Då Fotevikens Vikingareservat befinner sig i uppbyggnadsskedet har utvärderingar som utvecklings- och förändringsverktyg ännu inte kommit till användning i någon större utsträckning. Emellertid har Vikingareservatet helt nyligen genomfört en större enkätundersökning av Vikingareservatets besökare.¹⁹ Utvärdering i syfte att skapa underlag för kvalitetsutveckling och medvetenhet om organisationens egna värderingar och prioriteringar är här en aktuell fråga att arbeta vidare med i framtiden.

Att arbeta med utvärdering

Det finns många anledningar till att professionellt arbetande kulturinstitutioner inte sällan avstår från utvärderingsarbete. Det förekommer

¹⁸ Intervju med Helena Håkansson 2001-08-10.

¹⁹ Intervju med Sven Rosborn 2001-08-28.

kritiska uppfattningar om att utvärdering och uppföljning tar tid och resurser i anspråk från den egentliga mer angelägna verksamheten. Att utvärderingar inte alltid ger direkt synliga, mätbara, eller kvantifierbara resultat, samt en rädsla för att de kan förmedla en negativ bild av verksamheten som bidrar till ökade svårigheter att erhålla ekonomiska medel. Många professionellt arbetande kulturinstitutioner med inriktning på konstarnas, estetiska uttryck och kulturarv, lever under hårda ekonomiska villkor. Dessa arrangörer måste kontinuerligt kunna legitimera sin existens och fortsatt ekonomisk tilldelning och i detta sammanhang kan de eventuella negativa inslag som presenteras i en utvärdering upplevas som hotfulla.

Varför skall då verksamheten utvärderas? Utvärdering handlar om att studera och identifiera hela processen: förväntningar och förutsättningar, innehåll och uppläggning, samt resultat, i detta fall av exempelvis en tidsresa, ett rollspel eller upplevelsebesök. Genom detta möjliggörs lokal utveckling och upprättandet av en handlings- och utvecklingsplan.²⁰

²⁰ För den som vill läsa mer om hur man praktiskt kan arbeta med utvärdering rekommenderas Jerkedal 1999, och speciellt för utvärdering av pedagogisk verksamhet: Ekholm & Lander 1993. Dessa båda handböcker är lättillgängliga och konkreta. En annan möjlighet är att gå till *B.R.U.K. – Bedömning, Reflektion, Utveckling, Kvalitet*, det nationella kvalitetsindikatorsystemet för förskola, grundskola, och gymnasieskola som är under utprovning (Skolverket 2001). Syftet med detta kvalitetsindikatorsystem är att skapa ett redskap som kan hjälpa till att främja den lokala utvecklingen av skolan och barnomsorgen.

Utvärdering, utveckling och planering är delar av samma kontinuerliga process. För att möjliggöra utveckling och förändring måste man ha en uppfattning om nuläget och vad som tidigare gjorts, och vad det tidigare handlandet fick för konsekvenser. Vad var 'bra', har gett goda resultat och hur kan vi upprepa dessa? Vad var mindre bra och vad ledde detta till? Hur kan vi hantera/lösa eller minimera dessa problem och svårigheter i framtiden? Genom utvärderingsarbete kan problem, svårigheter, negativa effekter och konsekvenser identifieras, men också det som var bra och det som vi vill skall hända igen, till exempel oförutsedda positiva effekter, synliggöras.

En av utvärderingens viktigaste funktioner är att denna ger tillfälle för museet, liksom för vilken annan organisation som helst, att inom en neutral ram lyfta fram och diskutera problem inom den egna verksamheten. På så vis behöver ingen enskild person pekats ut eller skuldbeläggas.²¹

Erfarenheter har visat att i de sammanhang där de, allmänhet eller skolelever, som besökt museet eller deltagit i en historiepédagogisk aktivitet, utvärderat verksamheten och sitt besök utifrån sin synvinkel, sällan och ytterst ogärna kritiserar eller ifrågasätter den verksamhet som bedrivs av vad som uppfattas som en professionell kulturinstitution.²² En möjlighet är att be besökarna och deltagarna att i sin utvärdering istället

²¹ Kelly & Sullivan 1999.

²² Wilkinson 2000.

uttalat peka på ett bestämt antal (exempelvis tre) områden som enligt dem fungerat mindre bra och där förbättringar och förändringar, i deras ögon, bör genomföras.

Innan en utvärdering påbörjas finns det fem viktiga frågor att fundera över. För det första, *VARFÖR* utvärderingen skall göras. Vad är syftet med densamma? Vad är det man vill uppnå och vad skall resultaten användas till? *VAD* som skall studeras och utvärderas, är den andra frågan. Mer konkret, vilken del av verksamheten skall fokuseras? Den tredje frågan rör *FÖR VEM* som utvärderingen görs. Är det för att en extern anslagsgivare skall få en möjlighet till insyn över hur de ekonomiska resurserna använts eller är det för att ta fram ett internt underlag inför en utveckling av verksamheten? *VEM* som skall utföra utvärderingen efterlyses i nästa fråga, och den femte och sista frågan *HUR* utvärderingen skall genomföras.²³

I just detta fall handlar utvärderingsarbetet om att skapa underlag för kvalitetsutveckling och förbättring. Målet är också att främja och stimulera reflektion kring de egna valen och höja medvetenheten om de bakomliggande motiven till den historiepédagogiska verksamhetens utformning. Vilka antaganden och värderingar bygger verksamheten egentligen på? Varför prioriteras ett visst innehåll och en viss uppläggning? Detta utvärderingsarbete görs utifrån den egna arbetsgruppen och den egna verksamhetens behov. Det är inte fråga om att ta fram ett kon-

²³ Franke-Wiberg 1992.

trollinstrument som skall fungera utifrån en extern aktörs behov.

Några grundförutsättningar för att ett kvalitativt utvärderingsarbete skall kunna genomföras är:²⁴

- **Mål**

Det finns tydliga mål för verksamheten. Målen är också kända för alla i den personalgrupp som arbetar med den dagliga verksamheten.

- **Dokumentation**

En kontinuerlig dokumentation sker av vad som händer, både i verksamheten och i utvärderingsarbetet. Dokumentation kan ske på en mängd olika sätt, genom skrift, fotografier, video eller bandspelare. Endast fantasin sätter begränsningarna. Delar av det material som verksamheten själv lämnar efter sig sparas, till exempel utvärderingar och enkäter av besökande, eller stenciler och informationsblad som används i verksamheten. Både verksamhetens omfattning och dess innehåll dokumenteras, exempelvis antal besökare, kontaktade skolor, respektive vilka bilder som förmedlas och berättelser som gestaltas.

- **Deltagande och medinflytande**

De som arbetar med verksamheten och dess utveckling har möjlighet till inflytande i utvärderingen. Verksamheten kan på så vis

tillgodogöras resultaten från utvärderingsarbetet. Att 'äga' sin egen utvärdering, är en viktig förutsättning för organisationellt lärande och utveckling. Detta vilar på antagandet att de som arbetar i verksamheten också är bäst skickade att leda utvecklingsarbetet.

- **Resultatens användning**

Utvärderingen leder till kvalitetsutveckling genom att de resultat som framkommit också återförs till verksamheten. Utvärderingen ska kännas angelägen att återkomma till och fungerar som ett levande dokument. Användningen av utvärderingsarbetets resultat underlättas genom att de presenteras i en lättfattlig och inte alltför omfattande rapport. En lång rapport med otillgängligt språkbruk ökar risken för att resultaten förblir oanvända.

- **Utvärdering - en del i vardagen**

Utvärderingsarbetet är integrerat i den löpande verksamheten. Utvärderingar ligger som en kontinuerlig del i processen: planering - genomförande - värdering - uppföljning. När verksamhet planeras förbereds också inslag av utvärdering och uppföljning.

- **Att bevaka utvärderingen**

Det finns en ansvarig eller en mindre grupp som bevakar utvärderingens ställning i verksamheten. Denna person eller denna grupp fungerar som kontaktperson, sammankallande med mera. Detta innebär dock inte att dessa också ensamma leder och genomför allt utvärderingsarbete.

²⁴ Franke-Wiberg 1992. Se också den stencil som 2001 presenterats av Kulturrådet angående dokumentation och utvärdering.

En möjlig arbetsgång är att först genomföra en *självvärdering* av den egna verksamheten. Denna utförs då av dem som också arbetar med den egna historiepédagogiska verksamheten. Därefter kan ett utbyte göras med en annan kulturinstitution och en så kallad *kollegial värdering* kan genomföras av personer från denna andra kulturinstitution. Motsvarigheten används ofta i akademiska sammanhang under beteckningen ”peer review”.

Här kan också finnas möjlighet att använda kompetensutvecklingsresurser till att besöka andra arrangörer som arbetar med historiepédagogisk verksamhet.²⁵ Detta får då ett dubbelt syfte, dels får den besökta institutionen en utomstående uppfattning och värdering av den egna verksamheten, dels får den besökande i sin tur en möjlighet att betrakta sin egen verksamhet på ett nytt sätt i ljuset av verksamheten vid den institution som han eller hon besöker.

Att den kollegiala värderingen utförs av just en kollega innebär också att utvärderingen görs av någon som har erfarenheter av arbete i denna typ av verksamhet och som är förtrogen med de svårigheter som där finns, samtidigt som han eller hon ändå kan se med öppna ögon på verksamheten.

Kollegial värdering kan också minska risken för att utvärderingen endast tjänar ett legitime-

rande syfte på så vis att den nöjer sig med att bekräfta den egna verksamhetens förträfflighet.²⁶

I likhet med en utvärdering som inte används har också en sådan här typ av legitimerande utvärdering mycket litet värde som underlag för kvalitetsutveckling och förändringsarbete. Mycket av den verksamhet som finns inom kultursektorn har en förhållandevis svag och finansiellt utsatt position, vilket i sig kan öka risken för att de utvärderingar som genomförs får drag av legitimering.

Slutligen, efter självvärderingen och den kollegiala värderingen, kan det vara lämpligt att sammanfatta resultaten i en mindre rapport (respektive värderingar bör skriftligt dokumenteras längs vägens gång). Därefter återförs resultaten till verksamheten genom att förslag på konkreta förändringar utarbetas och handlingsalternativ beslutas.

Utvecklingsmodeller

Ett syfte med detta projekt är att ge exempel på hur den historiepédagogiska verksamheten kan utvecklas genom utvärdering och därför har ett antal frågemodeller tagits fram. Poängteras skall här att dessa endast är att betrakta som utgångspunkter för det egna utvärderingsarbetet. Modellerna skall förhoppningsvis ge idéer eller tankar att arbeta utifrån, men de skall inte uppfattas som låsta och ’färdiga’ instrument utan ge en grund till hur man kan tänka i en utvärdering

²⁵ Se exempel på hur man kan arbeta med fortbildningstimmor och självvärdering i skolvärlden i Ekholm & Lander 1993 s. 171f.

²⁶ Franke-Wiberg 1992 s. 7ff.

av den egna verksamhetens möjligheter. Det är av största vikt att modellerna ändras och vidareutvecklas utefter den aktuella verksamhetens målsättningar, förutsättningar och innehåll. Välj bort, skapa nya och lägg till egna frågor och kvalitetspunkter!

Flera av modellerna, främst nr 2 *Förflutenhetens möjligheter* och nr 3 *Se Skolan*, skall uppfattas som modeller för arbete i två led. I första ledet synliggörs verksamhetens innehåll, uppläggning och prioriteter, medan det andra ledet förhoppningsvis innebär reflektion kring varför verksamheten ser ut på detta sätt och vilka värderingar som kan ligga bakom detta.

Ett gemensamt drag i samtliga modeller är betydelsen av att blicka framåt. Hur kan verksamheten utvecklas, vilka möjligheter och hinder finns det?

Modell 1 Varthän, har ett rent explorativt och utforskande syfte. Denna är avsedd för en arbetsgrupp inom kultursektorn, till exempel ett museum, men kan också fungera för en mer lösligt sammanfogad arbetsorganisation eller del av som bland annat Medeltidsveckan utgör. Modellen är tänkt att kunna användas dels för en inventering av dagsläget, dels peka på verksamhetens förändringsbehov. Här är det viktigt att inte låta tankarna och visionerna hindras av alltför realistiska och praktiska faktorer, som till exempel ekonomiska begränsningar, utan här gäller devisen 'siktat mot stjärnorna för att nå trädtopparna'. Modellen handlar om verksamhetens riktning, 'vart är vi på väg och vart vill vi nå?'

Modell 2 Förflutenhetens möjligheter, är en modell som är utarbetad för att stimulera till närmare reflektion över den egna verksamheten. Också denna modell är tänkt för en arbetsgrupp inom kultursektorn, till exempel ett museum. Arbete med denna modell kan främja en ökad medvetenhet om de delvis dolda värderingar och antaganden som finns bakom verksamhetens måldokument, prioriteter och praktiska utformning. 'Hur tänker och förstår vi som arbetar med verksamheten egentligen kring densamma? Vilket är vårt uppdrag?' De områden eller begrepp som finns med i denna modell är hämtade från de teman som de olika bidragen i den här rapporten valt att uppmärksamma, utforska och studera.

Modell 3 Se skolan, är en diskussionsmodell konstruerad utifrån mål för det offentligt stödda kulturlivet,²⁷ och målsättningar för skolans verksamhet, vilka finns angivna i skolans styrdokument, läroplaner och olika kursplaner för förskola, grundskola och gymnasieskola.²⁸ Denna mo-

²⁷ 1996 fastställdes sju nationella kulturpolitiska politiska mål av riksdagen och dessa skall enligt lag gälla all kulturell verksamhet som på något sätt är understödd av det offentliga, det vill säga staten (till exempel kulturrådet eller skolverket), landstingen eller kommunerna. *Regionala museer och nationell kulturpolitik – Mål, medel och framtid* 2001 s. 45ff. Se också särskilda mål för kulturpolitiken med avseende på prioritering av barn och unga i samma rapport s. 75ff.

²⁸ Lpf 1994, Lpo 1994 (revidering 1998-06-11) *Gemensam kursplanetext för de samhällsorienterande ämnena Geografi, Historia, Religion, Samhällskunskap* (inrättad 2000-07), *Kursplan Historia för grundskolan* (inrättad 2000-07) *Skolverkets föreskrifter om kursplaner och betygskriterier för kurser i ämnet hi-*

dell är förhållandevis omfattande och avsikten är att de som arbetar med historiepedagogisk verksamhet skall kunna diskutera, med utgångspunkt från denna modell, hur långt arbetet har kommit inom vissa områden, samt peka på de områden där mer insatser krävs. Modellen skall uppfattas som ett arbetsredskap och inte som ett formulär vars punkter skall uppfyllas, därtill är modellen alltför komplex och omfattande. En möjlighet med denna modell är att välja en rubrik eller ett tema som sedan studeras och beaktas under ett år eller en säsong, för att sedan välja ett annat tema eller rubrik året därpå. Det är också möjligt att endast 'plocka russin ur kakan' och välja ut endast en eller ett par rubriker som känns speciellt intressant och angeläget i den egna verksamheten. Dock rekommenderas att samtliga frågor, som mest fem till antalet, under ett och samma tema beaktas eftersom dessa alla behövs för att klargöra hela temats innebörd och ge området mening. I denna modell nämns inte heller begreppet 'historiemedvetande' av den anledningen att dess innebörd förhoppningsvis skall finnas med som en röd tråd genom hela modellen. Historiemedvetande efterfrågas och belyses i alla frågor där reflektion över det förflutna i förhållande till nuet och framtiden äger rum och kan därför inte lyftas ut från sammanhanget och placeras in under en egen rubrik eller i en fråga.²⁹

storia i gymnasieskolan (inrättad 2000-01-03). Skolans styrdokument finns tillgängliga skolverkets hemsidor på Internet: www.skolverket.se.

²⁹ Se Per-Ola Jacobsons kapitel i denna rapport för en diskussion kring svårigheten med att begreppsmässigt defi-

Modell 4 Tidsresan, är tänkt att kunna fungera som ett redskap vid en uppföljning och summering i skolan. Modellen är avpassad för en skolklass eller en elevgrupp, att arbeta *tillsammans* med lärare och pedagogiskt verksam personal. Modellen kan förhoppningsvis användas för att sätta besöket, (tidsresan, lägerskolan, upplevelsedagen, rollspelet, eller vad det nu är som klassen har varit med om) i relation till det dagliga skolarbetet, och ge besöket ett sammanhang med det som händer före respektive efteråt i skolan. 'Vad är det egentligen vi har varit med om, och på vilket sätt hänger besöket ihop med det som vi gör i skolan?' I denna modell ligger ett ansvar på de vuxna i skolan att anpassa modellens frågor och språk till den aktuella elevgruppens ålder, mognad och andra förutsättningar.³⁰ Även i denna modell är det viktigt att lägga till, utveckla och dra ifrån.

niera de komplexa sammanhang som ryms i människans uppfattning av sig själv och samhället i förhållande till tidens gång.

³⁰ I nuvarande skick är modellen konstruerad mot en klass i grundskolan någonstans upp till åk 6. För yngre barn i förskolan krävs kanske både enklare ord och mer konkreta frågor, medan äldre ungdomar behöver känna att modellen ligger innehålls- och språkmässigt på en högre nivå.

strategier ser vi framför oss för att välja, prioritera och förverkliga målen?

Modell 1 Varthän

Modell för ett öppet utforskande av verksamhetens möjligheter, framtida utformning och inriktning. Modellen är tänkt att användas av en arbetsgrupp på en professionellt arbetande kulturinstitution, till exempel ett museum.

1. Vilka är verksamhetens mål?
2. Vilka är verksamhetens starka sidor? Ange fem företeelser eller förhållanden som fungerar bra i verksamheten.
3. Vilka är verksamhetens svagheter? Ange fem företeelser eller förhållanden som behöver förändras i verksamheten.
4. I vilken riktning önskar vi utveckla eller förändra verksamheten? Hur ser verksamheten ut om ett år? Hur vill vi att den skall se ut om tre eller fem år?
5. Vilka utvecklingsmöjligheter finns? Vilka hinder för utveckling finns?
6. Hur går vi vidare? Vilka behov har verksamheten? Med avseende på personal, exempelvis rekryteringar och/eller kompetensutbildning? Ekonomi, vilka resurser finns i dagsläget och hur kan framtida resurser skapas? Organisation, finns behov av organisationsförändringar? Vilka handlings-

Modell 2 Förflutenhetens Möjligheter

Modell för en ökad medvetenhet om vad man vill förmedla i sin verksamhet och varför. Modellen är tänkt att användas av en arbetsgrupp på en professionellt arbetande kulturinstitution, till exempel ett museum. Arbetet med modellen kan göras i två steg. Att synliggöra vad som faktiskt sker i verksamheten är syftet med det första steget, medan steg två förhoppningsvis leder till reflektion kring frågor om varför just den här uppbyggnaden prioriterats och varför ett visst innehåll eller vissa teman valts ut.

1. Vilka är verksamhetens mål? Vad skall gestaltas? Vem eller vilka berättelser vill vi förmedla?
2. Vad innebär ett kritiskt förhållningssätt till den egna verksamheten?
3. Vilka grupper kan ta del av verksamheten?
4. Vad är meningsfullt för verksamhetens deltagare? För skolelever? För besökande allmänhet? För barn? För vuxna? För äldre? För människor med annan kulturell bakgrund än den traditionellt svenska eller västerländska?
5. Vad är historisk kunskap? Vad kan historisk kunskap tillföra den enskilda människan?
6. Vilken kunskap måste erfaras eller upplevas för att förstås eller för att ett lärande skall äga rum?
7. Vad menas med 'identitet'? Vilken betydelse har detta i verksamheten?
8. Skall besökarna träda in i en roll eller annan identitet? Varför?
9. Hur ser förhållandet ut mellan att uppleva och att lära?
10. Vad är en god upplevelse? Hur skapas förutsättningar för en god upplevelse?
11. Varför skall det vara underhållande? Vilket förhållande råder mellan lärande och underhållning?
12. Vilken roll spelar fantasin, leken och känslan i verksamheten?
13. Vilken sorts eller grad av deltagande, delaktighet eller engagemang från besökarnas sida är en förutsättning för verksamheten? Vad skulle vara önskvärt?
14. Vad innebär 'demokrati'? I de bilder eller berättelser verksamheten skall förmedla? Ur ett praktiskt perspektiv med utgångspunkt i verksamhetens utformning?

15. Vad menas med 'historiemedvetande'? Vilken betydelse och funktion fyller det i verksamheten?
16. Vad är historisk inlevelse och vad kan denna tjäna till?
17. Vilka bilder gestaltas i verksamheten av mäns och kvinnors varierande levnadsvillkor i olika tider? Vilka bilder av vad som är 'manligt' respektive 'kvinnligt' vill verksamheten visa på och varför?
18. Vilken syn på människan i gångna tider lyfts fram genom verksamheten och varför? Vilken syn på samhället gestaltas i verksamheten och varför?
19. Vilken bild av människans levnadssätt i förhållande till naturen ges genom verksamheten och varför?
20. Var kommer aspekter om bildning och kultur in i det praktiska arbetet?
21. Varför har verksamheten denna uppläggning, med avseende på de aspekter som diskuterats i ovanstående frågor, och varför prioriteras just detta innehåll och dessa teman i vårt arbete?
22. Vilka av alla ovan uppräknade aspekter kan utvecklas eller fördjupas? Vilka är verksamhetens utvecklingsmöjligheter? Vilka hinder finns för utveckling?
23. Hur går vi vidare?

Modell 3 Se Skolan – Värdering av hela den barn- och ungdomspedagogiska verksamheten

Modell för målut- och självvärdering att utföras av en arbetsgrupp på en professionellt arbetande kulturinstitution, till exempel ett museum. Modellen är ett förhållandevis omfattande utvärderingsförslag som rymmer många delar. De olika delarna kan emellertid betraktas och behandlas separat. Det är möjligt att i utvärderingsarbetet välja ut ett tema eller område, vilket sedan bearbetas under en längre tidsperiod. Modellen kan användas för arbete i två steg. Steg ett innebär ett synliggörande av vad som faktiskt sker och leder i steg två förhoppningsvis fram till analyserande frågor om varför verksamheten ser ut på detta sätt.

Mål

1. Vilka egna specifika mål har museet med sin barn- och ungdomspedagogiska verksamhet?
2. Hur relateras de egna målen till de nationella kulturpolitiska målen respektive till skolans mål som de är uttryckta i läroplan och kursplaner?
3. Finns det en verksamhetsplan för den historiepédagogiska verksamheten? Har denna uppställda mål som tydligt relateras till museets övriga verksamhet och uppgifter: sam-

la, vårda, visa och forska? Behandlas både verksamhetens innehåll och de grupper som den vänder sig till i verksamhetsplanen?

4. Är verksamhetsplanen känd för all personal som arbetar med den barn- och ungdomspedagogiska verksamheten?
5. Har verksamhetsplanen så tydligt uppställda mål att även institutionens brukare eller klienter; barn ungdomar, föräldrar och skolans lärare, kan förstå och tillgodogöra sig dessa?

Organisation

1. Hur ser beslutsstrukturen ut inom den enhet som arbetar med den barn- och ungdomspedagogiska verksamheten? Hur fattas, förmedlas och förankras beslut? Vilka möjligheter har personal utanför beslutsfattande organ att påverka?

Ekonomi

1. Vilka ekonomiska resurser står till den barn- och ungdomspedagogiska verksamhetens förfogande? Hur fördelas och används medlen inom museets olika uppdrag: samla, vårda, visa och forska?

Personal

1. Vilken personal arbetar med den barn- och ungdomspedagogiska verksamheten? Vilken utbildning har dessa och hur ser anställningsförhållandena ut? Hur kan vi långsiktigt arbeta för att försäkra verksamheten en op-

timal personalsituation, till exempel vad gäller utbildning och kontinuitet i personalstyrkan? Vilka behov finns av kompetensutbildning?

Utvärdering och uppföljning

1. Sker en kontinuerlig dokumentation av den barn- och ungdomspedagogiska verksamheten i syfte att skapa underlag för utvärderingar?
2. Är verksamhetsplanen 'ett levande' dokument som kontinuerligt utvärderas, revideras och följs upp? Anges det i verksamhetsplanen när densamma skall följas upp och utvärderas, samt hur detta skall gå till?
3. Finns det en utsedd grupp inom museet och/eller inom den enhet som arbetar med den barn- och ungdomspedagogiska verksamheten, vilken är ansvarig över att bevaka utvärderingars genomförande och att kunskapen från dessa används vid planering av den fortsatta verksamhetens?
4. Tillgodoses verksamheten utvärderingarnas resultat?
5. Beskriv kontakten mellan museum och skola. Hur ser den ut och hur fungerar den? Beskriv också kopplingen mellan museets barn- och ungdomspedagogiska verksamhet

och museets övriga verksamhet i de fall sådan också förekommer.

6. Vilka grupper har vi hittills lyckats nå? Vilka grupper anges det i våra mål att vi riktar oss mot? Hur skall vi nå dem vi inte nått?
7. Vad händer med skoleleverna efter aktiviteten? Återkommer de som 'vanliga museibesökare' eller som deltagare i någon annan av museets verksamheter? Gör samma elevgrupp om aktiviteten, tidsresan, rollspelet eller lägerskolan vid ett senare tillfälle? Om ja, vad är i så fall särskilt viktigt att beakta inför besök nummer två?

Verksamhetens innehåll

Demokrati - arbetsformer

1. I vilken utsträckning får elever och lärare i förväg möjlighet att delta och utöva inflytande i planeringen av de aktuella aktiviteterna?
2. Uppmuntras eleverna och i så fall hur till att utifrån sina egna erfarenheter och kunskap formulera frågor, vilka sedan beaktas i planeringen och genomförandet av aktiviteterna?
3. På vilka sätt tar vi på museet hänsyn till olika elevgruppers och deras lärares skilda förväntningar och målsättningar?

4. Vilket efterarbete och uppföljning förekommer i skolan efter aktiviteterna och hur ser museet på sin roll i detta?

Konflikt och maktperspektiv

I den gemensamma kursplanetexten för grundskolans samhällsorienterande ämnen står att dessa ämnen har till uppgift att lyfta fram makt- och konfliktperspektiv i förfluten tid och betona värdet av samtal och argumentation mellan företrädare för olika åsikter.³¹ Ett av målen i såväl kursplaner i historia som läroplaner och kulturpolitiska mål är också att eleverna skall utveckla en respekt för andra människors egenvärde och ta avstånd för förtryck och kränkande behandling, positivt värdera jämställdhet mellan män och kvinnor, samt känna solidaritet med svaga och utsatta.

1. Vilka maktrelationer skildras i aktiviteterna, exempelvis grundade på skillnader i materiella livsvillkor, ålder, kön, härkomst, eller yrkestillhörighet?
2. Hur skildrar de historiepédagogiska aktiviteterna hur människor behandlats olika beroende på till exempel kön, social- och ekonomisk bakgrund och status, eller härkomst? Vilka föredömliga exempel ges på hur män-

³¹ *Gemensam kursplanetext för de samhällsorienterande ämnena, Geografi, Historia, Religion, Samhälls-kunskap* (inrättad 2000-07).

niskor agerat *mot* rådande sociala normer, förtryck och kränkande behandling, i syfte att hjälpa svaga och utsatta?

3. På vilka sätt skildrar aktiviteterna samspelet och samvaron mellan människor i andra tider? Vilka bilder ges av konflikt, respektive samförstånd?
4. Vilken bild förmedlas av hur människor har hanterat konfliktsituationer?
5. Vad resulterar de visade konflikterna i, för de enskilda människorna respektive lokalsamhället?

Jämställdhet

Den nationella kulturpolitiken och skolans verksamhet skall aktivt och medvetet arbeta för att främja mäns och kvinnors lika rätt och möjligheter. I läroplanen, Lpo 1994, står det också uttryckligen att skolan har ett *ansvar för att motverka traditionella köns-mönster*.³²

1. Hur skildrar aktiviteterna mäns och kvinnors varierande livsvillkor, samt hur uppfattningen om vad som är manligt respektive kvinnligt har skiftat över tid?

³² Lpo 94 s. 6. Observera att Lpo 94 i en revidering 1998 anpassades till att omfatta även förskoleklassen och fritidshemmet.

2. På vilka sätt ges i aktiviteten positiva exempel på när traditionella könsrollsmönster har brutits i gångna tider?

Internationellt perspektiv

I alla länder och tider har det funnits ett samband mellan det lokala, nationella och globala. Människor har påverkats av influenser från andra kulturer genom kommunikation, resande, handel, krig och annat. Människor har genom alla tider begett sig ifrån sin hembygd i jakt på bättre livsvillkor. Strömmar av människor och varor, idéer och kapital har flutit mellan länder och kontinenter. Närmiljön är en del i det globala och en insikt om detta poängteras i skolans läroplaner och kursplaner. En förståelse för att kopplingar till andra kulturer alltid har funnits i närmiljön kan också öka förutsättningarna för kontakter över kultur- och nationsgränser samt motverka tendenser till främlingsfientlighet.³³ Migration är en allmänhistorisk företeelse. Människor har under alla tider rört sig över nations- och kulturgränser för att arbeta, söka bättre ekonomiska villkor, för att undslippa tortyr och förtryck eller för att kunna utöva sin religion och kultur i frihet. I grundskolans kursplan för historia står också särskilt att migration är ett centralt begrepp i ämnet historia.³⁴

³³ Lpo 94 s. 8.

³⁴ Kursplan *Historia för grundskolan* (inrättad 2000-07).

1. Vilket samband skildras i aktiviteterna mellan närmiljön, det nationella och det internationella?
2. Hur skildras och diskuteras migration och människors rörelser över nations- eller kulturgränser i verksamheten?

Miljön och Kulturlandskapets platser

I kulturlandskapet finns spår av hur människor levtt i olika tider. Genom att utnyttja det befintliga kulturlandskapet kan den historiep pedagogiska verksamheten användas på ett sådant sätt att eleverna får möjlighet att reflektera över nuet i förhållande till både det förflutna och framtiden. I grundskolans läroplan står det som ett mål att sträva mot att eleverna skall utveckla en respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv. Miljöperspektivet är, liksom det historiska, ett av de övergripande perspektiv som skall anläggas i all undervisning.³⁵

1. På vilket sätt används det lokala kulturlandskapet i den historiep pedagogiska verksamheten?
2. Hur skildras förhållandet mellan natur, teknik, människa, och samhälle i gångna tider i verksamheten? Hur ges eleverna möjlighet att reflektera över det nutida användandet av

³⁵ Lpo 94 s. 8 och s. 10.

naturresurserna i jämförelse med andra tiders?

3. På vilket sätt får eleverna möjlighet att uppleva känslor och stämningar av närvaro i livet förr, som de annars inte möter i vardagen eller i den ordinarie skolverksamheten? Varför och under vilka förutsättningar uppstår denna möjlighet i vår verksamhet?
4. Plats, föremål och samspel kan användas för att skapa situationer där eleverna får träna sin inlevelseförmåga och förståelse för andra människor och kulturer. Hur får eleverna tillfälle till detta i vår verksamhet och på vad sätt kommer detta till uttryck hos eleverna under aktiviteterna?

Kunskap, etik, personlig utveckling och skapande

En central uppgift för offentligt stödda kulturinstitutioner, däribland exempelvis museer, är att stärka yttrandefriheten genom att skapa arenor för människor att kommunicera och utveckla olika uttrycksmedel på. Med olika uttrycksmedel menas även andra mänskliga uttryck förutom de i allmänhet dominerande tal och skriftuttrycken. Särskilt viktigt är det att bereda barn och ungdomar denna möjlighet. I skolans styrdokument står det att eleverna skall få möta olika arbetsformer såväl intellektuella, som estetiska och praktiska. Ett av målen i skolans läroplan är också att eleverna efter genomgången grundskola

skall kunna utveckla och använda så många uttrycksformer som möjligt; språk, bild, musik, drama och rörelse. I läroplanen står också att kunskaper förekommer i olika former och att eleverna skall tillägna sig kunskaper som omfattar såväl fakta, förståelse, färdigheter och förtroenheter.³⁶ Grundskolans läroplan anger det etiska perspektivet som ett viktigt övergripande perspektiv, vilket bör präglade skolans verksamhet för att främja elevernas förmåga att göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundande på kunskaper och personliga erfarenheter. Kunskapen och det aktiva lärandet förutsätter att olika kunskapsformer: fakta, förståelse, färdighet och förtrogenhet, får möjlighet att samspela och förstärka varandra. Detta innebär i sin tur att praktiska arbetsformer, 'handens arbete', inte får skiljas från känslor av delaktighet och eget skapande, för att en så kallad lärandesituation skall uppstå.³⁷

1. Vilka olika arbetsformer förekommer i vår verksamhet? Hur skulle arbetsformerna kunna utvecklas med avseende på elevernas deltagande till exempel i dans, drama, rytmik, musicerande och bild?

³⁶ Se de nationella kulturpolitiska målen i *Regionala museer och nationell kulturpolitik – Mål, medel och framtid* 2001, samt Lpo 94.

³⁷ Lpo 94 s. 8 och s. 10.

2. Hur får de praktiska, estetiska och intellektuella arbetsformerna möjlighet att förstärka varandra i aktiviteterna? Vad skall vi tänka på för att öka förutsättningarna för ett starkt samband mellan praktiska och estetiska arbetsformer?
3. På vilket sätt bereds eleverna möjlighet i aktiviteterna till eget skapande och till att ta egna initiativ?
4. Hur skapas en möjlighet för eleverna att arbeta och lära självständigt respektive tillsammans med andra i den historiepédagogiska verksamheten?
5. På vilka sätt utmanas eleverna att ta egna personliga ställningstaganden i etiska frågor?

Kulturell mångfald

Att kulturen skall kunna fungera som en oberoende kulturkraft stipuleras i de nationella kulturpolitiska målen. (Med kultur avses i detta fall det som traditionellt också kallas 'finkultur', vilket bland annat brukar omfatta museer, konsthallar, klassisk musik, 'god' teater och litteratur.) Ett rikt kulturliv tillgängligt för alla ses som något gott i sig och kulturen bör ha en dynamisk och utmanande funktion i samhället. I målen för den nationella kulturpolitiken läggs också stor vikt

vid att särskilt barn och unga får alternativ till det kommersiella kulturutbudet.³⁸

1. Vilken hänsyn tas till elever som är ovana vid att delta i kultur? På vilket sätt kan vår verksamhet skapa möjlighet för fortsatt kulturkonsumtion?
2. Hur förhåller sig de bilder vi visar upp av det förflutna i förhållande till det som förmedlas av det kommersiella kulturutbudet, till exempel av film, tv, populärlitteratur, populärmusik och multimedia?

Mångkulturellt samhälle

De kulturpolitiska målen och skolans styrdokument poängterar kulturens roll i ett mångkulturellt samhälle. Kunskap om kulturarvet kan bidra till kulturmöten över tid och rum, samt till att integration stimuleras och främlingsfientlighet bekämpas.³⁹ I grundskolans läroplan står: "Medvetenhet om det egna och delaktighet i det gemensamma kulturarvet ger en trygg identitet som är viktig att utveckla, tillsammans med förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar."⁴⁰

³⁸ Se de sju nationella kulturpolitiska målen i *Regionala museer och nationell kulturpolitik – Mål, medel och framtid* 2001, s. 46f.

³⁹ Se de sju nationella kulturpolitiska målen i *Regionala museer och nationell kulturpolitik – Mål, medel och framtid* 2001, s. 46f, samt Lpo 94.

⁴⁰ Lpo 94 s. 5f.

1. Hur diskuterar och behandlar vi frågor kring diskriminering i vår verksamhet? Hur ges i verksamheten exempel på vilka konsekvenser som främlingsfientlighet har medfört i det förflutna?
2. Hur möter vi i vår verksamhet de barn och unga som har en annan kulturell bakgrund än den traditionellt svenska (eller västerländska) och på vilket sätt ges dessa barn och unga förutsättningar för deltagande i vår verksamhet kring det gemensamma kulturarvet?

Handlingsplan

1. Identifiera de starkaste respektive de svagaste sidorna i den barn- och ungdomspedagogiska verksamheten. Vilka hinder och möjligheter för utveckling finns?
2. Skriv en handlingsplan med förslag till åtgärder.

Modell 4 För skolan: Tidsresan

Modell för uppföljning i skolan för en elevgrupp tillsammans med pedagogiskt verksam personal efter besöket eller den historiepédagogiska aktiviteten. Syftet med modellen är att fånga upp de sinnesupplevelser, tankar och den förståelse som uppstått hos eleverna i samband med besöket eller deltagandet i den historiepédagogiska verksamheten.

1. Besökte vi en annan tid? Hur kändes det? Vad hände?
2. Hur såg det ut där? Hur luktade det? Vad hördes för ljud? Fanns det några hus eller andra byggnader där? Hur ser den plats vi var på ut nu, i vår egen tid? Brukar vi besöka denna plats också i vanliga fall och hur ser den ut då?
3. Vilka människor mötte vi där? Vad gjorde människorna? Hade de några speciella uppgifter? Vad gjorde vi?
4. Hur kändes det att vara barn där?
5. Hur var människorna emot varandra? Män/killar och kvinnor/tjejer? Barn och vuxna? Rika och fattiga? Vad sade de och vad gjorde de?

6. Vilka samarbetade med varandra? Hjälptes man åt? Var det någon vuxen eller något barn som de andra inte var snälla emot? Var det någon som inte fick vara med i arbetet, leken eller annat?
7. Hur skall man vara emot varandra? Hur är det i vår klass? På vår skola? Hur vill vi ha det?
8. Hur visste människorna vad som skulle göras? Var det någon eller några som bestämde? Bestämde vuxna över barn? Vad kunde barn bestämma?
9. Vem bestämmer i vår klass? I vår skola? Hur vill vi ha det i klassen och skolan? Vill vi bestämma mer? Om vadå?
10. Hur visste man hur man skulle göra? Var det någon som visade hur man skulle göra? Hur är det i skolan?
11. Fanns det några människor eller saker där som kom från andra länder? Varför var de där?
12. Finns det några barn som kommer från andra länder i vår klass? I vår skola?
13. Använde människorna på den tiden saker som kommer från naturen? Vad åt man? Hur byggde man? Hur är det idag?
14. Vad lärde vi oss den här dagen? Om förr i tiden? Om idag? Vad var likadant då som nu? Vad var annorlunda?
15. Varför gjorde vi den här tidsresan?
16. Vad visste vi om den tiden vi besökte, innan vi gjorde tidsresan? Hade vi arbetat med tiden i skolan i förväg? Hur skall vi arbeta nu efteråt?
17. Hur brukar vi lära oss historia i skolan? Var det bättre eller roligare att lära historia genom en tidsresa? Varför då? Hur vill vi lära oss historia i skolan?
18. Om en annan klass skulle göra en sådan här tidsresa, vad skulle vi säga till dem då?

Visioner och verkligheter

Peter Aronsson & Erika Larsson

Rollspel och tidsresor som metod för att uppleva och lära historia används flitigt både i pedagogisk verksamhet och i sådan som är mer renodlat avsedd att vara underhållande. Även om tidsresan som metod för att möta historien är allt annat än ny, är upplevelsens och äventyrets form också något som ligger väl i tiden med ökat krav på lust både i underhållning och i lärande. Upplevelserna av det förflutna kan svara mot flera skilda behov – ge en bakgrund till identitetsutveckling för individer och lokalsamhällen, inleda diskussioner kring värdegrund och normer, utveckla samtal kring likheter och skillnader mellan då och nu, samhällsutvecklingens riktning och drivkrafter, samt skänka en fläkt av äventyr till vardagen.

Möjligheten att resa i tiden är tilltalande och arrangemangen ofta uppskattade såväl av elever och lärare, som turister och en historieintresserad allmänhet. Också vi har med stor entusiasm deltagit i verksamheterna vid Foteviken, Medeltidsveckan på Gotland och Jamtli. Samtidigt har vi strävat efter att inte enbart ryckas med i upplevelserna, utan uppfatta dem som skilda former av historierepresentation – och som varje sådan med sina fördelar och begränsningar. De är exempel på tre olika kulturinstitutioner som tillhör de mer framgångsrika förnyarna inom sina ni-

scher och därför utgör de goda platser för en diskussion av studiens grundfrågor:

1. Förstå hur visioner, målformuleringar och praktiskt genomförande formeras inom kulturinstitutioner och i samspel med skolan.
2. Vilka former av kunskap, lärande och historiemedvetande får utrymme inom just upplevelsebaserade tidsresor?
3. Hur kan man förstå och förstärka en dynamisk utveckling av denna sida av museernas och skolans verksamhet?

Svaren på frågorna ska först göras kort, och sedan utvecklas något fylligare.

1. Jamtli, Medeltidsveckan och Foteviken är vitt skilda företag eller institutioner. Inte bara formellt, utan till sin historia och inre dynamik och logik utvecklar de olika plats för tidsresor och rollspel med skolbarn inom ramen för hela sin verksamhet. För Medeltidsveckan är detta en randverksamhet. Man möter förmodligen flest barn av alla, men lärandet är utspritt och infångat i föreningsverksamhet och familjens turistvistelse. Både för- och efterarbete sker – om det sker – utanför organisationens kontroll. Foteviken ser rollspelen som en viktig del, men kanske ändå inte den viktigaste, för att utveckla platsen som en kommunitet, en gemenskap. Jamtli har en klassisk position som folkbildande institution och ser skolsamverkan i många former som en överordnad uppgift där förnyelsen bygger på stark organisation och försök att fånga humorn

som lustprincip. Ändå kan man säga att de alla är tvungna att arbeta inom ramen för uppfattningar om vad en epok i vidare mening rymmer för möjligheter och grundberättelser. De är också tvungna att arbeta med de professionella förutsättningar som personal och lärare har – eller inte har. Olikheterna ger skilda förutsättningar att möta framtida utmaningar, bland annat när det gäller finansiering när den första vågen av projektmedel ebbat ut.

2. De främsta resultaten när det gäller lärandet är att rollspelen är en förnyande väg till lärande för många åldersgrupper. De flesta deltar aktivt, berörs och minns saker som hänt dem. När lärandet betraktas som en process ser vi att det dels är en lång väg från intentioner till reception och historiebrik, dels att formen har sina begränsningar i tematik. För det första är det vårt intryck att det historiemedvetande som aktörerna omfattar oftast inte är det som närs av rollspelen: deltagarna tenderar att mer relatera till historien genom en negativ kontrastverkan än genom en nyanserad förändringsmedvetenhet. För det andra kan man genom rollspelet få en god känsla för en tid och med fler sinnen uppleva 'på bara huden' vad sådant man läser om innebär. Å andra sidan har man svårt att fånga abstrakta storheter som finns i tiden och i än högre grad förändringstemat då rollspelen är låsta i tid och rum. Detta är inget argument mot rollspel utan för att de måste få en bestämd plats i ett arbete som pågår både före och efter rollspelsdagen som

annars hotar att bli en isolerad, om än aldrig så rolig, händelse.

3. Uppfattningar om hur museer och skola ska möta samtidens utmaningar är flera – skol- och kulturdebatten pekar på några alternativa förslag. Vi har inte utrett dessa, utan på två punkter sökt bidra med dels en teoretisk utmaning, dels ett handfast verktyg. Den teoretiska utmaningen är att bejaka ett perspektiv från den företagsekonomiska fataburen och kombinera det med erfarenheter från ledning och lagarbete inom idrotten. Det handfasta verktyget är en uppsättning nivåer för självutvärdering av det egna arbetet; ett försök att bidra till verksamhetens fortsatta utveckling. Det är ett sätt att systematisera en självreflektion, inte så mycket utifrån vad man skulle kunna göra, utan mer utifrån vad man redan gör och kan för att synliggöra dolda sidor, inte minst val och konflikter som kan bli produktiva om de tydliggörs. Hela studien är att betrakta som en del i den reflektion kring överväganden som vi menar att verksamheten förtjänar och är skyldig omvärlden.

De olika perspektiv som artiklarna ger uttryck för är dels ett uttryck för olika uppgifter inom ramen för studien, dels olika disciplinbakgrunder hos de deltagande forskarna. Men de går också att sortera i två huvudperspektiv. På samma sätt som Hans Lundberg ser två huvudförhållningsätt inom företagsekonomi och bland företagen, ett manageriellt och ett entreprenöriellt, och man med Birgitta Gustafsson kan iaktta två di-

daktiska modeller, en förmedlingsinriktad och en dialogisk grundmodell, så kan man i vår forskning om lärande och kultur se två skilda tyngdpunkter. Den första tar sin utgångspunkt i att denna del av kulturen har ett gemensamt uppdrag, en statligt definierad och finansierad grundstruktur som går ut på att fostra och bilda i enlighet med högt ställda och yttryckliga krav på medborgerliga och mänskliga dygder. I den andra traditionen betonas istället individens och institutioners autonomi och förmåga till egen tolkning och vikten av projekt som inte söker tillfredsställa de formella och givna normsystemen.

Upplevelsen

Upplevelser är till sin natur individuella, känslomässiga och momentana. Historiens vingslag hörs vid olika tillfällen för olika människor. Vi delar samma upplevelse av Medeltidsveckan, men känner historiens kraft vid helt olika tillfällen. En klar och närmast asketisk konsert med medeltida musik medan skymningen faller över en klosterruin är något helt annat än tornerspelets färgstarka kamp, men de kan båda erbjuda en upplevelse av en förlorad värld – och det trots att ingen av dem visar det förflutna så som det var. Också det inkorrekt kan ge en upplevelse av att vara i en annan tid, men det är svårt att veta vad som appellerar till människors inlevelse, vad som får dem att börja föreställa sig resan till det förflutna. Det här visar på två problem i den historiska upplevelsen; dels den fing-

ertoppskänsla som krävs för att stimulera till rolltagande och inlevelse, dels kraften i inlevelsen, som när den väl infinner sig har styrkan att skjuta allt tvivel åt sidan.

I rollspel och tidsresor kan inte personalen stanna upp spelet, gå ur sin roll och förklara eller tolka det som sker för de deltagande. Antingen får de försöka finna sätt att klara det i sin roll, eller får sådant lämnas till bearbetningen av upplevelsen efteråt. För elever kan det ske i skolan – och det gör det också ofta – men för grupper som deltar i tidsresor som turister är en sådan uppföljning mer osäker. Alla deltagare som med inlevelse kastar sig in i rollspelet är emellertid så länge det pågår utelämnade åt sin egen tolkning, för att uttrycka det drastiskt. Besökaren är den ende som kan inse att det som visas är en konstruktion och för sig själv ifrågasätta det som sker. Samtidigt vilar ansvaret för inlevelsen, fantasin och viljan att leva sig in i historien också på henne. På så vis kan man säga att kraven på deltagaren blir dubbla och motsägelsefulla; för att tillägna sig intrigen krävs att intresset för berättelsen i sig inte drunknar i strävan efter att förstå och förklara det som händer, men för att de övergripande målen med verksamheten ska implementeras måste upplevelsen intellektualiseras. Den ideala historiska upplevelsen med syfte att både stimulera fantasi, lek och lärande kräver en kombination av de båda förhållningssätten. Nyfikenheten för att uppnå inlevelsen, och kritiken för att efteråt kunna omsätta det upplevda till kunskaper och insikter. Den andra nyckeln är att se processen över tid, vår förmåga att minnas en

upplevelse och i ett senare skede foga in den i ett resonemang eller en helhet som skiljer sig från inlevelsens kontext.

Även om upplevelsen i sista hand vilar på individens fantasi och lust, finns det företeelser som underlättar resan till det förflutna. Vi har sett att barnens förflyttning i tiden underlättas av att de innan upplevelsens början får veta vad som kommer att hända, vad ett rollspel är, vilken miljö de kommer att vara i och vad som hände under den tid de ska förflyttas till. Det finns också andra företeelser som underlättar rolltagandet. En sådan är tillfället då de deltagande får ta på sig nya kläder och börja förbereda sig på sin roll. De båda tidsresorna med skolelever hanterade det här på skilda sätt, men gemensamt för dem är att kläderna utgjorde ett starkt och konkret minne av det som hände – oavsett om de uppfattades som äckliga och illaluktande eller spännande. De skilda upplevelserna av ombytet illustrerar också vikten av aktörernas eget förhållningssätt, att de förklarar vad det är för kläder, hur de användes och varför de byter om innan tidsresan.

Ett annat betydelsefullt tillfälle är den bestämda punkt där förflyttningen i tiden sker och berättelsen kommer igång. Ceremonin kan ses om en rit av samma slag som finns exempelvis i en religiös kontext, där människan genom ord och handling förflyttas från ett sammanhang till ett annat. Samtidigt ska man inte förledas att tro att barnen nödvändigtvis uppfattar ögonblicket som magiskt i den bemärkelsen; bakgrunden till dess betydelse kan vara betydligt mer jordnära än

så – en god berättelse bör ha en tydlig början och ett tydligt slut. Genom att alla tillsammans blundar och håller varandra i handen framför det ensamma ljuset på torpets vind får upplevelsen en bestämd början och blir i någon mån också delad. Förutsättningarna, vad som ska ske under dagen, vad som förväntas av barnen och vad ett rollspel är kan inte hoppas över och ersättas av en ceremoni, men känslan av en annan tid underlättas av en tydlig passage mellan förberedelse och upplevelse.

Att vara i den andra tiden är en sinnlig upplevelse. De verksamheter vi besökt sjuder av liv och dofter; höskörd och tunnbrödbak, havsbris och tjära, solvarm kalksten och myllrande människomassor, kliande ylletyg, långa linnekjolar som blöta klibbar vid benen och svettig koncentration på ovana arbetsuppgifter. Så konkret och tydligt kan det kännas – och ändå är historien per definition en förlorad värld som inte kan återskapas. Att se Visby under Medeltidsveckan ger inte en bild av hur det egentligen såg ut 1361, utan initierar snarare en längtan efter att verkligen få se staden i sin krafts dagar. På den tiden handel drevs i Foteviken sken inte solen över Öresundsbron och avfallshandlingen nästgårds. Den historiska upplevelsen är både lockande och förrädisk. Många barn säger efteråt att de nu har upplevt hur det var ”förr” och menar att ”... man faktiskt riktigt upplevt hur det var för sextiofem år sedan” – men det har man ju inte, för det går inte att återskapa historien i hela sin komplexitet. Problemet kan alltså vara att upplevelsen luras, och utger sig för att vara en mer

verklig bild av det förflutna än den är. En stark inlevelse skapar en uppfattning om att precis så här måste det ha varit, en känsla av fakticitet. Fastnar man i känslorna och färgerna försvåras den typ av kunskapsprocess som kräver ett vridande och vändande. För att nå kunskaper om livet förr, ifrågasätta sin egen tid eller fördjupa tänkande kring likheter och skillnader mellan olika epoker krävs att rollspelets nyfikna ”Vad händer sedan?” byts mot eftertankens ”Varför?”.

Autenticitet och dialogisk fantasi i lärandet

Därmed är vi inne på vad för slags kunskap och förståelse den historiska upplevelsen bidrar till. Att den ska ses som ett medel i lärprocessen är visserligen inte självklart. Upplevelsen kan också uppfattas som ett mål i sig, ”konsten för konstens egen skull”, eller som en kraftfull plats där själva gestaltningen är historieskrivning som tar fler sidor än de kognitiva i anspråk, drar in och använder sig av det känslomässiga och normativa istället för att idealt utmönstra dem. Potentialen är både kraftfull och i en viss mening farlig då en känsla eller en smak, som Pierre Bourdieu argumenterat, kan utgöra ett subtilt sätt att undvika diskussion, skapa distinktion och därigenom utöva makt. Nu kan man säga att allmängiltigheten och tillgängligheten hos våra rollspel ligger långt från den franska intellektuella elitens smakdistinktioner, men det teoretiska påpekan- det har ändå sin plats, just genom kraften i en

lyckad historisk gestaltning i rollspelets och tids- resans form.

Men man kan också se upplevelsen som en metod i mer traditionell mening med mer eller mindre ambitiösa mål. En lägsta ambitionsnivå vad gäller det formaliserade användandet, men en nog så viktig del i en lärprocess, är det heuristiska bruket; att finna vägar att öppna frågor, infallsvinklar och perspektiv på en problemställning, eller ett tidigare oproblematiserat område. I nästa led kan det ses som ett led i en fråge-svar spiral i den hermeneutiska traditionen: ana, fråga, söka, lära, fråga, söka, lära, förfina metoder och vidga perspektiv, relatera till normativa frågor, nya frågor etc.

Som en metod i en mycket praktisk mening, likt den rekonstruerande arkeologin, kan man testa rimligheten i en tolkning. Det kan gälla praktisk rimlighet, likväl som mänsklig och existentiell, och då bygga på uttalade idéer hur vi kan överbrygga tidsmässiga avstånd genom likhet mellan oss och de vi studerar. Någonstans där mitt emellan har vi bruket av upplevelsen som en pedagogisk teknik eller nyckel för ett vidare intresse. Genom att knyta an till den lust som den direkta erfarenheten bär på öppnas lusten till lärande också med andra medel.

I kunskapsprocessen är den personliga inlevelsen både en potentiell nyckel och ett hinder, något att brottas med, dra nytta av och vara misstänksam emot. Saknas viljan att dra nytta av upplev-elsen hotar inte bara svårigheter att kommuni- cera historia utan även att skildringen blir an-

tingen naiv eller ointressant. Saknas viljan att problematisera den hotar snabbt en projicering av önsknings på historien snarare än överraskningar och utmaningar mot självförståelsen.

Om det är en upplevelse av andra människors lika värde kan skolan vara nöjd med denna internalisering av en samhälls norm till en personligt omfattad dygd. Svårare att hantera är fascinationen för traditionella och våldsamma manliga dygder från vikinga- och medeltid.

En förutsättning för att tidsresan ska leda till några meningsfulla reflektioner överhuvudtaget är den efterföljande dialogen. Det är i samtalet mellan eleverna själva och mellan eleverna och vuxna som funderingarna, jämförelsen och förståelsen väcks. Här kan den individuella upplevelsen omsättas till delad erfarenhet och kunskap. I kunskapsprocessen är den både en potentiell nyckel och ett hinder, något att brottas med-använda och vara misstänksam mot. Saknas viljan att dra nytta av upplevelsen hotar inte bara svårigheter att kommunicera historia utan även att skildringen blir antingen naiv eller ointressant. Saknas viljan att problematisera den hotar snabbt en projicering av önsknings på historien snarare än överraskningar och utmaningar mot självförståelsen.

Vad minns då besökarna efteråt? Till viss del är det så som skeptikerna kanske befarar – barnen minns det spektakulära; en spännande berättelse, att slåss med svärd, att kasta yxa eller klingande ylle. Men bilden av historien kan bli djupare än så. Genom samtalen förmår eleverna göra

jämförelser mellan då och nu. Alla aspekter av det förflutna får inte lika uppmärksamhet. Här som alltid sker ett urval som bara till vissa delar diskuteras. En del av urvalet har med formen att göra och institutionernas vana vid att hantera materiell autenticitet. Mycket handlar om det materiella, om vilka tekniska hjälpmedel som finns nu men som människorna i det förflutna fick leva utan.

Annat är dock allmänmänniskt på en hög nivå, då barnen resonerar kring att alla människor oavsett vilken tid de lever i känner glädje, rädsla och sorg. Här fungerar existensvillkoren både som en brygga till dåtiden och en bekräftelse av självbild på ett ibland oproblematiskt sätt. Ungdomarna vi träffade igen, ett och ett halvt år efter deras upplevelsedag i Kalmar Läns Museums regi, har fortfarande tydliga minnen av dagen. Klassen hade förberett rollspelet under lång tid och också arbetade med det efteråt. Tiden och platsen de besökte, Södra bruket 1899 framstår som en tid av tungt arbete under orättvisa förhållanden, men också som en tillvaro där människor var närmare varandra, lugnare och trots allt lyckligare. Intressant är också att elevernas tankar ett och ett halvt år efter rollspelsdagen i stort sett är de samma som deras första intryck dagen efter tidsresan till sekelskiftet.

Per-Ola Jacobson gör ett försök att utröna vilka minnesbilder som egentligen stannar kvar hos eleverna. Hans slutsatser av elevsvaren är att det är befogat att uppmärksamma de pedagogiska och metodiska vinsterna av att använda rollspelsdagar som alternativ i skolarbetet. Att få

vara på plats i kulturmiljön och ta del av berättelser som varvas med praktiska aktiviteter under dagen uppskattas av eleverna; historien blir något nära att förhålla sig till. Ur elevsvaren framträder en rad utmaningar att ta fasta på för utformningen av skolans undervisning. När det gäller den viktiga frågan om vad som har hänt efter rollspelsdagen, om elevernas intresse för historia och förståelse av sig själva har påverkats krävs vidare undersökningar än vad som varit möjligt här. Det är dock uppenbart att såväl kraften i upplevelsen och arrangörernas expertstatus gör det viktigt att dessa är medvetna om vilket inflytande de har. Det är viktigt att de bilder som presenteras diskuteras och bearbetas under det fortsatta skolarbetet, så att upplevelsen bidrar till en förståelse av mångfalden i historien istället för att cementera stereotyper.

Trots en positiv bild av genomslaget för upplevelsedagen finns det utrymme för kritiska frågor som inte kunnat besvaras med metoden som använts här. Vilken kunskapsprogression har skett och gett eleverna möjlighet att se sina gamla upplevelser i nytt ljus? Kan konkretionen i upplevelsen bli så stark att den försvårar vidare reflektion? Eller har deras senare erfarenheter av tiden varit sådana att de harmonierat med den bild de fick under rollspelsdagen? Temat ”fattiga-men-lyckliga” är en inte helt ovanligt grundberättelse om det förflutna. De genombrott för annars ointresserade elever som skulle kunna ske kan tänkas skapa varaktiga förändringar för lärandets förutsättningar liksom förändrade sätt att se på varandra i klassen och i relation till läraren.

Vidare kan och bör man fråga sig vilka kunskaper eleverna *bör* tillägna sig genom upplevelsen. Tidigare har antytts att man inte genom en enda tidsresa kan uppfylla alla de mål som är tänkbara att realisera. Det är förmodligen omöjligt att vara både underhållande och alldeles realistisk – en historiskt korrekt rollspelsdag på medeltiden skulle exempelvis kunna handla om att barnen får plöja en hel dag, något de näppeligen skulle vara roade av. En dags plöjning skulle förmodligen inte heller bidra till identitetsutveckling eller förståelsen av likheter och skillnader mellan förr och nu. Det är viktigt att alla i verksamheten vet vilka mål som ska uppnås, och också är medvetna om vad de tvingats ge avkall på för att nå dessa mål. Gemensamt för de verksamheter vi studerat här är att de låtit troheten till det historiskt korrekta stå tillbaka för andra värden. Det betyder inte att den förflutenhet de presenterar är lögnaktig, eller att den är mer lögnaktig än andra representationer av historia. Alla avbildningar av det förflutna, oavsett om det är film, romaner, avhandlingar eller utställningar, är annorlunda än ”det verkligen var”. Full överensstämmelse med den historiska verkligheten är varken önskvärd, påbjuden eller möjlig.

Däremot kan man förstås fundera över hur mycket, och vad som kan konstrueras i historiska rollspel. Museernas verksamhet som riktar sig mot skolelever har att svara mot de krav som ställs både i kulturpolitikens mål och i läroplanen. De är i många stycken mångtydiga och all-

männa, men lägger exempelvis stor vikt vid fost-
ran till jämställdhet och respekt för demokrati.

Genom sitt vardagsperspektiv och sin för-
ankring i museal tradition får en gestaltning som
relaterar till storsamhällets institutioner, politik i
klassisk mening, mycket litet utrymme. Ren kun-
skapsförmedling eller rollspelsövningar med
demokratisk potential är få, om inte helt frånva-
rande. Den gamla onda tiden framskymtar och
ger en tendens till att med en lättnadens suck
konstatera att vi nu lever i ett helt annat samhäl-
le. Risker är uppenbar att man istället för att
bädda för kritisk diskussion när en ständigt när-
varande tendens i historieundervisningen att
förhärliga den egna samtiden. Här finns en viktig
utvecklingspotential för verksamheten.

När det gäller demokratiska aspekter i vidare
mening så erbjuder själva rollspelandet visserli-
gen en ökad delaktighet, men ofta är scenerierna
hårt regisserade – inte sällan av pietet för auten-
ticiteten i rollgestaltningarna. De interna arbets-
formernas demokratiska inslag varierar i hög
grad då det olika institutionerna, med Hans
Lundbergs ord kan ses som en organisk amöba-
institution, med både kommers, bildning och
nöje på agendan (Medeltidsveckan som liknar
Gnosjöns nätverksorganisering), entreprenöriella
rebeller med folkrörelseambitioner och enastå-
ende sponsringsprogram (Foteviken) och ett
koncentrat (Jamtli) som visar på mycket av allt,
både hierarkisk ledning och synnerligen välut-
vecklat kollegialt utvärderingsarbete. Givetvis
utvecklas olika arbetsformer i alla dessa, men de
har det gemensamt att de hittar vägar genom att

entusiasmera och finna verklighetens verktyg för
sina föränderliga visioner.

En sista demokratisk dimension rör vilka po-
litiska identiteter som fostras. Här finns inte
mycket forskning, men klart är att alla tre plat-
sorna har en dimension som är både lokal och
regional identifikation, där ett växande lokalt vi,
inte står utan motsättning mot storsamhället och
Sverige. Den syns mindre i det konkreta rollspe-
landet, och mer då institutionerna presenterar sig
utåttriktat och ger uttryck för en djupare motiv-
krets bakom sin utveckling.

Genom att museiverksamheter oftare fokuse-
rar social grupp än kön blir jämställdhetsfrågor
och relationerna mellan manligt och kvinnligt
mindre tydliga eller oproblematiserade, något
Åse Magnusson diskuterar i sitt kapitel. Hon
menar att möjligheterna till alternativa identifika-
tioner är underutnyttjade. Aktiviteterna vi besökt
väljer olika strategier. På Jamtli väljer man att
inte dela upp pojkar och flickor i olika grupper
för att låta dem arbeta med skilda arbetsuppgif-
ter trots att det egentligen vore mer historiskt
korrekt, eftersom man menar att det inte finns
någon anledning att låta små barn vänja sig vid
könsstereotyper de annars inte hade tänkt på.
Man väljer alltså att inte väcka den björn som
sover. I Livrustkammarens Riddarklubb an-
stränger man sig mer för att verkligen göra det
tydligt att också små flickor kan ha dygder som
annars uppfattas som traditionellt manliga.
Klubbtidningen *Riddarposten* kan exempelvis in-
ledas med en hälsning till alla ”sköna riddare och
tappra jungfrur”. Också här väljer man alltså att

kringgå den verkliga historien genom att uppmana flickor att bryta könsstereotypier – även om det inte är helt entydigt, då man också kan se riddarnas uppgift som att värna kvinnor och barn.

Foteviken ger mer hämningslöst uttryck för en kärv manlighet, men väljer också att låta pojkar och flickor delta i samma slags aktiviteter. De elever som deltagit i 1999-års upplevelsedag med Kalmar Läns Museum delades däremot upp efter kön, så att flickorna fick tvätta, städa och laga mat medan pojkarna arbetade utomhus med olika hantverk. Riktigt korrekt blir naturligtvis inte det heller, eftersom de aktiviteter pojkarna deltog i blev mer konstruerade då det inte är särskilt lyckat att låta unga tonåringar släcka kalk, men den typen av uppdelning ligger emellertid närmare det historiskt riktiga. Resultatet blir att eleverna tydligare reflekterar över skillnader mellan manligt och kvinnligt, men också att de ser stora skillnader mellan förr och nu. En vanlig reaktion är att flickorna inte skulle vilja ha varit kvinnor vid förra sekelskiftet, även om några ser tryggheten i ett lugnare tempo och säkra roller som lockande.

Vad som är bästa stoffet för reflektion, lärande och fortsatt arbete med värdegrundsfrågorna; att skapa en upplevelse där flickorna går hem med händerna nariga av tvättvattnet och hjärtat fullt av förtrytelse över de orättvisor kvinnor utsatts för, eller en där de ser sig själva som hjältemodiga riddare i en tillvaro som aldrig riktigt fanns, avgörs i det fortsatta pedagogiska

arbetet, något som också visas i Birgitta Gustafssons kapitel.

Den rikliga förekomsten av stereotypa könsroller på våra platser kan ses som ett belägg för en uppskattning av de traditionella idealen oavsett om de används som kontrast eller för att längtansfullt om än i det lekfulla utmana samtidsens jämställdhetsideal. Små barn förstår kanske inte på samma sätt att det traditionella idag också är det kontroversiella, då det fogas in i en historisk sagovärld. Gemensamt är den begränsade repertoaren av tydligt urskiljbara roller. De konstiga, individuella och avvikande är svårare att finna vägen till. Rollspel är inte bara att sätta sig in i ett tidigare öde, det är just ett spel med roller och i didaktiska sammanhang ska de då ofta representera något typiskt för att ta plats i lärandet.

Den autentiska platsen, personen, händelsen är en viktig del i tidsresorna och rollspelen. Även om betoningen skiftar är det ett gemensamt arv från de museala rötterna, där insamling och vård av samlingar tillhör de grundläggande uppgifterna, basen och utgångspunkt för både utställningar och annan gestaltning.

Kanske ska det mytiska bruket av autentiska ting och händelser, totemismen, ses som en form av historisk inlevelse? Tinget i glasmontern skiljer sig inte från tinget satt i rörelse i bondehushållet, annat än genom att besökarnas sensibilitet har förändrats, kraven för att räknas som ”levande historia”, förskjuts.

Akademiska discipliner och museiprofessionerna har nog i grunden olika inställning till det-

ta. Fascinationen, den i saklig mening oförklarliga förtrollningen, har ingen plats i den vetenskapliga reflektionen, men drar besökare i stort antal till den verkliga platsen och det autentiska tinget som står som en länk till det förflutna, till dess händelser, värden och världsbild.

Kan ett samhälle leva utan sådana ikoner och metaforer? Kan intresset för historia eller kulturmiljön förstås utan denna grund? I sina församhälleligade former som gör det privata till en delad erfarenhet ligger nog en stor del av den skapade gemenskap som är så högst reell både då den finns - och då den krackelerar.

Berättelser om historia – historiemedvetandets former

Tingen får sin betydelse genom att de fogas in i större berättelser om människor och epoker. Ett spel pågår där det faktiska fogas in i det föreställda.

Det finns en intressant parallellitet mellan litterära intressen och historieämnets utveckling. Vilhelm Mobergs dokumentariska nit inför Emigranteposet låg helt i fas med en socialhistoria på frammarsch. När Agneta Pleijel skriver sin roman *Lord Nevermore* är den trovärdiga gestaltningen av människor ett absolut måste. Den faktiska bakgrundsteckningens stoff är ett gott grundmaterial, men ingalunda så avgörande som det måste vara för en historisk rekonstruktion av Malinowskis liv och öde. Frågeställningarna och arbetsmetoderna håller emellertid på att närma sig varandra för delar av historievetenskapen.

Det är inte svårt att finna historiker som idag väljer biografien som medel för att belysa komplexa identitetskonflikter och dess relation till samhällsutvecklingen.

Som vi redan sett spelar den materiella autenticiteten en stor roll för upplevelsen. Genom föremålen, kläderna och miljön skapas en illusion av en annan tid – ungefär på samma sätt som när historisk film med en intrig som skulle kunna utspelas i vilken tid som helst görs historisk genom rekvisita. På samma sätt fungerar det i tidsresorna. Anknytningen till tiden skapas till stor del genom de visuella intrycken, medan intrigen är av en mer allmänmänsklig karaktär och ska fungera oavsett tid. Man kan också se det som att det materiella står för den historiska konkretionen medan intrigen ska svara mot andra mål, som identitetsutveckling och förståelse. Bägge förmedlar de berättelser om det förflutna. Om både de visuella intrycken och det ögonblick då tidsresan tar sin början är väsentliga för upplevelsen av en annan tid gäller detta i än högre grad berättelsen.

Författaren Umberto Eco har i *PS till Rosens namn* beskrivit hur han resonerat inför skapandet av den historiska romanen. Han menar att man genom att konstruera den miljö som berättelsen ska äga rum i också bidrar till att skapa själva berättelsen. De olika besöksplatserna och de epoker som iscensätts sätter inte bara en yttre ram, de tilldelar en övergripande logik som alla händelser och upplevelser måste relatera till. Fotevikens belägenhet vid havet, nära den gamla handels- och slagplatsen ger å ena sidan den önska-

de berättelsen om vikingarna som handelsmän, men också den spännande historien om ett blodigt slag och vikingarna som krigare.

Umberto Eco menar vidare att man kan berätta om det förflutna på tre olika sätt. Det första är romanen som romance, där det förflutna är en scenbild där fantasin sedan kan flöda fritt. Här behöver det inte heller vara fråga om ett verkligt förflutet, utan kan lika gärna vara en fantasivärld som hos Tolkien. Det viktiga är att det inte är här och nu eller ens allegoriskt talas om här och nu. Delar av Medeltidsveckan, exempelvis tornerspelen eller mysteriespelen, skulle kunna beskrivas som den här typen av historisk gestaltning. En rollek då allt var annorlunda än idag; andligare, farligare, sinnligare, hederligare, ärofullare och svårare – roligare och dödligare på samma gång, en motbild till de yttre relativt rofyllda välfärdsomgärdade livsbetingelserna idag.

Den andra varianten exemplifierar Eco med *De tre musketörerna*. Här skildras en verklig tid som för igenkänningseffektens skull befolkats av verkliga personer som dock gör sådant man inte vet att de verkligen har gjort, men som å andra sidan inte heller direkt motsägs av vetenskapen. Dessutom – för att det ska bli mer trovärdigt – kommer de också att göra sådant som de faktiskt har gjort. I denna berättelse kan man så foga in påhittade personer och händelser, som emellertid skulle kunna beskrivas som tidlösa. ”Man behöver inte prompt leva på 1600-talet för att vara utrustad med d’Artagnans psykologi”, skriver Umberto Eco. Medeltidsveckans historia om Valdemar Atterdags krigståg är en sådan berättelse,

där bakgrunden är en viss tid och en viss historisk händelse, som emellertid utbroderats och kompletterats med intriger som inte har någon verklighetsbakgrund. Jungfrun som förrådde Gotland för sin kärlek till Valdemar Atterdag är en gestalt som skrivits in i en verklig tidsbunden historia men som berättar om tidlösa känslor.

För det tredje kan en historisk berättelse i Ecos kategorisering skildra personer som inte är välkända gestalter ur historien, men som agerar på ett tidstypiskt vis. ”Vad dessa personer gör kommer en att förstå historien bättre, förstå vad som har hänt. Händelser och personer är påhittade, men ändå säger de oss något som historieböckerna aldrig har sagt oss lika tydligt.” Det viktiga är här inte att de personer som gestaltats verkligen har sagt det de säger i berättelsen, utan att de *kunde* ha sagt så. På Jamtli väljer man visserligen att ha karaktärer med verklighetsbakgrund, men då en del av karaktärerna likväl är fiktiva och då besökarna inte har någon möjlighet att veta att några av de personer och händelser som gestaltas har verkliga förebilder, kan man ändå hänföra verksamheten till den här kategorin. Idealet är att visa hur det skulle kunna ha varit genom att erbjuda en trovärdig gestaltning, inte nödvändigtvis genom att berätta om sådant som faktiskt hänt.

På samma sätt som de verksamheter vi studerat representerar skilda sätt att tala om det förflutna, erbjuder de också på ett annat sätt skilda berättelser – inte bara om det förflutna, utan också om världens beskaffenhet. Dels innehåller själva rollspelet en intrig som ska locka besöka-

ren att ta del i tidsresan, och helst stimulera deras nyfikenhet och vilja att ifrågasätta tidigare kunskaper för att nå ny förståelse. Dels fogas de in i en mer övergripande berättelse med betydelse för det historiemedvetandet.

Alla goda berättelser förefaller innehålla fyra grundformer för att tala om det förflutna; berättelserna om Guldåldern, Framsteget, Förr och nu och Inget nytt under solen. Vi kan kalla det fyra historiekulturella grundtroper. Också våra besöksmål med sina relativt enkla strukturer rymmer subtila kombinationer av grundformerna, och kan därmed i en och samma gestaltning erbjuda berättelser på olika nivåer som motsvarar skilda behov.

Både Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli berättar i någon mån om en förlorad guldålder. Foteviken rekonstruerar en tid då hantverksskunnandet var imponerande och de internationella kontakterna betydande, på Gotland återupplevs öns storhetstid och Jamtli visar de jämtländska böndernas guldålder, innan urbaniseringen och avflyttningen skakade landsändan. I åtminstone Jamtlis fall är detta medvetet och en del av museichefens tankar om att använda historien för att gjuta mod och stolthet i invånarna i en avfolkningsbygd. När det gäller berättelserna under Foteviken och Medeltidsveckan innehåller de också undergången – slaget vid Foteviken och Valdemar Atterdags krigståg. Genom att kombinera verklighetens historia med fiktiva gestalters öden ökar berättelsens potential ytterligare. Representationen av historien innehåller på så vis både storhet och fall, kärlek och svek, mod och

död och stilla vardagsliv. Här ser vi också hur grundtroperna raffinerats och modellerats på litterära grundformer som komedin och tragedin på ett sätt som bland annat Hayden White fäst uppmärksamheten på.

Samtidigt med det förflutna som guldålder kommuniceras berättelsen om det hårda livet förr. Barnen som deltar i arbetet under rollspelet är ofta mycket positivt inställda till att hugga ved och bära vatten, men samtidigt medvetna om att det hade inneburit en annan sak att tvingas göra det varje dag. De konstaterar att människor förr var tvungna att arbeta hårt, kanske till och med med flera olika arbeten, för att få tillvaron att gå ihop. Å andra sidan konstaterar de att det kan vara så också idag, även om arbetsuppgifterna är andra.

Frågan är om eleverna och arrangörerna ser samma berättelser i gestaltningen. De som arbetar i verksamheterna vill ofta visa att det förflutna inte var primitivt, utan något att vara stolt över – kanske till och med en förlorad guldålder med ideal vi idag kan lära mycket av. Eleverna verkar emellertid ha lättare att se den andra berättelsen, den om framsteget där historien blir en räckta uppfinningar och nya tankar som leder fram till idag. Också när det gäller berättelsegenrens andra motsatspar, Intet nytt under solen respektive Förr och nu, märks skillnaden mellan verksamhetens initiativtagare och de deltagande barnen, om än mindre tydligt. Kanske är det inte så konstigt att de som dagligen arbetar med att levandegöra det förflutna ser likheter mellan då och nu i större utsträckning än barnen, som kan-

ske presenteras för något de aldrig tidigare upplevt.

Våra iakttagelser visar att barnen är i stort behov av att bearbeta upplevelsen för att kunna omsätta den till något av betydelse för deras egna liv. Annars stannar deras resonemang kring historien lätt vid tekniska företeelser och hantverk å ena sidan och uppenbara skillnader å den andra. När samtalen fördjupas finner barnen emellertid allmänmänniska likheter mellan olika epoker. De ser att alla människor delar känslor av glädje eller sorg, och resonerar kring arbete och rädslor då och nu.

Det historiska våldet får olika roll i skilda kontexter. Barn fascinerar och lockas av den ärofulla striden under medeltiden, men nämner vikingatidens strider som skrämmande. Det är uppenbarligen inte bara tidsavståndet i sig som gör att reaktionerna skiftar. Är det förhållandet att nynazistiska grupper förhärligar vikingar som gör att samtidskopplingen ökar trots att vikingatiden ligger längre bort än medeltiden?

Förmågan att se länkar till vår egen tid i termer av påverkan, av en utveckling som lett fram till oss själva och är en del av oss tycks avlägsen. Det är redan svårt för barnen att föra jämförande resonemang om exempelvis familjeliv, undervisning, ideologier, mentaliteter och samhällsorganisering. Än svårare är det att diskutera förbindelselänkar. Här är idén om historien som det helt annorlunda landet befogad – inte för att barnen säger att det var alldeles annorlunda förr, utan för att tanken på att finna likheter tycks dem mer avlägsen om den inte lyfts fram i de ef-

terföljande samtalen. Med tanke på att en stor del av de mål som skolan ska uppfylla rymms inom denna mellannivå är detta bekymmersamt. Guldålder kommuniceras samtidigt som Framstegsberättelse och själva formen av tidsresa ger en känsla av En annan värld. Ändå kan barnen ibland känna att de lever i samma tid och direkt jämföra – och jämförelsen faller nästan alltid ut till samtids fördel. Slutfacit blir alltså Framstegshistoria. Det ger ingen fast grund för en samtidskritisk hållning. Kanske kan man också här med hjälp av efterbearbetning och samtal komma en bit på vägen, med det gäller också att finna intriger som stimulerar den här typen av diskussioner.

Vilka bruk – vilket behov av det förflutna

En historisk upplevelse innehåller som vi sett flera olika komponenter – berättelser om det förflutna, visuella intryck, samspel med andra deltagare – som kan svara mot skilda bruk eller behov av historia. Hur långt kommer vi med Nietzsches precisering av de handlingsorienterade brukerna av historia? Det är uppenbart att skolan framför allt ser behovet av kritik; ett odemokratiskt och fattigt Sverige i kontrast mot ett modernt och ett projekt som Levande historia som ska ingjuta mångkulturell tolerans i skolbarnen. Det kan kontrasteras mot många museers stolthet över det förflutna och ibland missionen att visa att vissa existentiella aspekter var mer välutvecklade, kriget var frånvarande i stenåldern och en manlig ärlighet mer närvarande i vikingasamhället; glädjen och andligheten i medeltiden tillta-

lar liksom hushållens sociala närhet på Jamtli. Den regionala kontexten framhålls i tydligt monumentalt syfte. Den egna kulturen och platsen lyfts fram ur det rikssvenska dunklet.

Ur den stora posten antikvariskt historiebruk behöver man nog utveckla flera former. Där Nietzsches menade att det var den kärleksfulla vurmen och vårdandet om det unika, kan vi se ett spel mellan ytterligheter som socialt växande genom samspelet, över en opretentiös lekfullhet till en grundläggande terapeutisk funktion där sidor hos personer som annars hålls tillbaka kan blomma ut: traditionella könsroller iscensättas, storhetsdrömmar och frihetslängtan levas ut – ur fascinationen för det unika kan nya och ibland överraskande bruk av historia växa fram. Vurmen för en tid då mannen var för kriget och kvinnan till krigarens behag, lämnar genom sin orimlighet i dagens Sverige det traditionella och laddas också med ett kritiskt och provocerande innehåll.

Den meningsskapande funktionen kan man behöver inte sättas i motsatsställning till det korrekta. Det faktiska kan vara grundmaterialet som sätts in i det meningsskapande. Ambitionen vad gäller autenticitet i material, platser och händelser varierar mellan våra museer, men underordnas i alla fall tydligt andra mål: det kan vara att öka besökstalen, att engagera besökaren och öppet redovisade didaktiska mål. Mest ambitiös i det senare arbetet är utan tvekan Jamtli. Medeltidsveckan delar sin verksamhet i en förberedande som haft en folkbildande ambition och själva festivalen som är mer av just en fest. Foteviken

är en rörelseplats som söker legitimitet genom lokal och regional förankring och först senare utvecklat de didaktiska målen. Gemensamt för våra tre institutioner är att autenticiteten främst återfinns i det visuella, som i sin tur inspirerar till inlevelse i historien. Intrigen fyller andra funktioner. Här är friheten i förhållande det förflutna större. Både i betydelsen vad som händer och i vidare mening om vilken stor berättelse den skrivs in i erbjuder intrigen både underhållning, möjligheter till identitetsutveckling och meningskapande. Ett strikt insisterande på realism i berättelsen skulle förmodligen stjälpa mer än hjälpa verksamheterna – sanningen har inte nödvändigtvis en terapeutisk funktion.

Barnen vi talat med är samstämmiga i sin utvärdering av de verksamheter de deltagit i – de tycker det är roligt att uppleva historien, oavsett om det innebär att kasta yxa på vikingatiden, prova rustningar på medeltiden eller separera mjölk 1936. Det här innebär i sig inte att barnen har utvecklat sitt lärande eller att det är just historia de njuter av, men det innebär ofta att de utvecklat dynamiken i gruppen. Det hade man kunnat uppnå på andra sätt än genom en historisk upplevelse. En lärare vi talat med förklarar helt framt att de sociala mål hon uppnått genom att låta sin klass delta i en tidsresa lika gärna kunde ha erhållits genom ett besök på djurparken. Samtidigt brukas historien ofta som en kontext i vilken människor ges tillfälle att utöva intressen och att umgås med varandra och fungerar som en social mötesplats både för barn och vuxna.

En historia för framtiden?

Det är viktigt att vara införstådd med att den typen av verksamhet vi studerat kräver stora resurser och stort engagemang. Alla som arbetar med historieförmedling har inte möjlighet att driva aktiviteter av det här slaget. Det är för övrigt knappast heller önskvärt, då det finns en närmast oändlig uppsättning andra metoder att gestalta historia.

Eftersom visionerna ofrånkomligen möter en mängd praktikaliteter som väder, antal besökare, deras förkunskaper och aktörernas kompetens är det ofta svårt att se en rak linje från verksamhetens mål till dess konkreta utförande. Hur gärna man än vill är det omöjligt att genomföra alla goda idéer samtidigt. Allt har ett pris, och det ena värdet kan ibland bara uppnås på bekostnad av det andra. Vill man visa sanningen om det förflutna eller en uppbygglig berättelse till grund för värdegrundsdiskussioner? Det gäller att vara klar över vilka prioriteringar som gäller. Så sker exempelvis på Jamtli, där man är väl medveten om att den historia som skildras inte är en i alla stycken korrekt, men låter den vara sådan för att svara mot andra behov som besökarnas delaktighet och engagemang. Liknande överväganden sker inom Riddarskolan, där alla barn oavsett kön eller social bakgrund får dubbas till riddare.

Tydlighet i målen, eller i vart fall medvetenhet om den egna handlingslogiken, modet att prioritera och värdet av självkritiska utvärderingar kan inte nog underskattas när det gäller att skapa en väl fungerande verksamhet.

Vi presenterar i rapporten två skilda perspektiv på utvärdering som med behållning kan läsas parallellt. Åsa Folkesson ger ett gott och koncentrerat arbetsredskap för verksamma skol- och kulturinstitutioner om hur de själva kan arbeta för att synliggöra och aktivt skapa tydlighet i sina arbetsformer för att kunna förbättra sin verksamhet. En kort metodhandbok med ett antal ambitionsnivåer att inspireras av. I det arbetet bör rapporten som helhet kunna fungera som kunskaps- och inspirationskälla och ibland som tankeväckande provokation.

Hans Lundbergs kapitel är också inriktat på frågan om hur dynamik kan frigöras i kulturinstitutioner. Han arbetar istället med att förstå, beskriva och kritisera de modeller för ekonomins roll i kulturella aktiviteter som fungerar styrande eller skrämmande. Hans radikala recept är mer kraft uppifrån och mer dynamik nerifrån och större anspråk, mindre följsamhet, på de ekonomiska verktyg som existerar utanför den offentliga sektorn.

Många museer uppfattar verksamhet av det slag som beskrivs här som ett tubbande på Sanningen, ett fenomen som står betydligt självklarare och enklare inom museibranschen än hos historiker verksamma vid akademien. Tror man att det finns en sann berättelse och ett korrekt perspektiv blir rollspelen och upplevelseformen med sin potential för flera ibland kontrasterande berättelser väl postmodern. Basen för museernas verksamhet ses ofta som de föremål som är autentiska historiska lämningar. Den senaste vikingaut-

ställningen i Stockholm är en estetiskt tilltalande men i sin föremålsorientering klart traditionell utställning. Det är inte heller otroligt att det in-finner sig en viss mättnad på interaktion och en längtan efter att få vara i fred med sin egen upplevelse. Många museibesökare vill inte alls bli störda av aktörer som kräver något av dem. Verksamheter som däremot inte fodrar att besökarna agerar själva kommer säkert att fortsätta vara populära – särskilt som de ger museerna en betydligt större kontroll. Det som i Storbritannien och USA kallas Museum Theatre, dramatiseringar av historiska händelser, ger besökaren större frihet men är ännu ett ovanligt inslag i Sverige. De undantag som finns har emellertid blivit populära. När det gäller skolor blir det en annan sak. Dels av det krassa skälet att elever inte disponerar sin egen tid på samma sätt som vuxna. Dels för att skolornas ambitioner att förmedla normer och värderingar, diskutera identiteter och existentiella fungerar bra med tidsresor och rollspel som arbetsform. Dessutom tycks skolelever tycka det är roligt och ett lustfyllt lärande är något eftersträvansvärt. Sammanfattningsvis verkar det troligt att museiverksamhet som riktat sig mot allmänheten också fortsatt främst kommer att ta sig andra former där tidsresan blir mer frivillig och fyller andra behov än lärande – ungefär som i Medeltidsveckan, medan den pedagogiska verksamheten kommer att fortsätta utveckla de historiska rollspelen. Även den internationella utvecklingen som Jon Hunner och för Nordens del Bodil Petersson tecknar visar på upplevelsepedagogikens utveckling och på

att de svenska exempel som här lyfts fram ingalunda behöver blygas med sin omfattande och varierade praktik.

När det gäller forskningen finns det mycket övrigt att önska. Än så länge är den obetydlig och består av några pilotstudier som har mycket att vinna på en internationalisering av jämförelsepunkter och perspektiv. Det finns flera mycket starka samtidstendenser som kommer att fortsätta att driva diskussionen om upplevelsens roll i kunskapsprocessen, både i forskning och i lärande. Det står därför klart att det inte finns någon väg förbi ett mer seriöst intresse för gestaltning och upplevelsens roll i både forskning, historieförmedling och historiebruk.

Summary

A growing part of the media, the business world and people's ordinary lives is devoted to communicating meaning. Life-style oriented marketing, branding, tourism and heritage industry as well as the education system make efforts to find more pleasurable ways of learning, a development that puts cultural policy in a more central position, not only as a democratic right, but also as an economic and political resource.

During 2001 we carried out a study on how Swedish museums and schools co-operate in a field that might be described as learning through historical experiences, using role-play and time travel as means from the living-history toolbox. The Swedish National Council for Culture Affairs financed the study, and engaged researchers from the disciplines history, archaeology, pedagogy and entrepreneurship. The aim was to see how new educational ideas are now influencing efforts to stimulate pleasure, experiences, self-realisation and learning in sectors such as marketing, tourism, teaching and cultural policies. The project is a continuation of a previously published pilot-study. (Aronsson et al. 2000).

The national curriculum currently in use clearly states that everyone working within the education system must try to open the schools for enriching contacts with cultural life and associations. These contacts are intended to support the schools in teaching and bringing up children, aiming at "transmitting a cultural heri-

tage - values, traditions, language and knowledge - from one generation to another" (Lpo-94). Classrooms are not the only possible arena and resource for learning. Museums have a long tradition of contacts with children and youths, and often strive to adapt their activities when new forms of learning and teaching are advocated in the curricula. In museums, these new ideas are often turned into time-travelling, role-playing and historical reconstruction. The aim, for schools as well as for museums, is only partly to teach historical knowledge in a traditional sense. Instead efforts are made to provide a pleasurable experience of the past, and to use history as a resource for discussions of fundamental values and existential questions, identity and community, and to develop the pupils' social interaction and ability to express themselves through aesthetics. The realisation of all these goals often proves to be very difficult. How do you foster a common value system - primarily the respect for democracy, equal values, strong identities - and at the same time the ability of fundamentally open and critical thinking? Contradictions and unrevealed restrictions are part and parcel already of the policy level.

Museums, at least those receiving state funding, must also work in line with cultural policy. Since the 1970s policy concerning cultural heritage has moved from a traditional caring for ancient remains towards a wider range of tasks where more groups are to be involved. Cultural heritage policy is today also trying to integrate concerns about environmental conservation and

a sustainable development. Underprivileged groups and minority cultures are to be made part of and gain access to the national heritage but should also be given the ability to develop group-specific and local identities, in order to create stable democratic identities and open, communicative, citizens. The traditionally national rhetoric is becoming indistinct and largely transformed into promoting multitude and democratic values. Education and cultural policies in many respects share the same goals.

The present study attempts to describe the complex process and the not always clear connections between aims and result. Goals are developed in a setting where policies in education and culture provide the official aims. These will later be elaborated on and transformed into strategies by local schools and museums and further influenced by individual teachers and students, who have their own attitudes to the activities they take part in. Learning possibilities depend on all these considerations. Besides, opportunities are also shifting with the different communities that the arrangements are part of, something that has led us to try to describe some of the different settings for museum activities.

There is a lot of available research on the one hand on social memory and historical consciousness and on the other hand on didactics and the possibilities and meaning of historical learning. Still, few studies combine the two approaches, and try to find out how learning takes place in a context outside the classroom, where

it is shaped by official intentions, institutional implementations, strategies and internal logic, practical considerations - and finally integrated into the schools' activities.

The theoretical perspectives we use are based on a definition of historical consciousness developed in the German didactic tradition. Here the concept is seen as how the ideas about connections between the past, the present and the future are internalised by participation in a historical culture. Historical consciousness thus has a project-oriented character, gives preparedness for action oriented by the dialectic images of past experiences and future expectations. The aesthetic and existential part of the historical experience can provide a ground for the participants' possibilities to utilise cognitive and normative use of history in an individual process of learning. But historical experience can also be seen as a goal in its own right, and pleasure considered a contrast to learning instead of as a part of it. History's functions can, reasoning in line with Friedrich Nietzsche, be classified as monumental, critical and antiquarian. In our analysis we want to complement and develop the possible uses of history. As a concluding approach we provide a discussion that ties historical consciousness to the more or less clear contributions to a narrative about community that is provided by role-playing and time travelling.

Between the Viking community and the welfare-state

To operationalise the study, we chose three institutions and activities for closer investigation. These are not to be regarded as representative of Swedish conditions, rather they are singled out because they are well developed and ready to reflect upon their own work. They were chosen not because they differ from each other in quality but in aims, epochs, target groups and type of time travelling. Furthermore, they have different organisational structure and ownership, something that also makes imprints on the activities and historical representations. Amongst our cases are a private entrepreneur, a complex organisation for festival and popular learning and a traditionally organised county museum. In each of these cases we have worked our way through the documentation of aims and strategies, participated in the actual activities and made interviews with staff, teachers and pupils prior to as well as after the events taking place.

Fotevikens museum and Viking reserve

Fotevikens Viking reserve is situated in southern Sweden, close to the city of Malmö. When standing with the back to the local recycling establishment, you have a fabulous view of the sea and the bridge to Denmark and Copenhagen. The location is slightly bizarre, but not chosen from a coincidence. By using “the battle at Foteviken” 1134 when the region was still a part of Denmark, as a point of reference, the reserve

gains a concrete connection between location and history - even if it also means that the Viking era becomes a fairly long period, compared to traditional wisdom where it ends a century earlier.

The museum was established in 1995, and now consists of about ten viking-style, a shipyard, craftsmen’s cabins and a grove for heathen worship. The idea is to show an era of transition between heathendom and the embracing of Christianity - and to do so from a local perspective, not as a part of the national narrative. The local kingdom Foteviken fits well into a regionalised European Union, and the style age can serve as a good background for combining local life with European integration in a strong and sometimes openly separatist regional setting. Besides, parts of the activities have been sponsored by funds from the EU.

There is at least some trans-national and hyper modernistic regionalism referring to both sides of the now national dividing sea joined around a new bridge, a giant airport and a huge combined research and hi-tech community, and one more backward-looking, emphasizing a Swedish occupation and repression of a communal past of a different Skåneland, a nation.

People who had previously been employed at other Swedish museums, but wanted to find new methods for representing history started this institution. Foteviken states that the traditional institutions have proved unable to respond to the interests and curiosity of modern people. Activities at Foteviken are considered better suited to

meet the intentions of modern cultural policies by functioning as a resource for the style movement. Modern Vikings should be able to use the site as an arena for cultural interaction, and ordinary visitors (those of us who are not Vikings) can gain new insights into the period by visiting life at the reserve. The idea is that once people have seen how artefacts were actually used, it will be easier to understand them and their context also in a traditional exhibition. Foteviken also runs educational programmes for school-children, who are offered an experience of the style age for example by a feast, playing with popular culture, presented as a "Viking soup that would have made Asterix green with envy". Pupils are to travel in time, meet real Vikings and participate in their work. No-one is specially employed to take care of these educational programs so the pupils get to meet the current staff with knowledge that is specifically connected to the crafts, the period and the place, the idea being that those who know more teach those with lesser knowledge, which is a traditional didactical approach.

The Mediaeval Week on Gotland

The Mediaeval week on the island of Gotland is a tourist event that has been developed over the past 16 years - largely by spontaneous actions. One week in August every year is designated to the Middle Ages, and the vanished splendour of the Hanseatic city of Visby is re-enacted through lectures, markets, tournaments, concerts and plays. The main plot, mostly visible during the

first day of the event, represents facts and fictions about the Danish king Valdemar Atterdag's campaign on Gotland the summer 1361. The king and his knights ride through the city gate and pass a huge cheering and booing crowd on his way to the main square, where a tribute is demanded in order to spare the city - all recreated after a well known romantic painting from the late 19th century. Such taxation was never actually imposed, and in reality there certainly was no romantic aura round king Valdemar's campaign. Two thousand farmers, women and children alike, were massacred outside the city walls, and the island was exposed to a plunder that contributed to a long period of economic and cultural decline. The Mediaeval week sheds light also on these tragic parts of the story, but prefers to linger on the fabulous tales, something that has caused some criticism against the event for making a funny happening of an incident that was far from entertaining.

Most parts of the arrangement are, however, not centred around 1361, but on the Middle Ages as a period - and a period that just like the Viking age at Foteviken, tends to be extended further than what is normally the case. The span regarding the kinds of activities within the arrangement is also great. The visitor can find almost anything, from academic lectures over educational programmes for children to more bizarre events. During the first years of existence, the Mediaeval week largely focused on popular learning, with an aim to mobilize the inhabitants' pride and self-conscious participation

in society, but nowadays it is moving towards an increased emphasis on events and experiences that put Gotland on the map and attract tourists from Sweden and around the world. That doesn't necessarily mean that things get less authentic. One of the more fantastic parts of the week is the so-called Monk Soccer, where happy young men, dressed up as monks play soccer outside the mediaeval city wall of Visby. The event is a good example of how activities in an event like the Mediaeval week develop within its own logic outside the grip of any centralized leadership simply because some people think it's great to dress up and play soccer. During the Mediaeval week 2001 600 enthusiastic - and, it must be admitted, not entirely sober - fans were watching "fast, effective and irrational soccer" (*Gotlands tidningar* August 7th 2001). Still, though this is thought of as perhaps braking away too far from an artefact-oriented idea of authenticity, the players in monk-costume manage to deliver an experience of mediaeval carnival - although the event is devoid of such an aim or idea of that kind of authenticity.

Jamtli - The county museum of Jämtland

Jamtli is a county museum in mid-Sweden, mainly concerned with life among farmers in the 18th and 19th centuries, but with a leap into the early welfare-state by the representation of a crofter's home in 1936. The museum is divided into an open-air museum that has been part of our study, and an indoor exhibition. The goals of the open-air museum are outlined in five

statements, where it is said that Jamtli should be a cultural parallel to modern amusement parks. At the same time the site is to present an authentic picture of the past, get the visitors involved in the re-enactment and offer them a place where they can interact with the staff and each other. The slogan runs "History as entertainment". During summer the open-air museum is populated by actors who pretend to have no idea whatsoever about modern times - and who struggle hard to make visitors take part in the game. Many of the actors emphasise that living history is a good method to gain an insight in practices that might be difficult to understand only by reading, and they strongly believe in the usefulness of providing a concrete picture of life in the past. Educational programs are made according to the same principles, but with a stronger emphasis on role-playing as the children are given new names, identities and clothes to strengthen the illusion of another time. A clear plot, as in the Mediaeval week is not presented at Jamtli, where the use of small stories shows traits of a period and a place. The re-enacting of a wedding 1895 should for example generate activities and discussions about love, marriage, hopes and dreams, status, traditions and fashion.

Questions and answers

The possibility of time travel and role play is appealing, and the events are often appreciated by pupils and teachers, as well as tourists and peo-

ple from the public who are interested in history. We have also participated with great enthusiasm in the activities at Foteviken, the Mediaeval Week and Jamtli. At the same time we have tried not to be carried away by the experiences, but to perceive them as separate forms of the representation of history – and as such they have both their advantages and their drawbacks. They are examples of three different cultural institutions which belong to the more successful innovators within their respective niches and therefore they constitute good starting points for a discussion of the main questions of this study.

1. To understand how visions, aims and practical implementations are structured within cultural institutions and in their co-operation with schools.
2. What forms of knowledge, learning and historical consciousness are included within experience-based time travels?
3. How should this dynamical development of this part of the activities of museums and schools be understood and strengthened?

1. Jamtli, the Medieval Week and Foteviken are completely separate companies or institutions. Not only formally, but also as regards their history, internal dynamics and logic they develop different occasions for time travel and role-playing for school children within their activities. For the Medieval Week this is a fringe activity.

Here the staff probably encounter the most children of all, but the learning is spread out and limited to the activities of various associations and to the tourist activities of families. The didactic use of and reflections the experiences occur – if they occur at all – outside the control of the organization. Foteviken considers role-playing to be an important part, but perhaps not essential, in order to develop the area as a community. Jamtli has a classical position as an educating institution and considers multi-faceted co-operation with schools as an overarching task, where improvement is founded on both a strong organization and a systematic attempt at using humour and the pleasure principle as a basis for learning. Nevertheless, it can be argued that everybody has to work within the framework of ideas about what possibilities and master narratives an epoch in a wider sense contains. They also have to work with the professional qualifications that the staff and teachers have – or don't have. The differences create various opportunities of handling future challenges, for instance when it comes to finances when the first wave of funds has ebbed away.

2. The main result as regards learning is that role-playing constitutes a new way of learning for many age groups. Most individuals play an active part, are affected and remember things that have happened to them. When learning is seen as a process, we realize that there is a long way to go from intentions to reception and uses of history. We also see that the form has its own

thematic limitations. To begin with, the historical consciousness, the meta narrative, that the institutional actors embrace is not what is nourished by role-playing: They tend embrace their epoch with love and positive values and want positive identification and contemporary connections to be part of the learning. Participants on the other hand tend not to relate to history via negative contrasts with contemporary society and have great difficulty to achieve more nuanced awareness of change. Secondly, people can through role-playing achieve a feeling for an epoch, and experience with more senses what the things they have read about are really like. On the other hand, it is difficult to capture abstract qualities of processes, institutions and collective entities that exist in time, and, to an even greater extent, the theme of change, since role-playing is fixed to a specific period of time and to a specific location. Learning as regards value-oriented goals as regards democracy and equal value still face challenges to become more acutely present and less stereotyped. This is no argument against role-playing, but it must acquire a certain place in that work which goes on both before and after the day of role-playing, which otherwise threatens to become an isolated, if ever so fun, event.

3. There are many opinions about how museums and schools should meet the challenges of our age. The debates about schools and culture present some alternative proposals. We have not analyzed these, but we have tried to contribute

with two points – one theoretical challenge and one sturdy tool. The theoretical challenge consists of an acceptance of a perspective from the store of business administration, and to combine it with experiences from leadership and teamwork within sports to suggest combinations of entrepreneurship and teamwork as a fruitful view on organizing cultural activity. The sturdy tool is a set of levels for self-evaluation, an attempt to contribute to the continuous development of the activity. This is a way of systematizing self-reflection, not so much from what could be done, but more from what is already being done and for making hidden aspects visible, not the least with choices and conflicts, which may become productive if they are made clear. The whole study is to be seen as a part of the reflections about considerations, which we think that the activity deserves and owes the world around.

The different perspectives in the articles are partly a manifestation of the different tasks within the framework of the study, partly the backgrounds in different disciplines of the researchers. However, they may also be sorted into two main perspectives. In the same way as Hans Lundberg sees two main approaches within business administration and among the enterprises, one managerial and one entrepreneurial, and Birgitta Gustafsson observes two didactic models, one focused on transmitting ready-made knowledge and values, and one more dialogical approach where learning and values are created in a dual process. Thus in our research about

learning and culture we can observe two foci. The first one takes as its starting point the fact that this part of culture has a common mission, a governmentally defined and financed structure, which is aimed at nurturing and educating in accordance with high explicit demands on civil and human virtues. In the second tradition, on the other hand, the autonomy of individuals and institutions is emphasized, and also the ability to interpret and the importance of projects which do not try to satisfy the formal and already existing norms.

Bilaga 1.

Frågeschema för iakttagelser och intervjuer i grundmodell

Allmänna frågeteman (första fråga)	Följdfrågor
1. Beskriv vad som hände?	Vad var det bästa som hände? Vad var det sämsta som hände? Vad gjorde och bestämde du och vad styrde andra över?
2. Vad var syftet?	vad tror du arrangören ville uppnå? (till arrangörer: vilka målsättningar arbetar ni för att uppfylla?) Fungerar det eller ej (sker någon utvärdering? Hur?)
3. Vem riktar det sig till?	är deltagarna i första hand medborgare, barn, skolbarn, pojkar och flickor, kunder – hur ser målgruppen ut? Hade du åkt hit om du inte varit tvungen i skolan eller med familjen?
4. Lärde du något nytt?	nya fakta du inte visste nya insikter du inte hade nya arbetsformer, samverkan nya sidor hos dig själv och de andra?
5. Påverkar det din syn på dig och själv och samhället då och nu?	Hur var det att vara barn/vuxen/kvinna/man/rik/fattig då jämfört med nu? Vem bestämmer och hur fattas beslut? Vilken grupp är viktigast för dig och vilka är fienderna? Tycker och känner man samma sak då som nu? Varför har det ändrat sig (eller inte)? påverkar historien vem du är och vår tids samhälle?
6. Är upplevelsen en bättre form för lärande än undervisning och böcker?	gillar du historia också i vanliga fall? Ger detta mer än den vanliga undervisningen? Skulle du vilja göra ett sådant här besök igen? Varför/varför inte? Vilka skulle du vilja rekommendera att också göra besöket?
7. Hur förbereddes ditt besök? Sker ett efterarbete?	visst du i förväg vad som skulle hända? Är det bra att veta eller att bli överraskad? Varför vad kommer att hända efteråt – vad skulle du vilja hända efter besöket?
8. Är det något annat som du tycker är viktigt och vill berätta i ord och/eller bild?	Berätta/teckna/måla något konkret som gjorde intryck på dig. Något annat viktigt vi missat att fråga om?

Referenser

Otryckt material

- Brev från elever före tidsresan (Jamtli), 21 maj 2001.
- Brev från elever före tidsresan (Foteviken), 31 augusti 2001.
- B.R.U.K. – *Bedömning, Reflektion, Utveckling, Kvalitet*. Nationellt kvalitetsindikatorsystem för förskola, grundskola, och gymnasieskola (under utprovning). Skolverket 2001.
- Dokumentation och utvärdering* (2001) Kulturrådet. Stencil.
- Material från Jamtli (Utvärderingar sommaren 2000, Gårdspärmar)
- Observationsanteckningar (Jamtli) Birgitta Gustafsson 22 maj 2001.
- Observationsanteckningar (Jamtli) Erika Larsson 22-23 maj samt 13-15 juni 2001.
- Observationsanteckningar (Jamtli) Åsa Folkesson 17-18 juli 2001.
- Observationsanteckningar (Jamtli) Birgitta Gustafsson 25-26 juli 2001.
- Observationsanteckningar (Foteviken) Birgitta Gustafsson 5 september 2001.
- Observationsanteckningar (Foteviken) Bodil Petersson 5 september 2001.
- Santana, Carlos. Videon *Supernatural LIVE. An evening with Carlos Santana and friends*. 2000.
- Spielberg, Steven och Zemeckis, Robert. Filmen *Vem satte dit Roger Rabbit*. 1988.
- Torsson, CD:n *Fritidsmusik*. 2001.

Intervjuer

- Läraryntervju 1, 31 augusti 2001.
- Läraryntervju 2, 7 september 2001.
- Läraryntervju 3, (skriftlig) 1 juli 2001.
- Elevintervju 1 (Jamtli), 23 maj 2001.
- Elevintervju 2 (Jamtli), 23 maj 2001.
- Elevintervju 3 (Jamtli), 26 juli 2001.
- Elevintervju 4 (Jamtli), 25 juli 2001.
- Elevintervju 5 (Jamtli), 25 juli 2001.
- Elevintervju 6 (Foteviken), 7 september 2001.
- Elevintervju 7 (Foteviken), 7 september 2001.
- Elevintervju 8 (Foteviken), 7 september 2001.
- Samtal med Fotevikens guide, 7 september 2001.
- Samtal med Jamtlis aktörer, 26 juli 2001.
- Carina Eriksson, Jamtli, 22 maj 2001 och 15 juni 2001.
- Mikaela Gustafsson, Jamtli, 15 juni 2001 (två intervjuer)
- Helena Håkansson, Medeltidsveckans kansli, 12 juni 2001 och 10 augusti 2001.
- Riddarskolan, Medeltidsveckan 6 och 7 augusti.
- Lena Laving, Gotlands Fornsal, 11 juni 2001.
- Katja Lindkvist, Stockholms universitet, 22 april 2001.
- Åsa Marnell, Livrustkammaren, 31 augusti 2001.
- Sten Rentzhog, Jamtli, 15 juni 2001.
- Sven Rosborn, Fotevikens museum, 28 augusti och 4 september 2001.
- Marcel Rådström, Jamtli, 15 juni 2001.
- Mona Thorsson, Jamtli, 15 juni 2001.
- Conny Wistrand, Styringheim, 11 juni 2001.

Internetreferenser

<http://amol/org.au/evrsig/evrlib.html>
<http://www.encarta.msn.com/find/Concise.asp?ti=018811000> (12 okt 2001).
<http://www.fornidateknik.z.se/natverk/nat1.htm> (3 okt 2001).
<http://www.foteviken.se/hem/SVEG2/stadgar.htm> (25 okt 2001).
<http://www.foteviken.se/hem/museet/stiftelsen/spons.htm> (25 okt 2001).
<http://www.foteviken.se/hem/foretaggrupp/arrangemang.htm> (25 okt 2001).
http://www.foteviken.se/hem/sveg_viking/regler.htm (25 okt 2001).
<http://www.foteviken.se/hem/foretaggrupp/besoksgrupper.htm> (25 okt 2001).
<http://www.foteviken.se/hem/SVEG2/vikingliv.htm> (25 okt 2001).
<http://www.foteviken.se/hem/museet/anl/vikingareservatet.htm> (25 okt 2001).
<http://www.foteviken.se/hem/skola/miniviking.htm> (25 okt 2001).
<http://www.foteviken.se/hem/skola/vikingadag.htm> (25 okt 2001).
<http://www.foteviken.se/hem/skola/lagerskola.htm> (25 okt 2001).
<http://www.fornidateknik.z.se/natverk/nat1.htm> (3 okt 2001)
<http://www.historiska.se/vikingar.html> (3 okt 2001).
<http://www.jamtli.com/barnungdom/skola.htm> (10 okt 2001).
<http://www.kalmarlansmuseum.se>

<http://www.kalmarlansmuseum.se/pv/fonstret/medeltid/index2.htm> (17 okt 2001).
<http://www.kalmarlansmuseum.se/pv/fonstret/nationelltuppd.htm> (13 aug 2001).
<http://www.kalmarlansmuseum.se/pv/fonstret/nationelltupp.htm> (17 okt 2001).
<http://www.kur.se/as/malfolder.html> (20 nov 2001).
<http://www.rollingstone.com/news/newsarticle.asp>, (5 sept 2001).
<http://www.scania.org/> (23 okt 2001)
<http://www.skolverket.se/styr/laroplaner/lpo94/vardegrund.shtml> (18 maj 2001).
<http://www3.skolverket.se/kursinfo/0001/skolform/11/kurs/utskr/3884.html> (18 maj 2001).
<http://www.tourist.se> (27 aug 2001)

Tryckt material

Alderson, William T. & Shirley Payne Low *Interpretation of Historic Sites* (1985).
Anderson, Jay "Living History : Simulating Everyday Life in Living Museums", i *Public History readings* Phyllis K. Leffler & Joseph Brent (eds.) (1992).
Andersson, Bo *Sambällets demokratiska värdegrund : en fråga om mångfald, olikhet men lika värde* (2000).
Angelin Holmén, Emma "Grävande barn och en röd buss". *Möre – historien om ett småland*. Gert Magnusson (red.) Kalmar (2001).
Angelin Holmén, Emma, Tina Lindström & Ebbe Westergren *Magiska tidsresor med 6 -*

- 9 åringar. Rapport från nationell försöksverksamhet 1999 - 2000 (2001).
- Angvik, Magne & Bodo von Borries (eds.) *Youth and History A* (1997).
- Angvik, Magne & Oluf Vagn Nielsen (red.), *Ungdom og historie i Norden* (1999).
- Angvik, Magne "Youth and History - An Inter-cultural Comparison of Historical Consciousness", i *Youth and History A* (1997).
- Ankersmit, Frank "Can We Experience the Past?", i *History-Making. The Intellectual and Social Formation of a discipline*, Rolf Thorstendahl & Irmline Veit-Brause (ed.) (1996).
- Arbetsmarknedets Feriefond Årsberetning 1996* (1997).
- Arkeologiske eksperimenter i Lejre*. Morten Meldgaard & Marianne Rasmussen (red.) (1996).
- Aronsson, Peter "Författarkonsten och historikerna", i *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*, Peter Aronsson, (red.) (2000a).
- Aronsson, Peter (red.) *Makten över minnet. Historiekultur i förändring* (2000b).
- Aronsson, Peter "Lokala medborgarskap - det dolda kulturarvet", i *Demokrati och medborgarskap. SOU 1999:77*, Erik Amnå (red.) (1999).
- Aronsson, Peter *Historisk forskning på väg - vart?: en översikt över avhandlingar och forskningsprojekt vid de historiska universitetsinstitutionerna samt en kritisk granskning av den officiella vetenskapliga debattens form och funktion i Sverige 1990-1996* (1997).
- Aronsson, Peter "Lokala medborgarskap - det dolda kulturarvet", i *Demokrati och medborgarskap. SOU 1999:77*, Erik Amnå (red.) (1999).
- Aronsson, Peter *Lokalt folkstyre - kulturarv som utmanar* (2001a).
- Aronsson, Peter *Regionernas roll i Sveriges historia* (1995).
- Aronsson, Peter (et al), *Dygder som drivkraft och föredöme* (2001b).
- Aronsson, Peter Per Gerrevall & Erika Larsson (red.) *Att resa i tiden. Mål och medel i mötet mellan museum, skola och elever* (2000).
- Bachtin, Michail Michajlovic *Rabelais och skrottets historia: François Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen* (1986).
- Barkarby Arkeodrom* (u. å.). Folder som presenterar arkeodrom-projektet i Järfälla kommun.
- Baumol, William J. "Entrepreneurship: Productive, unproductive and destructive", i *Journal of Political Economy*, Vol 98, nr 5.
- Beckman, Svante "Vad vill staten med kulturarvet?", i *Kulturarvets natur*, Annika Alzén & Johan Hedrén, (red.) (1998).
- Beckman, Svante *Utvecklingens hjältar : om den innovativa individen i samhällstänkandet* (1990).
- Bennett, Tony, Robin Trotter & Donna McAlear (ed.) *Museum & Citizenship: resource book* (1996).
- Berg, Johanna *Varför ska man utvärdera?* Museipedagogiskt forum 14 november 2001.

- Bild, Magnus *Control of cultural institutions. First draft 6 december 2000*. Konferenspaper, Workshop on managing cultural organisations, London 5-6 januari 2001.
- Bjurström, Erling, Fornäs, Johan & Hillevi Gannetz *Det kommunikativa handlandet : kulturella perspektiv på medier och konsumtion* (2000).
- Björck, Henrik *Teknisk idéhistoria* (1995).
- Björhem, Nils & Ulf Säfvestad, *Stenåldersbus. rekonstruktion av ett 4000 år gammalt bus*. Rapport nr. 2. Malmö Museer, Stadsantikvariska avdelningen. Malmö (1987).
- Blomkvist, Nils "Culture clash or compromise? The Medieval Europeanisation process of the Baltic Rim region (1100-1400 AD). Problems for an international study", i *Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100-1400 AD* Nils Blomkvist (ed.) (1998).
- Bohman, Stefan *Historia, museer och nationalism* (1997).
- Borg, Kaj, Ulf Näsman & Erik Wegraeus "The excavation of the Eketorp ringfort 1964-1974", i *Eketorp. Fortification and Settlement on Öland/Sweden. The Monument*. Kaj Borg, Ulf Näsman & Erik Wegraeus (red.) (1976).
- Bra Böckers lexikon, del a – arn, 2000.
- Bryld, Claus (m.fl.) *At formidle historie - vilkor, kendetegn, formål* (1999).
- Burenhult, Göran *Arkeologi i Sverige 1. Fångstfolk och berdar* (1982).
- Burenhult, Göran *Speglingar av det förflutna* (1986).
- Peter Burke *Folklig kultur i Europa 1500-1800* (1983).
- Bøe, Jan Bjarne *Barnet og fortellingen* (1999).
- Börjeson, Bengt *Ett meningsfullt liv? Att vara människa i det senmoderna samhället*, opublicerad text (2000b).
- Börjeson, Bengt *Teorifragment om samhället som text*, opublicerad text (2000a).
- C.G.G. *Hiljelings gotländska resor 1797 och 1799* (1994).
- Cannon-Brokes, Peter "Cultural-economic analysis of Art museums: a British Curator's viewpoint" i Ginsburgh, V.A & P.M. Menger (ed) *Economics of the arts – selected essays* (1996).
- Cassel, Monica *Museipedagogik. Konsten att visa en utställning* (2001).
- Connerton, Paul *How societies remember* (1989).
- Corvellec, Hervé *Stories of achievements. Narrative features of organizational performance* (1995).
- Cowley Denbigh & John Nicks *Accountability frameworks for performance measurement in museums*. Konferenspaper, Workshop on managing cultural organisations, London 5-6 januari 2001.
- Crumlin-Pedersen, Ole "Fotevik. De marinarkeologiske undersøgelser 1981 og 1982", i *Pugna forensis -? Arkeologiska undersökningar kring Foteviken, Skåne 1981-83* (1984).
- Dagens Nyheter* 13 februari 2001 "Staten tiger om kultursponsring"
- Dagens Nyheter* 2 mars 2001 "Underskott för Moderna museet"

- Dagens Nyheter* 21 januari 2001 "Ett modernt skyltfönster för Sony"
- Dagens Nyheter* 22 februari 2001 "Ny attack mot Moderna"
- Dagens Nyheter* 25 januari 2001 "Styrelsen fick inget veta"
- Dagens Nyheter* 27 januari 2001 "Sponsrad slagpåse"
- Dagens Nyheter* 3 februari 2001 "Samarrangemang på museets villkor"
- Dagens Nyheter* 6 oktober 2001 "Pengarna inte hela problemet"
- Dagens Nyheter*, 23 januari 2001 "Företagen skall betala av sin moraliska skuld" samt "Avhoppet från Moderna"
- Deetz, James "The Link from the Object to Person to Concept", i *Public History Readings* Phyllis K. Leffler & Joseph Brent (eds.) (1992).
- Dencik, Lars "Hur formas individers identiteter i ett föränderligt samhälle" i *Lokala identiteter- historia, nutid, framtid* Ann Emilsson & Sven Lilja (red.) 1998.
- Dewey, John *Individ skola och samhälle. Pedagogiska texter* (1902/1980).
- Diamond, Judy *Practical Evaluation Guide – Tools For Museums & Other Informal Educational Settings* (1999).
- Dolan, Douglas C. "The Historian in the Local Historical Museum", i *Public History : An Introduction* Barbara Howe & Emory Kemp (eds.) (1986).
- Eco, Umberto *PS till Rosens namn* (1985).
- Edgren, Bengt & Frands Herschen *Eketorp. Den befästa byn på Ölands Alvar* (1999).
- Edgren, Bengt & Frands Herschend, "Att rekonstruera – Varför inte för Ulf Näsman?", i *Populär Arkeologi* Nr. 2, 1987.
- Edgren, Bengt & Frands Herschend, *Nya gamla hus. Rekonstruktionsarbetena i Eketorps borg 1978 RAÄ och SHMM Rapport 1979:3* (1979)
- Edgren, Bengt "Eketorp Rediviva: 'an ongoing scientific discussion'", i *Museum international* No. 198, April-June 1998.
- Ehrenborg, Johan "Vi lever alla i Ankeborg", i *ETC*, 2/2001.
- Ekholm, Mats & Rolf Lander *Utvärderingspraktikan – att utvärdera skolans verksamhet* (1993)
- Ekholm, Mats & Rolf Lander *Utvärderingspraktikan* (1994).
- Eklund, Helen, Peter Danielsson & Ebbe Westergren *Historiska rollspel med tonåringar. Rapport från en nationell försöksverksamhet 1999-2000* (2001).
- Eliade, Mircea *Heligt och Profant* (1968).
- Eliade, Mircea *The Myth of the Eternal Return: or Cosmos and History* (1991).
- Eriksen, Anne *Historie, minne og myte* (1999).
- Eriksen, Thomas Hylland *Historia, myt och identitet* (1996).
- Eriksen, Thomas Hylland, *Ögonblickets tyranni : snabb och långsam tid i informationsambället* (2001).
- Ersgård, Lars "Vår marknad i Skåne"- *Bebyggelse, handel och urbanisering i Skenör och Falsterbo*

- under medeltiden. Lund Studies in Medieval Archaeology 4. (1988).
- Falk, Lasse och Torbjörn Stockfelt *Gehörsträning* (1997).
- Falkenberg, Cecilie & Erik Håkonsson *Storyline-bogen. En håndbog for undervisere* (2000).
- Falkenberg, Cecilie & Erika Håkonsson mfl *Storyline-metoden. Den skotske metode-undervisning på fantasiens vinger* (1994).
- Fines, John "Historical Narrative and the classroom", i *Historiedidaktik i Norden 3* (1987).
- Fischer, Jonna och Josefin Köhlin *Att skapa ett attraktivt turistevenemang* (opublicerad C-uppsats i sociologi, Högskolan i Kalmar 1997).
- Floris, Lene & Annette Vasström *På museum – mellom oplevelse och oplysning* (1999).
- Flyvbjerg, Bent *Rationalitet og magt* (1991).
- Franke-Wiberg, Sigbritt *Utvärderingens mångfald – några ledtrådar för vilsna utvärderare* (1992).
- Freire, Paolo *Utbildning för befrielse* (1975).
- Friberg, Katarina "Att hushålla – en rekonstruktion av förflutna praktiker – rollspel som metod för historiker i forskningsprocessen", (2002, i manus)
- Fridell, Lena "Livsfrågor och lek – teater för lek-skolan", i *Barn, teater, drama* Centrum för barnkulturforskning, nr 32, Stockholms universitet (2000).
- Fritzén, Lena *Den pedagogiska praktikens Janusansikte. Om det kommunikativa handlandets didaktiska villkor och konsekvenser* (1998).
- Gadamer, Hans-Georg *Sanning och metod i urval* (1997).
- Gannholm, Tore *Gutarnas historia : från förhistorisk tid till slutliga svenska annekteringen 1679* (1990).
- Gardell, Mattias "Vargavinter i Vinland. Rasmystik, identitetspolitik och modern asatro i Förenta staterna", i *Myter om det nordiska. Mellan romantik och politik*. Catharina Raudvere, Anders Andrén & Kristina Jennbert (red.) Vägar till Midgård 1. (2001).
- Gemensam kursplanetext för de samhällsorienterande ämnena Geografi, Historia, Religion, Samhällskunskap* (upprättad 2000-07)
- Gotlands Allebanda* 14 augusti 2001 "Medeltidsveckan blev en succé"
- Gotlands Tidningar* 10 juli 2001 "Nutidens riddare lika vassa som förr"
- Gotlands Tidningar* 6 augusti 2001 "Medeltidsveckan blir utan ledare"
- Gotlands Tidningar* 7 augusti 2001 "Gud, vilken match!"
- Gotlands turistförening. *Ett gott land* Broschyr, 2001.
- Granath, Sara, "Magiskt och exotiskt i Berättarladan", *SvD* 2001-08-14
- Gustafson, KG Jan *Att lyssna i skymningen*, Högskolan i Kalmar (1991).
- Gustafson, KG Jan *Barn, Föräldrar och Historia*, Högskolan i Kalmar (1984)
- Gustafson, KG Jan *Dörren till förflutenbeten*, Högskolan i Kalmar (1989).
- Gustafson, KG Jan *Kring det förflutnas verklig-het* Högskolan i Kalmar (1986).

- Gustafsson, Lotten ”Idag ska vi ändra historien! Sex sätt att berätta om Valdemar Atterdags härjningar på Gotland”, i *RIG* 1998.
- Göthberg, Hans & Christian Runeby, *Rekonstruktionen av Eketorp* Projektarbete inom kulturvetarlinjens TS-termin (opubl. uppsats, Uppsala universitet) 1982.
- Hagström, Ulla-Britt *Läroplanens värdegrund - kristen etik och västerländsk humanism : kommer den att förändra skolan?* (1995).
- Halbwachs, Maurice & Lewis A. Coser, *On collective memory* (1992).
- Handbuch Geschichtsdidaktik* (1997).
- Hansen, Hans-Ole *Lejre Forsøgscenter* (1. udg. 1982). Forsøg med fortiden 1. (1988).
- Hartsmar, Nanny, *Historiemedvetande*, Malmö: Institutionen för pedagogik 2001
- Hedin, Christer & Pirjo Lahdenperä, *Värdegrund och samhällsutveckling* (2000).
- Hegborn, Daniel & Niklas Olovzon, *Idrottsvarumärken* (opublicerad D-uppsats i marknadsföring, Stockholm 2001).
- Herschend, Frands ”Att rekonstruera förhistorien utan att någon slår sig”, i *Levandegörande arkeologi – hur och varför. Metodkonferens 1989*. RAÄ och SHMM Rapport 1990:3. (1990).
- Historia för grundskolan* (upprättad 2000-07).
- Historiedidaktik i Norden 1-7, 1982-2001*.
- Historielärarnas Förenings Årsskrift 2001.
- Historiske værksteder i Danmark. Oversigt 1995* Jan Ipsen, Jens Futtrup & Bjarne Clement (1995).
- Hjorth, Daniel & Bengt Johannisson ”Entreprenörskap som skapelseprocess och ideologi”, i Czarniawska, B (ed), *Organisationsteori på svenska* (1998).
- Hjorth, Daniel och Chris Steyaert *Pathological zones and creative swarms: The new economy as entrepreneurship*. (Opulerad artikel 2001).
- Hjorth, Daniel *Rewriting entrepreneurship. Enterprise discourse and entrepreneurship in the case of reorganising ES* (2001).
- Horatius, Ladislaus *Offensiv nostalgi* (1993).
- Howell, Mark ”Interpreters and Museum Educators : Beyond the Blue Hairs”, i *Public History. Essays from the Field* James B. Gardner & Peter S. Lapaglia (eds.) (1999).
- Johan Huizinga, *Den lekande människan : (homo ludens)* (1945)
- Hultström, Lena och Gunnel Lindby *Medeltidsveckan – ett varumärke för Gotland*. (opulerad C-uppsats i Ekonomi med informationsteknologisk inriktning, Högskolan på Gotland 2000.
- Hyrenius, Hans *Entreprenörskap som självorganisation i socioekonomiska system – ett komplexitets-teoretiskt perspektiv*. Konferenspaper, 16:e Nordiska Företagsekonomiska Ämneskonferensen, 16-18 augusti 2001.
- Hägström, Anders *Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet* (2000).
- Idvall, Markus *Kartors kraft. Regionen som samhällsvision i Öresundsbrons tid* (2000).
- Ingelman, Rutger *Upplevelsepedagogik och Äventyrsmetodik. Tankar om undervisning* (1996).

- Jacobson, Per-Ola ”Kalmar Läns Museums historieförmedlande verksamhet till barn och ungdomar”, i *Att resa i tiden. Mål och medel i mötet mellan museum, skola och elever*. Peter Aronsson, Per Gerrevall & Erika Larsson (red.) (2000).
- Jansson, Tove *Den farliga resan* (1989).
- Jensen, Bernard Eric *Historiedidaktiske sonderinger*, Bind 1 (1994)
- Jensen, Bernard Erik ”Historiemedvetande- begreppsanalys, samhällsteori, didaktik” i *Historiedidaktik* Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson (red) 1997.
- Jensen, Rolf *The Dream Society* (1999).
- Jerkedal, Åke *Utrvärdering – steg för steg. Om projekt och programbedömning* (1999).
- Johannisson, Bengt & Torsten Madsén *I entreprenörskapets tecken – en studie av skolning i förnyelse. Utredning, närings- och handelsdepartementet Ds 1997:3*.
- Johannisson, Karin *Nostalgia : en känslas historia* (2001).
- Johansson, John (red.), *En smålandssocken emigrerar : en bok om emigrationen till Amerika från Långsjö socken i Kronobergs län* (1967).s
- Johansson, Roger *Kampen om historien. Ådalen 1931 : sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk* (2001).
- Jönsson, Bodil *Tio tankar om tid : ostyckad & styckad tid, ställtid, tid - det enda du har, klocktid & upplevd tid, närvaro & härvaro* (1999).
- Karlsson, Håkan & Björn Nilsson (red.) *Arkeologins publika relation. En kritisk rannsaking* (2001).
- Karlsson, Klas-Göran & Christer Karlegård, *Historiedidaktik* (1997).
- Kelly, Lynda & Tim Sullivan *Front-end evaluation – beyond the ”field of dreams”* (1996).
- Kelly, Lynda & Tim Sullivan *Museums and Organizational Learning: The Role of Visitor Studies*. (Stencil. 1999).
- Key, Ellen *Barnets århundrade* (1900/1996).
- Kiviksgraven*. Svenska Kulturminnen 1. Ulf Bertilsson, Inger Kåberg, Agneta Modig, & Annika Richert (red.) (1996).
- Klinge, Matti *Idyll och bot : Zacharias Topelius - hans politik och idéer* (2000).
- Knip Østern, Anna-Lena ”Processdrama, berättande och barns förhandlande om mening”, i *Barn, teater, drama* Centrum för barnkulturforskning, nr 32, Stockholms universitet (2000).
- Kristiansen, Kristian ”Fortids Kraft og Kæmpestyrke’. Om national og politisk brug af fortiden”, i *Brugte historier. Ti essays om brug og misbrug af historien* Lotte Hedeager & Karen Schousboe (red.) (1989).
- Kristiansen, Kristian *Europe before history*. New studies in archaeology (1998).
- Kruise, Annemarie ”Hvad hånden former, er åndens spor – et signalement af det historiske værksted i Danmark”, i *Dansk Tidsskrift for Museumsformidling* nr. 14, 1994 Tema: Dansk museumspædagogik i 25 år.
- Larsson, Hans Albin *Historiedidaktiska utmaningar* (1998).

- Larsson, Hans Albin Larsson *Barnet kastades ut med badvattnet : historien om hur skolans historieundervisning närmast blev historia* (2001).
- Larsson, Olle & Peter Aronsson *Kulturmiljöpedagogik - en kartläggning* (<http://www.aronsson.st/raa2001.htm>) (2001).
- Liedman, Sven-Eric *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper* (2001).
- Liljewall, Britt *Sjähskrivna liv : studier i äldre folkliga levnadsminnen* (2001).
- Lindqvist, Gunilla (red.) *Vygotskij och skolan. Texter ur Lev Vygotskij's Pedagogisk psykologi kommenterade som historia och aktualitet* (1999).
- Lindqvist, Gunilla *Historia som tema och gestaltning* (2000).
- Lindqvist, Gunilla *Lekens estetik. En didaktisk studie om barns lek och kultur i förskolan. Forskningsrapport 95:12. Samhällsvetenskap. Högskolan i Karlstad* (1995).
- Lindvall, Karin "Musealisering idag: aspekter på nutida historiebruk", i *Kulturarvet, museerna och forskningen. Rapport från en konferens 13-14 november 1997* Annika Alzén & Magdalena Hillström (red.) (1999).
- Livrustkammarens Riddarklubb. En verksamhetsberättelse 1995-1997.*
- Lpf 1994 *Läroplan för de frivilliga skolformerna*
- Lpo 1994 *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet. (revidering 1998-06-11).*
- Lund, Stefan "Rollspelsdagen - Södra bruket i Degerhamn 1899", i *Att resa i tiden. Mål och medel i mötet mellan museum, skola och elever.* Peter Aronsson, Per Gerrevall & Erika Larsson (red.) (2000).
- Lundberg, Hans *Är historia på väg att bli en produkt till salu av olika mäklare på olika eller samma arenor? En presentation av en analysmodell för studium av historiekulturens förändringar.*(opublicerad C-uppsats i historia, Växjö universitet 1999).
- Långström, Sture *Ungdomar tycker om historia* (under utgivning).
- Magnusson, Åse *Den utställda kvinnan – en analys av hur kvinnorna framställs på tre svenska museer samt hur detta förhåller sig till den kvinnohistoriska forskningen* (Opublished D-uppsats i historia, Växjö universitet 2001).
- McBride Rob & David Bridges "Evaluation, learning and museums" JEM nr 15 1994.
- Medeltidsveckan på Gotland. Program 5-12 augusti 2001.*
- Molander, Bengt *Kunskap i handling* (1996).
- Mongiello, Marco & Andrea Moretti *The brand value as invisible asset for cultural organisation: The case of La Biennale di Venezia.* Work in progress. (2000).
- Nationalencyklopedin multimedia 2001*
- Nesbit, Edith *Huset Ardens gåta* (1984).
- Nietzsche, Friedrich *Om historiens nytta och skada. En otidsenlig betraktelse* (1998).
- Nilsson, Roddy "Historiedidaktiken och den postmoderna utmaningen" *Historisk Tidskrift* 2001:1.
- Noble Jr., Bruce J. "At Historical Parks : Balancing a Multitude of Interests", i *Public His-*

- tory. Essays from the Field* James B. Gardner & Peter S. Lapaglia (eds.) (1999).
- Nussbaum, Martha C. *Känslans skärpa tankens inlevelse. Essäer om etik och politik* (1995).
- Näsman, Ulf ”Mellan skål och vägg”. Om järnåldershusets rekonstruktion”, i *Hus, gård och bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982* Gudmundur Ólafsson (red.) (1983).
- Näsman, Ulf ”Att rekonstruera. Varför? För vem?”, i *Populär Arkeologi* Nr. 4, 1986.
- Näsman, Ulf ”Populärarkeologi – förmedling och levandegörande”, i *Levandegörande arkeologi – hur och varför. Metodkonferens 1989* RAÄ och SHMM Rapport 1990:3. (1990).
- O'Dell, Tom (red.) *Nonstop* (1999).
- Orlenius, Kennert *Värdegrunden - finns den?* (2001).
- Oxford advanced learner's dictionary* (2001).
- Palmqvist, Lena (red.), *Kulturarv eller fasadarv : om det etnologiska perspektivet i kulturmiljövården* (1998).
- Persson, Ewa ”Hellre en nybadad syndare än trenne rättfärdiga med fotsvett”, i *Museet som makt och motstånd. Festskrift till Erik Höfrén* (1996)
- Petersson, Bodil ”Arriving in Antiquity. The Living Past in Scania”, i *Lund Archaeological Review* 4 1998. (1999c).
- Petersson, Bodil ”Förmedlad forntid i full skala”, i *Kulturmiljövård* 1/1999b. Tema Uppdragsarkeologi.
- Petersson, Bodil ”Re-creating the Past. On the Quality of Archaeological Reconstruction on Gotland”, i *Current Swedish Archaeology* Vol. 7, 1999a.
- Pine, B. Joseph & James H. Gilmour *The experience economy : work is theatre & every business a stage* (1999).
- Postman, Neil *När skolans klocka klämtar* (1998).
- Poulsen, Marianne *Historiebevårdstheter* (1999).
- På resande fot* (2001).
- Regionala museer och nationell kulturpolitik. Mål, medel och framtid* (Statens kulturråd, rapport 2001:2).
- Rentzhog, Sten *Jämtland* (1984)
- Rentzhog, Sten ”Kulturarvet som framtidsfråga”, i *Kulturarvet, museerna och forskningen. Rapport från en konferens 13-14 november 1997* Annika Alzén & Magdalena Hillström (red.) (1999).
- Reynolds, Peter ”Butser Ancient Farm, Hampshire, UK”, i *The Constructed Past. Experimental archaeology, education and the public* Peter G. Stone & Philippe G. Planel (eds.) *One World Archaeology* 36 (1999).
- Ricoeur, Paul, Peter Kemp & Bengt Kristensson, *Från text till handling: en antologi om hermeneutik* (1988).
- Robinson Pat, David J Cooper & Barbara Townley *Performance measurement and the management of museums and cultural organisations*. Konferenspaper, Workshop on managing cultural organisations, London 5-6 januari 2001.
- Rosborn, Sven ”Forntiden får nytt liv”, i *Populär Arkeologi* Nr 2, 2001.

- Rosborn, Sven *Den skånska historien. Föreskrivkonsten* (1999).
- Rosenzweig, Roy & David Thelen *The Presence of the Past* (1998).
- Samuel, Raphael *Theatres of memory* (1994).
- Saxo: Danmarks Riges Kronike* Bind I-III (1970).
- Schlink, Bernhard *Högläsaren* (1997).
- Sinclair, Amanda "The chameleon of accountability: Forms and discourses", i *Accounting, Organizations and society* nr 20 1995.
- Skolverkets föreskrifter om kursplaner och betygskriterier för kurser i ämnet historia i gymnasieskolan* (2000-01-03).
- Smålandsposten* 22 november 2001 "Ett museum är inte en gås som ska säljas till högstbjudande"
- Snickars, Folke (Ed.), *Culture, society and market : the Swedish research seminar held at Sigtuna, January 24-25, 2000s* (2001).
- SOU 1995:84 *Kulturpolitikens inriktning*. Kulturutredningens slutbetänkande.
- Staecker, Jörn "Thor's Hammer – Symbol of Christianization and Political Delusion", i *Lund Archaeological Review* Vol. 5 1999 (2000).
- Stearns, Peter "History of Emotions: Issues of Change and Impact", i *Handbook of Emotions*, Michael Lewis & Jeanette M Haviland-Jones, (eds.) (2000).
- Steenstrup, Johanne *Fornemmelser for fortiden. Blandt fortidsfamilier i en rekonstrueret jernalderlandsby i Lejre Forsøgscenter*. Forsøg med fortiden 7 (2000).
- Steinsholt, Kjetil "Kunst og lek hos Hans-Georg Gadamer", i *Nordisk pedagogik, Nordic Educational Research*. NFPF, nr, 1, vol. 21. (2001).
- Stone, Peter G. & Philippe G. Planel "Introduction", i *The Constructed Past. Experimental Archaeology, education and the public*. Peter G. Stone & Philippe G. Planel (eds.) *One World Archaeology* 36 (1999).
- Stråth, Bo *Folkhemmet mot Europa: ett historiskt perspektiv på 90-talet* (1993).
- Ständigt. Alltid! : skolans värdegrund : kommentar till läroplanen* (1999).
- Sullivan, Robert "Evaluating the Ethics and Consciences of museums" i *Gender perspectives – Essays on Women in museums* Glaser, Zenetou, Artemis (ed.) (1994).
- Summanen, Henrik & Tomas Walch *Saga mot verklighet. Att arrangera levande rollspel* (1998).
- Svenska Dagbladet* 18 juni 2001 "Idrotten missar miljoner".
- Svenska Dagbladet* 28 juli 2001 "Medeltida smetger minnen för livet".
- Svensson, Birgitta "Vardagsmiljöer och söndagskulisser. Landskapets naturliga förflutenhet och kulturella samtid", i *Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen*. Katarina Saltzman & Birgitta Svensson (red.) (1997).
- Säljö, Roger *Lärande i praktiken ett sociokulturellt perspektiv* (2000).
- Taylor, Charles *Sources of the self: the making of the modern identity* (1989).

- Taylor, Charles *The Ethics of Authenticity* (1991).
- The Economist* april 21st 2001 ”Marketing museums. When merchants enter the temple”
- Thompson, George D. ”Museum performance and the importance of the resourcebase”, i *The establishment of non-financial performance indicators by public museums*, Thompson G.D. (opublicerad artikel, maj 1999).
- Thordeman, Bengt *Korsbetningen Svenska Fornminnesplatser 14.* (1982).
- Torbacke, Jarl *Carl Grimberg: ett underbart öde?* (1993).
- Trenter, Cecilia ”Att tänka fritt...kunskap- och historiesyn bland historiestuderande”, (2002, manus).
- Trost, Jan *Enkätboken* (1997)
- Westergren, Ebbe *Upplev din historia och kulturmiljö* Katalog över Kalmar läns museums pedagogiska verksamhet (2001).
- Widerberg, Karin *Kunskapens kön : minnen, reflektioner och teori* (1995).
- Wienberg, Jes ”The Perishable Past. On the Advantage and Disadvantage of Archaeology for Life”, i *Current Swedish Archaeology* Vol. 7, 1999.
- Wilkinson, Sue *Evaluation – Fact Sheet* Museums & Galleries Commission London. www.museums.gov.uk (2001)
- Vygotskij, Lev *Fantasi och kreativitet i barndomen* (1930/1995).
- Vygotskij, Lev *Thought and language.* (Kozulin, A. ed.) (1986).
- Välkommen till Vikingabyggen vid Foteviken.* Informationsfolder från Fotevikens museum (u.å.).
- Zan, Luca ”Managerialisation processes and performance in arts organisations: the archaeological museum of Bologna” *Scandinavian Journal of Management*, volym 16, nr 4 2000.
- Zan, Luca *Management and the British Museum.* Museum management and curatorship, december 2000.
- Zeldin, Theodore *An intimate history of humanity* (1994).
- Ziehe, Thomas *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet* (1994).
- Ziehe, Thomas *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser* (1986).
- Årre, Katarina ”Swedish Museums”, i *The Cultural Heritage of Sweden : Preserving the Past for Posterity* (1998).
- Äventyrsboken.* Vikingabyggen Gotland. Visby (u.å.).
- Ödman, Anders ”Introduktion inför en exkursion”, i *Levandegörande arkeologi – hur och varför. Metodkonferens 1989.* RAÄ och SHMM Rapport 1990:3 (1990).